

188Ы 1728-8940

Абай атындағы Казак улттык педагогикалык университет!

! Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

*«әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы Серия
«Социологические и политические науки» №3 (39)*

Алматы

ХАБАРШЫ

«Элеуметтік және саяси ғылымдар» сериясы № 3(39), 2012

2001 ж. бастан шығады. Шығару жетік – жылына 4 нәмір

Бас редактор:
филол.ғ.д., проф.
Р.Б. ЭБСАТТАРОВ

Бас редактордың орынбасары:
с.ғ.д., доцент А.Ж. Мәкжанова

Редакция алқасы: э.ғ.д., проф. Г.С. Абдраимова, э.ғ.д., проф. К.У. Биекенов, э.ғ.д., проф. Ж.Ж.

Жаназарова, с.ғ.д., проф. Лим Чен Ван (Корея), с.ғ.д., проф. Г.О. Насимова, э.ғ.д., проф. Н.П. Нарбут (Ресей), филол.ғ.д., проф. И.А. Рау (Германия), э.ғ.д., проф., М.С. Садырова, т.ғ.д., проф. Д.Е. Слизовский (Ресей), э.ғ.д., проф. Лоранс Тен (Франция), с.ғ.д., проф. А.И. Шалтыков

с.ғ.к., доцент Н.Б. Сейсенова (жауапты хатшы)

© Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, 2012

Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы мамырдың 8-де жарияланған №10107-Ж

Баспаға 19.04.2013 жыл қойылды.

ГНПтн60x84 7\$. Келемі 20,0 е.б.т.

Таралымы 300 дана. Тапсырыс 107.

050010, Алматы қаласы, Достық даңғылы, 13.

Абай атындағы ҚазУПУ

Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің «Улағат» баспасы

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ
ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ

Абзайагоу С.К. Мат 18зиез о? ргогеейоп оГ тг§Ы:з апё й-ееётз о:Г КагакзШп реор1е	3
Сейсенова Н.Б. Қазақстан Республикасындағы саяси жаңғыртудың негізгі бағыттары: жалпы Ұлттық мәселе.....	7
Жексембекова В.А. Сайлау жүйесінде байқаушылар институтының орны	12
Әлеуметов Н. Әлеуметов А. «Шеңбердегі о!» ролы мен тоғайындағы аяқталуы	16
Казақстан Республикасындағы саяси жаңғыртудың негізгі бағыттары: жалпы Ұлттық мәселе.....	19
Кузнецов И.И. «Шеңбердегі о!» ролы мен тоғайындағы аяқталуы	21
Әлеуметов Н. Әлеуметов А. «Шеңбердегі о!» ролы мен тоғайындағы аяқталуы	26
Кенжетіров Ж. Алаш оқығандары	29
Молдабеков Ж.Ж. Қазақстан - Қазақстанға, Қазақстаннан - Қазақ; мемлекетше	34
Скакова А.Ж., Мусирепова И. Қазақстандағы саясаткерлердің жаңа қырлары.....	44
Кенжетіров Ж. Уят негізгі ұстанымдары	46
Шалтыков А.И. Сотрудничество Республики Казахстан и США в сфере борьбы с международным терроризмом	49
Халикова Ш.Б. Реформа государственной службы в России.....	52
Матабаева Л.Х. М.Вебер и сущность современного понятия легитимности политической власти	56
ЭЛЕ УМЕТТ АНУДЫЦ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ	
Витязева С. «Қазақстандағы саяси жаңғыртудың негізгі бағыттары: жалпы Ұлттық мәселе.....»	63
Қалдыбай Т. «Қазақстандағы саяси жаңғыртудың негізгі бағыттары: жалпы Ұлттық мәселе.....»	67
Серикжанова С.С. Актуальные вопросы изучения городского соседства	72
Әлеуметов Н. Әлеуметов А. «Шеңбердегі о!» ролы мен тоғайындағы аяқталуы	75
Қазақстан Республикасындағы саяси жаңғыртудың негізгі бағыттары: жалпы Ұлттық мәселе.....	75
Булдыбаева Г.Н. Становление корпоративной социальной ответственности в нефтегазовом секторе Казахстана	80
Миззабаева М. «Шеңбердегі о!» ролы мен тоғайындағы аяқталуы	83

педагогический университет
имени Абая

ВЕСТНИК Серия
«Социологические и политические
науки»
№ 3(39), 2012

*Выходит с 2001 года. Периодичность - 4
номера в год*

Главный редактор:
д.фшос.н., проф.
Р.Б. АБСАТТАРОВ

Зам. главного редактора:
д.полит.н., доцент А.Ж.
Мукажанова

Редакционная коллегия:
д.фшос.н., проф. Г.С. Абдраимова,
д. с. н. , проф. К.У. Биекенов, *д.с.н.,*
проф. Ж.Ж. Жаназарова,
д.полит.н., проф. Лим Че Ван
(Корея),
д.полит.н.проф. Г.О. Насимова,
д.с.н., проф. Н.П. Нарбут (Россия),
д.фшос.н., проф. И.А. Рау
(Германия), *д.с.н., проф.* М.С.
Садырова, *д.и.н., проф.* Д.Е.
Слизовский (Россия), *д.с.н., проф.*
Лоране Тен. (Франция), *д.полит.н.,*
проф. А.И. Шалтыков, *к. полит, н.,*
доцент Н.Б. Сейсенова (*ответ,*
секретарь)

© **Казахский национальный**
педагогический университет
имени Абая, 2012

Зарегистрировано в Министерстве
культуры и информации Республики
Казахстан 8 мая 2009 г. №10107-Ж

Подписано в печать 19.04.2013. Формат
60x84 78.

Объем 20,0 уч.-изд.л.

Тираж 300 экз. Заказ 107.

050010, г. Алматы, пр. Достык, 13. КазНПУ
им. Абая

Издательство «Улагат» Казахского
национального педагогического
университета имени Абая

ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ

Амир А. Туризм в древних культурах 8

**ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ Ортақ
ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ СОВМЕСТНЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И
ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН**

Абсаттаров Р.Б., Рау И.А. Социально-полити-
ческие и философские основания мульти-
культурализма 91

**ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ ТРИБУНА МОЛОДЫХ
УЧЕНЫХ**

Абубакиров Е.К. Тенгрианство в работах
художников Кыргызстана..... 102

Куанышбаева Ж. К вопросу о роли традиционно-
национальных ценностей в развитии народа и
общества..... 105

Бғбағазбаева **Б.** 8оше рғобіешз о*! асІарІаІ:юп оГ МозІетз
т &е поп-Ми\$Нт шогШ: рғобіешз апё
)исІшетепІ:5..... 109

Ж.М. Алдубашева Интересы и политика мировых
держав в Центральной Азии в новых геополитических
условиях 113

**ОҚЫТУШЫЛАРҒА КОМЕК В ПОМОЩЬ
ПРЕПОДАВАТЕЛЮ**

Абсаттаров Р.Б. Девианттық мәшез-күлш - саяси
мәселе 116

Сейсенова Н.Б., Сейсенова А.Б. Қазақстан
Республикасындағы салық саясатының маңызды-
лығы:
улттық және жалпы мемлекеттік мүдделердің
бірлігі..... 135

Абсаттаров Г.Р. Сущность и определение
казахстанской правовой политики: политологический
подход к исследованию.....

¹ Бшм және ғылым саласындағы қадағалау және аттестаттау Комитеті (БҒСКАК) 2003 жылғы 26 маусымдағы №433-3 ж буйрығының негізінде Абай атындағы ҚазНПУ-дың «Хабаршы» журналы «Элеуметтану және саяси ғылымдар» сериясын саяси және элеуметтанулық ғылымдар бойынша (23.00.00; 22.00.00 мамандықтары) диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялайтын басылымдар тізбесіне енгізілгені туралы хабарлайды.

² На основании приказа Комитета по надзору и аттестации в сфере образования и науки (КНАСОН) №433-3 ж от 26 июня 2003 г. Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Социологические и политические науки» внесен в перечень изданий для публикации основных научных результатов диссертаций по политическим и социологическим наукам (специальность 23.00.00; 22.00.00).

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ

MAIN ISSUES OF PROTECTION OF RIGHTS AND FREEDOMS OF KAZAKHSTAN PEOPLE

G.R. Absattarov - *deputy dean of department of history,
the candidate of political science of KazNPU of Abai*

There is no doubt that the message of the president of Republic of Kazakhstan will be the stem in analyzing constitutional basis of protecting the rights and freedoms of Kazakhstan people.

It's not a secret that the Constitution of our republic must accomplish the unsolved problems, otherwise that'll influence the effectiveness of the rights and freedoms of Kazakhstan people badly. Kazakhstan's president N.A.Nazarbayev in his message to people accents the growth of protection of rights and freedoms of Kazakhstan people.

Once someone asked Solon, the great legislator of ancient Greece: "what is the best constitution?", for what he replied: "first tell me please for what people and for what age". These words of wise man are of great importance nowadays when Republic of Kazakhstan and other states of CIS (Commonwealth of independent states) live in democratic and civilized society.

The Constitution of Republic of Kazakhstan – main political and legal state document, that has a juridical power and it is a main law that has a direct influence in the territory of our republic. Constitution – the highest juridical form of values, institutes, norms of constitutional system, qualitative social relationships and the basis of state and legal regulating of state authority relationships.

It must be emphasized that the Basic Law serves as a political and legal framework for the protection of citizens' rights.

Therefore the Constitution is a basis of protecting the rights and freedoms of Kazakhstan people, and just law that fits the level of legal humanist assumptions, honor human and community development. According to this the Main Law protects the rights and freedoms of citizens - highness that has an impact on the basis of constitution. The fundamental law determines in advance the level and condition of protection of rights and freedom of Kazakhstan people. It depends on the Constitution's level of democracy and its development. These two ideas determine the basis of protection of citizens' rights and freedom. The main rights of citizen and human take the main place in the Constitution of Republic of Kazakhstan. No constitution in the world cannot so widely discuss the rights of citizens and human. As the declaration of unity of human rights and other international law and the facts of human rights charter are written completely, the Constitution is important. Here we can see not only respect of the state for the international rules of law, but also responsibility for their observance and performance. N.A. Nazarbayev said: "Our constitution conforms to the demands of the world's democratic society. Its fulfillment is widely discussed. The democracy and obeying the law are inseparable."

The problem of realizing the constitutional rights and freedoms of Kazakhstan people is a part of the general problem of constitutional and general law. Coming into being of the society as a juridical culture depends on the realizing of the rights and freedoms of citizens by themselves. The successful realization of constitutional rights and duties is an indicator of regularity and legal discipline, and of legal culture of Kazakhstan society.

Realization of constitutional rights and freedoms means not only the realization of subjective rights, but also truly understanding the goods that concerns the content of the right. Therefore, the realization of the rights of Kazakhstan people is a democratic process that includes the norms of rights and providing people with material and sacred means and protects them according to the subjective rights. The mechanical process of realization of Kazakhstan people's constitutional law can be seen in their rights and responsibilities, characters, in basing the social goods and possibilities received in real social relationships. State and social organs, labor organizations and also the organs that protect the people's rights and freedoms are responsible for realization of the rules.

The Constitution of Republic of Kazakhstan defines volume and character of the status of the law about the rights and freedom of Kazakhstan people [1]. In this connection the state has the right to demand from the citizens

the observance of the constitutional law and norms. Obeying the law in Kazakhstan society is a way of realization of the constitutional law and norms. To develop the state legal politics it is important to provide the realization of constitutional law and freedom, and responsibility according to the Main law.

The realization of constitutional law and freedom finds a way in the dispose of legal norms which were made as a result of restriction or need in actions according to the juridical responsibilities! The substantiation of the rules of law of lawful character and performance of the constitutional rights and norms is made with the help of mutual reaction of human reason with the rules of law. The importance of substantiation of the rules of law of lawful character and performance of the constitutional rights and norms depend on the state legal politics and legal culture of citizens - because they are responsible for the character of legal sphere and for the realization of constitutional norms.

In the Constitution of Republic of Kazakhstan citizens have the right to participate in public life of the state, to discuss the state and regional decisions and laws. And also it gives the right to take part in leading the state and social life of republic.

The activity of the people in discussion of the law and state life of Kazakhstan demonstrates the existence of the Kazakhstan democracy. During 10 years Kazakhstan people took part in many discussions about problems of citizen's rights and freedoms. For example the national discussion and acceptance of the Constitution of Republic of Kazakhstan in 1995, also elections of the Parliament deputies in 2004 and election of the President in 2005.

The activity of the people in making the law depends on the level of legal politics in the state and people's legal culture. The attributes of Kazakhstan people's participation in the law depend on knowledge and estimation of the right, on concept of the public attitudes, and on state legal politics and national legal culture. Therefore, legal politics in the state and national legal culture are the important demands of citizen's participation in protection of law. And it is necessary in every possible way to use the working constitution.

In the state law there are objective norms, which call not to make "political or lawful compulsion". The legal activity of Kazakhstan people - is a form of social activity and all attributes of the given phenomenon concern to it. The socially active person is a person aspiring to an initiative act, to performance of social norms.

The social activity of people is a job on performance of the constitutional norms. To my mind its advantages are in its social benefit and activity. It is necessary to know that to tighten up the discipline, to develop the mechanisms of realization of the constitutional rights and norms, to raise the personal legal authority are the objective demands of legal activity.

In the Constitution of Republic of Kazakhstan is shown that social-economical, political and private rights and freedom are afforded for Kazakhstan people. It becomes possible to realize the constitutional rights and freedom, to extend their content and to increase their volume that conforms to the level of social-economical and cultural development of the country. Democratic society of Kazakhstan gives the chances to make the legal country and culture, to tighten up the logistical basis of Kazakhstan society, to provide with residence, to use cultural achievements, to open the private business, to give offers to state and social organizations, to complain to the state and private organs, to have a free job and vacation, to keep health, to educate and etc.

The Constitution of Republic of Kazakhstan announced the norms of tightening up the democratic rule of citizens. In the 34 article of Constitution is written: "Each person must observe the Constitution of Republic of Kazakhstan and its rules, and must appreciate the rights and freedom of others. Citizens carry out the constitutional duties in different forms.

State politics and personal culture of Kazakhstan society give opportunities to take part in social-political and legal life of the country. By deeply understanding the rules and norms as the main elements of legal politics of the country Kazakhstan people understand their social-legal positions in the democratic life, and participate in the state and social life, determine the convenient forms of performance the constitutional norms.

Due to this we can say that the developing of constitutional rules means developing its democratic role, national politics, and respect for law, norms, and say that developments are closely connected with forming the legal culture of citizens.

The authority of the Constitution of Kazakhstan serves as a principle of decisive obligations, state bodies, public associations, and influential people.

The constitutionality of the government and influential people is an indication of the state of legal policy, the level of social permanence. The constitution of state organs has to bring up the society to keep and protect the rules and to call Kazakhstan people to appreciate, to believe and to be proud of the Main law. Moreover, the constitutionality must be maintained not only in the work of public authorities and competent employees, but also in the process of their formation.

The incompetence of the authoritative workers and deputies is an enemy of the constitution, legal politics and culture. At us concept "competence" is equated with professionalism, if it leaves for frameworks of general and special readiness. Any electrician or hairdresser cannot begin job without knowing the duties but elections to parliament, to leading the country and the acceptance of the qualitative laws occur without any preparation. Paradox!

And some misunderstandings and underestimating of politicians about the sovereignty and constitutional problems were observed and they negatively influence on development of politics and legal culture and protection of the rights and freedom of the citizens of Kazakhstan.

The irresponsible attitude to the constitution does not correspond with legal politics, culture and state. No government and no authoritative worker undertake to answer for infringement of the rights of the citizens and will not answer. So, can we say that citizen's constitutional rights have never been violated?

Researchers have shown different violations of the rights and freedoms of the citizens of Kazakhstan, irresponsibility by public authorities. Only in the last 3 years thousands of people complained to the office of public prosecutor about discontent by acts of bodies of the control, threats on the part of law-enforcement bodies.

N.A. Nazarbayev several times said that the law-enforcement organs are responsible for protecting human's rights and freedoms. In the different meetings president always discusses the problems of reform of the legal protection, improving the work of all the legal and judicial organs, pressure on citizens PDFs, high use of post, corruption.

The most important problems in the realization of juridical rights and freedom of citizens of the last 10 years are numerous breakings of constitutional rules, absence of professionalism in state organs, of judicial authority, weakness of a civil society. In that case the absence of political and juridical opportunities in realizing the norms of Constitution became the main reason of having human rules unsolved.

For example, in 2004 2171 complaints were observed by Kazakhstan law-enforcement institute, and 274 of them were solved. Nowadays the need of participating in the civil and political rights and freedom has developed. Therefore, the renewal and democratization may be possible with the extension of political rights and freedoms. To realize the announced constitutional rights and freedom there must be the number of owners in cities and towns. Protection and exercise of constitutional rights of citizens should be materialized at liberty of every member of society and sustainable economic and social cases [2].

There appears a question: how to pass through the problems of protection of the citizens' rights and freedom, of developing state legal politics, founding the legal culture and state? To achieve these purposes we have to: first, make the Law highly; second, make it appropriate for the Constitution of Republic of Kazakhstan; third, the number of received citizens' rules has to have wide content; forth, the principle of dividing power has to proceed to a reality; fifth, the punishments for infringements of each fact of the constitution should be nominated; sixth, it is necessary to nominate punishments in conformity to their accepting post. It is necessary to emphasize, that for the first time in our practice the authority of the people of Kazakhstan is given in the brief form and in accordance with the basic law of the state the people carries out government by republican referendum and free voting, and for realization of government sends the representative to state bodies.

Today's constitution has announced our people public and bears responsibility for satisfactions of needs in public spheres. At my discretion this item requires addition and deepening, because there should be openly said that political and moral - legal validity is a basis of the social state. The level between action and estimation is defined by the individual or by group. Here estimation corresponds with an estimation based on a natural - historical level, and legal validity in Kazakhstan is objective and historical. The representatives of the legal responsibility are often the progressive forces, their parties or individuals of Kazakhstan. They consider legal policy depends on the material production of Kazakh society and it would be fair if it shows levels between doing and giving, rules and regulations, violation of rights and responsibilities. That politics is considered as fair which can show socialo-material manufactures, level between action and estimation, between the right and obligation. To these attributes the legal politics of Kazakhstan is considered fair, as it was historically proved, and it distributes progressive structure of the public relations of the citizens, directed on the right, and on their public partnership. According to the legal politics in the Constitution of RK the long time job concerns the fulfillment of the politics about protection of the Kazakhstan citizens' rights and freedom and also the codification of the Law, to make the convenient system of searching the lawful information. There we can proud of having the program of compulsory education according to the Constitution of RK in Pavlodar. This program includes the training at schools of justice, branches of internal businesses, establishment of telephones for an advice in departments, committees and other measures. In our opinion this practice should be used on all sides of republic. It will raise

juridical model of the citizens and will help to protect their rights. Our country is still updating a society. The constitution requires economic and political updating of a society. Old legal modes, structures, principles in law-enforcement bodies are still pulling us back. Therefore there is a need of order in realization of legal reform, in organization of a mode of law-enforcement bodies and legal education of the citizens, in other words the order for the decision of a problem of legal culture in realization of legal reform, in organization of a mode of law-enforcement bodies. For this purpose it is necessary to alter protection of the rights both freedom and legal culture in the constitution. It is necessary to alter all Kazakhstan legal mode and to update on the basis of the human, his/her advantages, needs.

The market relations prove that not having a constant and fair mode it's impossible to create economic and political reforms. Only fair legal system can ensure protection of the rights and freedom of the citizens. In 4 congresses of the judges N.A. Nazarbayev said: «if there is no protection of the rights there is no freedom and democracy».

In this connection it is necessary to note, that the politics of protection of the rights and freedom of the citizens should be acceptable. To define an acceptability of this politics it is necessary to understand its working mechanisms. The right influences reason, feeling, emotion of the man and enables to occurrence of the certain parties. The results of this politics can be seen in industrial and public branches, in the certain actions of the citizens. The efficiency of politics of protection of the rights and freedom of the citizens of Kazakhstan - is an efficiency of influence on the person and influences of the person to the environment. Therefore it is necessary to have a constitutional law. Because that is necessary for not violations of the rights, and its preservations. Summing up it is possible to say that the Main law - the Constitution of Republic of Kazakhstan, is a basis of protection both development of the rights and freedom of the citizens. The constitutional supervision without doubts will affect public practice, and it'll become the basic mechanism of protection of rights and freedom of the citizens.

1. *Конституция Республики Казахстан. – Астана, 2008. – С.7-15.*

2. *Sozialphilosophische, politische und rechtliche Aspekte der Modernisierung Kasachstans. – Berlin, 2012. –S.135-139.*

Түйін

Мақалада қазақстандықтардың құқығы мен бостандығы мәселелері құқықтық мәдениет контекстінде қарастырылады. Сонымен қатар саяси ғылымында жете зерттелмеген мәселелерге де көңіл бөлінген.

Резюме

В статье рассматриваются вопросы права и свободы казахстанцев в контексте правовой культуры. Вместе с тем уделено внимание недостаточно изученным вопросам в политической науке.

Summary

In article matters of law and freedoms of the Kazakhstan people in a context of legal culture are considered. At the same time the attention to insufficiently studied questions in political science is paid.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ САЯСИ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ: ЖАЛПЫ ҰЛТТЫҚ МӘСЕЛЕ

Н.Б. Сейсенова –

*саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасы,
саяси ғыл.к., доцент*

Қазақстанның қоғамдық-саяси дамуының қазіргі кезеңінде саяси жүйенің табысты демократияландырылуы үшін барлық негізгі алғышарттар: саяси, әлеуметтік, экономикалық, мәдени, рухани және басқа да алғышарттар бар. Бұның айғағы елдегі әлеуметтік-экономикалық өзгерістер болып табылады. Бүгінде Қазақстан Орталық-Азиялық өңірдегі елдер мен ТМД-ның құрамына кіретін кейбір мемлекеттердің ішінде көшбасшы саналады.

Саяси жаңғыртудың негізгі бағыттарының ерекшеліктерін ашып көрсетпес бұрын, біз жаңғыртушылық процестердің қалыптасу кезеңінде нормативтік-құқықтық актілерді, сондай-ақ конституциялық заңдарды да пайдалану, соның ішінде жалпы алғанда саяси жаңғыртудың негізгі бағыттарын айқындай алатын белгілі бір әдістер, мақсаттар мен міндеттер, тұжырымдамалар мен үлгілер үлкен рөл атқарғандығын және әлі күнге дейін маңыздылыққа ие болып келе жатқандығын атап көрсеткеніміз жөн.

Тұтас алғанда, мемлекеттік деңгейдегі саяси жаңғыртудың тұжырымдамасы мен мазмұны мәселесі әрқашан ерекше күн тәртібінде болды және Қазақстан Президентінің Жолдауларында, саяси партиялардың бағдарламаларында, мемлекет қайраткерлерінің сөйлеген сөздерінде әрдайым қарастырылды. Ал, республиканың ғылыми ортасына келетін болсақ, мұнда саяси жаңғыртудың мақсаттары, міндеттері мен бағыттары өте өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Құндылық өлшеміндегі саяси жаңғырту саяси талдаудың объектісі ретінде еліміздің ғалымдары мен саяси қайраткерлерінің де еңбектерінде көрініс тапты. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев бірінші кезектегі проблема егемендікті шынайы мазмұнмен толықтыру проблемасы болып отырғандығын атап көрсетті. Бірінші кезеңде, әңгіме әлеуметтік-саяси құрылымның дамуының қандай да бір үлгісі жөнінде болған жоқ, «жалпы мемлекеттілік» жөнінде болды. Біздің қоғамымыздың дамуының бұдан былайғы келешегі (перспективасы) саяси жаңғыртудың теориялық проблемаларын дұрыс тануға, реформалау мен өзгерістердің әр түрлі аспектілерін түсіндіру мен ұғындыруға тәуелді екендігін атап көрсеткен жөн. Сондықтан, біз жаңарту мен реформалау жағдайындағы қоғамның маңызды мәселелері мен проблемаларын зерттеуді және оны кешенді, құзыретті тәсіл тұрғысынан қарастыруды талап ететін ғалымдардың көзқарастарымен бөлісеміз. Осылайша, қазіргі заманғы қоғамға өту мен жаңғыртуды жүргізудің тұжырымдамасына мемлекет егемендік пен тәуелсіздік жағдайында мемлекеттік құрылысты, негізгі саяси институттар мен басқарудың биліктік институттарын қалыптастырғаннан кейін назар аудару бастады. Жаңғыртудың тұжырымдамасын қалыптастырудың міндеттерін шешу мен оған басты назар аудару белгілі Жолдаулар мен «Қазақстан-2030» стратегиясы ауқымында да орын алды. Саяси және тұжырымдамалық деңгейде Президенттің Қазақстан халқына Жолдауы мемлекеттік тұрғыдан алғанда барынша маңызды және мәнді болып табылатындығын атап көрсету қажет. Жолдауларда айтылған бастамалар мен ұсыныстардың барлық мемлекеттік органдардың, институттар мен қайраткерлердің әрекеттері мен шешімдеріне тікелей ықпалы бар. Жолдауларда қойылған міндеттерді мемлекеттік органдардың орындауы міндетті болып табылады, сондықтан бұл жолдаулардың саяси, экономикалық, идеологиялық маңыздылығы даусыз. Бұл, сондай-ақ, мемлекеттік органдар үшін, мемлекеттік билік пен басқарудың барлық механизмі үшін ұзақ мерзімді міндеттерді жасайтын Жолдаудың тұжырымдамалық мәнін анықтайды.

Біздің пікіріміз бойынша, дәл осы жолдауларда саяси жаңғыртуды жүргізудің басты міндеттері мен мәні көрініс тапқан. Мәселен, Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 1997 жылғы «Өркендеу, қаіпсіздік және барлық қазақстандықтардың әл-ауқатын жақсарту» атты жолдауында Қазақстандағы саяси жаңғыртуды жүргізудің алғашқы концептісі мен мәнісі көрсетілді. Ұзақ мерзімді дамудың стратегиясын қалыптастыру мемлекеттік құрылыс кезеңінде, республиканың егемендігін, тәуелсіздігін нығайту кезеңінде орын алғандығын атап көрсету қажет.

Саяси жаңғыртуды жүргізудің тұжырымдамасы елдің және қоғамның ішкі мүдделері мен қажеттіліктеріне сүйене отырып, мемлекеттіліктің құрылысы, оны нығайту, егемендік, экономика идеяларына негізделді. Бұл мемлекет басшысының «Қазақстан-2030» Стратегиясының ауқымында мемлекеттік орган-

дардың алдына қойған бірінші кезектегі міндеттерді талау барысында айқындалып отыр. Бірінші кезектегі және басты міндеттер ретінде мыналар аталған болатын: 1) Ұлттық қауіпсіздік. 2) Ішкі саяси тұрақтылық және қоғамның топтасуы. 3) Жоғары деңгейлі шетелдік инвестициялар мен ішкі қаржысы және т.б. бар ашық нарықтық экономикаға негізделген экономикалық өркендеу. Бірінші кезектегі міндет категорияларының барлығы жетеуі, соның ішінде алғашқы үшеуі мемлекеттік органдар мен ел басшылығының саяси жаңғырту тұжырымдамасын жасауға айрықша назар аударып отырғандығын дәлелдеп берді. Сонымен бірге, бірінші кезектегі міндеттер шеңберінде ел мен қоғамда саяси, экономикалық, әлеуметтік реформаларды тез арада жүргізудің қажеттілігі факторлары көрініс тапты.

Ұлттық әскери-саяси қауіпсіздік пен аумақтық тұтастықты қамтамасыз етудің бірінші кезектегі міндеті шеңберінде «қауіпсіздіктің басымдылығы айқын екендігі: егер еліміз оны сақтамаса, тұрақты дамудың жоспарлары жөнінде айтудың мүмкін болмайтындығы» расталды. Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің міндеті шеңберінде алдағы көптеген жылдардың қауіпсіздігін ұзақ мерзімді жүзеге асырудың механизмі ретінде саяси жаңғырту мәселесі де қозғалды. Құндылық өлшеміндегі жаңғырту ішкі топтасу мен азаматтардың ортақ құндылықтармен және патриотизм идеалдарымен біріккен, бірыңғай азаматтық қоғамға бірлесуінің күрделі міндетін орындауы тиіс. «Біз өзіміздің бірлігіміз бен тәуелсіздікке деген ерік-жігерімізді, азаматтығымыз бен патриотизімізді дүниежүзіне танытуға тиіспіз, өйткені бізге деген жаман ниеті бар кез келген күштің иесі бізге күш көрсетіп немесе қоқан-лоққы жасауға тырысатын болса, қарсылыққа тап болатынын алдын-ала білуі үшін. Айқын көрінетін азаматтық ұстанымдарсыз, тәуелсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған стратегияның қалған элементтерін жүзеге асыру өте қиын болады»¹. Аталмыш жағдайда, мемлекеттің әскери-саяси, қорғаныстық ресурсын нығайтудың объективті міндеті мемлекет пен қоғамдағы саяси, әлеуметтік, азаматтық реформаларды жүзеге асыру мәселесіне қозғау салды. Жаңғырту қоғамдағы әскери, ұлттық қауіпсіздікті, қоғамдық келісім мен бірлікті қамтамасыз етудің ішкі механизміне айналуы тиіс.

Алайда, саяси жаңғыртудың тұжырымдамасын жасау міндеті мен оның мазмұнына, саяси, қоғамдық реформалардың қажеттілігін негіздеуге «Ішкі саяси тұрақтылық және қоғамның топтасуы» деп аталатын екінші ұзақ мерзімді басымдықта да назар аударылды. Саяси, қоғамдық өзгерістер, реформалар ішкі саяси тұрақтылық пен ұлттық бірлікті сақтауға және нығайтуға мүмкіндік жасайтындығы, ол Қазақстан үшін қазіргі кезеңде және келесі он жылдықтарда ұлттық стратегияны жүзеге асыруға мүмкіндік беретіндігі дәлелденді. Қоғамдық реформалар мен жаңғыртуларды жүргізудің айқын қажеттілігі бұрынғы құндылықтардың, дәстүрлердің, қоғамдық институттар мен мемлекеттік институттардың егемендік пен аумақтық тұтастықты сақтау, нарықтық экономиканы дамыту стратегиясын жүзеге асыруға қарсы әсерін тигізіп, мүмкіндік бермегендігі жағдайларымен де байланысты болды.

Ішкі саяси тұрақтылықты және қоғамның топтасуын қамтамасыз ету, сондай-ақ жаңғыртудың әрекеттерімен және әсерлерімен де байланысты. Сонымен қатар, жаңғыртудың барынша әсері жаңа қоғамдық құндылықтар мен мұраттарды қалыптастыру және өзгерту ауқымында да қарастырылды. Тез арада жаңғыртуды жүргізудің қажеттілігі «көршілес елдермен тату болу бірінші кезектегі маңызды міндет екендігімен» негізделген болатын, «алайда, елде ішкі қарама-қайшылықтар ушыға түсетін болса, онда бұл мәселе шешілмейді. Егер әр түрлі топтар оларды не біріктіретіндігіне қарамастан, яғни оларды біріктіретін – саяси идеология ма, діни, этникалық немесе таптық мүдделер ме - соған қарамастан қарама-қарсылық жағдайында болып отыр, бұл халықтың назарын ортақ игіліктердің мақсат-жетістіктерінен және өзіндік ұлттық мүдделерді жүзеге асырудан басқа жаққа аудартатын қауіпті жағдайға алып келеді».

Жаңғыртуды жүргізу мен оның тұжырымдамасын қалыптастырудың маңыздылығына «Қазақстан-2030» Стратегиясының шеңберінде мемлекеттік тұрғыдан көңіл бөлініп, оның тікелей дамуына да назар аударылды. Сонымен қатар, жаңғыртудың маңыздылығы құндылықтық функциялар мен ресурстар тұрғысынан да байқалды. Жаңғырту процесіне Қазақстан қоғамында жаңа құндылықтар мен бағдарларды қалыптастыру міндеті жүктелді. Сөйтіп, жаңа саяси болмыс, экономикалық жағдай, әлеуметтік жүйе жаңғыртуды жүргізу мен оның тұжырымдамасын қалыптастыруды талап етті. Жаңғыртуды жүргізудің алғашқы тұжырымдамасы мен мазмұны, соның ішінде, саяси мазмұны осында көрініс тапты. Біздің пікіріміз бойынша, нақ осы бүкіл қоғамды, құндылықтық бағдарларды, қоғамның мұраттарын жаңғырту саясаты қоғам мен мемлекетті жаңғыртудың бүкіл саясатының бір бөлігі ретінде саяси жаңғыртуды жүзеге асыруға мүмкіндік берді. Аталмыш ұстаным «Қазақстан-2030» Стратегиясы шеңберінде мемлекет Басшысының тікелей бастамамалары мен шешімдерінде расталады. Онда былай делінген: «Біздің міндетіміз бірлік жолында қиындықтар тудыратын ескі кедергілерді жою және жаңа кедергілерді болдырмау, яғни бұл кедергілердің неге негізделетінінен тәуелсіз – әдет-дағдыларға ма, құштарлыққа ма,

әлде дінге, жас ерекшелігіне байланысты топтық тұрғыдан алғандағы айрықша мүдделерге ме немесе басқа факторларға ма. Қарым-қатынас формаларының барлық мүмкін формаларын қолдау жолымен, сондай-ақ адамдар арасындағы өзара байланыстар мен қатынастарды күшейту жолымен, біз біртіндеп өзіміздің ұлттық ынтымақтастығымызды тереңдетіп, ұлттық әлеуетімізді өсіретін боламыз». /1/

Жаңғыртудың, соның ішінде саяси жаңғыртудың тұжырымдамасын қалыптастыру міндетіне бастапқыда-ақ назар аударылғандығын «Қазақстан-2030» Стратегиясы ауқымында көтерілген басқа мәселелерде де растайды. Жаңғыртудың тұжырымдамасы егемендікті, мемлекеттіліктің құрылысын нығайтудың, басқарудың жаңа саяси, мемлекеттік институттарын құрудың алғашқы кезеңдеріндегі оның мақсаттары мен міндеттері мәселелерінің шеңберінде де өзіндік тұрғыдан пісіп-жетіліп, негізделген болатын. Экономикадағы, әлеуметтік саладағы, мемлекеттік басқару жүйесіндегі объективті проблемалар мен жағдайлар қоғамдық, саяси, экономикалық жаңғыртуларды тез арада жүргізудің негізіне айналды. Стратегия шеңберінде басқарудың саяси, мемлекеттік жүйесіндегі, экономикадағы кешенді жаңғыртуды жүргізу ауқымында шешілетін барынша өзекті проблемалар мен міндеттер атап көрсетілді. Жаңғыртудың механизмдері мен құралдары арқылы шешуге арналған аталмыш проблемалар мен бірінші кезектегі міндеттердің ішінде айрықша бөліп көрсетілгендері мыналар болды:

- біздің еліміздің барлық азаматтары үшін мүмкіндіктердің теңдігіне негізделген өзіндік біртұтас азаматтықты дамыту;
- этникалық алауыздықтар жойылып, барлық этникалық топтардың тең құқылы болуын қамтамасыз ету;
- біздің қоғамымыздағы ауқаттылар мен кедейлердің арасындағы алшақтықты азайту және ауыл проблемаларына үнемі айрықша көңіл бөлу;
- ұзақ мерзімді келешекте саяси тұрақтылықты да, сондай-ақ қоғамның топтасуын да қамтамасыз ететін бай Қазақстанды неғұрлым жігерлі құру... ;
- әр түрлі конфессиялар арасында өзара бірін-бірі құрметтеушілік, төзімділік және сенімділік қарым-қатынастарын нығайту» /1/. Осылайша, «Қазақстан-2030» Стратегиясының мәтіні мен ережелерін талдау жаңғырту тұжырымдамасының өзіндік тұрғыдан дамып, қалыптасқандығын көрсетеді. Қазақстанның ішкі қажеттілігі мен проблемасына айналды.

Қазақстанның ішкі қажеттіліктері мен проблемалары қоғамдық және саяси өмірдің шешуші салаларын жаңғырту мен реформалауды іске асырудың қажеттілігінің негізгі идеясы мен факторына айналды. Бұлар, өз кезегінде, мемлекеттіліктің құрылысының, сыртқы саяси қауіпсіздікті қамтамасыз етудің, халықтың экономикалық, әлеуметтік проблемаларын шешудің, жаңа тәуелсіз мемлекеттің егемендігі мен аумақтық тұтастығын нығайтудың объективті міндеттерінен шыққан болатын. Олар, сондай-ақ «Қазақстан-2030» Стратегиясының ауқымында жаңғыртудың бағыттарының, соның ішінде саяси бағытының бөлініп көрсетілуіне мүмкіндік жасады. Экономикадағы, қоғамдық, саяси, мемлекеттік салалардағы ұзақ мерзімді дамудың аталған басымдықтары, сондай-ақ жаңғыртудың негізгі бағыттарын да айқындап берді. Бұлардың бәрі аталған басымдықтарға сәйкес келіп, үйлесім тауып отырды. Экономикалық, саяси, мемлекеттік, әскери-саяси, гуманитарлық бағыттар жаңғыртуды іске асырудың негізгі бағыттары мен салалары ретінде бекітілді.

Бұдан «Қазақстан-2030» Стратегиясында көрсетілген жаңғыртудың алғашқы тұжырымдамасы жаңғырту Қазақстан Республикасының ішкі болмысы мен жағдайларына сәйкес қоғамды, басқарудың мемлекеттік, биліктік институттарын, экономика мен әлеуметтік саланы өзгертудің механизмі мен құралына айналуы тиіс деген идеяға негізделді деп қорытынды жасауға болады. Дәл осы ішкі экономикалық, әскери-саяси, қоғамдық, құндылықтық, саяси проблемалар мен жағдайлар Қазақстанда жаңғырту тұжырымдамасының пайда болуы мен қалыптасуының факторларына айналды.

Саяси жаңғыртуды жүргізудің қазіргі заманғы тұжырымдамасы 2005 және 2006 жылдардағы Президенттің Жолдауларындағы бастамалар мен қағидаларға негізделеді. 2005 жылғы «Қазақстан экономикалық, әлеуметтік және саяси шапшаң жаңару жолында» атты Президенттің Қазақстан халқына Жолдауында бұрынғы тұжырымдама елеулі саяси, әлеуметтік және экономикалық жаңғыртуды іске асыруға мүмкіндік бергендігі, бұл республикамызға Орталық Азия өңірінде барлық салаларда да көшбасшылық позицияны иемденуге мүмкіндік жасағандығы атап көрсетілген. Президент «Қазақстан-2030». /2/ стратегиясындағы идеялар мен ұсыныстардың жүзеге асқандығын, алайда бұдан әрі қарай жылжу экономикада, саяси, әлеуметтік салаларда жаңа биіктерді бағындыру үшін және де өзгерістерді әрі қарай жалғастыру үшін қоғам мен мемлекеттің алдына жаңа талаптар мен міндеттерді қоятындығын айтты. Қазақстан Президенті жаңғыртудың, соның ішінде саяси саладағы жаңғыртудың мазмұны мен жаңа

тұжырымдамасын жасауға деген қажеттілікті барынша дәл айқындап берді. «Еліміздің экономикалық және саяси дамуындағы мүлдем жаңа кезең, Қазақстанның ары қарай жаңғыртылуы мен демократияландырылуы – міне біздің күн тәртібіндегілер». Тек экономиканың ғана емес, сондай-ақ жоғары халықаралық үлгілер мен стандарттарға сәйкес бүкіл мемлекеттің, мемлекеттік басқару жүйесінің, саяси жүйенің бәсекеге қабілеттілігін арттыру міндеті негізгі концептіге айналып отыр. Экономиканы дамыту қажеттілігі, экономиканың диверсификациясы, бәсекеге қабілетті өндіріс пен өнеркәсіпті құру мемлекеттік басқару жүйесін өзгертуді, әкімшілік, сот реформасын, саяси реформаны талап еткендігі ақиқат. «Біз басым салалары бар, бәсекеге қабілеттілікті арттыра алатын экономикалық әлеуеті бар үлгіні таңдадық, сол арқылы қазақстандық кластерлер жүйесін дамытуды бастауға негіз жасадық... Біздің стратегиялық міндетіміз – бәсекеге қабілетті елдердің арасынан лайықты орынды иемдену». /2/ Біздің пікіріміз бойынша, қоғамды, мемлекетті, саяси жүйені, экономикалық саланы одан әрі дамыту идеясы мемлекеттік дамудың барлық бағдарламалары мен басымдықтарына ықпалын тигізді. Бұл, сондай-ақ одан әрі жаңғыртудың жаңа тұжырымдамасын ұсыну мен қалыптастыруды талап етті.

Жаңғыртуды жүргізу мен оның мазмұнының жаңа тұжырымдамасына деген мемлекеттің, биліктің, қоғамдастықтың қажеттілігінің айғағы Жолдауда айтылған мынандай міндеттер болды:

- «елде және өңірде берік тұрақтылықты қамтамасыз ету; өңірлік және халықаралық ынтымақтастықтың дамуы;

- жаһандандудың талаптарына сәйкес экономиканың қарқынды дамуы және шикізаттық емес секторларға назар аударатырып, жаңа технологияларды дамыту;

- білім, кәсіби дайындықты және әлеуметтік саланы 21 ғасыр деңгейіне көтеру;

- азаматтық қоғамды жүйелі түрде дамыту, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету;

- қазақ халқының моральдық және рухани құндылықтарын одан әрі дамыту;

- діни төзімділікті және конфессияаралық келісімді қамтамасыз ету;

- сыбайлас жемқорлықпен күрес;

- Лаңкестіктің, есірткі саудасының, экстремизмнің кез келген түрімен жаһандық күрес жүргізу». Біздің пікіріміз бойынша, реформалау мен жаңғыртудың көптеген саяси, әкімшілік, қоғамдық міндеттерінің шешілмегендігі саяси жаңғыртудың жаңа тұжырымдамасын ұсыну мен қалыптастыруға деген қажеттілікке себепші болды. Сыбайлас жемқорлық, жауапкершіліктің төмендігі, мемлекеттік органдар жұмысының тиімділігінің төмендігі, саяси, азаматтық институттардың әлсіздігі, бәсекелес экономикада жұмыстың міндеттеріне өнеркәсіптің сәйкес еместігі, шикізат экспортына тәуелділік – осының бәрі Қазақстанның экономикасы мен саяси салаларын жаңғыртудың алғашқы тұжырымдамасының шектеулілігі мен күшінің жеткіліксіздігінің жарқын мысалына айналды.

2005 жылғы Жолдау жаңа идеологияның негізінде және мемлекеттік, саяси, экономикалық саланың бәсекеге қабілеттілігін халықаралық деңгейге көтерудің теориялық концептісінің негізінде Қазақстанда жаңғыртуды жүргізудің жаңа тұжырымдамасын жасаудың негізін қалады. Кешенді жаңғыртуды ішкі мүдделердің, қажеттіліктердің, ішкі экономикалық, әлеуметтік проблемаларды, міндеттерді шешудің негізінде жүргізудің бұрынғы тәжірибесі мен идеологиясы сыртқы бағдарлар мен қазіргі заманғы мемлекеттер мен қоғамдарға қойылып отырған сыртқы талаптарға сәйкестікпен ауыстырылды. Жаңа тұжырымдама ауқымында саяси жаңғыртуды жүргізудің міндеттеріне, демократияландыру жөнінде міндеттерді жүзеге асыратын жаңа саяси институттарды құруға, азаматтық қоғамды дамытуға айрықша көңіл бөлінді. Қойылған міндеттердің байыптылығы демократияландырудың одан арғы барысы мен бағыттарын талқылаудың, мемлекеттік органдардың жауапкершілігі мен ашықтығын арттырудың жалпы ұлттық бағдарламасын жүргізу бастамасында айтылған болатын. Қазақстан Президенті саяси жаңғыртудың жаңа тұжырымдамасын ұсыну ауқымында алғашқы міндетті былайша баяндады: «2005 жыл тарихқа саяси реформаларды белсенді жүргізу мен оларды бүкілхалықтық талқылау жылы ретінде енуі тиіс. Бұл іске жұмысты барынша ашық және жария түрде істейтін Қазақстанның барлық азаматтары, белгілі тұлғалар, қоғамдық пікір көшбасшылары, ел элитасының өкілдері тартылуы тиіс деп ойлаймын... Саяси реформалардың Жалпы ұлттық бағдарламасын талқылаудың негізгі координациясын (үйлестігін) демократияландыру мен азаматтық қоғам мәселелері жөніндегі Ұлттық комиссияға жүктеймін.

Жаңа тұжырымдаманың одан арғы дамуы, маңызды теориялық және тәжірибелік әлеуеті Президенттің 2006 жылғы «Қазақстанның бәсекеге барынша қабілетті әлемнің 50 елінің қатарына ену стратегиясы» атты Қазақстан халқына Жолдауы ауқымында да қолдау тапты». /3/ Демократияның одан арғы дамуы және саяси жүйенің жаңғыртылуы» атты бесінші басымдық ауқымында экономиканың, мемлекеттік

басқару жүйесінің, әкімшілік жүйенің бәсекеге қабілеттілігін көтеру саяси жаңғыртудың тұжырымдамасы мен бағыттарын қайта қарастыруды талап ететіндігі тағы да дәлелденді.

Тұтас алғанда, тұжырымдама мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігін, елдегі экономикалық, саяси, әкімшілік реформалардың жүргізілуінің нәтижелілігін парасатты әрі объективті бағалауға мүмкіндік жасады. Қалыптасқан саяси жүйенің тұрақтылығын, сәйкестіін, демократиялылығын, әрекет етіп тұрған мемлекеттік биліктік жүйенің тиімділігін, бәсекеге қабілеттілік тұрғысынан алғанда саяси, қоғамдық институттардың жауапкершілігін бағалау орын алып отырған жағдайды қайта қарастырудың қажеттілігін көрсетті.

Алайда, саяси жаңғыртудың жаңа тұжырымдамасының теориялық және тәжірибелік маңыздылығы оның құндылықтық мәні тұрғысынан, қазақстандық қоғамдағы дәстүрлер мен саяси принциптердің өзгеруі ауқымындағы оның ықпалы мен рөлі тұрғысынан да көрініс тапты. Жаңа тұжырымдама Қазақстан қоғамындағы дәстүрлер мен бастаулардың либералдық принциптеріне сәйкес демократиялық институттар мен сайлау принциптерін, саяси әрекет еркіндігін енгізу үшін құндылық өлшеміндегі саяси жаңғыртуды сыни бағалауға мүмкіндік берді. Жолдау шеңберінде жаңғыртудың, саяси жүйені трансформациялаудың, демократиялық институттарды енгізудің күрделі жолынан өтіп жатқан өтпелі қоғамдар мен транзитті мемлекеттердің мысалы әрдайым табысты және нәтижелі бола бермейтіндігі көрсетілді. Саяси жаңғыртудың, демократиялық институттар мен қоғамды басқару заңдарын енгізудің табыстылығы мен нәтижелілігі қоғамда өмір сүріп тұрған саяси құндылықтармен және дәстүрлермен байланысты. Қазақстанның саяси жүйесіне жаңа демократиялық, либералдық институттарды, принциптер мен заңдарды енгізу барысында қоғамда өмір сүріп тұрған дәстүрлер мен құндылықтар ескерілуі тиіс екендігі дәлелденді. Сонымен бірге, қоғамдық, мәдени, діни құндылықтар мен дәстүрлерді есепке алмай саяси жаңғырту табысты бола алмайды және қоғамнан да қолдау таппайды: «Демократиялық және гүлденуші мемлекетті құрудың жалпы заңдылықтарын жа, сондай-ақ біздің қоғамымыздың маңызды мәдени-тарихи белгілері мен дәстүрлерін де үйлесімді түрде ескеру қажет». /3/

Сөз, баспасөз бостандығы, қоғамдық, формальды емес ұйымдар мен бірлестіктердің қызмет еркіндігі, шетелдік ұйымдар мен ҰЕҰ-дың еркін қолжетімділігі принциптерінің Қазақстан қоғамына ықпал етуінің кең таралуы процестерін есепке ала отырып, саяси жаңғыртуды сыни талдау, сондай-ақ либерализмнің саясат пен қоғамдық қатынастарға таралуының кейбір жағымсыз жақтарын да бөліп көрсетуге мүмкіндік берді. Жаңғыртуды тек жағымды жағынан ғана емес, сондай-ақ жағымсыз жағынан да бағалау қазақстандық қоғамның өзіндік ерекше дәстүрлері мен жағдайлары бар екендігінің, мемлекеттік органдардың, биліктің, жұртшылықтың оларға назар аудармауы мүмкін еместігінің объективті ақиқат екендігін көрсетіп берді. Ішкі бастаулар мен дәстүрлерді ескермей жүргізілген саяси жаңғырту демократияның дамуында да, қоғамдық келісім мен мемлекеттіліктің алғашқы кезеңіндегі жетістіктерді нығайтуда да жағымсыз әрі тұрақсыздандырушы факторға айналуы мүмкін. Қазақстан Президенті: «Біз демократиялық мәдениеттің терең дәстүрлерінің жоқ екендігін мойындауға тиіспіз, еркіндікті бәріне рұқсат етілгендік ретінде түсіну елді тұрақсыздыққа алып келіп, біздің болшаққа құрған жоспарымыздың бәрін құртып, бізді кері кетіруі мүмкін» деп атап көрсетеді.

Жаңы тұжырымдама шеңберінде саяси жаңғыртудың мәні мен мазмұнын түсіну тек мемлекеттік, саяси қозғалыстардың ғана емес, сондай-ақ қоғамдық қозғалыстардың да бұл процеске тартылуының әлемдік тәжірибесі мен мысалдарының Қазақстанда да қолайлы болып табылатындығын көрсетіп берді. Сондықтан, Қазақстанның ұлттық топтарының мүдделері мен пікірлерін білдіретін белгілі қоғамдық-саяси бірлестік Қазақстан халқының Ассамблеясына үлкен сенім артылды. Қазақстан Президенті: «қазақстан халықтарының Ассамблеясы, міне, 10 жылдан астам уақыттан бері Қазақстанның көп ұлтты халқының бірлесуінің міндеттерін керемет шешіп келеді. Осы уақыт ішінде мен ел мен халық үшін маңызды шешім қабылдай отырып, Ассамблеяның пікірімен санаспай немесе оның ұстанымын есепке алмаған кезіміз жоқ екендігін білемін. Сондықтан, бұл қоғамдық институттың ролін көтеру керек деп ойлаймын». /3/

Әлеуметтік мәдени құндылықтар мен жаңғыртудың табыстары бұл процеске тек саяси, мемлекеттік институттардың ғана емес, сондай-ақ қоғамдық қозғалыстар мен ұйымдардың да тартылғандығымен байланысты болды. Құндылық өлшеміндегі саяси жаңғыртудың жүзеге асырылуы Қазақстан халқының Ассамблеясы сияқты қоғамдық ұйымдардың рөлі мен ықпалын жаңаша бағалауға мүмкіндік берді. Сөйтіп, Қазақстанның жуырдағы саяси тарихында тұжырымдамалық мәнінде жаңғырту барынша айқын білінген және ерекшеленген екі кезеңді басынан өткерді.

Қазақстан Республикасының нақты материалдары бойынша саяси жаңғыртудың теориялық проблемаларын кешенді түрде зерттеу тек қазақстандықтар үшін ғана емес, сондай-ақ дамудың дербес жолына түскен және жаңа өмірді қалыптастырып жатқан елдер мен халықтар үшін де маңызды әрі қажет. Соның ішінде, жаңғыртудың проблемалары мен аспектілерін әсіресе саяси талдау арқылы зерттей отырып, кешігуші даму әр түрлі тарихи, дәстүрлі сарқыншақтарды жеңуді өз бетінше талап ететіндігін, бұл қоғам мен мемлекетті таңдап алынған өзгеріс мақсаттарының айналасына шоғырландыру мен жұмылдыруды қамтамасыз ететіндігін байқауға болады.

1. Назарбаев Н.А. *На пороге XXI века.* – Алматы, 1996. – С.138.

2. Назарбаев Н.А. *Казахстан – 2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояние всех казахстанцев: Послание Президента страны народу Казахстана // Каз. Правда.* – 1997. – 11 октября. – С.30-35

3. *Послание президента Н.А.Назарбаева народу Казахстана об основных направлениях внутренней и внешней политики: «Стратегия вхождения Казахстана в число пятидесяти наиболее конкурентоспособных стран мира» //Каз. Правда.* – 2006. – 2 марта.

4. См.: *Sozialphilosophische, politische und rechtliche Aspekte der Modernisierung Kasachstans.* – Berlin, 2012. – S. 120-125.

Түйін

Бұл мақалада автормен Қазақстан Республикасындағы саяси жаңғыртудың негізгі бағыттары: жалпы ұлттық мәселесі қарастырылады, сонымен қатар дискуссиялық мәселелерге де көңіл бөлген.

Резюме

В данной статье автором рассматриваются основные направления политической модернизации: общенациональные проблемы Республики Казахстан, вместе с тем, уделяется внимание и дискуссионным вопросам.

Summary

In this article, the author discusses the main directions of the political modernization of the Republic of Kazakhstan, at the same time pay attention and discussion questions.

САЙЛАУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ БАЙҚАУШЫЛАР ИНСТИТУТЫНЫҢ ОРНЫ

В.А. Жексембекова – *саяси ғыл.д., профессор,*
Орталық сайлау комиссиясының бас-саратшы өкілі

Қазақстан бүгінгі таңда әлеуметтік-экономикалық жаңару мен саяси демократияландырудың жаңа кезеңіне қадам басып отыр. Әлемдік рейтинг кестесінің жоғары бөлігіне іліккен елдер тобының ішінен орын алуымызға мүмкіндік туып отыр. Оған дәлел, бізде еркін және ашық демократиялық қоғам орнап жатыр. Барлығымызға белгілі, былтырғы жылы (2007 ж.) елімізде Демократиялық реформалардың жалпыұлттық бағдарламасы кеңінен талқыланды. Демократиялық және өркендеген мемлекеттер орнату-дың ортақ заңдылықтарын, сондай-ақ біздің қоғамның маңызды мәдени-тарихи белгілері мен дәстүрлерін үйлесімді ескеруіміз керек.

2005 жылдың желтоқсанында Мемлекет басшысын сайлау кезінде қазақстандықтар көрсеткен ауыз-бірлік біздің қоғамның топтасқандығына күмән туғызбаса керек. Біздер, яғни, болашақ әлеуметтанушы мамандар мұның өзі еліміздің тұрақты дамуының қажетті шарты болып табылатынын айқын түсінеміз. Біз сайлауалды науқанның барысында тұңғыш рет қазақстандықтардың елдің тұрақсыздануы мүмкін деген алаңдаушылығы, ал кейбір тұстарда, тіпті үрейге бой алдыруы сияқты ерекше құбылыспен де ұшырастық.

Бізде демократиялық мәдениеттің терең дәстүрлерінің жоқтығы, еркіндікті ойына келгенді істеуге болады деп түйсіну елді тұрақсыздыққа ұрындыруы, біздің болашаққа арналған барлық жоспарымызды белінен басып, өзімізді алысқа кері серпіп тастауы әбден мүмкін екендігін мойындауымыз керек. Бұл

біздің өткен Президенттік және парламент депутаттарын сайлау додасынан алған сабағымыз және Қазақстандағы саяси сайлау технологиясын әлеуметтік талдау барысындағы көрсеткіштеріміз.

Өткен XX ғасырдың 90-шы жылдары алып саяси жүйенің ыдырауымен адамзат тарихындағы орасан оқиғалар тізбегі басталды.

Постсоциалистік кеңістіктегі саяси жүйелердің трансформациясы мен тәуелсіз мемлекеттердің қалыптасуы көптеген күрделі мәселелерді қоса тудырды. Жаңа саяси жүйелердің қалыптасуы халықаралық жағдайдың қолайлы кезеңінде жүзеге асқанымен әлеуметтік-экономикалық жағдайдың шиеленісуіне байланысты тоталитарлық жүйеден шыққан елдерде өздері жариялаған нысандарына оңайшылықпен қол жетпейтіндігі аңғарылды. Себебі демократияның үшінші толқыны деп аталатын процесс барысында авторитарлық-бюрократиялық жүйенің ыдырауының нәтижесінде пайда болған елдерде демократия нысандары қоғам дамуының негізгі мақсаттары ретінде қабылданғаны мәлім. Алайда қағаз жүзінде жарияланған демократияның негізгі қағидалары іс жүзінде жүзеге аспай, демократиялық институттардың іс-әрекетіне жағдай жасалмай отыр. Әсіресе сайлау институтының қоғамдағы рөліне тиісті дәрежеде назар аударылмай келеді. Міне осы жағдайлардың барлығы саяси жүйенің институтына, сайлау технологияларына әсері тәрізді мәселелердің терең зерттелуін, оларды дамыған елдердегі жағдайлармен салыстыруды және әрбір елдің әлеуметтік-экономикалық жағдайына байланысты жүзеге асуындағы ерекшеліктерін айқындап саралауды қажет етеді.

Сайлау институты қоғамның демократиялануының нақты көрсеткіштерінің бірі. Сайлау институтының тиімді жұмыс істеуі саяси жүйені жетілдірудің кепілі екендігі сөзсіз. Өз кезегінде сайлау институты мен технологияларының қалыптасуы мен дамуы да саяси-әлеуметтік жүйе мен саяси-әлеуметтік режимге тәуелді болып келеді.

Сайлау институтына тән функциялардың барлығы белгілі бір технологиялар арқылы жүзеге асырылады. Сонымен бірге керісінше сайлау технологиялары сайлау институтының функцияларын тежеуге де қызмет етеді.

Сайлау технологияларының дамуын анықтаудың ерекше мәні бар. Өйткені сайлау технологиялары қоғамдағы саяси рыноктың және әлеуметтік топтардың мақсат мүдделері жағдайының көрсеткіші болып табылады. Сайлау технологиялары сапалы элитаны қалыптастыруға әсер ететін факторлардың бірі. Себебі сайлау қарсаңында әшкерелеуші технологиялардың қолданылуы, таза емес адамдардың билікке ұмтылуына тосқауыл қояды және қоғамдық бақылаудың мұндай түрі өкілдік органдарда тұрақты, сапалы кадрлардың қалыптасуын қамтамасыз етеді.

Сайлау технологиялары қоғамның саяси-әлеуметтік мәдениетінің де көрсеткіші. Өтпелі қоғамдардағы сайлау институтының және сайлау технологияларының даму деңгейі элитаның саяси-әлеуметтік мәдениетінің деңгейіне тәуелді.

Тәуелсіз Қазақстандағы саяси әлеуметтану ғылымының қалыптасып келе жатқан жас ғылым екендігін ескерсек, онда сайлау институты, сайлау жүйесі, сайлау технологиялары мәселесі де зерттеу нысанасына кейінгі кездері айналып отыр.

Қазіргі таңдағы өкілді органның сайлануы мен қалыптасуындағы байқаушылардың рөлі қандай және байқаушылар институтының сайлау үдерісіндегі алатын орны қандай деген сұрақ бәрімізді де толғандыратыны хақ.

Қандай да болмасын кез келген құбылыстың өзіндік заңдылықтары, даму сатылары мен жолдары болатыны, сол сияқты елімізде де өкілді органдарды сайлау мен сайлау үдерісін байқаушылар институтының даму эволюциясының өзіндік тарихы бар екендігі белгілі. Қазақстанның тәуелсіздік алған жылдарынан бастап, қазіргі күнге дейінгі Президенттікке (1990, 1991, 1999, 2005, 2011), Парламент Мәжілістеріне (1990, 1994, 1995, 1999, 2004, 2007, 2012), Мәслихаттарға (1999, 2003, 2007, 2012), әкімдікке (2001, 2005, 2006) сайлаулар өткізілу кезеңдеріне байланысты салыстырмалы зерттеулер көптеп жүргізілді [1]. Осы зерттеулер нәтижелеріне қарай отырып, еліміздегі барлық сайлаулар өзінің қалыптасу тарихында негізінен демократиялық талаптарға талпыну жолында екенін өткізілген сайлаулардан көруге болады. Алайда қазіргі таңда біздің еліміз алдымызда тұрған қоғамды демократизациялау мақсатында плюрализмді, яғни пікір сан алуандылығын дамыту, көп партиялылықтың қалыптасуына мүмкіншіліктер жасау, баламалы көзқарастардың өмір сүру мүмкіншілігін заң тарапынан қамтамасыз ету сияқты мәселелердің дұрыс жолға қойғандығын соңғы сайлаулардан да байқаймыз.

Қазақстан Республикасы азаматтарының бірден-бір саяси құқығы олардың сайлану және сайлау құқығы. Егер бұл құқықтарын тең пайдалана алмаса басқа құқықтарының мәні болмайтыны сөзсіз. Өйткені, халық өкілдері арқылы мемлекеттік билікті құрушы және мемлекеттік шешімдерді қабылдауға

өкілдері арқылы қатысушы. Жалпы өткізілген сайлаулардың бәсекелестік жағдайда еркін және баламалы болуы сайлауға түсуші сайланушылар мен сайлауға қатысушы сайлаушылардың қатысуына байланысты. Сондықтан 1990-2012 жылдар аралығында Парламент Мәжілісінің сайлауына қатысушылар санына назар аударсақ: 1990 жылы Жоғарғы Кеңеске сайлауға қатысқан сайлаушылар саны – 84,00% [2], 1994 жылы Жоғарғы Кеңеске сайлауға қатысушылар – 73,52% [3], 1995 жылғы Парламент Мәжілісі депутаттарын сайлауға қатысушылар саны – 79,84% [4], 1999 жылы Парламент Мәжілісінің депутаттарын сайлауға – 62,56% сайлаушылар [5], 2004 жылы – 56,7% сайлаушылар [6], 2007 жылы – 68,04% сайлаушылар [7], 2012 жылы – 75,07% [8] қатысты. Егер сайлаушылардың қатысуының пайыздық санының көрсеткішіне мән беретін болсақ, онда халық белсенділігінің бірде азайып, бірде артқанын көруге болады. Ал, Президенттік сайлауларға сайланудың қатысуы пайыздық көрсеткішінің бейнесі басқаша. Атап өтсек, 1991 жылы Президенттік сайлауға қатысушылар – 88,23% [9], 1995 жылғы Президенттің өкілеттік мерзімін ұзарту туралы референдумға қатысушылар – 91,21% [10], 1999 жылы – 87,05% [11], 2005 жылы – 76,78% [12], 2011 жылы – 89,98% пайызды көрсетеді [13]. Сонымен сандық көрсеткіштерден байқағанымыздай Парламенттің Мәжілісі сайлауларына қарағанда Президент сайлауларына қатысу белсенділігі жоғары. Бұл Президентті халықтың өкілді биліктің символы ретінде көруіне байланысты. Мемлекетімізде саяси институттардың баяу дамуына байланысты Парламент Мәжілісіне сайлауға азаматтардың бәсең қатысуының бірнеше түрлерін айтып көрсетуге болады: біріншіден халықтың саяси мәдениетінің әлі де болса әлсіздігі, халықтың партиялық бағдарламаларға қарағанда партияның жеке жетекшілеріне мән беретіндігі, яғни ақпараттық технологияның баяу қызметі, кейбір жағдайда ақпараттық-психологиялық технологияларға қарағанда әкімшілік ресурстық технологиялардың әсерінің күштілігі.

Қазақстан қоғамының жаңару үлгісіне сәйкес қазақстандық сайлау жүйесі де трансформацияланды. Себебі, сайлау күресі – демократиялық қоғамда саяси партиялардың әрекетінің негізгі алаңы. Тіптен негізгі мәнде сайлаулар үшін демократиялық партиялар туады және өмір сүреді деп бекітуге болады [14]. Тіпті алғашқы тәуелсіздік алған жылдары атап айтқанда Президент сайлауы баламасыз өткізілсе, келесі сайлаулардан жаңа демократиялық үдерістерге сәйкес баламалы, бәсекелестік негізде өткізілуге ұмтылысы көрінеді. Соңғы сайлаулардың Халықаралық байқаушылар мен отандық байқаушылар тарапынан, бұқаралық ақпарат құралдары тарапынан жүргізілген байқаулардың негізінде бақыласақ, алға жылжушылық анық байқалады.

Қоғамды демократияландырудың заңға сәйкес жалғасы Конституцияның өзін-өзі басқару туралы бөліміне енгізілген өзгерістер болып табылады. Жергілікті басқару – бұл тікелей, халықтық демократия. Бұл – демократияның ірге тасы. Соңғы жылдары осы жүйе аумағында көптеген даулар туындады. Бірақ, мәселе шешілмеді, өйткені жергілікті өзін-өзі басқару органдары қандай болуы керек деген сұрақтарға нақты жауап табылмады. Сөйтіп, мәслихаттар өкілді органдар ретінде елдегі жергілікті өзін-өзі басқарудың негізі болып табылады. Жергілікті өкілді органдардың маңызын күшейту және оларға қосымша өкілеттіктер ұсынуды жерлерде өзін-өзі басқаруды қалыптастыруды демократияға бағытталған оң қадам ретінде қабылдағанымыз жөн. Мәслихаттар өкілді биліктің өкілетті органы болып саналады. Олар халықтық билік үдерісінің бастапқы элементтері ретінде қызмет атқарады. Көбінде қоғамдағы реформаларды жүзеге асыру соларға тәуелді. Қызметтерінің басты қағидалары жергілікті міндеттерді шешуде ашық және алқалылық болып қалуы керек, олардың қызметтерін бағалау – жетістіктердің нәтижелері болып табылады.

Қазіргі таңда демократиялық талаптарға сәйкес, сайлаулардың таза, әділ өтуіне тікелей әсер ететін байқаушылар институты болып табылады. Ол сайлаулардың өту үдерісіндегі тежемелік заңдардың орындалуын қамтамасыз етеді. Әлемдік тәжірибеде байқаушылар институты кез-келген демократиялық мемлекеттің сайлау жүйесінің басты элементі болып табылады. Сайлау үдерісін демократизациялау бұрынғы КСРО территориясында пайда болған мемлекеттердің саяси қайта құрылуларының басты аспектісіне айналды.

Саяси және сайлау құқықтарын қолдауды қамтамасыз ету бірқатар халықаралық құжаттарда белгіленген: 1996 жылғы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті, Адамның құқығы және негізгі еркіндіктерді қорғау жөніндегі Еуропалық конвенция (Рим 1950 ж., 4 қараша,).

Халықаралық сайлау стандарттарының негізгі көздері: Еркін және әділ сайлаулар критерилері туралы декларация (Париж, 1994 ж., 26 қараша), жаңа Еуропаға арналған Париждік хартия – жоғарғы деңгейдегі Еуропа қауіпсіздік және ынтымақтастық жөніндегі кеңес (ЕКҰК) (19-21 қараша, 1990 ж.) болып табылады.

Байқаушылардың стандартын анықтайтын халықаралық құжаттар: Жоғарғы деңгейдегі Стамбул кездесуінің декларациясы (Стамбул, 1990), Еуропа қауіпсіздік және ынтымақтастық жөніндегі ұйымның (ЕҚЫҰ) еуропалық хартиясы (Стамбул, 1990), ЕҚЫК Адамдық өлшем туралы Конференцияның Копенгагендік құжаты (Копенгаген, 29 маусым, 1990 ж.), ЕҚЫҰ сайлауды бақылау Басшылығы (Варшава, 1997) және т.б.

Байқаушылар институты Қазақстан Республикасында еркін қызмет ете алады. Еліміздегі сайлау үдерісіндегі байқаушылар институты, ұйымдық тұрғыдан әртүрлі кезеңдерін өткерді. Алғаш тәуелсіз 1999 жылғы Президент сайлауларынан бастау алды. Соның негізі байқаушылар ретінде 2003 жылы «Тәуелсіз байқаушылардың республикалық жүйесін» айтуға болады. Негізгі мақсат біздің қоғамымызда сайлаудың еркіндігі мен демократиялылығын арттыру. Осыған сәйкес, 2003 жылғы сайлау кезінде «Мәслихаттарға сайлауға азаматтық қадағалауды ұйымдастыру және өткізу» жобасы бойынша «Құқықтық Қазақстан үшін» республикалық азаматтық қозғалысының құрылуы еліміздегі сайлау институтының дамуына ірі кадам болды.

Сонымен бірге 2007 жылғы Мәжіліс сайлауындағы зор жетістік «Шет мемлекет байқаушыларына, шетелдік бұқаралық ақпарат құралдары журналистеріне көмек көрсету» орталығы құрылды. Ол жұмысын 2008 жылғы Парламент Сенатында жалғастырды. Әлемдік тәжірибеде Батыс елдерінде және пост кеңестік кеңістікте тек Украина мен Қазақстанда құрылған бұл орталық байқау институтының дамуына ықпалын тигізеді.

Байқаушыларды ақпараттық, техникалық жағынан қамтамасыз ететін орталық коммуникативті технологияны іске асыра отырып, шұғыл түрде қызмет атқарады. Қазіргі таңда бұл орталықтың қызметін нақтылау мақсатында жаднама түріндегі әдістемелік құрал жазылуы қажет. Өйткені нақты заңнамалық деректеме көздерінсіз жұмыс атқару қиындықтарға әкеледі.

Демократиялық құқықтық мемлекетті қалыптастыру үшін байқаушылар институтын дамыту мақсатында барлық пікірдегі күш-қуатты біріктіру қажет.

Алексис де Токвиль атындағы демократияны зерттеу институтының ғылыми қызметкері Ариэль Коэн байқаушылар қызметінде ілгері қадам басу бар екенін елімізде байқаушылар әрекетінің бар екенін әртүрлі қоғамдық пікірлердің, әсіресе Д.Көшімнің сыни пікірін еске түсіре отырып, Қазақстандық байқау институтының нағыз демократиялық сайлаулардың өтуі үшін қызмет атқарып жатқанын түсінеміз. Демек, шетелдік зерттеушілердің біздің еліміздегі байқау қызметіне оң баға беріп отырғаны тәуелсіздік алғаннан бергі мемлекетіміздің дамуындағы байқаушылар институты орнының айқындалғандығының белгісі.

Отандық қоғамдық пікір қазақстандық демократияның қалыптасуындағы байқаудың рөлін көрсетеді. Балама пікір болмай демократия жоқ. Олар қазақстандық сайлау жүйесін жетілдіру мақсатында, байқаушылар рөлін, әсіресе отандық байқаушылар пікірін ескеруді жақтайды. Өйткені, отандық байқаушылар нағыз елдің жанашырлары бола алады. Шетелдік байқаушылар сайлаудың демократиялық жолмен өтуіне мән берсе, жергілікті байқаушылар әділ, баламалы негізде өкілді органның қалыптасуын қалайды. Өкілді органның әділ қалыптасуының бір ғана жолы бар, ол – демократиялық принциптер. Бұл принциптердің жүзеге асуына бірден-бір әсер етуші – байқаушылар болып табылады.

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасының халықаралық стандарттар мен қағидаларға жақындауы, олардың заңды түрде бекітілуі, сондай-ақ, жинақталған тәжірибе Қазақстанда байқаушылар институты сайлаушылардың электоралды-құқықтық мәдениетін арттыруға септігін тигізетінін көрсетті. Бұл халықаралық стандарттар және толығымен байқаушылар институтына деген сайлаушылардың жағымды көзқарасын қалыптастырады.

1. Жанпейісова Қ.Д. Тәуелсіз Қазақстандағы өкілді билікті қалыптастырудағы сайлау институтының орны: саяси ғыл. канд. дис авторефераты: 23.00.02; [Қорғау орны: Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті]. – Алматы, 2010. – 29 б.

2. Сообщение ЦИК РК о результатах выборов депутатов Верховного Совета РК // Казахстанская правда. – 1990. - 26 марта.

3. Сообщение ЦИК о результатах выборов депутатов Верховного Совета РК по государственному списку // Казахстанская правда. - 1994. – 17 марта.

4. Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының Қазақстан Республикасы Парламенті сенатының депутаттарын сайлау туралы хабары // Егемен Қазақстан. – 1995. - 13 желтоқсан.

5. Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының Қазақстан Республикасы Парламенті сенатының депутаттарын сайлау туралы хабары // Егемен Қазақстан. – 1999. – 24 қыркүйек.

6. Сообщение ЦИК РК о результатах выборов депутатов Мажилиса Парламента РК // Казахстанская правда. 2004.– 28 сентября.

7. Төртінші шақырылатын ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаттарын сайлау қорытындылары туралы ҚР Орталық сайлау комиссиясының хабары // Егемен Қазақстан. – 2007. - 24 . - тамыз.

8. Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2012 жылғы 17 қаңтардағы № 7/162 қаулысына қосымша: Бесінші шақырылатын Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің депутаттарын кезектен тыс сайлау қорытындылары туралы хабар .

9. Президентті осылай сайладық. Қазақстанның облыстары мен қалаларында сайлаудың қалай өткендігі жөнінде хабарлайды. // Егеменді Қазақстан. – 1991. - 3 желтоқсан.

10. Қазақстан Республикасы Президентінің өкілеттілігін ұзарту туралы Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының хабары // Егемен Қазақстан. – 1995. - 30 сәуір.

11. Қазақстан Республикасы Президентін сайлау қорытындылары туралы Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының хабары // Егемен Қазақстан. – 1999. - қаңтар.

12. Қазақстан Республикасы Президентін сайлау қорытындылары туралы Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының хабары // Егемен Қазақстан. – 2005. - желтоқсан.

13. 2011 жылғы 3 сәуірде Қазақстан Республикасы Президентінің кезектен тыс сайлауы болды. http://election.kz/portal/page?_pageid=115,1584941&_dad=portal&_schema=PORTAL

14. Бегімтаев Ә.И. Демократиялық сайлау үдерісін өткізу барысындағы халықтың электоральдық белсенділігі (Павлодар облысы мысалында): саяси ғыл. канд. дис авторефераты: 23.00.02; [Қорғау орны: Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті]. – Алматы, 2010. – 32 б.

Түйін

Мақалада сайлау процесі мен оның рөлі қарастырылған. Қазақстандық сайлау тәжірибесінде институт бақылаушылары жаңа бағыт болып саналады. Бақылаушылардың жұмысы Қазақстан Республикасындағы өткен сайлаудың негізінде қорытындандырылған.

Резюме

В статье рассматриваются вопросы избирательного процесса и роли наблюдателей в нем. Институт наблюдателей является достаточно новым в казахстанской избирательной практике. Работа наблюдателей анализируется на основе прошедших выборов в Республике Казахстан.

Summary

The questions of the electoral process and the role of observers in it. Institution of observers is quite new in the Kazakh electoral practice. The work of the observers is analyzed based on the elections in the Republic of Kazakhstan

SOME PRIORITIES OF POLITICAL MODERNIZATION AND CONSOLIDATION OF KAZAKHSTAN SOCIETY

N.B. Seisenova – candidate of political science,
assistant professor of political science and social and philosophical disciplines' department of the Institute of Masters and PhD of Kazakh National Pedagogical University named after Abai

A.B. Seisenova – candidate of political science

At a boundary of XX and XXI centuries the Republic of Kazakhstan appeared in a situation of the acute system crisis which has involved in all spheres of life of society, the state and the personality, caused search of innovative ways and ways of an exit from it. The crisis state of the Kazakhstan society presses for changes of all system of values and functioning political institutes, an urgent need of democratic unitary reorganization of Kazakhstan statehood, search and formation qualitatively subjects of the social communication, essential change of an essence and character of system of activity and the relations, the development of new model of social choice meeting requirement of self-identification of Kazakhstan as the modern, strong, democratic state.

From crisis we connect prospect of conclusion of the country with political modernization which, as well as other modernization, is inevitable and necessary.

Speaking about political modernization as a whole, it is possible to note that this process is a powerful factor of consolidation which is so necessary for modern Kazakhstan. In turn, consolidation is the consent based on variety and trust of acting political actors; cooperation and mutual aid of the parties and the patriotic forces participating in political modernization; solidarity of views, positions of Kazakhstan citizens, directed on formation and

strengthening of Kazakhstan state leaning in the activity, first of all, on democracy, high spirituality and support of Kazakhstan citizens.

In the course of political modernization, consolidation of multinational Kazakhstan society has fragmentary character. Speaking about consolidation from the point of view of the politological doctrine, in our opinion, it would be correct to speak about political consolidation, as the main link of political modernization of Kazakhstan society in its valuable measurement.

The essence of political consolidation of the people is defined, first of all, by way of production of material benefits, type of relations of production and civilizations. Political consolidation of the people serves as the specific law of development and rapprochement of the people caused by need of interaction of the nations, nationalities, national and ethnic groups, and the states. In this regard it is necessary to tell that studying of this problem is priority for the Republic of Kazakhstan too. President N.A. Nazarbayev spoke: "Especially I would like to address to our specialists -political scientists, scientists of the sphere of social sciences. In my opinion, problems of the international relations can and have to become key in your researches. Society extremely needs the accurate characteristic of processes occurring in this area, and not only in Kazakhstan, but also around the world, knowledge of possible prospects of formation of the interethnic relations" [1].

140 nationalities which total number makes 17 million people lives in sovereign, independent Kazakhstan. Its independence was recognized by about 150 states, diplomatic relations are established with 120 countries. According to opinions of scientists, by the end of the XXI century the population of our country will reach 50 million people, and Kazakhs – 30 million [2]. Moreover, Kazakhstan is the unique state center of Eurasia and can become a peculiar binding bridge between Asia and Europe, the East and the West, between world religions, between the Slavic and Turkish people, etc.

In our opinion, it would be expedient to consider in comparative aspect of concepts – "political consolidation" and "national consolidation" in a context of political modernization. In turn, the national consolidation in its character and content is the concrete historical phenomenon. In it the social being of the nation set of, characterizing the contents, level and features of its spiritual development is reflected. These are subjective images of objectively existing of national factors of people activity. National consolidation, for example, at representatives of the Kazakh people or other people isn't generated by his certain representatives, and arises in collective consciousness of a national community and at each certain person owing to the various reasons can unequally be shown.

In this regard it is necessary to tell that national consolidation is conscious, on the basis of the created common interests, association, people unity for the purpose of strengthening, activization of joint activity according to the solution of the ripened tasks, achievements of common goals.

Kernel and essential component of national consolidation of the people is their political consolidation. The object, subject it has concrete etiquette, its past, the real, future place and role among other people. So, for example, in national consciousness of Kazakh people the relation to other national educations, understanding, understanding of character of a community and distinction personal and others' is fixed, mainly. Refracting in "I" each individual in his political consolidation, the valid state of affairs can find the correct or perverted reflection. Only free from unscientific representations, the nationalist and chauvinistic feelings, the consolidation got by original internationalism reflects original national interests of the people.

Political consolidation of the people of Kazakhstan is very dynamic and floatingly in time. Their political consolidation is in essence knowledge of own essence, system of representations of the people about itself. Political consolidation of Kazakhstan citizens possesses a certain structure. It is possible to refer understanding of a national identity, national pride of the best traditions of the people to its structural elements, its contribution to development of the Republic of Kazakhstan and mankind progress, ethnic consciousness, national stereotypes, ideas of the territory, culture, language, the historical past, national interests, the relation to other people.

Thus, political consolidation of the people of Kazakhstan is an understanding of national and all-Kazakhstan life: as expressions and reflections of set of social and economic, territorial and cultural, ethnolinguistic characteristics of a national community, understanding and an assessment the people itself in the past and the present, places and roles in society progress, and as understanding by the Kazakhstan citizen of other people as equal to the people and the relation of the Kazakhstan citizen to other people as to the equal.

Political consolidation of the people is characterized by those lines where it is shown in the sphere of economy, culture, life, communications (in particular, language), territorial moving of the people, and also in the sphere of the understanding – in ideological area. It is necessary to distinguish, thus, political consolidation of the people as some independent of will of certain people and from a certain political strategy.

Geographical development of the globe, studying of the main regions of a planet and its people was the precondition of political consolidation. On this basis conditions for development of the international economic relations, international trade began to develop. Development of economic relations promoted formation of cultural communications, an exchange of scientific activity, art development.

On the basis of these objective processes of political consolidation of the people there is an ideological understanding of the international unity of mankind. Erasmus Roterodamus acts with idea of humanity, the concept of a community of all people; Russo and the French educators refer to the general nature of all people as on argument of social equality and democratic development of society. It is possible to tell that emergence of the centralized states and integration on certain bases of their population strengthened need for political consolidation of the people of historical process. 3

In the considered plan the political consolidation of the people belongs not only to the past and the present, but also characterizes, predicts lines of the future. In this aspect of political consolidation of the people understood from the point of view of as dialectic mechanisms, it is possible to speak as about category of historical process and predicting some lines of the future in life of the people.

The political consolidation characterizing an originality of life of the concrete people, are shown: language factor in the form of uniform, common language. Political consolidation of the people is a way of a survival, ensuring continuation of own sort, to preserve and develop that heritage which was created by previous generations in all its variety and on this basis, to save from self-damage and self-destruction mankind. Preservation and development by the people of own ethnicity can't be reached, remaining in a rigid framework of nationalism or a mankurtizm, cosmopolitism. Movement of human history in the direction of achievement of unity in variety is possible only on the basis of the statement in relationship between the people of the principle of political consolidation which would exclude violence and coercion on the ethnic soil.

Political consolidation of the people during political modernization together with democracy, the rights and freedoms of the person is the center in system of basic values of a new social system to which Kazakhstan aspires. On the parameters it belongs to values fully humanistic as focuses people, irrespective of their ethnic origin, on coexistence, achievement of a common goal not at the expense of each other, and joint efforts, on the basis of mutual understanding and constructive cooperation.

Political consolidation of the people expresses a certain system of the valuable relations which objects are the external phenomena in relation to the ethnic subject – set of elements of the economic and political contents. It is obvious that the system of the relations of the ethnic subjects, keeping and developing integrity and unity of society, acts as that criterion of the valuable relations which are equitable to interests of this social whole. The categorial essence and the valuable content of political consolidation of the people consists in it.

Political consolidation of the people opens itself through the human relations in various spheres of public life. The economic content of political consolidation of the people is expressed: first, in the general care of citizens of various nationalities in enhancement of public wealth; secondly, in development of material and production base of the state; thirdly in establishment of such relations which would exclude discrimination, division of people on ethnic sign in the production management sphere.

The political content of political consolidation of the people is that basis which provides functioning and development of democratic society, equality of all before the law, proves through social and economic and political stability, the civil world, mutual understanding and cooperation of various national educations.

In spiritual and moral aspect in the course of political modernization, political consolidation of the people opens itself through broad interaction of national cultures, their mutual enrichment and mutually comprehension, familiarizing of mutually communicating subjects with cultural wealth of each other, formation of spiritual communication who are capable to approve trust and openness, objectiveness and respect in human relations, conduct to overcoming of the developed negative stereotypes.

Therefore, during political modernization in its valuable measurement by a major factor of social and economic and political development of multinational Kazakhstan society is a political consolidation of the people of Kazakhstan which in turn, put in the forefront the most important problems of strengthening of national security, internal political stability, and also its democratization.

The successful solution of the tasks caused by the difficult period of formation of the Kazakhstan statehood, republic transition to the market economic relations, the beginning of democratic transformations, demanded taking measures, the people directed on social and economic consolidation, the Kazakhstan society, as a whole.

1 . Nazarbayev N. A. For peace and harmony in our house//the Kazakhstan truth. 25 мағма.1995.

2 . Arguments and facts. - No. 40. – 2007. – Page 7.

3. Malinin G. V. *International consent in Kazakhstan: problems, contradictions, prospects.* - Almaty, 1997. – Page 3.

4 См.: *Sozialphilosophische, politische und rechtliche Aspekte der Modernisierung Kasachstans.* – Berlin, 2012. – S. 115-128.

Түйін

Бұл мақалада Қазақстан қоғамының саяси жаңаруы мен бірігуінде кейбір басымдық мәселелері қарастырылған. Сонымен қатар, мақалада жете зерттелмеген және дискуссиялық мәселелерге көңіл бөлінген.

Резюме

В данной статье автор рассматривает некоторые приоритеты политической модернизации и консолидации казахстанского общества. В статье уделено внимание недостаточно изученным и дискуссионным вопросам.

Summary

In this article the author considers некоторые приоритеты political modernization and consolidation of the Kazakhstan society. In article the attention to insufficiently studied and debatable questions is paid.

HONOUR AND DIGNITY PROTECTION OF THE PERSONALITY IS THE EXPRESSION OF DEVELOPMENT OF LEGAL CULTURE

G.R. Absattarov – *deputy dean of department of history,
the candidate of political sciences of KazNPU of Abay*

First of all it should be noted that the reached serious achievements in development of the rights and freedoms of the person in our society. Achievement of effective system protection of the rights and freedoms of the person is impossible without protection of honor and dignity of Kazakhstan citizen playing an important role in implementation of state policy of the country.

Concepts of honor, advantage are known to mankind since the most ancient times. In Kazakhstan they are protected by the state and the right. The right to honor and reputation is the major social and legal value and requirement for any state and society.

The right to honor and reputation is the integral and unalienated personal right of Kazakhstan citizen which exists constantly and belongs to everyone from the moment of the birth. However it isn't necessary to forget about what education process in Kazakhstan citizen of feeling of honor and advantage and need of respect of these categories and others from this point has to be carried out: at first in a family, then in the educational establishment, labor collective, and also by means of other public and state institutes. Meanwhile the right to honor and a reputation of Kazakhstan citizen is the absolute subjective right that is, the subjective right of the authorized person is corresponded by a duty of an uncertain circle of the person. The essence of this duty consists in abstention from infringement of honor and a reputation of the individual Kazakhstan citizen /1/.

It is necessary to mention that neither in the legislation of Kazakhstan, nor in politico-legal literature doesn't have accurate definitions of these concepts, there are contradictions and a contradictory. Concepts - honor, advantage, reputation and - are defined as moral categories close among themselves. By consideration of the current legislation of the Republic of Kazakhstan and judicial practice the attention that phrases are often used is paid: "honour and dignity protection", "humiliation honour and advantages". In the Republic of Kazakhstan Constitution to concept of honor it is advisable to add "reputation", and, for example, in the Code of civil procedure of the Republic of Kazakhstan (section I) to the phrase stated above to add the business reputation.

Honor is the objective assessment of the personality defining the relation of society to the citizen, is a socio-political assessment of moral and other qualities of the personality. The public assessment doesn't depend on will and desire of the most estimated person. It is impossible to deny possibilities of formation of the wrong public assessment in relation to someone. Therefore honor is a positive socio-political assessment of qualities of Kazakhstan citizen.

The dignity of Kazakhstan citizen is a value internal judgment of as persons, awareness of the moral, professional and other qualities, abilities, outlooks, the public- political values. The self-assessment is based on developed in Kazakhstan society of idea of spiritual, physical and moral qualities of Kazakhstan citizens.

Advantage is the integral property of Kazakhstan citizen belonging to him irrespective of the fact how he and people surrounding it perceive and estimate his personality.

Indissolubly with honor and dignity of the Kazakhstan citizen there is also such concept, as its reputation. The reputation of Kazakhstan citizen depends on him as it is formed on the basis of his behavior. It can be positive or negative and over time changes as is based on concrete information. In General Declaration of human rights, the concept "reputation" is identical to the concept "reputation", positive reputation thus means. It is represented that in the Republic of Kazakhstan Constitution it is necessary to use the concept "reputation" as more wide and at the same time concrete according to the contents, than the concepts "business reputation" or "reputation". It would be result of specifics and riches of the Russian-Kazakh language. The reputation is a reflection of a steady positive assessment of business and other qualities of Kazakhstan citizen in public consciousness.

The public assessment of behavior of the personality is very great for each member of Kazakhstan society therefore it has to be enough objective considering all sides of analyzed situations. In practice in attention the position of the Kazakhstan citizen not only concerning political life, but also on various moments of private life is accepted. It is known, that even in an enterprise activity at a choice of contractors preference you give to the persons which were married, as more reliable.

Today in connection with prompt development of means of telecommunications and increase of a role of mass media there was actual the development of institute of judicial protection of honor, advantage and business reputation and from encroachment to them. The section II, of Art. 13 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan says that judicial protection of its rights and freedoms is guaranteed to everyone /2/. Real legal protection of honor and reputation of citizens is provided, first of all, by norms of criminal and civil rights of the Republic of Kazakhstan. Thus civil -criminal and legal ways provide the unequal volume of protection. The first way allows to protect citizens from distribution of discredit and untrue data. And at the second way responsibility and for truthful messages, expressed in offensive form, and also in case of infringement to inviolability of private life is possible.

The constitution of the Republic of Kazakhstan, guaranteeing protection of honor and a reputation, means the person, that is any individual in depend from age, sex, property, official capacity and other obligations owing to equal rights and freedoms of the person /2/.

The statistical data obtained during research showing tendencies of growth of number of claims about protection of honor, advantage, business reputation to mass media are of interest. So, if to compare number of the statements of claim submitted to courts of law in the territory of Kazakhstan in 1997 and in 2005, it is possible to see that the increase occurred approximately by 3 times. Results of the analysis of jurisprudence testify, first of all, about legitimacy and validity of many declared claim requirements to mass media, and also that, as a rule, mass media break honor and advantage not ordinary citizens, and persons, taking a certain official position or representing a certain public interest. Moreover, in spite of certain economic, political and legal stability, it is visible that interest of the Kazakhstan citizens to problem protection of honor, advantage and business reputation doesn't weaken.

Ensuring the most fair, fast and effective restoration of the violated right or compensation of the done harm has to be the most important problem of the constitutional state. For example, only by results of one check from 18 thousand which have been carried out in 2005 in the sphere of supervision of legality in activity of government bodies, the prosecutor's office of the Republic of Kazakhstan restored the violated rights more than 149 thousand disabled people and the old men being in nursing homes.

Annually on protests of prosecutors about 25 thousand illegal acts adopted at different levels of the power are cancelled is frequent to the detriment of legitimate interests of an unlimited circle of people. It is necessary to pay attention that owing to relevance now protection of honor and a reputation expediency of adoption of the special republican law opening the main concepts, concretizing the right to protection of these values is obvious. It is dictated not only by socio-political circumstances, but also caused by that, the current legislation of the Republic of Kazakhstan protects honor and advantage not in full, fragmentary regulates separate manifestations of encroachments and infringement of honor and advantage. Besides, in our opinion, it is necessary to make changes to Art. 9 of CCP of RK, which would allow in the civil way to protect reputation of the individual. And the section I, Art. 13 of the Criminal Procedure Code (CPC) of RK is offered to add as follows: "3. The slander, that is distribution of obviously false data discrediting advantage, honor or reputation of other person is subject to criminal liability".

It is necessary to tell that declaration of honor and dignity protection of the person doesn't mean that these protections of people uses; honor and dignity protections of the person can't be realized by their declaration, and

also by education. They find the real contents if they are provided, guaranteed in concrete villages, auls, areas, regions of Kazakhstan and other countries of the world. As far as it is provided in Kazakhstan and the countries of world community including in those which leaders are louder than others shout about the rights and freedoms, honor and the dignity of the person, it is possible to understand, in particular, on such examples. In the developed countries of the West approximately each of 10-15 able-bodied people is an unemployed; and in Central Asia about 30% of the population of the unemployed; in the developing countries of Asia and Africa the considerable part of the population starves; Americans receive for equal work much less, than Americans; 40 years Israel occupies the Arab lands, and Iraq is under occupation of the USA etc.

That fact that the rights and freedom, honor and the dignity of the person in modern Kazakhstan /3/ and the world is provided far not in full, doesn't mean that they aren't subject to progress. In process of historical development of society honor and dignity protection of the person extends, filled with the new contents.

It is possible to make a conclusion that one of the politological, legal problems affecting Kazakhstan, the world community as a whole, is a problem of honor and dignity protection of the person as implementation of a state policy. This problem got a special actuality in the XXI century. Honor and dignity protection of the Kazakhstan citizen is a result of scientific state policy, achievement of the Kazakhstan right and political and legal culture of multinational Kazakhstan people.

1. *Sozialphilosophische, politische und rechtliche Aspekte der Modernisierung Kasachstans.* – Berlin, 2012. - S. 135-136.
2. *Конституция Республики Казахстан.* – Астана, 2008. – С.8-9.
3. *New Silk Road and Global Diaspora.* – Guanju, 2012. - P.10-11.

Түйін

Мақалада қазақстандықтың абыройы мен ар-намысын қорғау – Қазақстан тұрғындарының құқықтық мәдениетінің өзекті мәселесі ретінде зерттеледі. Сонымен қатар дискуссиялық мәселелері қарастырылады.

Резюме

В статье рассматриваются актуальные вопросы правовой культуры населением Казахстана как защиты чести и достоинства казахстанца. Вместе с тем уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Summary

In article topical issues of legal culture by the population of Kazakhstan as honor and dignity protections of the Kazakhstan citizen are considered. At the same time the attention and to debatable questions is paid.

FEATURES OF THE POLITICAL CULTURE OF YOUNG PEOPLE POST-SOVIET PERIOD

I.S. Rystina -

Gumilyov Eurasian national university, Munitpasov st., 5

In any society, along with the political culture there are different political subculture. Analysis of the political culture of young people a unique opportunity to study the political and cultural norms, largely formed in the new political and institutional environment.

In the literature, a subculture is considered as a set of political orientations that differ significantly from the orientation of the dominant in society. We are talking about the features of the political cultures of different socio-demographic and professional groups. So, distinguished political subculture of youth, women, intellectuals, creative elite, public servants, rural, urban, ethnic subculture, etc. The features of each of these political subcultures to differences situation of social groups in the economic and social structure, as well as ethnic, racial, religious, educational, age and gender and other features. [1]

Young people in the community owned and has a key position. This is - the age group, which eventually leads the way in the economy and politics, social and cultural spheres of society and in the XXI century. Will solve the problem, the contours of which are now difficult to distinguish. Considerable attention is paid to younger generations of the world, state, public and private organizations and institutions, international organizations. In the main document of the UN Conference on Environment and Development states: "Young people make up almost

30% of the world population. The involvement of today's youth in decision-making on issues of environment and development in the long term is critical to the implementation of Agenda XXI Century". [2]

Among young people today, there are several distinct age groups.

Younger - is a cohort of 15 to 17-year-olds, "pure post-Soviet" generation of youth.

Average age group (18-24 years) - a sort of "transitional age" from youth to a state of "young adults". Seniors in this group are the pioneers and Komsomol members, they remember well his Soviet childhood, but he is treated uniquely, are in pore formation, training, building a life script.

The older age group - 25 to 30 year olds. They have already taken the brunt of the consequences of the reform of society and reflect is far from over. It should be noted that within the group there is a certain antagonism, and young people with a difference in age of 3 years often speak different languages (not just metaphorically, but literally - their slang, and a set of the most commonly used vocabulary may differ significantly).

Youth realistically assess the government's attitude to itself and society as indifferent or openly consumerist. Maybe that's why today's younger generation imprisoned in his own little world. Young people are absorbed internal problems of survival in a difficult and cruel time. They seek the culture and the education that will survive and succeed. Hence - the consumer is clearly related to these core values

Market relations have expanded the possibilities of personality, undermined the power of tradition and gave the space a wide range of ideas and values, providing freedom of choice. But then he did not come out for all surmountable obstacle in the implementation provided by the market opportunities. Their implementation depends on the available material resources. This fact, as the analysis has not yet become a fact of youth consciousness. After all, most of them - dependents. Parents are often the main culprits in the unrealized market claims and consumer ambitions of their children. It is on this basis seems to arise is intergenerational conflict. [3]

In recent years as a result of ill-conceived state youth policy was rejection of the younger generation from the cultural and historical values that are lived and still lives through which the older generation.

Young people already do not have the social and moral alertness to wealth in general. Tendency to regress sociocultural youth today, unfortunately, is not compensated by government measures to improve the quality of her life. Lack of it leads to a crisis of identity, lose awareness of their mission in society. The absence in the consciousness of young people is often replaced by the ideal of the worship of idols of show business and sports - a kind of "idol." This is followed by the fetishization of the sphere of consumption lifestyle products and services.

Because of the lack of any clear state and supported by all the objectives of social development, mobilizing the values and ideals of youth loses the sense of homeland.

Most of the respondents prefer to implement their activities in non-political organizations. The main form of such organizations - the so-called party, formed on the basis of common interests: sports, music, etc. This category of young people are formed not install on creative self-realization, and the passive consumption of (quasi-consumption) of education, culture and labor.

Values and ideological orientation of young people, of course, largely a product of a systemic crisis that exists in Kazakhstan. Obviously, there is a destruction of human potential in the vital areas of society, as industrial production and science.

The question: "How would you describe the political situation in the country at the moment?" The answer of the respondents indicated the following, how to safely - 30.2%, as more prosperous - 53.5%, as more dysfunctional - 6.3% How dysfunctional - 1.3% Do not know - 8.8%. [4]

The question: "Are you interested in the political life in the country?" 19.8% answered that they are interested in the political life of the country all the time, but sometimes - 56.3% are not interested at all - 21.1% were undecided - 2.8% .

Question: "What events have attracted your attention?" Revealed the following events: President on political reform (15.1%), Presidential Address to the People of Kazakhstan (35.7%) of the Council's security against corruption (27.1 %), Foreign president visits (15.3%), Measures to promote the Kazakh language (17.8%), live broadcast of the Prime Minister and members of the government (10.3%), the course of judicial investigation into the HIV infection (31, 7%), the activities of "Nur Otan" (11.1%).

The question: "Where did you get the information about the Message of the President?" Respondents said that from television (74.7%), newspapers (44.8%), the Internet (5.7%).

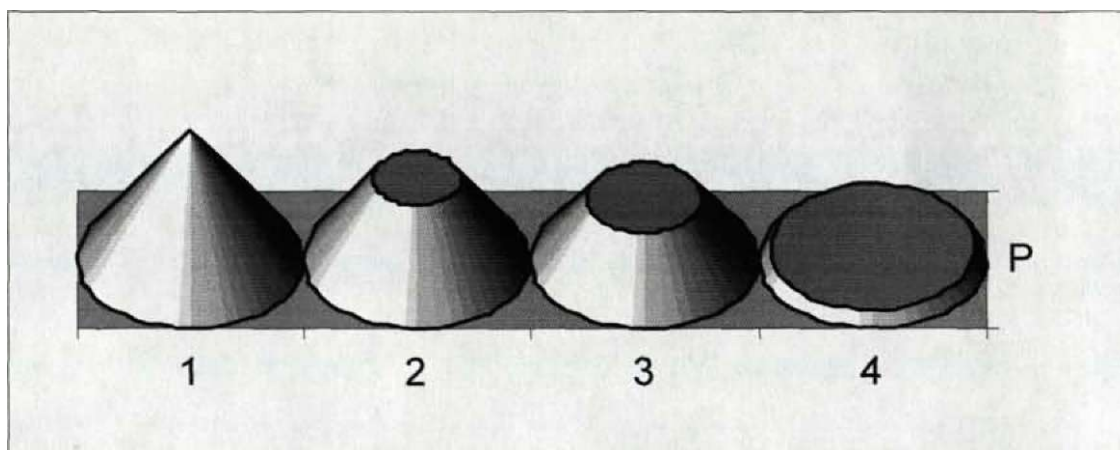
The study showed that most of the young people know such as the party "Ak Jol" (61.1%), the Communist Party (28.1%), the Party "Aul" (21.9%), the party "Nur Otan" (86.2%), the Party present "Ak Jol" (25.1%), the Party of "Atameken" (31.2%), only 7.5% said they did not know either one of these political parties.

The question: "Let's go would you vote if parliamentary elections were held next Sunday?" The majority, and that 37.4% said yes, and went to vote, 31.2% said that they will most likely yes, would go vote, 13.1% answered that they probably would not go to vote, 1% of respondents said they would not go to vote, 7.3% did not answer the question. [5]

These figures suggest that the population of Kazakhstan in the age group of 18 to 29 years, mainly trying to keep the political process by how they are important for the country.

According to some authors, today solutions to the problems of young people are in the improvement of the system of state youth policy, as well as addressing the fundamental issues of the Kazakh society. [6] Signs of significant degradation of the younger generation is just entering into life - the warning signs indicating the presence of a deep and systemic social degradation as a result of the crisis of universal social values of the significant ideals, mass development of consumer interests.

It should be said about the factors that influence the formation of the political orientation of students. Among the most important factors determining the political orientation of the students can be distinguished above all the influence of the media. The survey showed that the media are the main source of information for students. The highest rating in TV - 94.3%, followed by the radio - 58.1%, newspapers and magazines - 45.7%. 9.5% of students get their information from the "Internet." (Figure 1).

At the beginning of the era of market reforms and liberal revolution 1991-92. to the mid 90's it was possible to speak of priority in the student community of liberal democratic values, which together correspond to a large extent we have selected the type of ideological and political "Democrats-Western." In recent years, young people, including a student, often prefer the "national-democratic" ideas and policies.

Today, among the Kazakh youth political disengagement is no hard and politichnost serves an essential feature that characterizes the younger generation. Lost faith in all the structures of power, most young people are indifferent refers to all forms of social and political activity. Youth split not only by age but also by social groups that differ greatly in their interests. [7]

Identification of cultural and political values can be considered as a product of cultural and rational adaptation to the post-Soviet political and institutional structures.

Democratic attitudes of young people are seen by one of the products of the social and political modernization, which took place during the Soviet period. Thus, the commitment to democracy is combined with mistrust existing political institutions, and the feeling that everything is made "something wrong." Distrust is not limited to current politicians (most of them young people, like the elderly, unhappy), but also on the institutional system itself.

The current system is considered youth as ineffective, unable to meet the needs of young Kazakhs. But it would be wrong to think of young people egomaniac that are concerned only their own well-being.

In the early stages of development-authoritarian post-Soviet state "in advance" was trust. "Collective" incentives dominated the political and cultural values. But the confidence was not justified: the new political and institutional system was effective. "Limit" collective incentives have been exhausted, and "selective" incentives were not implemented. In contrast to the older people, the political culture of young people do not have a steady rate of loyalty and trust, inherited from the past. Hence - the lowest loyalty of existing political and institutional framework. This seems one of the manifestations of cultural rationality.

The basic rules of democratic political culture are weak in the values of young people. "Collective" incentives are already ineffective, and "selective" is not involved. Thus, the post-Soviet political culture hardly conform to the model of "civil" culture. "Civil" culture may be not so much a prerequisite as a consequence of successful democratization. Visible forms of political behavior can not always be an adequate indicator of political culture. More important than its value content. Political values of young people are generally considered liberal. Therefore, if the new political system can be effective, the political behavior of young Kazakhs also can approach to democratic standards. Civic culture is formed only if citizens are interested in maintaining the democratic system. In the early stages of a new political system a key role in maintaining the loyalty of society are 'collective' incentives. Ideology, values, identities are the most important factors determining the political development after the collapse of the authoritarian regime. The younger generation, socialized in this period, sees 'collective' incentives as a primary value. But then it becomes clear that without effective economic "benefits" the legitimacy of the new political system at risk.

Socialize young people are influenced by their parents, who were brought up in the Soviet era, the political institutions. Unified mechanism for any situation that activates the value does not exist. Emerging contradictions are resolved according to a hierarchy of values, and the hook on the degree of activation of different values in the situation. Kazakhstan society that experienced serious change the value system, faced with the conflict of values. In modern Kazakhstan there a severe crisis of identity in many groups of society, especially in regard to the identity of the political and social values. The fact that in Kazakhstan there and interact with different value systems, has a great impact on the public consciousness. During the reconsideration of values in transition to different base hierarchies: for some groups characterized by the adoption of a greater or lesser extent, new values and norms in other groups is strengthening traditional values.

It can be concluded that the state of the political culture of young people, as well as society as a whole, a rather high degree fragmented. Separate groups of young people differ from each other, interest in politics, the level of involvement in political life, the orientations of the different ideological and political currents of modern Kazakhstan. But all these differences are not yet have the character of acute antagonism and do not lead to over politicization.

Youth is very different from the older generations that it has practically no illusions about the fact that someone can for them to solve their own problems. It is individualistic and pragmatic.

The attitude to the nature of the present regime is fairly neutral, and it is associated with the expectation of positive change. So, does the younger generation in politics and government as to certain givens that do not cause any excitement, nor particularly sharp negative emotions. This is particularly evident in respect of very many young people in the political life of Kazakhstan. To some extent, youth activity is primarily due to the fact that the ongoing reforms in Kazakhstan over the past years by the youth policy as an independent socio-demographic group. Forming a youth policy, the government recognizes that youth is one of the socially active population, have an important weight in the long term potential. Last inadmissibility causes underestimation of the role and place of young people in the state arrangement. [8]

The state youth policy, in contrast to the traditional social, not limited to the development of compensatory mechanisms. It contains the active innovative and productive aspects, reflecting the labor and creativity of young people. This allows us to consider the state youth policy as one of the important strategic resources of the society.

The complexity of social change influenced the processes of socialization of young people on all aspects of the young generation. Change the content and methods of resolving traditional youth issues, which in the new historical conditions, should be considered on a fundamentally different basis.

Building a democratic society with a socially oriented economy is not possible without the moral and spiritual development of young people, the formation of the younger generation of Kazakhstan qualities such as patriotism, professionalism, responsibility, development of youth socio-cultural experience of past generations, the achievements of world civilization. The realization of these goals requires the active involvement of young people to participate directly in the development and implementation of policies related to youth and society in general. The government must create the conditions for the empowerment of young people to choose their way of life, achieving personal success, regardless of the level of material and social status. Only in this case will be the main task of an effective youth policy - to ensure fulfillment of youth.

Currently Kazakh youth understands what her bet. Dynamic pace of development, given the nation's leader Nursultan Nazarbayev, requires educated, talented, creative young people who are able to meet adequately the most complex challenges of the modern world.

Young citizens who are peers of Independence, today shape the face of modern Kazakhstan, actively participate in the political life of the country, have the greatest opportunity for their development and the achievement of personal ambitious goals. Perhaps this is the most important achievement of the 20-year history of independent Kazakhstan.

1. *Ilyinsky IM Youth and youth policy / I.M.Ilyinsky. - M., 2001.*
2. *Коптыуг, V.A. Konferentsiya UN Environment and Development. Rio de Janeiro, June 1992: Information Review / VA Koptuyug. - Novosibirsk, 1992.*
3. *Kataev, S. Youth as a sociocultural community in terms of intergenerational relations / S. Kataev // Theoretical bases of cultural policy. - Moscow: RIC-M, 1993.*
4. *Youth of Kazakhstan in figures. - Astana, 2010 - 30 pages.*
5. *Youth of the Republic of Kazakhstan. Results of the 2009 population census in Kazakhstan. - Astana, 2010 - 119 p.*
6. *Soloviev, A. Political Culture: Problem field meta / AI Solovyov // Bulletin of Moscow University. Series 12. - 1995. - № 2,3.*
7. *Budilopa, E. electorates of the major parties and movements in the 1995 elections (multivariate-statistical analysis) / E. Budilova, L. Gordon, Terekhin // Economic and Social Changes: Monitoring public opinion Newsletter. Number 2 Mezhdistsiplin Acad. Center for Social Sciences. Intercentre polls. - Moscow: JSC "Aspect Press", 1996.*
8. *Chuprov, VI Soaiolo! s doorstep of his youth sludge tridtsatileshya / VI Chuirov // Sociological Research. - 1994. - № 4 pp. 53-68.*

Түйін

Кеңес Одағының ыдырауы және жаңа тәуелсіз мемлекеттердің қалыптасуы саяси жүйенің радикалды өзгеруімен қатар келді, сонымен қатар терең экономикалық дағдарыс, Кеңес одағының бұрынғы мемлекеттерінде орын алған қаруланған сипаттағы әлеуметтік шиеленістер де болды. Мемлекеттік жастар саясатының қажеттілігі өмірлік бастамалардың қиындығымен анықталады, олар жастардың қоғамдағы тұлға болып қалыптасу кезіндегі құқықтарын иеленуімен және жауапкершілік қасиеттерімен бірге тұрады. Зерттеу барысында жастардың саяси мәдениетіне зерттеулер жүргізілді және оның нәтижелері Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін енді алған кезіндегі нәтижелермен салыстырылды.

Резюме

Распад Советского Союза и образование новых независимых государств сопровождалось не только радикальным изменением политической системы, но и глубоким экономический кризисом, социальными конфликтами, которые во многих странах бывшего Советского Союза приняли вооруженный характер. Необходимость государственной молодежной политики определяется трудностями жизненного старта, с которыми сталкивается молодой человек, вступая в жизнь и приобретая права в обществе, обязанности перед ним. В исследовании проведено обследование молодых людей, по сравнению с результатами, полученными в период независимости. Наконец, были сделаны выводы о формировании политической культуры Республики Казахстан и развития политической культуры молодежи.

Summary

The collapse of the Soviet Union and the creation of new independent states was accompanied not only radically change their political system, but also the profound economic crisis, social conflicts, which in many countries of the former Soviet Union took an armed character. The need of the state youth policy is determined start in life difficulties faced by a young man enters life and acquiring rights in society, obligations to him. In a study conducted surveys of young people and compared with the results obtained during the period of independence. Finally, conclusions are made about the formation of the political culture of Kazakhstan and the development of political culture.

POLAND'S EXPERIENCE IN THE MODERN EASTERN EUROPEAN INTEGRATIONAL PROCESSES

K. Sheryazdanova -

*Doctor (PhD), associate professor of the External Policy
and Diplomacy Department, Institute of Diplomacy Academy of Public Administration under
the President of the Republic of Kazakhstan (Astana)*

Until recently the leading analysts in the field of geopolitics have debated whether their landpower is more important than sea power and what region of Eurasia is vital important in terms of the entire continent control. Harold McKinder, one of the most outstanding geopoliticians, at the beginning of this century became the initiator of the discussion resulted in his concept of Eurasian “supporting territory” (which, as insisted, should include the entire Siberia and the most part of Central Asia) and later – conception “of the heart” of Central and Eastern Europe as the vitally important base for dominance over the continent. He popularized his concept of “heartland” by famous aphorism:

Who rules the Eastern Europe, possesses the Heart of land;

Who rules the Heart of land, possesses the World Island (Eurasia);

Who rules the World Island, possesses the world [1].

Eastern Europe is a part of Europe characterizing its eastern territories. As a term, Eastern Europe has no strict definition and clear boundaries. At the present day, according to the UN definition, Eastern Europe includes the following states: Belorussia, Bulgaria, Hungary, Moldavia, Poland, Romania, Russia, Slovakia, Ukraine and Czech Republic [2].

Obvious presence and great volume of the external factor of influence on countries of Eastern Europe definitely determines the specificity of their development; it's impossible to ignore this external influence upon investigation of political regime transformation mode in these countries. Moreover, the external factor of influence is the principal factor in the process of formation and in the process of transformation of political regimes and entire political systems in countries of Eastern Europe.

Initial belonging of countries of this region to the European civilization and European political culture stipulates for availability of such internal factors of transformation which may not exist in countries with other civilizational basis. First of all, this is in destructibility of civil society and its permanent influence on the political process. These are original historical traditions included into the structure of European political culture. This is the special state of mass consciousness affecting the perception of liberal and communist ideologies in different periods of history of countries of this region, and other factors [3, p.3]

The essence of Eastern Europe was dictated in VIII century by its resistance to geographical localization and description. In 1769, for example, military actions between Russian army and lordly confederates changed political boundaries of two countries three years prior to the official partition of Poland. In VIII century cartography did not elaborate the competent description of Eastern Europe. Concept of the existence of Eastern Europe was as interim region between Europe and Orient [4].

Countries of this region have many common things in historical and social-economic development. After the Second World War they were united by the belonging to socialistic economic system that stipulated for stable economic relations with each other and USSR. Majority of these countries participated in the Council for Mutual Economic Assistance and Political Block of Warsaw treaty.

In 1988-1990s USSR transitioned to the policy of “new political thinking” resulted in the denial of interference to the affairs of Eastern Europe and crash of socialism. August putsch in Moscow and the consequent change of the state system in USSR in 1991 finally liquidated the possibility to build socialism by the Soviet example. Eastern European region restored geopolitical independence. New period in its history began [5]. Democratic “velvet” revolutions in Hungary, Poland, Czech Republic, popular revolt (revolution) in Romania, unification of German

Democratic Republic and Federal Republic of Germany, dissolution of Yugoslavia. Revolutions in Eastern Europe were democratic and anti-totalitarian. Except Romania and Yugoslavia, change of authority was peaceful.

During 1990-1992s radical reorganization of political and legal system was in all Eastern European countries. The key objective of constitutional construction was formation of state similar to the most mature, accepted samples of legal democracy. New state system was based on the political pluralism, publicity, multiplicity of parties, separation of powers, strengthening of individual rights. It became clear in 1990 that implementation of the idea of “return to the bosom of Western civilization” was more difficult than it was supposed. It was understood that interests of Eastern Europe correspond not to its absorption by western economic and military structures, but real integration to the world society securing its own cultural, economic, geopolitical originality, strengthening of internal relations in the regions. It shall be mentioned the interaction of countries of so-called Visegrad Group on which basis Central European Free Trade Zone was established (Slovakia, Czech Republic, Hungary, Poland, since 1995 - Slovenia). Eastern European countries are active participants of the integration associations – Black Sea Economic Cooperation, Council of States of Baltic Sea, Cooperation of Carpathian regions.

At the present time radical economic transformations happened in these countries resulted in the enlargement of their relations with developed countries of Western Europe. The principal peculiarities of economic and geographical position of countries of Eastern Europe are:

1. Seaside position of the majority of states.
2. Possible access to sea through Danube water way for countries having no access to sea (Hungary, Slovakia).
3. Neighborly position of countries in relation to each other.
4. Transit position between countries of Western Europe and CIS countries.

All these peculiarities establish good preconditions for the development of integration processes [6].

So, countries of Eastern Europe, considering global security and stability problems as the priority problems and focusing the attention on the priority of the development of national economies and financial sector, made a decision to join to general European structures as NATO and EC.

Eastern European countries gave the following block of strategically important objectives in favor of membership in NATO: strengthening of internal situation in the country; strengthening and enlargement of NATO by new approaches based on the existing geopolitical situation; strengthening and acceleration of democratic processes of regional reconstruction and establishment of new European order. All above mentioned objectives constituted the core of new geopolitics in Eastern European region [7, p.82].

Aspiring to the Euro-Atlantic integration by joining NATO, from the point of view of Eastern European countries, should assist in strengthening of internal state security, establishment of new security system of United Europe, exclusion of threat of regional conflicts, establishment of military shield around Eastern European countries. From the point of view of many authorities of post-Soviet space, position of Eastern European and Baltic states was stipulated by the unconditional pro-Western orientation and directed to legal, political and military transition of regional states to the zone of geopolitical influence of USA and developed Western countries. This transition should assist in forced integration of these countries into economic and political structures of western world [8, p.35].

At the same time, benefits from the enlargement at the expense of Eastern European countries were obtained by NATO and it was dictated by geopolitical reality. Slovenia, Romania, Bulgaria and Hungary cover very unstable Balkans. Thus, they serve as a shield against possible distribution of instability of this region to Europe and NATO. Inversely, they suggest the comfortable bridge in the region to prevent conflicts, regulation of conflicts and elimination of conflicts in this region. At the same time, Romania and Slovakia jointly with NATO members as Hungary and Poland fulfill the same functions of bridge/shield in relation to more instable Moldavia, Ukraine and Belorussia [9, p.113-114].

The end of “cold war” resulted in reduction of demand for armament and military equipment made in Western countries. Situation of manufacturers of arms was complicated by the increased competition in the traditional markets of arms and financial problems. In such conditions, establishment of new market of arms in Central and Eastern Europe was the perspective activity for western manufacturers of military equipment. That’s why one director of the largest US aerospace corporation “Lockheed-Martin” B. Jonson was the cofounder of NATO enlargement committee; and in the course of the preliminary negotiations on entering of Poland, Hungary and Czech Republic into North Atlantic Treaty Organization, the representatives of White House tried to relate the solution of this problem to readiness of these countries to allocate large overseas orders to new aviation

engineering. Subject to investigations made by this committee, total costs to integration of new members of alliance constituted initially from 27 to 125 billion dollars during the nearest 10-15 years [10, p.7].

Poland has the experience of joining NATO. In 1994 supporting the program “Partnership for Peace’s Sake”, representatives of Polish Government declared that Poland intends to use possibilities specified in NATO program to prepare defense structures to become members of union. Declaration on active Polish-NATO cooperation within Partnership for Peace’s Sake was reflected in annual Individual partnership programs (IPP). Number of joint measures fulfilled within Partnership for Peace’s Sake increased in geometrical progression: 1994 – 40, 1995 – 130, 1996 – 240. National interests of Poland was projecting of IPP to direct maximum efforts to preparatory actions to integration into the union system and Polish armed forces – to interaction with NATO forces. Therefore, the attention was paid to preparation of military officer personnel of Polish army for membership in the alliance. Since 1997 Poland became the active participant of joint exercises; 25 joint Polish-NATO military exercises were conducted in 1994-1997. Moreover, joint seminars, conferences, courses and trainings for officers of Polish army were conducted within the program [7, p. 86].

Up on implementation of the program “Partnership for Peace’s Sake”, fulfillment of two stages of two-year PARP cycles – process of planning and assessment of PPS concluded in suitable distribution and use of Polish military contingents was very important. So, at the first PARPstage (1995-1996) Polands entan air borne battalion, regimen to fair cavalry, field movable hospital, search and rescue group and headquarters of divisions and brigades for joint actions. These cond PARPstage (1997-1998) was projected to approximate partner projection to methods and procedures applied in the process of defense planning in the union.

Participation of Poland in operations of international forces on peace maintenance in Balkans was the confirmation of Polish activity in the field of cooperation with union and readiness to share responsibility for security strengthening.

These cond sphere of Polish-NATO contacts concluded negotiations on joining. By the decision of Polish prime-minister, the governmental Negotiations Group was established and consisted from representatives of the Ministry of State Security and Department of State Protection.

Poland under took to keep its military cost sat the previous level, modifyitsarmed forcesperiodically and contribute financia linterestattherate of 2.48% of total union budget in the sphere of financial obligations according to the principle of cost distribution proportionally to the possibilities of each member state, proportionately to its economic, military and demographic potential [7, p. 86].

Terroristic acts in USA onSeptember 11, 2001 were the reason of radical changes in the system of European and international security, review of security concept. The former minister of foreign affairs of Poland V. Chimoshevich performing at the meeting of Atlantic club emphasized that it’s necessary to transform alliance, enlarge its political and military possibilities due to the cardinal changes of threats. NATO, according to Polish minister, shall be an organization capable to struggle with terrorism beyond the traditional zone of responsibility. Struggle with international terrorism servedas the catalystoaccelerate entering of the second group of Eastern European states to NATO. Poland was the initiator and “conductor” to NATO for Slovakia, Romania and Bulgaria [7, p. 87].

Somepolitical analyst salsosaythatpreliminarynegativee conomicandpolitical forecastso fopponents of EC and NATO enlargementdidnot come true; European integration processes of Eastern European countries did not cause financial crises in EC, relations with Russia which openly was against the union of NATO and Eastern European countries did not become critical [7, p. 93].

1. Brzezinski, Zbigniew K. *The grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives* / Zbigniew Brzezinski.-1st ed. - Basic Books, 1998. -240 p.

2. *Eastern Europe*<http://www.evropa.org.ua/data/evropa4.htm>.

3. E.V. Pershina. *External factor of transformation of totalitarian regimes (by the example of Eastern European countries): dissertation abstract for competition of scientific degree of Candidate of political Science.* – Yekaterinburg, 2007 – 23 p.

4. *Larry Wolf inventing eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford university press, Stanford, California, 1994. -231p.

5. *Contemporary history of European and American countries. XX century: Manual for students of higher education institutions; the 3d part* / edited by A.M. Rodrigez and M.V. Ponomareva – M.: Humanitarian edition VLADOS, 2004 – The 3d part: 1945-2000 – 256 p.

6. *General economical and geographical characteristics of Eastern European countries* <http://geography.kz/strany/obshhaya-ekonomiko-geograficheskaya-xarakteristika-stran-vostochnoj-evropy/>

7. T.S.Suleimenov. *Kazakhstan and Eastern European countries: principal directions and perspectives of cooperation: monogram* – Astana: State University of the President of the Republic of Kazakhstan, 2008 – 134 p.

8. V. Chervyakov. *Enlargement of NATO and change of power balance in Europe // Theoretical and political magazine “Free Thought”, Moscow, Pressa edition, 1994 - #6 – 27-47 p.*

9. M. Vashu, M. Schmidt. *Enlargement of NATO the day before the second round // Connections The Quarterly Journal. – 2002. - m.1. - #1. - 95-126 p.*

10. Colonel A. Vaskovskiy. *Some integration aspects of Poland, Hungary and Czech Republic into NATO // Moscow edition “Krasnaya Zvezda”, 2000 - #4 (637) – 7-11 p.*

Түйін

Бұл мақала осы мәселе бойынша Польша мемлекетінің тәжірибесі мен Шығыс Еуропалық интеграция мәселесіне арналған. Автордың айтуы бойынша, сыртқы факторлардың әсері Шығыс Еуропа елдеріндегі саяси жүйе мен саяси режимге көшу процесінің қалыптасуында басты рөл атқарады. Шығыс Еуропа елдеріне деген сыртқы факторлардың әсері ол елдердегі дамудың ерекшелігін анықтайды және ол әсерлерді саяси режимге көшу кезінде ескермеу мүмкін емес.

Резюме

Данная статья посвящена вопросу Восточноевропейской интеграции и опыту Польши в данном процессе. Автор отмечает, что внешний фактор влияния является основным как в процессе формирования, так и в процессе трансформации политических режимов и в целом политических систем в странах Восточной Европы. Явное присутствие и большой объем внешнего фактора влияния на страны региона Восточной Европы в значительной мере определяет специфику их развития, и игнорировать данное внешнее влияние при изучении проблем трансформации политических режимов в этих странах не представляется возможным.

Summary

The article is devoted to the aspect of the Eastern European integration and the experience of Poland in this process. The author emphasizes, that the obvious presence and great volume of the external factor of influence on countries of Eastern Europe definitely determines the specificity of their development; it's impossible to ignore this external influence upon investigation of political regime transformation mode in these countries. Moreover, the external factor of influence is the principal factor in the process of formation and in the process of transformation of political regimes and entire political systems in countries of Eastern Europe.

АЛАШ ОҚЫҒАНДАРЫ

Ж.Кенжалин – «Қазақ газеттері» ЖШС-нің
бас директоры - редакторлар кеңесінің төрағасы, саяси ғыл.к.

Оқыған кісі. Оқымысты. Оқып туған.

Ертеректе қазақ қоғамында осы ұғымдар қазір екі күннің бірінде тілге тиек етіп жүрген зиялы сөзінің баламасы ретінде айтылған. Бұлардың түп мағынасы бір болғанмен, зейіндеп қарасаңыз өзіндік жіктелісі бар екені тағы мәлім. Мәселен, әріден алғанда әл-Фараби бабамызды және оның тұстастарын, ал берісін алғанда Шоқан, Ыбырай, Абай сынды ұлт руханиятының алыптары оқымыстылар қатарына жатқызған.

XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың алғашқы жиырма жылдығы қазақ қоғамында демократиялық ой-сананың оянуымен, өріс алуымен қоса қазақ балаларының оқуға ұмтылысы, ілім-білімге деген құлшынысы күрт өсті [1]. Учительдік, тілмаштық, аудармашылық дәреже алатын оқу орындарын былай қойғанда алаш ұландары Мәскеу, Киев, Петербор, Қазан, Омбы, Том қалаларындағы жоғары оқу орындарының аудиторияларынан асып, ғаламның әр шалғайындағы білім ордаларына ат шалдыра бастады. Сондықтан болар бүгінде Каир, Стамбул, Берлин, Варшава университеттерінің дипломдарына ие болған қандастарымыз туралы деректер көпшіліктің көз айымына айналып отырғаны рас [2].

Қазақ сахарасы ілім-білімінің жұлын жүйесін бес саусағындай саралап, сараптай білетін оқыптуғандарға да кенде болмаған. Ғаламдық тарихнаманың әргі-бергісінен ой толғап, толағай мұра қалдырған Шәкәрім Құдайбердиев пен Мәшһүр-Жүсіп Көпеевтің, Әлкей Марғұланның тағдыр талайы, ұшан -теңіз білімпаздығы осы пікіріміздің айқын дәлелі болса керек.

XX ғасырдың алғашқы жиырма жылдығында қазақ оқығандары алқалы топтан оза шауып, мемлекеттік маңызы бар істерге араласа бастады. Ресей мемлекеттік думасына мүше болған Бақытжан Қаратаев, Әлихан Бөкейханов, Мұстафа Шоқай, Мұхаметжан Тынышбаев, Ахмет Бірімжановтар Қазақ Елінің аманатын арқалап, Ресей парламентінің биік мінберінен оның мұңын мұңдап, жоғын жоқтады [3].

Кешегі кеңес заманындағы сартап идеологияның тұсында осы кісілердің есімдері ара-кідік қана айтылып қалып жүрсе, бертін Қазақ Елі өз тәуелсіздігіне қол жеткізген кезеңнен бастап тарихи әділеттілік қалпына келтірілді. Бұл тұлғалардың қай-қайсысына болса да, әділ баға беру жолында талпыныстар жасалды. Сөйтіп, олар ұлттың тарихи жадынан лайықты орын алды!

Бақытжан Қаратаевтар бастаған қазақ оқығандарының тобы саусақпен санарлық қана болды десек, қателесер едік. Ақиқатында, олардың қатары жүздеп, мыңдап саналғаны анық. Бірі ел ісіне араласып, қайраткерлік қасиетімен дараланса, енді бірі кешегі сұрқия саясаттың құрбаны болып, із-түссіз кетті...

Алаш оқығандары туралы дерек жиыстыру оны қалың көпшіліктің игілігіне айналдыру соңғы жылдары мықтап қолға алына бастағаны анық. Оның бірсыпырасы Алаш тарихына арналған ғылыми-зерттеу еңбектерінен көрініс тапса, енді бірі жекелеген тұлғалар туралы ой-толғамдарда кездесіп қалып жатады. Бұл ретте «Арыс» баспасынан шыққан «Алашорда» энциклопедиясын атап айтуға болар еді. Осы бір толымды еңбектен қазақ оқығандары туралы біраз мәліметтерді алар едіңіз.

Бұл энциклопедия Кеңес өкіметі орнағанға дейін қазақтардың 2% сауатты болған деген үстірт пайымның түбегейлі терістігін дәлелдеудің нақты құралы болып отыр. Қарап отырсақ, қазақ балалары ілім-білімнің небір саласына құлаш ұрған екен. Арасында бірнеше тілді игерген полиглоттар да болған. Мәселен, Орал өңірінің тумасы Ғабдулғазиз Мұсағалиев Мысырдағы Каир университетін 1908 жылы бітіріп, 8 тілді үйреніп шыққан. Ал, Мұхаметжан Берішов Түркиядағы Стамбул университетін бітіріп, араб, парсы, түрік тілдерінде емін-еркін сөйлеген.

Алаш оқығандары туралы деректер көбіне-көп қазақ қаламгерлерінің туындыларынан кездеседі десек, ең алдымен, классик жазушымыз Сәкен Сейфуллиннің есімін ауызға алар едік. Жазушының шығармашылығын зерттеуші ғалым Күләш Ахмет атап көрсеткендей, С.Сейфуллиннің 1920 жылы «Ғабдолла тірі екен» деген мақаладан бастау алған «Тар жол, тайғақ кешу» романы жеті жылға жуық уақыт жазылып, 1927 жылы Қызылорда қаласында жарық көргені белгілі.

Қарап отырсаңыз, осы роман XX ғасырдың алғашқы 30 жылдығының дерекнамасы десе де болғандай. Кітапта қазақ қоғамында осы жылдары құрылып, саясат сахнасына шыққан бірлестіктер мен ұйымдар, партиялар туралы мол мағлұмат алуға болады. Олардың басшылары кімдер, немен айналысқан деген сауалға жауап табасыз.

Газеттер мен журналдар туралы ақпараттық сипаты басым материалдар молынан кезігеді. Айталық, «Сарыарқа», «Алаш», «Бірлік туы», «Ұран», «Тіршілік», «Қазақ» газеттерінің құрылтайшылары, шығарушылары, қызметкерлері туралы деректер аз емес. Ал, анығын айтқанда олардың бәрі дерлік көзі ашық, көкірегі ояу, оқығандар қатарынан саналатын азаматтар болатын [4]. Бәрінен бұрын бұлардың саяси көзқарастарын былай қойғанда олардың Қазақ Елін теңдікке жеткізсек деп басын тауға, тасқа ұрып, сол жолға бүкіл ғұмырын арнағандардың өзі неге тұрады!

Алаш тарихнамасын зерттеуде қыруар күш-жігерін, қажыр-қайратын жұмсаған Ғалым Ахмедов, Кеңес Нұрпейісов, Сейіт Кенжеахметов, Рымғали Нұрғалиев секілді ағаларымыздың да жазып –сызғандары болашақта да талай құнды еңбектердің тұсау кесуіне жол ашары анық.

Бұл кісілердің бәрі дерлік бұл дүниеде жоқ. Ал олардың мұралары кейінгі ұрпақ үшін баға жетпес байлық болып қалды.

Көзі тірісінде осы ағалармен таныс-білістігімізді, ағалы-інілі сыйластығымызды кір шалмаған еді. Мен «Халық кеңесі», «Қазақ әдебиеті» газеттерінде Бас редактор қызметінде жүргенде Ғалым ағамен жиі-жиі сұхбаттасып, сырласатынбыз. Ол бір кеудесі алтын сандық, шежіре-сырды суыртпақтай білетін қарт болатын.

Ағамыз қазақ зиялы қауымның қалыптасу дәуірінің білгірі еді. Өзінің жүріс-тұрысы да, іс-қимыл әрекеті де ертедегі қазақ оқығандарының бүкіл бітім-болмысының қалыбынан шыққандай әсер қалдыратын.

Редакцияның табалдырығын аттап басқан сәтінен-ақ ол кісі өзімен бірге үлкен мәдениет пен ғибраттың шуағын ілестіре кіретін. Ол айтқан әңгімелер кейін «Алаш «Алаш» болғанда» деп аталатын кітабына енді. Оның қаламынан туған «Жорық жылдары», «Жем бойында» романдары, «Ескі достар» әңгімелер жинағы кезінде оқырман қауым жылы қабылдаған дүниелер еді. Екеуара әңгімеде қазақ оқығандары туралы көбірек жазып, кейінгі ұрпақ санасына сіңіре беру керектігін айтатын.

Ғалым ағаның аманатындай болған шаруаны қолға алып, ел қаперіне жеткізе беру жөніндегі мақсаттың жүзден бір мысқалын атқаруды інілік парыз көріп отырған жайымыз бар.

Сейіт аға Кенжеахметов өзінің шығармашылық жолын сатира жазудан бастаса да, өмірінің соңғы ширек ғасырын халқымыздың дәстүріне, әдеп-ғұрып, салт-санасына қатысты материалдарды жиысты-

румен айналысты. Мұның үстіне шығармашылығының бір арнасы қазақ дерекнамасына ойысып, ел ішінен, мұрағатардың шаң басқан сөрелерінен қыруар материал жинастырып, оны Алаш руханиятының ортақ олжасына айналдыруға күш жұмсап еді. Ағамыз көзі тірісінде тұтастай бір ғылыми-зерттеу институты атқаратын жұмысты жалғыз өзі-ақ дөңгелетіп жүруші еді. Оның бәрін былай қойғанда ежелгі Торғай жерінің шежірешісі, әдебиеті мен мәдениетінің, рухани құндылықтарының шын жанашыры болатын. Ал, академиктер Кеңес Нұрпейісов пен Рымғали Нұрғалиевтердің мұралары кезінде мамандар мен оқырман қауым тарапынан лайықты бағасын алды. Алаштану ғылымының көкжиегін кеңейтті.

Тарих ғылымдарының докторлары, профессорлар Мәмбет Қойгелдиев пен Талас Омарбековтың, филология ғылымдарының докторлары, профессорлар Діқан Қамзабекұлы мен Тұрсын Жұртбаевтың, жазушы-журналистер Бейбіт Қойшыбаевтың, Мақсат Тәж-Мұраттың, Армиял Тасымбековтың қазақ тарихындағы ақтандық жылдар ақиқатын ашудағы еңбектері де ересен. Осы қаламгерлердің туындыларында қазақ оқығандарының есімдері аталды. Олардың біразына қоғамға, елге сіңірген еңбектеріне орай әділ баға беріледі. Ал, біразының аты-жөні аталып қана қойған да олардың жоғары оқу орнын бітіргеннен кейінгі тағдыр-талайы беймәлім күйінде қалған.

Біз осы олқылықтың орнын толтыру мақсатында қазақ оқығандарының тізімін жарияламақ ниетпен қолға қалам алдық. Енді сол тізімге назар салайық:

Айбасов Кәрібай (Баянауыл) - Санкт-Петербург университетінің заң факультетін бітірген.

Айдарханов Тұрлыбек (Омбы) - Санкт-Петербург университетінің заң факультетін 1902 жылы бітірген.

Асфендиярова Мәриям Сейітжағпарқызы - Санкт-Петербургтегі жоғары медицина академиясын 1908 жылы бітірген.

Арынғалиев Ғалиахмет Сафыұлы (Ақтөбе) - Қазан медицина факультетін 1905 жылы бітірген.

Айтбакин Әміре Дүрменұлы (Баянауыл) –Том университетінің медицина факультетін 1894 жылы күміс медальмен бітірген.

Атантаев Нұрғали (Ақтөбе) - Қазан университетінің заң факультетін бітірген.

Әбілқасов Бижан (Орал) - Қазанда мал дәрігерлері институтын бітірген.

Әзірбаев Нығмет – қайда оқығаны белгісіз.

Әлиев Мырзабек - Санкт-Петербург университетінің шығыс тілдері факультетін 1903 жылы бітірген.

Базанов Оразқұл - Қазан мал дәрігерлік институтын 1899 жылы бітірген.

Басимов Халилула – Санкт-Петербург университетінде оқыған.

Бекетаев Мұхамеджан (Омбы) - Қазан мал дәрігерлік институтын 1898 жылы бітірген.

Бектібаев Хұсайын – Москвада оқыған.

Бегішов Мұхамеджан – Стамбулдағы Түрік университетін бітірген (1890). Араб, парсы, түрік тілдерін білген.

Бисенов Батырғали (1889-1937) (Орал) -Саратов университетінің медицина факультетін 1914 жылы бітірген.

Боранбаев Қанай (Алматы) - Варшава университетінің заң факультетінде оқыған.

Ғаббасов Халил (1888-1931) (Семей) - Москва университетінің физика-математика факультетін алтын медальмен бітірген.

Ғайсин Әбдірахман (Орал) 1900 жылы, Шанов Смағұл, Қалбаев Досқали 1916 жылы – Стамбул қаласынан оқып, бітіріп келген, бірақ қай оқу орнында оқығаны белгісіз.

Домбаев Бірмағамбет – Қостанайдан, юрист.

Дүйсенбаев Исхақ (Алматы) - 1907 жылы Санкт-Петербург университетінің физика-математика факультетінде оқыған.

Едігін Асадұлла –қай жақтың адамы екені белгісіз. Қазан университетін 1896 жылы бітірген.

Есенқұлов Омар (Ақтөбе) – Саратов университетінің медицина факультетін 1914 жылы бітірген.

Есенбаев Халил – қайда оқығаны белгісіз.

Ережепов Қамбар (Шығыс Қазақстан) - Санкт-Петербург университетінде оқыған.

Жақсылықов Ысқақ (Жетісу) – Том университетінің медицина факультетін 1902 жылы бітірген.

Жақыпбаев Жүсіпбек (Нүсіпбек) – (1890-1932) - Жетісудан. Киев университетінің медицина факультетін 1916 жылы бітірген.

Жасмағамбетов Мұса - Қазан мал дәрігерлік институтын бітірген.

Жанболатов Сахыпкерей (Орал) - Қазан медицина факультетін 1914 жылы бітірген.

Жұмабеков Ғұсман – Санкт-Петербург университетінде оқыған.

- Ибрагимов Ғали Мәмбетжанұлы (Орынбор) - Қазан университетінің заң факультетін бітірген.
- Исмаханов Батырша Сұлтангерейұлы - Санкт-Петербург университетінің заң факультетін 1913 жылы бітірген.
- Иманбаев Әбубәкір (Қостанай) - Қазан университетінің заң факультетін бітірген.
- Иманбаев Файзолла (Қостанай) - Қазан мал дәрігерлік институтын бітірген.
- Ирмұхаммедов Ғабдулғазиз – Орынбор гимназиясын бітіргеннен кейін 1909 жылы Қазан университетінде оқыған.
- Күсепғалиев Қазі - Қазан мал дәрігерлік институтын 1912 жылы бітірген.
- Күшіков Әбілмәжін (Семей) – Варшава мал дәрігерлік институтын 1914 жылы бітірген.
- Көлбаев Досқали (Орал) - Стамбул университетін 1916 жылы бітірген.
- Қапсәламов Шаймардан - Санкт-Петербург университетінде оқыған.
- Қарабаев Мұхаммеджан (1858-1928) - Қазан университетінің медицина факультетін 1887 жылы бітірген.
- Қабақов Сейіл - Қостанайдан, юрист.
- Құлманов Бақтыгерей (Гурьев) – Санкт-Петербург университетінің шығыс тілдері факультетін 1888 жылы ғылым кандидаты атағын қоса алып бітірген. Мемлекеттік Думаға мүше болған.
- Қаратаев Мағзұм (Бақытжан Қаратевтың інісі) - Санкт-Петербург университетін алтын медальмен бітірген.
- Құлпейісов Есенғали - Қазан мал дәрігерлік институтын 1899 жылы бітірген.
- Қисықов Ғайса (Торғай) - Қазан медицина факультетін бітірген.
- Қуатов Әлмұхаммед – Қазан университетін 1847 жылы бітірген.
- Қосуақов Дінмұхаммед – Қазан университетінде оқыған.
- Машаев Әбдірахман (Торғай) - Стамбулда университет бітірген.
- Мұсағалиев Уахит – Киев коммерциялық институтын бітірген.
- Мыңғашев Бөжей – Том университетінің медицина факультетін бітірген.
- Нұржанов Хамза (Жамбыл) – Киев университетінің заң факультетін 1915 жылы бітірген.
- Ниязов Әбдікәрім - Санкт-Петербург университетінің шығыс тілдері факультетін 1896 жылы бітірген.
- Ниязов Батырқайыр (Орал) - Қазан университетінің заң факультетін 1901 жылы бітірген.
- Ниязова (Танашева) Мүбинә Ибраһим қызы (1895-1981) (Атырау)- Саратов университетінің медицина факультетін 1916 жылы бітірген.
- Оразаев Ғабдырахманбек – Москва университетінің заң факультетін бітірген.
- Оразалин Идрис – 1913 жылы Санкт-Петербург университетінде оқыған.
- Оралбаев Шүленбай (Орал) - Киевте политехника институтының агрономия факультетінде оқыған.
- Поштаев Мұқыш (Павлодар) - Қазан университетінің заң факультетін бітірген.
- Поштаев Арынғазы – қайда оқығаны белгісіз.
- Рамазанов Нұх (Семей) – Москвадағы Лазаревский атындағы шығыс тілдері институтында оқыған.
- Саркин Хәкімжан (1870-1927) – Орынборда духовная семинарияны 1890 жылы, Қазандағы Духовная Академияны 1898 жылы бітірген.
- Сейдалин Сафаржан – Самарада оқыған.
- Сердалин Мәмбетәлі (1865-1914) – Санкт-Петербург университетінде 1886 жылы оқыған.
- Сүйіншіқалиев Сейдахмет (Қостанай) – Қазан университетінің физика – математика факультетін 1881 жылы бітірген.
- Сыздықов Мұхамбетжан (Омбы) – Қазан мал дәрігерлік институтын 1897 жылы бітірген.
- Сейдалин Әбубәкір Мұқашұлы (Қостанай) - Қазан мал дәрігерлік институтын бітірген.
- Саркин Хәкімжан (Қостанай) – Қазандағы Діни академияны 1898 жылы бітірген.
- Сабатаева Таным Құлкенқызы (С.Сабатаевтың әйелі) – Москвадағы иовивальный институтын (акушерлік) бітірген.
- Серғалиев Төлепберген – Ақтөбенің Ырғыз уезінен. 1907 жылы Санкт-Петербургтегі Темір жол инженерлері институтында оқыған.
- Сұлтанғазин Дінмұхамбет (Қарқаралы) – Том университетінің медицина факультетіне 1880 жылы түсіп, кейін Санкт-Петербург университетінің шығыс тілдері факультетін бітірген.
- Солтанаев Жанақ (Жетісу) - Варшава мал дәрігерлік институтын 1914 жылы бітірген.

Сүйінтұров Жолмұхаммед – Оралдың Ілбішін уезінен. Қазан университетінің заң факультетінде оқыған.

Сейдалиев Мұса – Москвада оқыған.

Танашева (Ниязова) Мүбина Ибраһимқызы – Саратов университетінің медицина факультетін 1916 жылы бітірген.

Танашев Ғұсман Арыстанғалиұлы (Орал) - Қазан медицина факультетін 1912 жылы бітірген.

Тұнғаншин Ахмет (Торғай) - Варшава мал дәрігерлік институтын 1914 жылы бітірген.

Тойсарин Бейсембай – Том малдәрігерлік институтын бітірген.

Теміров Абдолла (Торғай) - Санкт-Петербург университетінің шығыс тілдері факультетін 1890 жылы алтын медальмен бітірген.

Уәлиев - Варшава мал дәрігерлік институтын оқып бітірген.

Шанов Смағұл (Орал) - Станбул университетін 1916 жылы бітірген.

Шалымбеков Сәдуақас Тәжіұлы (Семей) - Санкт-Петербург әскери медицина академиясын 1909 жылы бітірген.

Шымбаев Мәжит Мұхамбетжанұлы (Орал) - Қазан медицина факультетін 1903 жылы бітірген.

Шалымбеков Әшірбек (Семей) – Варшава мал дәрігерлік институтын 1914 жылы бітірген.

Шотаев Мұхамбетқазы – Қазанда оқыған.

Ізбасаров Жүсіп – 1876 жылы туған. Қазандағы мал дәрігерлері институтын 1897 жылы бітірген.

Ізбасқанов Т. (Түреке) – қайда оқығаны белгісіз.

Юсупғалиев Батырғали (Орал) - Саратов университетінің медицина факультетін 1917 жылы бітірген.

Ямбулатов Сахыпгерей (Орал) - Қазан университетінің заң факультетін 1914 жылы бітірген.

Біздің мақсат осы тізімдегі қазақ оқығандарының жоғары оқу-орындарын бітіргеннен кейінгі тағдыры қалай болды, олар немен айналысты, қазақ қоғамына қандай еңбек сіңірді деген сауалға жауап табу. Егер осы тізімдегі кісілердің туған-туысқандары, ұрпағы табылып жатса, олар өз білгендерін редакцияға жолдаса құба-құп болар еді.

Бұны түптің-түбінде өзіміздің тарихымызды түгендеу жолындағы мың сан ізденістің бір мысқалы деп білген жөн. Осы бастамаға үн қосып, тілек білдіріп, хабар беріп жатқандар болса оған біз дереу үн қатуға даярмыз.

Алаш оқығандары туралы естеліктер, мақалалар, фотодеректер олардың тағдыр-талайына қатысты басқа да жәдігерлік құнды материалдар болса оның бәрін жедел-қабыл оқырман назарына ұсынбақпыз.

1. «Қазақ». «Қазақ энциклопедиясы» бас редакциясы. – Алматы, 1998. - 24б.

2. Ахмедов Ғалым. Алаш Алаш болғанда. – Алматы: «Жалын», 1996. - 119,122-140 бб.

3. Нұрпейісов Кеңес. Алаш һәм Алашорда. – Алматы: «Ататек», 1995. - 32-35бб.

4. «Айқап». «Қазақ Энциклопедиясы» бас редакциясы. – Алматы, 1995.

Түйін

Мақалада ХХ ғасырдың алғашқы 20 жылдығында өмір сүрген қазақ зиялыларының тағдыры мен қызметі туралы ой қозғалады. Автор «Алаш» қозғалысының алғашқы қарлығаштарының рухани-мәдени мұраларын тереңірек зерттеуге назар аудартады.

Резюме

В статье затрагиваются вопросы о судьбе, жизни и деятельности казахской интеллигенции в начале 20-х годов ХХ века. Автор призывает глубже исследовать наследие первопроходцев движения «Алаш».

Summary

In article the questions of destiny, life and activity of the Kazakh intellectuals in the early twenties of the XX century are raised. The author urges to investigate heritage of pioneers of the movement "Alash" more deeply.

ҚАЗАҚТАН – ҚАЗАҚСТАНҒА, ҚАЗАҚСТАННАН – ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТІНЕ

Ж.Ж. Молдабеков – *филос. ғыл. докторы,*
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың профессоры

“Қазақстан-2030” Стратегиясы аясында біз өзіндік жолымызды айқындадық. Қазақстандық даму барысында мемлекеттің іргесі қаланды, нарықтық экономикада серпіліс жасалынды, әлеуметтік мемлекеттің негіздері қалыптасты, қоғамдық сана қайта өзгере бастады. Қоғам әрбір қадам басқан сайын демократияландыру мен адам құқықтары саласындағы ең жоғары стандарттарға жақындап келеді. **Осы міндет-терді жүзеге асыру – ұлттық мүдде.** Ұлттық мүддеге қызмет ету үшін әркім өзгені емес, алдымен өзін қамшылауы тиіс. **(ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ – ЕЛБАСЫ Н.Ә. НАЗАРБАЕВ-ТЫҢ «Қазақстан-2050» ЖОЛДАУЫнан).**

Қазақстандық дамудың өзіндік жолы нығаюда. Тарихымыз бен қазіргі жаңару жолдарын шолып өтсек *«біз кіміз, қайда барамыз және қайда болғымыз келеді?»* деген мәселелер бәрімізді де ойландырады. Тегін емес. Қазақ елі еуроазиялық кеңістікте шығыс пен батыстың дәнекері ретінде қос өркениеттің үлгі-лерін үйлестіріп келеді. Бірақ өзіндік жол тәуелсіздіктің тірегін, өзара тәуелділіктің дәнекерін, тұтас жүйеге деген тәуелділікті біруақытта қалай арттырмақ? Осы бағытта біліктілік пен жана болжампаздықты танытпай, ұлттың өзін-өзі сақтауы, елдің өзін-өзі жетілдіруі екіталай. Осы бағытта жүйелі ой-тұжырым мен іс-әрекеттің, олардың бірлестігінің мән-мағынасы артқан сайын елдің де, ердің де мәртебесі көтеріл-мек. Бұл мәселелерді тұтас зерттеу - қоғамдық-философиялық, әлеуметтік-гуманитарлық ізденістердің үлесі.

Қазақтың тарихы да, мәдениеті де тереңде. Ол туралы тұтас түсінік қалыптаспаған. Тәуелсіздік тұсын-да қазақ елі Қазақстан республикасына айналды, Қазақстан әлемге танымал мемлекеттің қатарына қосыл-ды. Әңгіме қазақ болмысы, қазақ жұрты мен қазақ елінің байлығы, Қазақстан Республикасының болаша-ғы туралы, дәлірек айтсақ, тарихымыздың тартымды әлеуметтік-этникалық кезендері мен халқымыздың әлеуметтік-мәдени сипаттамалары туралы.

Проблема күрделі әрі бағдарлы. Оған кешенді көзқарас, әлеуметтік философиялық түсінік, жүйелі әдістемелі талдау қажет. Мұндай ілгері ізденістер кенже қалуда. Қазақтың ел болып есін жиғаны, хандық құрып іргесін қалағаны, дербес мемлекетін құрып, әлемге танымалы болып жатқанын тарихшылар, саясаткерлер, әлеуметтанушылар әр сағынан талдап, түйіндеп жатқаны мәлім. Ортақ түйін мен әдісте-мелі шешім жасалмаса да, осы бағыттағы қызығушылық артуда. Бірақ салалық ізденістердің біріне тұжырымдамалы (концептуалды) негіз, басқасына прагматикалық ұстаным, елдің бүгіні мен мен болаша-ғына қатысты тиімділік жетісе бермейді. Содан да шығар гуманитарлық ізденісте қанағаттанарлық жайға қол жеткізе алмай жатырмыз. Бұрынғы көзқарастарды қайтадан қарастыру, терең толықтыру керек, жаңа ізденістрге жүйелілік пен конструктивті түсінік ендіру абзал.

Халқымыз бен еліміздің тарихы мен рухани өмірінің кейбір сипаттамаларын қамытсақ та, тарихтың өтпелі кезендері мен мәдениетін кәсіби тұрғыдан кеңінен талқылау – біз үшін басты мақсат емес. Біз тарихымыздың өткені мен бүгіндегі өрістеудің этникалық-гуманистік және рухани-адамгершіл жақта-рына назар аудармақпыз, осы фактордың интеграциялық арақатынасын түйіндеуге ниет қоюдамыз.

Қазақстан үлкен қарқынмен, көпсалада дамуда, жетістіктері жаңа деңгейге көтерілуде, өз табыстары-мен әлемдік кеңістікке енуде. Қазақстанның дамуына шешуші рөл атқаратын қазақ халқы. Оның бола-шақтағы рөлі қандай болмақ? Тұжырымалы негізі қалыптаспаған ашық мәселе. Қазақстанның тұрақты және тартымды дамуына әр сақтан ықпал ететін этносаралық

қарым-қатынастың деңгейі ұлғаюда. Бірақ оның демеушілігін реттеудің параметрлері мен ұлғайтудың практикалық жолдары баяу қалыптасып жатқаны анық. Этносаралық қатынастың мәдениетін жетілдіру, гуманитарлық өлшемін тиянақтау – күн тәртібіндегі өзекте мәселе, жаңа қажеттіліктен туындауда.

Тарих – адам болудың жолдарын баптау, ел болудың үлгісін іріктеу, мемлекеттік басқарудың бағдарын сараптау, өрелі қозғалысқа жарамсызды жаратпау, оған бөгет қоя білу, өмірлік әрекеттерді ұлттық мүддеге топтастыру. Тарих - өңірге өмірді ендірудің жаңа бастамасы, адамның жасампаз күшін жеңдірудің қарқыны мен ағымы, әлеуметті күштің тәжірибесін тәптіштеп тиянақтаудың деңгейі мен жалғасы. Ұрпақ үйлестігі - өткеннен тәлім алар сабақ, бүгінгі әлеуметтің ресурсы әрі үлгісі.

Қазақ елінің қалыптасуының басты тіректері мен тұтқалары – ортаға бейімделуде, өзгені өз дегеніне бейімдеу қабілетінде, өзара қарым-қатынаста бірлік-бітімді бетке ұстау қалпында, көршілермен келісімде болу шартында, алыс-жақынмен серіктестік ұстанымды басшылыққа алу дәстүрінде. Бұл алғышарттар қазақтың сыртқы түрлі жағдайларға бейімделудің және өз өмірін дұрыс танудың басты талаптарына айналды. «Атқа – мықты, аштыққа – төзімді, айқасқа – адал» қазақ жұртына бұл шарттар ендігі елді басқару мен этносаралық қарым-қатынас мәдениетін игерудің және интеллектуалды мәдениетті қолданудың қажетіне айналуға. Біз сараламақ мәдениетке ғылым, білім беру, гуманитарлық дәстүр мен серіктестік жататынын ескерсек, жалпы рухани мәдениет еркін пікір алмасуға және көзқарасты жақындатуға, өзара түсінік пен сыйластықты арттыруға, халық пен мемлекетаралық серіктестікті нығайтуға берік ықпал еткендігіне және ететіндігіне көзіміз жетеді. Бұл ескертпелердің тақырыпқа қандай қатысы бар?

Ескеретін жайлар. 1. Мәдениет субъектісі арасында - қоғам, мемлекет, ұлт, адам арасында, сондай-ақ мәдениеттің объективті жағдайы - экономика, саясат, информациялық коммуникация аясында түрлі заңдылықтар қалыптасқан және дара күрделі көріністер орын алады. Елдіктің орнықты дәстүрі мен жаңа көріністерін айқындаудың тәсілдері айқындала қоймағаны анық. 2. ХХІ ғасырда қоғам да, адам да тез жаңғыруда. Жаңғыру үрдісі экономикада басталады, саясатта бағытын анықтайды, ал мәдениет арқылы мазмұнданады, құндылық болып қалыптасады. Мәдениет арқылы адам құндылықты иемдену мен басқарудың сапасын көтереді. 3. Біздің қоғамда адамды жеке және кәсіби тұрғыдан өсіретін, мәдени элементтерді бір-бірімен толықтыратын **әлеуметтік саясатқа деген сенім** артуда, **сұраныс** күшеюде. Бұл – ішкі пәрменділік. 4. Әлемде экономикалық, информациялық жүйенің жаһандану үрдісі үдеуде, ал мәде-ниеттің (ұлттық) өлкеде шақтауы, ағылшын социологы Р.Робертсон енгізген «глокализация» ағымы белес алуға. Жаһандану мен аймаққа шақталу процестері қатар жүруде, әрқалай көрініс табуға. Бұл сабақтастықтың қай жағы басым, қарама-қарсы жақтардың сабақтастығы не себептен жалғасын табуға деген мәселенің төңірегінде пікір-таластар әлі басылған жоқ.

Адамзаттың қалыптасу жолы мен қоғамның даму заңдылықтарына ауызбірлік жетіспей жатқанда, әлеуметтік-мәдени ортақ құндылықтарды қабылдау және игеру үшін нақты тарихи жағдайға лайықты сауаттылық пен төзімділік керек. Қазақтың табиғи ортадағы төзімділігі оған бейімделудің тұтас түрі және жаңа мінезді жариялаудың немесе қабылдаудың құралына айналды. Мінездің түрі мен әрекеттің тәсілін ұштастыруға азаматтық сауаттылық та жауапкершілік қажет еді. Қазақ жеке кісілік қасиетті де, кісіліктің тұтас күйін құрметтеуге бейімделді. Көшпелі нақты кеңістікте табиғатқа бейімделуді әлеуметтік әрекетті бейімдеумен бірдей тұтас қабылдаған.

Қазақ халқы қазақ елінің қалыптасуына ғана емес, Қазақстан Республикасының нығаюына қозғаушы да жетекші күш болды. Кең еуразиялық кеңістікте халық әлеуметтік күшке айналған сайын, біртұтас қуатын игеріп, еселеген сайын, қазақ өз тұтастығын сақтады, дала болмысының шешуші күшіне айналды. Ендігі діттегені - осы шындықты болашақта өсу заңдылығының басты бағытына айналдыру, сол межеге жақындату. Халықтың ататегінде әлеуметтік күшке айналуы қазақ даласындағы түрлі ұлыстар мен ру-тайпалардың өзара тәуелділігін түрлі қарқын да арттырды. Өзара тәуелділік көршілердің топтасуына, жүз болып бірлесуіне қилы-қилы ұйытқылық етті. Түрлі ұйытқылық тілдің, ділдің, діннің ерекшелігіне де қатысты. Қазақ тілінің тазалығын сақтау, ұлттық менталитеттің қалыптасуын қолдау, Тәңірлік наным-сенім мен исламдық мәдениеттің қазақ жеріндегі ерекшелігін жалғастыру жұмыстары әрқалай жүргізілді, бірде сәтті, бірде қиыншылықта жүзеге асты. Бірақ күрделі тарихи кезеңдер және рухани құбылыстар қазақтың кең даладағы еркін өміріне, көршілермен ерікті араласуына, шабытты шығармашылығына тұсау салмады. Дархан далада, мамыражай уақытта, өзара жақындасуда қазақтың өзіндік ұлттық санасы қалыптасты, өзара сұхбаттасуы тоқырамады. Туыстық қарым-қатынастар елдік қатынасты жаңғыртты, тіршіліктің бар саласында гуманистік дәстүр мен «дала дипломатиясы» жалғасын тапты. Жарастық пен жақындық үшін әрекет әдептілікке үйретті, төзімділік дағдысын қалыптастырды. Мәдени бастаманың

осы түрлері бір-бірімен тоғысқан сайын қазақ халқының тарихи-мәдени мұрасы мен рухани ресурсы артты, бір-бірімен тоғысты.

Тарихи-мәдени мұра хандықты, мемлекеттік билікті нығайтуға қызмет ете бастағанда, ұлттық сипат елдікке енді. Қазақ халқы өз тәуелсіздігін орнатуға талпынды, атамекендік өңірдің тұтастығы үшін, туған елдегі тыныштық пен ата-баба тіршілігін жалғастыру үшін күресті. Күрес азаттыққа, адамдық келбетті сақтауға арналды. Азаттық қозғалысы тіл табысар танысты құрметтейтін гуманисті дәстүрді демеді.

Гуманистік дәстүр алғаш басты екі объективті фактордан әрқалай тәуелді болды. Біріншісі, сыртқы жағдайлар жүйесі, яғни табиғи-экологиялық, шаруашылық-экономикалық, саяси-әлеуметтік факторлар. Екіншісі, ортаға бейімделудің көшпелі өмір салттың төзімді түрлері мен үлгілері. Далалық тұрмыс пен көшпелі салт бір-бірімен жымдасқан сайын қазақтың рухани мәдениеті күш алды, елжұртаралық қатынастарды реттейтін ықпалын арттырды.

Қазақ кең даланың тұтас бір қозғаушы күшіне айналған сайын, оның әлеуметтік жетекші рөлі артты. Қазақтың өзіндік болмысының қалыптасуы қос бағытта таралды. Бір жағы, әлеуметтік-мәдени аядағы әрекеттер бір-біріне тәуелді әрі өзара тәуелділік ырықанда таралып жатты, біржағы, қазақ халқының гуманистік өмірінің тәуелсіздігі тұрақтана түседі. Елдік тәуелсіздіктің бір тетігі гуманистік мәдениетте десек, оның табиғаты мен тұтастығы іштей үйлесімді үш факторға - адам ресурсына, адами қатынастардың құндылығына, туыстық жаңашырлықтың пәрменділігіне тікелей тәуелді болды.

Гуманистік тұрғыдан Қазақстан жаңаруының төрт кезеңін атап өтерлік: 1. Тарихи тұрғыдан қазақ елінің гуманистік дәстүрін көне дәуірден бергі әдет-ғұрып, рәсім-салт құрады. 2. ХҮІІІ-ХХ ғғ. оған Ресейдің саясаты, бергін келе коммунистік партияның идеологиясы біржақты ықпал етті, гуманизмнің ұлттық ерекшелігі іштей әлсіреді. 3. 1990-2015 жж. тәуелсіз Қазақстан ұлттық мәдениет пен этносаралық қатынастың жаңа негізінде қарқындады. 4. 2015-2050 жж. аралығындағы бағыт-тағдар. Болашақта қазақ халқының Қазақстанның дамуына қосар үлесі еселемек, жауапкершілігі анағұрлым артпақ. Алдағы кезеңде «Қазақ мемлекеті» деген мәртебе оралмақ. Осыдан Қазақстанның тарихи және мәдени болмысын бір өлшеммен сипаттау немесе бағалау біржақты, олқы болады деген орынды тоқтам туындайды.

Түрлі мәдениеттің тоғысында шираған, өсіп-өнген, өз болмысын сақтап қалған қазақ халқы үшін мұндай тоқтамның маңызы неде? Қазақ халқы тарихтың күрделі бетбұрыстарында кең байтақ атамекендегі өз тұтастығын сақтап қалды, ұрпағын қорғай алды, дәстүр-салтын жоғалтпады. Өздігінен келген жетістік емес. Құбылмалы қоғамдық қозғалыста өмірлік тәжірибелер және адами құндылықтар бірден арнасын таппады. Әйтседе, жетістіктің тетігі мен кілті - *қоғамдық күште, елдегі күш-қуаттың бастамасы – ауыз бірлікте, іштей бітімде, халыққа деген адал қызметте* екенін халқымыздың тарихы үйретті. Жетістіктің басты шарты - осы үйлестік пен сабақтастықта.

Көне дәуірде, тіпті қазақ хандығы құрылғанға дейін (ХҮ ғ.) Орта Азия мен қазақ кеңістігі аралас-құраласта болып, 2,5 млн кв. километрге созылған тұтас өмір кеңістігін құрды. Оған әр дәуірде саяси, экономикалық, тұрмыстық дәстүрмен қатар, мәдени сұхбаттастық басым ықпалдастық етті. Мәдени сұхбаттастықтың алғашқы бастамалары, а) кең жазира, ашық даладағы жергілікті тұрғындардың емін-еркін тіршіліктерінен; б) зороастризм, будда, ислам өмір салттары мен діндерінің арақатынасынан нәр алды, түрлі аймақта әрқалай қолдау тапты; в) 1,5 мың жылдық тарихы бар «Ұлы Жібек жолының» қазақ халқының өзгені де (басқа халықтарды), өзін де тануға тигізген ықпалы зор болды; г) Орта Азия және Қазақстан ұлыстары мен тайпаларының бір-біріне іштей жақындауына, салт-дәстүр ыңғайына топтасуына ислам діні мен мәдениетінің қосқан үлесі ауқымды, қарқынды болды. Тоғыз жолдың торабы мен тұрмыстың қилы-қилы алқабында елжұрт бітімін жоғары құндылық деп қабылдау - өмірдің мызғымас тәртібі мен дәстүріне, ішкі рухани қажеттілікке айналды. Бұл тарихи жеңістіктің берік тетігі, мызғымас кепілдігі еді.

Қазақтың саяси тарихы мен мәдениетінде діннің (әсіресе, зороастризм мен исламның) жергілікті елдер, халықтар арасындағы ортақ рәсім-салт, әдет-ғұрып пен келісім идеологиясын қалыптастыруға қосқан үлесі зор. ІХ-ХІІІ ғғ. Орта Азия мен қазақ жерінде өнердің Жаңару кезеңі өз шоқтығына жетті. Ислам *рухани қозғалыс идеологиясын* қолдады, *сана-сезімдегі рухани жетілуді гуманистік дәстүрмен үйлестірді*. Ең бастысы, рухқа табыну, адам рухын биік тұту, рухани күш-қуаттан қанағат табу – адамдық қабілет-қасиетті өмір құндылығы ретінде іріктеу, қарым-қатынастың тазалығын, жариялылығын, әділдігін орнықтыру дәстүрін қалыптастырды. Бұл бетбұрыс бетке ұстар елдік дәстүрге айналды. Елден шыққан ұстаздар адами қарым-қатынаста *сезімдік, парасаттық, имандылық қисынын* жүйеледі. Қисынды дәстүр Аллаға, адамға қызмет етуді уағыздау әрекеттерін моральдық тұрғыдан қадағалады. Парыз ғибадаттарын

орындау – руханият жұтандығынан арылу рәсіміне айналды. Ұлағатпен үйлесу - Ұлы Жаратушыға жақындаудың төте жолы деген сенім қабылданды. Үйлес дәстүрдің ережесі мұнымен шектелмеді.

Ислам діні аясында гуманитарлық дәстүр жоғары деңгейге көтерілді, оны орындау киелі міндетке айналды. Ұлағатпен үйлесу - Ұлы Жаратушыға жақындаудың төте жолы деген сенім қалыптасты. Мұсылмандық гуманизм рухани тазалық пен үйлесімділікке, дарыған түйсік пен шеберлікке негізделген адами құндылықтарды бетке ұстады, өзара жәрдемдесу хикметін жоғары тұтты. Өнегелі салт пен қауымдастықта жүрек пен рухты емдемек қажырлық, өз еркін дұрыс қолданбақ талпыныс жоғалған емес. Рухани қажеттіліктен туындаған ауызбіршілік межелі күшке айналды. /2/

VIII ғ. Орта Азия кеңістігіне араб-мұсылмандық мәдениеттің келуімен жаңа серпіліс жергілікті дәстүрлермен үйлесім тапты, стихиялы сабақтастық жаңа сипат алды. Саяси-әлеуметтік үдерістер көрегендігі айқын интеллектуалдарды тарих сахнасына алып келді. Олардың бірі қазіргі қазақ топырағынан шыққан ғұлама Әбу Насыр әл-Фараби (870-950). Әл-Фарабидің көне антика мұраларын өз бойында синтездеп, оған жаңа көрініс бергенін қазақстандық фарабитанушылар жан-жақты дәлелдеп берді. Әл-Фараби о бастан-ақ түріктік, исламдық және шығыстық өркениет өтінен нәр алды, сол әлеуметтік-мәдени орталармен араласып есейді. Ол түрлі мәдени ортамен сырласты, сұхбаттасты, тіл табысты. Әл-Фараби өмірге, қоғамға, жалпы ізгі іске деген адамның өзін-өзі жетілдіру жолдары туралы салиқалы көзқарасты қалыптастырудың басты бір арнасы – осы рухани бастауларда. Жетілу жолы – ақиқатты тануда, ғылымға тереңдей түсуде, терең ойлы жандарды өзара жақындатуда. Адамдар арасындағы қатынасты реттеуде ар-намыс пен өзіне деген сенім, ерік пен даналық кең қолдау тапты. Әл-Фараби кісіліктің – адалдық, әдептілік, қайырымдылық, имандылық, қажырлылық сияқты қасиет-қабілеттерінен ауытқымады. Кісілік құндылықтарды даналық жолы және үлгісі деп ұқты, сол бағытынан таймады» [3]. Шығыстық гуманизмнің күретамыры осында.

Әл-Фарабидің Орта Азиядағы Ренессанс кезінде өмірге келуі, өрістеуі тарихи кездейсоқ емес. Орта Азиядағы Ренессанс (IX-XIII ғғ.) араб мәдениетімен (VIII-XIII ғғ.), тіпті Қытайдағы гуманистік жаңғырумен (VIII-XIV ғғ.) үйлеседі. Оның бір кезені мен бағдары шығыс пен батыс мәдениетін тоғыстырған «Жібек жолының» тарихымен тамырлас. «Жібек жолы» сауда-саттықтың күретамырына ғана жарап қоймады. Ол Отырар-Түркістан-Таразы сияқты көптеген еуроазиялық кеңістіктегі қалалардың бойында өркениет өрісін әрдайым сабақтады. Ел аңсарына қозғаушы күш болған ғұламалар араб, түрік, парсы мәдениетін ислам рухында жинақтады, халықтың рухани сабақтастығы аясында жүйеледі. Ақындар да, ғұламалар да жергілікті дәстүрдің әлеуметтік және діни мазмұндарын ортақ мағынада қабылдады, әрі ортақ бағытта қолданды. Орта Азиялық Ренессанстың мәні мен ерекшелігі осында.

Рухани бастау мен ақыл-парасатқа деген сенім, адамның әсемдігіне, сұлулығына, мәдениетіне деген құштарлық Ж.Баласағұни, Ахмет Иассауи еңбектерінде еселенді. Ж.Баласағұни өмірге, жалпы ізгі іске деген адамның өзін-өзі жетілдіру жолдары туралы тиянақты түсінік пен салиқалы көзқарасты қалыптастырды. Ойлы жандар ақиқатты тануда, ғылымға тереңдей түсуде, өзара жақындауда жетілудің тұтас жолын табатындығын Ж.Баласағұни айғақтады. Бір құдіретпен, іштегі қуатпен үнемі сырласқан, тікелей сыр ашқан іздемпаздар ар-намыс пен өзіне деген сенімді құрықтайтынын Ахмет Иассауи де уағыздады.

Орта Азия мен Қазақстанда исламның ерекше түрі – сопылық дәстүр, мәдениеттің ұлттық сипаты күш алды. Ахмет Иассауи адамды әсем сөздер, ар-ұждан мен ізгі істер көтеретінін еске салды. Исламмен қатар гуманитарлық білім мен әдебиет қоғамға қозғау салды, рухани күштің қайнар көзіне айналды. Ауыз әдебиеті қазақ болмысының гуманистік келбеті мен үлгісін қалыптастырды. Тұрғын халық көшпелі болса да өз жері мен еліне қажетті игілік, әділдік үшін күресті, қиыншылықта қайғырып қоймай, қайсарлық танытты. Қажеттілікке арналған әрекетте туған елге деген сүйіспеншілік сезіммен қатар рухани батылдық – шындықты шімірікпей тіке бетке айту күш алды.

Ислам діні мен көшпелілердің гуманистік дәстүрі адамның этикасы мен мәртебесін, оның жасампаздық мүмкіндігін жоғары деңгейге көтерді. Табиғаттың қыр-сырын көріп, сезініп, оқып, үйрену арқылы адамның беделі ұлықталынды. Орта ғасырда адами құндылықтар тазалық пен үйлесімділікке, дарыған түйсік пен шеберлікке телінді. Рух пен ар-ожданды бетке ұстағандар өзара жәрдемдесу хикметін жоғары тұтты. Талпынған адам ортаны өзіне бағындырудың жолын қарастырды. Осындай ортада, қауымдастықта дархан жүректі, терең ойлы, жаны жайсаң азаматтарды тәрбиелеп шығару қастерлі ұғымға, өнегелі салтқа айналды. Өнегелі салтта сенімге деген рухани қажырлық, жүрек пен рухты емдемек, өз еркін дұрыс қолданбақ талпыныс арнасын тауып жатты. Рухани қажеттіліктен туындаған ауызбіршілік межелі күшке, сөнбес қиялға айналды. «Жан дүниесі бай, саналы, терең ойлы, парасатты, сезімтал адамның қиял

әлемі де сол қасиеттерге сай бейімделеді. Бұған қоса қиял әлемі кісінің біліміне, мәдениет жағдайына, ой-мақсатына қарай қалыптасады» /4/.

Орта Азиядағы Ренессанс (IX-XIII ғғ.) араб мәдениетімен (VIII-XIII ғғ.), Қытайдағы гуманистік жаңғырумен (VIII-XIV ғғ.) үйлеседі. Еуразиялық кеңістіктегі қайта өрлеу дәуірінің бастауы жалқы емес. Оның бір кезеңі мен бағдары шығыс пен батыс мәдениетін тоғыстырған «Жібек жолының» тарихымен тамырлас. «Жібек жолы» сауда-саттықтың күретамырына ғана жарап қоймады. Ол Отырар-Түркістан-Таразы сияқты көптеген еуроазиялық кеңістіктегі қалалардың бойында өркениет өрісін әрдайым сабақтады. Ел аңсарына қозғаушы күш болған ғұламалар араб, түрік, парсы мәдениетін ислам рухында жинақтады. Әйгілі ақындар да, ғұламалар да жергілікті дәстүрдің әлеуметтік және діни мазмұндарын бір мағынада қабылдады, әрі қолданды. Олар о бастан-ақ түріктік, исламдық және шығыстық өркениеттен нәр алды, сол әлеуметтік-мәдени орталармен араласып есейді. Орта Азиялық ғұламалар кісіліктің – адалдық, әдептілік, қайырымдылық, имандылық, қажырлылық сияқты қасиет-қабілеттерінен ауытқымады. Кісілік құндылықтарды даналық жолы және үлгісі деп ұқты.

Сонымен, қазақ елі мындаған жылдар бойы түрлі мәдени ортамен сырласты, тіл табысты. Қазақ халқының тарихи-мәдени мұрасы көне әрі сан алуан. Ол мәдениеттер тоғысында өзіндік болмыс бітімін қалыптастырды. Бұл шынайы дәстүр тек Ресей империясы мен Кеңес Одағының ұлттық саясаты барысында шырқын бұзды. Оған себеп - саяси-идеологиялық қысым. Әкімшілік жүйеде, идеологиялық қысымда, а) қазақтың тілі, ділі, діни түбірінен сенді; б) қазақ ата-бабасының адами құндылықтарынан, ұлттық сипатынан арыла бастады, в) өзінің мәдени мұрасын игілігіне жарата алмады.

Зұлым заманда киелі қасиеттердің артықшылығына үйрететін, адамдарды игілік жасауға көндіретін дәстүр жалғасын таппай үзілді. Ізгілік көзін, бақытқа жету жолын ашатын тапқырлық пен табандылық көмескіленді. Ізгілігі тарылған қоғамда жақсылық пен жарастыққа орам болмады, бір-біріне көмек көрсету – бірлесіп өзінше өмір сүрудің тәсіліне айналмады. Бірлесіп өмір сүруге деген интеллектуалды әуесқойлық тоқырады, іштей суыды.

Ресей империясы кезінде қазақтың ұлттық сезімі тапталды, қазақ өз жерінде тіршілік кеңістігінен ығыстырылды, жалдамалы күшке айналды. Коммунистік партия оның ана тілін қожыратты, оны рухани түптамырдан және ұлттық ділден ажыратты. Қазақ қазақтық ерекшеліктерін ұмыта бастады. Ұлттық мұрасын құнттауға шамасы келмеді, біртіндеп одан суына бастады. Жетесіздер жалтақтыққа ұрынды. Таптық күрес мақсаты ұлттық мүддеден жоғары қойылды. Қазақтың естілері, бас көтеретіндері қуғын-қысымнан тоз-тозы шықты. Бұйыққандар өз бойында, тұрмыс-салтында рухани адамгершілікті баптай алмай бөлінді, төзімділіктен арылды. Өткен жолдың ұлттық сипатын ұқпаған ұрпақта тарихи сана өше бастады, шағын топтар ататегін ұмыта бастады. Өз басы мен бітімін ала жүрмегендер жалаң ұранға алданды, уәдеге жалданды. Бөлініс ұлттық бітімге нұқсан келтірді, инертті психологиялық күйді санаға сіңірді. Адамның өз өмірін жаңғыртудың ізгі тәсілдерін үйрену немесе соған үйрету дәстүрі біртіндеп көмескіленді, ұмытыла бастады. Сыйымды өмір тарылды, бұзылды. Жан ауруы асқынды, дертке айналды. «Зар заман» ақын-жыраулары осы теңсіздікті тілге тиек етті. Теңсіздікте ұрпақ тарапынан өз міндетін атқару ескеріле бермейді. Ерекше өзгерістерге немкетерлікпен қарау – надандықты тереңдетті. Надандық адамды түйық пен түнекке тіреді. Абай мен Шәкәрімнің ашына жырлаған зілді ойлары осы ұрпақ осалдығына арналған.

Ресей империясы кезінде, (1) нәсілдік, ұлттық кемсітушілік орын алды, (2) қазақтың ұлттық сезімі тапталды, қазақ өз жерінде тіршілік кеңістігінен ығыстырылды, жалдамалы күшке айналды. Ресей кезінде азғындықтың небір түрлері – ашкөздік, опасыздық, сатқындық кең далаға, қазақ психологиясына таралды. Қазақты ата кәсібінен, ататегінен, ана тілінен, биік рухынан айырды. Қазақты өз жерінің иесі екенін ескерушілік ұмытылды. Қазақ өзінің туған жерінде көп қараның біріне айналды.

СССР кезінде қазақ халқының саясат пен мәдениеттегі теңсіздігі айқын білінді. «Ұлтым-жұртым» деген «Алаш» партиясы жетекшілерінің түбіне жетті, көздерін жойды. Қазақтың естілері, бас көтеретіндері қуғын-қысымнан тоз-тозы шықты. Қазақ ұлты зиялы тобынан айрылды. Біржақты таптық идеологияның қысымынан қазақтар ана тіліне қарсы шықты, өз ұлтының салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпын жоққа шығаратын саясатқа енді. Қазақ ұлттық мәдениет пен рухқа ие болудан қалыс қалды. Коммунистік партия қазақ тілін қожыратты, оны рухани түптамырдан және ұлттық ділден ажыратты. Қазақ қазақтық ерекшеліктерді ұмыта бастады. Ұлттық мұрасын сараптауға, құнттауға шамасы келмеді, біртіндеп одан суынды. Таптық күрес мақсаты ұлттық мүддеден жоғары қойылды. Бұйыққан бейшаралар өз бойында, тұрмыс-салтында рухани адамгершілікті баптай, шынықтыра алмай жіктелінді, бөлінді, төзімділіктен арылды. Өткен жолдың ұлттық сипатын ұқпаған ұрпақта тарихи сана өше бастады, шағын топтар ататегін

ұмытты. Бастыққа жағынғандар ұлттық дәстүр-салтқа немкөтерлікпен қарады. Өз басы мен бітімін ала жүрмеген-дер жалаң ұранға алданды, уәдеге жалданды. Бөлініс ұлттық бітімге нұқсан келтірді, инертті психология-лық күйді санаға сіңірді. Гуманизм өмірлік құндылығынан айрылып, әуесқойлардың ұранына айналды. Дәстүрдің ұлттық үлгілері тапталды.

Әлемдік және өңірлік деңгейде саяси-әлеуметтік қайшылықтар өршіп жатқан кезде, оның жаһандық және аймақтық деңгейде қордаланған мәселелерін тарих теориясын дамыту, тарихи құрал-жабдықтарды жетілдіру, мәдениетті дамыту баламалы моделін жасау және оны еркін таңдау арқылы дұрыс түсіну, түсіндіру мүмкіндігі артпақ. Антропоцентризм Еуропалық ренессанс дәуіріне сәйкес. Бірақ бұл прогресс векторын немесе еуропалық дәстүр терминдерін бірден басқа өңірге, қазақ дәстүріне тарату жалған түсінікке ұрындыратынын, оның маңызын бұрмалап қабылдатқызатынын ұғатын кез келді. Қазақстандық гуманизмде «... мультимәдени проблемасын ескеру, яғни мәдени және ұлттық бірегейлікті тұтас анықтау, мәдени кеңістіктегі көпжақтылы мүмкіндікті белгілеу маңызды». /5/ Ескертпенің тарихи тәлімі неде?

Барды сипаттап, өзара тәуелділік тұғырына оралсақ, орыс мәдениетінің ағартушылық дәстүрі қазақтың байырғы адамгершіл дәстүрін жаңа құндылықтармен байытты. Адамгершіл дәстүр ғылым мен терең ой арқылы атамекеннің қыр-сырын көріп, сезініп, ұлттық тәжірибені оқып, үйренуді ұлықтады; адамның мәртебесін көтеруді ықтимал етті; талпынған адамды құдіретті күшке мойынсұндырды. Өз болмысы үшін арпалыста сыртқы және ішкі дамудың маңызды проблемасы айшықталынды. Олар өзіндік көзқарасты қалыптастыру және оны дұрыс қолдану; қазақстандық шындықтың өміршең жақтарын айқындай білу; ойлану қабілетінің әлеуметтік және гуманистік технологиясын нығайтуға назар аудару; экстремистік сарынға ұрынбай мәмілеге жетуге дайын болу. Өмірлік бағдарға айналған міндеттер. Әлемдік бетбұрыста өз орнымызды табуға ұйытқы болатын дамудың инновациялық және интеграциялық түрлерін қолдау - жаңалыққа қажымай-талмай жақындаудың қарқынды үлгісі.

Қазақстан еуроазиялық кеңістікте шығыс пен батыстың дәнекері ретінде өрісін қалыптастырды, әлі де қос өркениеттің үлгілерін өз болмысына әрқалай икемдеп, үйлестіріп келеді. Жетістіктің алғы шарты осы үйлестік пен сабақтастықта. Ендігі халықтық дәстүрдің өміршеңдігі оның мәдениеті мен тілінің үйлестігінде. Бұл шығыс дәстүріне жақын бетбұрыс. Шығыстық дәстүр (1) елдің ішінде ұзақ уақыт бойы таралған экономикалық, саяси-әлеуметтік және идеологиялық қатынастарды қайта жаңғыртуға, (2) адамның өмір салтын әлеуметтік топпен (қауымдастықпен) байланыстыруға, (3) адамның қоғамдағы дүниетанымын табиғатпен және адамның денесімен тікелей байланыста қарауға, (4) дүниені қабылдау мәселесін діни-мифологиялық қатынастармен де, елдің интеллектуалды әлеуетімен де салыстыра отырып анықтауға демеулік етті әлі де ықпалын тигізеді.

Мемлекеттік саясат қазақстандық мәдениет пен жаһандық логиканың ерекшелігін ескеруге, соны басшылыққа алуға бағытталған. Қазақстандық өркениетте «батыс пен шығыс дүниетанымының орнықты жақтарын, саясатты этикамен, рационалистік көзқарасты гуманистік дәстүрмен, батыстық «технологияны» шығыстық «моральмен» ғылым мен техниканы шығыстық құндылықтармен, тұрақтылықты дамумен ұштастырудың маңызы анағұрлым артуда» деген көрнекті ғалым М.С. Орынбековтың ойына толық қосыламыз. [6, 252 б.]. Солай десекте логика, жаһандану, ұлттық модель бір-біріне үйлесе бермейді деген біржақты көзқарастарда кезігеді. Қоғамдық жүйеде көптеген дәстүрдің өмір сүретіндігін және олардың мүддесін жақындатудың қажеттігін мойындау халықаралық стандартқа жаңа ойын ережесін ендіретіні хақ.

Мәдениет тарихында гуманизмнің түрлі үлгілері болғаны анық. Әрбір мәдениеттегі гуманизм үдерісі сол мәдениеттің дамуындағы шешуші сәттерді айқындады. Бірлескен, топтасқан қауым адамзатқа ортақ құндылықтардың бастауын түсінуге тәнтілік күшейтті. Тәнтілік тазалық пен табандылыққа итермеледі, кісіліктің өрісін іздестіруге бейімдеді. Қазақ кісіліктің адамгершіл-рухани мән-мағынасына ерекше назар аударды. Ата-бабаларымыздың есейгендігі еркіндік пен естіліктен, тапқырлық пен тәнтіліктен білінді. Осыдан жарастыққа деген әуестік, білімге деген әуесқойлық, талпынысқа деген әдептілік болмысымызға сіңе бастады.

Елдің гуманистік дәстүрі үш сабақтастықта - табиғатпен тілдесіп жарасқанда, қоғамда ашық жүйе орналасқанда, адам еркіндігі жетілгенде үнемі жаңғырады. Гуманистік сабақтастық - өмір заңы. Адамның ойы мен мінез-құлқы ортақ адамзаттық мүддеге жұмылғанда, өлкелік өркениет пен мәдениет түрлерінің өзара ықпалдастығы жоғары мәртебеге жеткенде елдік гуманизм тамыр жайды. Елдік гуманизм мәдениетке деген тұтас, межелі жол салынғанда өзіндік сипат алады. Адамзатқа деген тарихи көзқарас қалыптасқанда, этностар мен өлкелік мәдениетке жаһандық тұрғыдан талдау жасалынғанда, елдік гуманизмнің

ерекшелігін ұғынушылық артады. Ерекшелік біртектілік пен үйлес заңдылықтан құралады.

Адамның іздегенін таптыратын, үмігін жүзеге асыратын тәсілді амалдар тәуелсіз Қазақстанда арнасын тапты. Жаңарған ел мәдениеттер мен діндердің қатар өмір сүру жағдайына үйренді, мәдениеттер мен өркениеттер үнқатысына бейілділік танытты. Басқа ұлттармен жарастықта табыс пен ықпалға қол жеткізді. Ең маңыздысы – өзіміздің ұлттық мәдениетіміз бен дәстүрлеріміздің әралуандылығын қорғау ел бірлігінің артықшылығы екенін түсінушілік қалыптасуда.

Қазақстан табиғи байлығымен де, әлеуметтік саяси тұрақтылығымен де, рухани бітімімен де әлемге танымалы елге, мемлекетке айналды. Қазақстан әлемдегі демократиялық (70) және республикалық (150) мемлекеттердің жағымды саяси-мәдени бағыт-бағдарын бетке ұстап, өзінің республикалық кескінін нығайтуда. 21 жылдық Тәуелсіздікте халықаралық рейтингтің 51 сатысына көтерілді. Халықаралық эксперттер тарапынан Қазақстан Республикасының үлкен жетістіктерін оң бағалаушылық кең етек алуда.

Қазақстанның ел болып жаңаруына, өзіндік даму жолын қалыптастыруға *гуманистік дәстүр, рухани фактор, этносаралық қарым-қатынас мәдениеті* ерекше ықпал етті. Бұл үш фактор халықтың адамдық үйлестігіне демеулік еткен ішкі байлам. Елдегі түрлі ішкі байламдар, олардың арақатынасы ендігі қоғамның тұрақтануына, халықтың күш-жігерін біріктіруге арналуда. Қазақ халқының дәстүрі ағайын-туысқандық, ру-тайпалық, ел-жұрттық, хандық-ұлттық, ұлттық-мемлекеттік кезеңдер мен деңгейлерден құралады. Бұл деңгейлер, (1) қауымдасудың, яғни өзін-өзі халық ретінде қалыптастырудың жолы, (2) қоғам болып дамудың арнасы. Қауымдасу ел-жұрттың төзімділігі мен үйлес өмір салтына тәуелді, ал елдің тәуелсіздігі ұлттың әлеуметтік күш ретінде қалыптасуына және саяси-құқықтық жүйесін нығайтуға тікелей байланысты. Қос үрдіс әлеуметтік-этникалық және азаматтық үйлестіктің өзіндік байланысына орай өрбиді, өміршеңдігін танытты. Күрделі де көпсатылы үрдіс.

Біздің мемлекет, қоғам, ұлт ретінде **өмір сүруіміздің айнымас шарты - қоғамдық келісімді сақтау және нығайту**. Басты мақсатымыз – әлеуметтік қауіпсіздік және азаматтарымыздың бақуаттылығы. Мемлекет пен қоғамның міндеттемесі – **азаматтарға, олардың іскерлік белсенділігін жүзеге асыруға барынша мүмкіндік беру**; аймақтағы тартысты жағдайдың алғышарттарын жоюға көмектесу; **қоғамымыз-дағы әлеуметтік тұрақтылықты** нығайту аясында мемлекетіміздің **ұзақ мерзімді** кезеңге бағдарланған **даму векторын** күшейту; **халықаралық прогрессивті бастамалардың бәрін** одан әрі **қолдап, жаһандық қауіпсіздікке үлесін қоса беру**. *Осы міндеттерді жүзеге асыру мүмкіндіктері мен қарқыны бірдей емес. Іс-шаралардың қазақстандық мазмұнын арттыру және қоғамдық қозғалысқа методологиялық ізденісті жүйелі жүргізу – дамудың қазақстандық жолын күшейтпек. /7/*

Президент Жолдауында атап өтілгендей: «Біз бүгін – өзіндік бет-бейнесі бар, өзіндік ерекшеліктері мен өзіндік ұстанымы бар **табысты мемлекетпіз**. Әлемдік қоғамдастық таныған елміз... **Біздің басты құндылықтарымыз - азаматтық татулық пен ұлтаралық келісім**, мәдениеттер мен діндердің үндесуі, **ұлт-тық мүдделерді ілгерілету**, Қазақстан халқы Ассамблеясы **мәдениеттер үндесуінің** бірегей еуразиялық үлгісі. Бұл құндылықтар **әлемдік эталон** ретінде танылуда. Қазақстан жаһандық конфессияаралық үнқа-тысу орталығына айналды, халықаралық беделге ие **жауапты да сенімді серіктес**. Әр бастама – **әлемдік тұрақтылық пен қауіпсіздікке** қосқан үлес». Үлестің үдемелі болуына «мемлекеттік-жеке» серіктестіктің саяси тетіктерін бір-бірімен үйлестіру және ұлттық мүдде шеңберін кеңейтетін халықаралық одақтармен бірлесе жұмыс істеуді жандандыру қажет.

Қазіргі таңда Қазақстан қоғамының әлеуметтік институттарында жаңғыру үдерісі жаппай жүруде. Республикамызда Қазақстан халқы Ассамблеясы жұмыс істейді, әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің төрт съезі (2003 ж., 2006 ж., 2009 ж., 2012 ж.) өтті, түркі мәдениетінің Академиясы ашылды. Әлемдік экономикалық, информациялық кеңістікке ену әралуандығымен, үдемелі үдеріспен көзге түседі. Тұңғыш ұйымдастырылған бұл әлеуметтік институттардың негізгі тақырыбы мен міндеттері - ұлттар мен ұлыстар арасындағы келісім мен бейбітшілікті, татулық, сұхбаттастық арқылы өмір сүруді, дін мен қоғамды, мәдениет пен мемлекетті жақындастыру, яғни гуманистік дәстүрді әр қырынан жалғастыру, жетілдіру болып табылады.

Мемлекеттің халықаралық және мәдени саясатының адами және гуманитарлық өлшемдеріне ерекше мән берілді. ТМД елдерінде гуманитарлық серіктестіктің қорын ұйымдастыруға (май, 2006, Душанбе), шығармашыл және ғылыми интеллигенцияның форумын өткізуге – апрель 2006 ж., Москва; ноябрь, 2007, Астана; сентябрь 2008, Душанбе; сентябрь, 2009, Кишинев; октябрь, 2010, Москва) тікелей араласты. Мақсат – мәдениет арасындағы үндестікті арттыру, инновациялық дамудың жолдарын айқындау, информациялық серіктестікті жетілдіру, елдің интеллектуалды және мәдени әлеуетін жетілдіру, ұлттық

және тілдік қатынастарды үйлестіру /8/. Қазақстанның ТМД елдерінің ынтымағын нығайтудағы рөлі мұнымен шектелмейді.

Нақты іс-шаралар еліміздің жаһандық үдеріске батыл және жылдам енуін көрсетеді. Қазақстандық жаңа бастамалар адамзат құндылықтарын алаламайды, керісінше, ұлықтайды. Олардың өсіп өркендеуіне, татулықта өмір сүруіне қажетті бар жағдайды жасауға бағытталған. Адамзаттың басты құндылықтары - бейбітшілік пен келісім, полимәдениеттілік, этностық және дінисаналуандық қоғамның орасан зор артық күш-қуатына айналуға.

Тәуелсіздік пен өзара тәуелділіктің құндылығын этикалық, гуманистік, тіпті этникалық өлшемдері еліміздің еңсесін көтеруге тірек болды. Қазақстандық гуманизмді қалыптастыру дегеніміз ел дамуындағы жаңа кезең, жаңғырту кезеңі, оның даму бағытын анықтау; халықтың рухани-адамгершілік және әдет-ғұрып дәстүрін бірге реформалауға, демеулік етуге ұмтылу; әлеуметтің әлеуетін арттыратын тетіктер мен міндеттерді тиянақтау, көптің әлеуметтік күшін сабақтау; ұлттық идентификацияны қалыптастыруға қызмет ету, оған «нұқсан келтірмеу» (Гиппократ). Мемлекеттік меже, азаматтық міндет және ұлттық мүдде осында.

Гуманистік дәстүрдің тірегі –елдің тәуелсіздігінде, ұлттық сана-сезімнің нығаюында, этносаралық және конфессияаралық қарым-қатынастың орнығуында. Гуманистік дәстүрдің ерекшелігі:

- адамның ортаға бейімделуінен, өзін өмірге бейімдеуден;
- өмірдің рухани байлығын жоғары құндылық ретінде тұтынудан;
- орта мен жағдайға төзімділікпен қараудан, қабылдаудан;
- арақатынастың ашықтығы мен бірегейлігін мойындаудан;
- адамдық дағдыға әдептілікпен, төзімділікпен қараудан құралады.

Оның ерекшелігін кешенді тұрғыдан көре де, бағалай білу керек. Ол дегеніміз адамның адамгершілігі мен әлеуметтік қуатын бірдей дәйектеу, адамдықты бойда тыңайту, қайта өндіру жұмыстарын жүргізу, жалғастыру. Бүгінде гуманистік өлшемдердің арақатынасы қоғамның саяси тұрақтануына, рухани тұтастануына арналуда.

Тәуелсіздік тәжірибесінің үйреткені: **халқың мен мемлекетіңнің мүддесін өзіңше қорғай біл, соған қамқорлық жаса; өзіңнің қабілет-қасиетіңді әрекетте көрсет.** Өзіндік әрекет - гуманизмді жаңғырту-дың үйлестігі, әлеуметтену мен индивидуальдық ерекшелікке бөленудің өлшемі. Одан *ойлану қасиеттері* мен *ойлау әдісін*, олардың *арасын біріктіретін* тоқтам-түйіндер қалыптасты. *Үйлесті әрекет* – нақтылық пен сенімге жол, адамның ішкі бірлігін сақтайтын дәйекті мүмкіндік екеніне көзіміз жетті.

Жаһандық үдерістерде түсінбеушіліктер мен қақтығыстар да орын алуда. Расында, байлық пен билік қуған саясатта, техникалық жеңілтекті жеке басының қамына жарататын тіршілікте бәсекелестік күтпеген іштей дағдарыстық күйге ұшырауда. Өмір алып дүбірге айналды. Технология қарыштап, өмірдің жылдамдығы артты. Таңғажайып жетістіктер күн санап толастауда. Екінші «ғажап» - адамдар мейірімін жоғалтып алуда, қайырымнан ажырап барады, қатыгездік күшеюде. Адами қабілет-қасиет тауарға, алыс-беріс амалына айналуға. Мейірімді жанашырлар азаюда. Мейірімсіздіктің салқындығы отбасынан белең алып, үлкен мен кішінің арасына күн санап сызат түсіруде.

Түсінбеушілікті сейілту, қақтығысты кеміту үшін адам мен қоғамға үлкен дайындық керек. **Бұл үшін бізге** дағдарысқа қарсы әрекет етудің *көпдеңгейлі* жүйесін құру қажет. Көпдеңгейлі жүйеге адамның кәсіби білімі мен жұртпен тіл табыса білу қабілеті, оқиғаны критериялды тұрғыдан бағалау мен сыни ойлануды жетілдіру, тәрбиелік жұмысты жақсарту мен өзіндік даму іс-шаралары жатады. Осы бағыттағы ынта-ықылас гуманистік дәстүрдің сипатын айқындаған сайын, мұндай талпыныс жанашырлықтың және адам бақытына деген ұмтылыстың түріне айналмақ. Ұлттық мәдениет туыстық жанашырлықты гуманистік практикаға ендірумен құнды.

XXI ғасырда адамзатты дараландыратын да, жақындататын да, дамытатын да жеке ұлттар екені және ұлттық қозғалыстар қоғамның басты қозғаушы күшіне айналып бара жатқаны хақ. Ұлтшылдық сезім қоғамдық бастаудың демеушісі ретінде әлемде өрбіп жатқаны тегін емес. Империялық саясат ұлтшылдыққа теріс, жағымсыз мағына енгізді. Ұлттық мүдде таптық шиеленіс пен ұстанымның таптаурында қалды.

Әлемде Қазақстанның өмірлік ықпалы артып жатқанда қазақ ұлтына деген ұлтшылдық көзқарастар өресін кенейтті. Қазақтың ұлтшылдығы – туған жұртына деген шексіз махаббатқа, ақыл-ойға, берік патриотизмге, парасат-пайымға, болашаққа деген нық сенімге негізделген. Бұл, біріншіден, мейірім мен қайырымдылыққа негізделген жаңа түсінік, екіншіден, мемлекет құрушы ұлт ретінде өз болмысы мен келбетін тұтас сақтамақ жүйелі ұстаным, үшіншіден, бұрын өктемдік еткендердің ықпалынан арылуға

арналған ұзақ та өршімелі ұмтылыс. «Ұлтшыл» деген ұғымдық жаңа түсінік ұлттық фактордың өсуінен және қоғамдық сананың жаңаруынан туындауда. Тәуелсіздігін жаңадан алған елде ұлтшыл сезім қоғамдық сананы өзгертуге және жаңаша ойлану қабілетін қалыптастыру қажетінен қолдау табуда.

Мәдениет пен мемлекет аясында ұлттық сезім, ұлттық мінез, ұлттық мүдде қалыптаспай адамның ар-ұжданы нақты арнасын таппайтынын, азаматтық сана-сезім ұлттық болмыспен қабыспайтынын информациялық қоғам көрсетуде. Адамдық және ұлттық құндылықтарды қолдан жасауға, әркімнің өзінше бұрмалауына және тіптен ескерусіз қалдыруға болмайтынына көзіміз жетуде. Осы міндеттерді жүзеге асырудың гуманистік жүйесін жасау – ұлттық мүдде. Ұлттық мүддеге қызмет ету үшін әркім өзгені емес, алдымен өзін қамшылауы тиіс.

Басты жетістік - Қазақстан ХХІ ғ. басында тәуелсіз әрі өзіне сенімді мемлекет болуында. Біздің басты мақсатымыз – **орнықты дамуды жалғастыра отырып, 2050 жылға қарай мықты мемлекеттің, дамыған экономиканың және жалпыға ортақ еңбектің негізінде берекелі қоғам құру.** Бұлар – қоғамдағы **тұрақты-лықтың ең орнықты кепілі.** Дәстүр мен мәдениет – ұлттың **генетикалық коды.** **Мұндағы маңызды мәселе – қазақтың ерлік, елдік қасиеттерін жаңадан өрбіту, ұлттық мәдениетіміздің ұлылығын қорғайтын, жинақтайтын жаңа тұрпаттағы ой-сана қажет.**

Мемлекеттік жаңа ой-санаға *ел бірлігі, жаңа патриотизм, қазақ мемлекеттігін нығайту* идеялары негіз болмақ. Елдігіміздің кілті, ең асыл қасиеті – ел бірлігінде. **Бірлікті сақтау, арттыру – тарих заңы, азамат парызы.** Бірлік, ынтымақ, сабырлылық пен парасаттылық ең алдымен өзімізге – қазақтарға керек. **Тек бірлесіп қана, бүкіл халықтың күш-жігерін біріктіріп қана біз алға баса алатынымыз хақ.** «Біз бәріміз бір атаның – қазақ халқының ұлымыз. Бәріміздің де туған жеріміз біреу – ол қасиетті қазақ даласы, тәуелсіз Қазақстан. Біз болашаққа көз тігіп, тәуелсіз елімізді «Мәңгілік Ел» етуді мұрат қылдық» деген Жолдауда.

Қазақстанның ұлттық сипатын тәуелсіздік тетіктері, **бірлік пен татулық құндылықтары, қазақстандық толеранттылық ерекше** қуаттайды. Қоғамдық келісім, азаматтық қоғам адам мен ұлт құндылықтарына негізделеді, ұлттық мүддені көтермелейтін демократиялық практика мен мемлекеттік саясатқа сүйенеді. Ал қазақ ұлтын біріктіруші басты факторлардың бірі – тіл, діл, дін сияқты үш күретамырды, демография-лық жағдайды реттейтін, патриоттық тәрбиеге **жауапкершілігі жоғары саясат.** Қазақ тілі, ділі – біздің рухани негізіміз, қоғамымызды одан әрі ұйыстыра түсетін **басты фактор.** **Қазақ тілі 2025 жылға қарай** өмірдің барлық саласында үстемдік етіп, кез келген ортада күнделікті қатынас тіліне айналдыру – күн тәртібіндегі өзекті мәселе. Өз еліне пайдасын тигізу, өз Отанының тағдырына жауапты болу – әрбір қазақстандық азамат үшін **парыз және абырой.** Бұл – өз парызын адал орындайтын, өзін қадірлейтін әрбір адам дербес шешуге тиіс міндеттер. Біздің міндетіміз – өз мүмкіндігімізді барлық салада белсенді дамыту.

Жолдауда «Қазақ тілі жаппай қолданыс тіліне айналып, шын мәніндегі мемлекеттік тіл мәртебесіне көтерілгенде, біз елімізді **ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТІ** деп атайтын боламыз» делінген. Оған себеп топтама факторлар - елімізде жедел дамудың жалғасуы, қазақ халқының сандық үлесінің анағұрлым артуы, ұлттық мәдениет пен қазақ тілінің ықпалының артуы, қазақ жастарының білімдарлығы мен кәсіби дайындығының әлемдік деңгейге жақындауы, жас ұрпақтың елге және оның игіліктеріне деген мақтаныш сезімінің ұялануы, информациялық тәуелсіздікке қол жеткізу. Қазақ мемлекеті – ұлтқа жауапкершілік, жаңа ұрпаққа тын салмақ артады. Көненің көзін ашып, бұрынғылардың ұлттық үлгісін жалғастыру - өмір сабағы. Жаһандану үрдісінің ұлттық сипатын үдету – қазақ мемлекетінің қажеттілігі. Қоғамдық және мәдени прогрестің факторларын **бірлесіп, бүкіл халықтың күш-жігерін біріктіріп жүзеге асырғанда ғана біз алға баса аламыз.** Бірлігі берекелі, тірлігі мерекелі, ынтымағы жарасқан елде әркім өзінше ізденуі, әрекеттенуі - өркениеттілік өлшемі, ырысы мен табысы мол бастама. Сонда ғана Қазақстан халқы **ұлы тарихтың иесі** атануға лайықты болмақ.

Қазақстан ұлттық және ұлтаралық қатынастың, мәдени әлемнің ұлттық және халықаралық деңгейдегі тәуелсіздігі мен тәуелділігін мойындап қана қоймай, өзара төзімділік пен үйлестікті нығайтатын ұстанымға, геомәдени демократияны жетілдіретін методологиялық принципке мұқтаж. Бұл бастама халықтың мәдени-антропологиялық ұқсастығын мойындамақ, мәдени үндесуді жандандырмақ, интеллектуалды айырбастауды жүйеге келтірмек, қысқасы біржақтылықтан сақтандырмақ. Мемлекеттік саясат та, мәдени саясат та алда осы іргелі қызметке бағытталатыны - өмір талабы. Жаңа қоғамдық қатынастың заңдылығын, ұлттық, этникалық, кәсіби құндылықтардың аралығын жақындататын тетіктерді тұжырымдау – интеллектуалдық міндет.

Біздің мемлекет ретінде, қоғам ретінде, ұлт ретінде **өмір сүруіміздің айнымас шарты - қоғамдық келісімді сақтау және ұлттық қауіпсіздікті нығайту**. Мемлекет пен қоғамның міндеттемесі - азаматтарға олардың іскерлік белсенділігін жүзеге асыруға барынша мүмкіндік беру; **қоғамымыздағы әлеуметтік тұрақтылықты нығайту** барысында мемлекетіміздің ұзақ мерзімді кезеңге бағдарланған даму векторын күшейту; **халықаралық прогрессивті бастамалардың бәрін** одан әрі қолдап, *жаһандық қауіпсіздікке үлесін қоса беру*. Жауапкершілігі нақты да қомақты бұл міндеттерді тұлғалы азамат, мемлекеттік саясаттың біртұтас субъектісі ұлт қана межелі мұратқа айналдырады, қазақ болмысына жақындайды. Өмірді ұзартатын өзіндік жол іздеу – тәуелсіз тұтастықтың тірегі. Өзін-өзі басқара алмаған ұлт тәуелді, өзін ұстай алмаған адам астамшыл. Өмірлік тәжірибені ескеру, азаматтық ынтымақ және кәсіби ептілікпен есептесу – тұлғаның өзін дамытудың, өзін-өзі басқарудың түрлі деңгейлері. Өзіндік таным әр адамның әлеуетін ашуға, оның азаматтық белсенділігін арттыруға, интеллект мәдениетін қалыптастыруға, әлеуметтік серіктестік пен жауапкершілікті саралауға бағытталған. Сондағы діттейтініміз – жеке бастың да, өз ұлтың мен мемлекеттің де ортақ мәселелерін өзімізше шеше алатын өнерді игеру, өзімізге деген сенімді арттыру.

Қоғамның басты бағыттары бойынша мемлекет пен азаматтық мақсаттардың өзара сәйкес келуі - өміршең ұстанымға тәуелді. Гуманистік жаңғыру - өз еліне пайдасын тигізуден, өз Отанының тағдырына жауапты болудан; жаңа тұрпаттағы мемлекеттік ой-сананы қалыптастырудан және бірлесіп пәрменді жұмыс істеуді үйренуден білінеді. Бұл – қоғамдағы **тұрақтылықтың ең мекем кепілі, ел бірлігінің асыл қасиеті**. Бірлік, ынтымақ, сабырлылық пен парасаттылық ең алдымен өзімізге керек. **Тек бірлесіп қана, бүкіл халықтың күш-жігерін біріктіріп қана біз алға басамыз, қазақ мемлекетін құрамыз**. Бұл – біздің мемлекет ретінде, қоғам ретінде, ұлт ретінде **өмір сүруіміздің айнымас шарты екендігі «Қазақстан-2050» стратегиясында кеңінен ширатылған**. Қазақ мемлекетінің басты шарттарын әрбір адам дербес, пәрменді, нәтижелі шешуге тиіс. Қазақстандықтардың Қазақ мемлекетін құрудағы гуманизмнің құндылығы мен қадірі, маңызы мен қажеттілігі осында.

1. *“Қазақстан-2050” Стратегиясы – жедел өзгермелі тарихи жағдайлардағы жаңа Қазақстанның жаңа саяси бағыты*. Президент Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. //Егемен Қазақстан, 15.XII. 2012.

2. Шейх Абсаттар хаджи Дербисали. *Ислам – религия мира и созидания*, ТОО «Издательство АСТ Полиграф», 2011.

3. Әл-Фараби. *Әлеуметтік-этикалық трактаттар*. - Алма-Ата: «Ғылым», 1975

4. Фетхуллах Гүлен. *Иман аясында*. - Алматы, 2009. -Б. 420.

5. Кирабаев Н.С. *Аль-Фараби и развитие античной философской традиции // Аль-Фараби: Философия. Культура. Религия: Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 75-летию КазНУ им. аль-Фараби*. - Алматы: Қазақ университеті, 2009. - С. 32.

6. Орынбеков М.С. *Идеи А.Х. Касымжанова о будущем казахстанской цивилизации*. /М.С. Орынбеков // *Духовное самоопределение человека и общества. Первые Касымжановские чтения: Материалы Международной научной конференции*. - Алматы: Қазақ университеті, 2003. – 466 с.

7. Молдабеков Ж.Ж. *Казахстанский путь развития: ориентиры и методология исследования*. // *Философия и общество*. – М., 2012. - С.153-174.

8. К.П. Курьлев. *Фактор культуры в прогнозировании будущего СНГ*. // *СНГ: проблемы, поиск, решения*. –М.: РУДН, 2012. - С.25-29.

Түйін

Бұл мақалада қазақ болмысының тарихи кезеңдері мен этномәдени ерекшеліктері Қазақстандағы ұлттық мәдениетінің жаңаруы мен адамдардың рухани дамуы қарастырылады.

Резюме

В статье раскрываются исторические этапы и этнокультурные особенности становления бытия казахов, эволюция национальной культуры и внутреннего, духовного развития человека в независимом Казахстане.

Summary

This article shows us historical stades and ethnocultural leatures of the mode of kazakhs, evolutions of national culture and spiritual development of a human in independent Kazakhstan.

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТІЛДІК САЯСАТЫНЫҢ ЖАҢА ҚЫРЛАРЫ

А.Ж. Сқақова - *соц.ғыл.к.*

Т.Рысқұлов атындағы ҚазЭУ-нің доцент м.а.

И.Мусирепова - *А.Яссауи атындағы ХҚТУ-нің магистранты*

Тіл білімі саласындағы ғылыми әдебиеттерде ресми тіл мен мемлекеттік тіл бөлініп, бөлек-бөлек қарастырылмайды. Екеуін бөліп, жармай бір ұғымның екі атауы ретінде қарастырады. Ал, қазіргі Қазақстандағы тарихи жағдайдың ықпалымен, және де ұлтаралық татаулық қағидаттарының қатаң сақталуы қажеттілігінен орыс тілі елемізде ресми тіл мәртебесіне ие болып отыр. Себебі басқару тетіктері, өндіріс талаптары, ұлтаралық қатынас құралы және бұқаралық ақпарат көзі ретінде жүз жылдан астам уақыт бойы Қазақстанда орныққан орыс тілі ел өмірінен бірден ысырып тастатуға мүмкіндік тудырар емес. Тіпті, орыс тілі байырғы автохтонды халық-қазақтардың көпшілігінің отбасылық, ошақ қасылық тіліне айналғандығы, тұрмысына дендеп енгендігі де қашаннан. Бүгінгі таңның өзінде де қазақтардың 60 пайыздан астамы орыс тілін ана тілі есебінде қабылдайды. Қалалық қазақтардың басым көпшілігінің тілі орысша шығады. Ал, керісінше қазақстандық орыс өкілдерінің 1,5 пайыздайы ғана қазақ тілін біледі. Қазақстандық басқа ұлт өкілдерінің 98,7 пайызы орыс тілінде түсініскенді ұнатады. Себебі олар қазақ тілін мүлдем білмейді. Осыған қарап-ақ Қазақстанда ұзақ уақыт мемлекеттік тіл ретінде қоладныста орыс тілі болғандығын байқаймыз.

Тәуелсіздікке ие болғаннан кейін де бұл жағдай көп өзгере қойған жоқ. Әкімшілік басқару тілі де, ұлтаралық қатыныс тілі мемлекеттік тіл деп жарияланғанына да, міне 20 жылдан асып барады. Дегенмен бұл заң да, одан кейін қабылданған тіл мәселесіне қатысты басқа заңдар да Қазақстанда орыс тілінің үстемдігін жоя алмады. Себебі, кеңестік тоталитарлық жүйе саясаты кесірінен қазақтардың бойында сақталып қалған тілдік нигилизм тәуелсіздік алғаннан соң да өз зардабын жоғалтпады. Өйткені, ұлтаралық тіл құралына айналу үшін кез-келген тілдің әлеуметтік базасы болуы тиіс. Әрі ол база қалалық аймақтарда үстем болуы керек. Қазақ тілі өз отанында негізгі әрі байырғы тіл болғанымен отарлаушылық саясаты салдарынан өзіне тиісті Қазақстандық ұлтаралық қатынас тілі ретінде қасақана пайдаланылмады. Егемендік алғаннан соңда қазақ тілі басқару жүйесінде пайдаланылмады. Мемлекеттің басқару тетігінің тірегі - құқықтық заңдар орыс тілінде қабылданды. Мемлекеттік іс жүргізу ісі орыс тілінде жүргізілді. Нәтижесінде қазақ тілі қоғамдық сұранысқа ие бола алмады. Нақтылай айтқанда, қазақ тілін мемлекеттік билікті қолдарына шоғырландырған орыс тілді саяси элита қоғам үшін қажеттілікке айналдыруға құлқысыздық танытты. Олардың ойынша қазір адамдардың өмірі жаһанданудың ықпалымен нақты жағдайға тәуелді.

Десек те соңғы екі-үш жыл аясында тіл саласында оң өзгерістер байқалуда. Қазақ тілі әкімшілік-құқық, басқару жүйесіне дендетіп ендірілуде. Ғылым мен білім беру жүйесінің негізгі тіліне айналдырылуда. Қазақ тілі мемлекеттік тіл ретінде терең әлеуметтік базасы бар, тұрақты нормалдық жүйесі қалыптаса бастаған, сөз қоры мол, статистикалық тұрғыдан өте бай, және де емлесі мен грамматикасы, синтаксисі мен лексикасы жоғары дамыған аңғарлы тілге айналдырылуда. Қазақ тілі мемлекеттік білім беру тілі ретінде лингвистикада, әдебиеттануда, медицинада, антропологияда, ботаникада, зоологияда, физикада, математикада, геометрияда, химияда, эстетикада, философияда, тарихта, физиологияда, құқықта, экономикада, музыка салаларында өзінің терминдері мен ұғым-түсініктерін айқындап, қанаттана түсуде. Ғылыми тілдің барлық салаларында терминдік, ұғымдық және түсіністік мәнін жаңғыртып, мазмұнын байытуда.

Осының бәрі қазақ тілінің мәртебесін өсіріп, оны Қазақстанда біртіндеп ұлтаралық қатынас құралына айналдыруға алғы шарттар жасақтауда. Десекте елімізде қазақ тілі мемлекеттік тіл мәртебесін шынайы иеленуі үшін ең қолайлы шешім - тілге қатысты мәселелерді әкімшілік жаза қолдану арқылы орындауға мәжбүрлемей, оның орнына жаңа тіл меңгерту, яғни бірінші сыныптан бастап қазақ тілділерді де, орыс тілділерді де екінші тілге, яғни ағылшын тіліне оқытып, оны меңгертуге талаптандыру. Сонда ғана, яғни ағылшын тілін қазаққа да, орысқа да меңгерту арқылы, яғни бір арнада тоғысатын индивидуалдық билингвизм /би...+...lingua-тіл қостілділік /мысалы, қазақ – ағылшын тілдерін бірдей меңгерту) арқылы және қазақ тілін мемлекеттік істерде барынша қолдану аясында ғана орыс тілі үстемдігін жоя аламыз. Өйтпейінше, кейбір тіл мамандары талап етіп жүргендей, тек қазақшылыққа салынып, тіл туралы заңды орындамағандарға әкімшілік жаза қолдану, айыппұл салу сияқты амалдармен қазақ тілін шынайы мемлекеттік тілге айналдыра алмаймыз. Себебі орыс тілді қазақ азаматтарының көпшілігінің өздері де қазақ тілін ауыл тілі деп есептейді. Сондықтан қазақ тілділерді менсінбейді. Керісінше, ауыл, яғни қазақ тілді жастар ағылшынша сайрап тұрса, орыс тілді шала қазақтардың өздері де еріксіз қазақи мәдениеттің жоғарылығын, тереңдігін, қасиеттілігін және қажеттілігін мойындауға мәжбүрленеді. Міне, сондықтан да өсіп келе жатқан жас ұрпақты ағылшын тілін жан-жақты әрі терең меңгеруге талаптандыру уақыт талабы болып отыр.

Себебі кез-келген қоғам өмірде тілдік мәселені тек заңға ғана сүйеніп шешу мүмкін емес. Оны ел азаматтарының 80 пайыздан астамын қазақ тілінде ойлантып, қазақ тілінде сөйлетіп қана барып шешуге мүмкіндік туады. Сондықтан, мемлекеттік деңгейде қазақстандық барлық халықтардың тілдерінің еркін дамуына қолдау көрсете отырып, өсіп келе жатқан жас ұрпақтың ағылшын тілін толыққанды игеруіне де мемлекеттік тілді де толыққанды меңгеруіне жағдай тудырылуы тиіс. Әрине, бұл мәселелердің оңды шешілуіне бүгінгі күні Қазақстанда бар жағдайлар жасалған. Айталық, 2013 жылдың жаңа оқу жылынан Қазақстан мектептерінде ағылшын тілі 1-сыныптан бастап оқытыла бастайды. Сонымен қатар барлық мектептерде мемлекеттік тіл – қазақ тілі де тереңдетіле оқытылуда. Себебі Елбасы – Ұлт көшбасшысы Н.Ә. Назарбаев атап көрсеткендей, «ұлтты күшейтудің бірінші тетігі, әрине, тіл. Өйткені толыққанды тілсіз толыққанды ұлт болуы мүмкін емес» [1]. «Қазір ана тілімізді пайдаланысқа енгізуге кедергі жоқ. Енді бәрі де өзімізге байланысты. Кінәні өзгеге аударып, жалқаулығымызды, енжарлығымызды, намысыздығымызды түрлі себеп-сылтаумен бүркемелеуге бейім тұрамыз, әйтпесе өз балаларымызбен қазақша сөйлесуге қандай қосымша жағдай керек! Шет елдегі қазақтар кейде бір қалада он шақты-ақ үй отырып ана тілін ұмытпай келеді емес пе?» [2]. Бұл пікірді толық қолдап, орыс тілді шала қазақтардың намысын неге ұятпасқа!

Десек те қазақ халқы мен орыстар арасындағы алшақтықты тереңдетіп алмас үшін бейтарап бір тілді /жоғарыда өзектегеніміздей, ең оңдысы ағылшын тілі/ таңдап, соны екі топ өкілдеріне де, жаппай меңгертуге ұмтылыс жасалғандығы жөн. Оның үстіне еліміз халықаралық қатынастардың белсенді субъектілерінің біріне айналған сайын, сондай-ақ өндіріс ошақтары батыстық үлгідегі технологиялық желілермен жарақтанған сайын ағылшын тілінің қажеттелігі мен ықпалы арта түспесе, кемімейді. Бұл біріншіден, екіншіден, біздің бұл ұсынысымыз тарихи тәжірибе жүзінде сынақтан өтіп, Африка мен Азияның көп ұлтты, көп ұлысты оншақты мемлекеттерінде іс жүзінде өз жемісін беріп келеді. Себебі қос тілділік мәселелерін шешуде олар ел аумағын мекендейтін әртүрлі этностар мен ұлыстар арасында саяси бәсекелестік пен ұлтаралық араздық тұтанбас үшін ұлтаралық қатынас тілі ретінде әлемдік деңгейде қолданыстағы бейтарап бір тілді таңдап алып, пайдаланған. Нәтижесінде, негізгі ұлт тілін біртіндеп қоғам өмірінің барлық жақтарына: басқару жүйесіне, әлеуметтік өмірге, экономика мен өндіріс салаларына, ғылым мен білім беру ісіне, саяси өмірге ендірген, халықаралық қатынаста қолдану арқылы мемлекеттік тіл деңгейінде тұрақтандырған. Оның дәлеліне осы амалды пайдалана отырып мемлекеттік тіл деңгейіне көтеріле алған индонезия тілін (Марай халқының ішіндегі ең аз Ұлы Суматра халқының ұлттық тілі және Пәкістандағы урду тілін өзегін Бабыр патша алып барған орда тілі, немесе көне түркі тілі, кейде шағатай тілі құрайды деп түсіндіріледі) мысалға келтіреді. Ал, бұрындары француз немесе ағылшын тілдерін мемлекеттік тіл ретінде пайдаланған араб елдері қазір арабшаға толық көшкен. Кешегі күні ғана отаршылықта болып, ал бүгінгі таңда егемендікке ие болып отырған көптеген африкалық ұлттық мемлекеттер ел бірлігін сақтау, ел аумағын мекендейтін әртүрлі этностар мен ұлыстар арасында шиеленіс тудырмау үшін және де мемлекетте біркелкі нарықтық, өндірістік һәм ғылыми және мәдени байланыстарды орнықтыру үшін осы оң шешімді іс-тәжірибені пайдалануда [3-4]. Сондықтан қос тілділік, немесе көп тілділік дұрыс шешілуі үшін сынақтан өткен осы іс-тәжірибені Қазақстанда да ендірудің пайдасы болмаса, зияны болмайтындығы анық. Себебі Қазақстанда жүз жылдан астам уақыт бойы мемлекеттік істерді жүргізетін

ресми тіл ретінде орныққан орыс тілінің қоғам өмірінен кенже қалған қазақ тіліне бірден үстемдік беріп қойуы мүмкін емес. Демек, қазақ тілінің шынайы мемлекеттік тіл ретінде орнығуына барлық жағдайларды тудыра отырып, сонымен қатар ағылшын тілін толыққанды меңгерту үшін қазақ тілділерге де, орыс тілділерге де оны оқытудың арнайы оқу жоспары түзіліп, оқыту барысы қадағалануы тиіс. Әсіресе, ағылшын тілін ауыл жастарына оқытып, оны меңгертуге айрықша назар аударылса нұр үстіне нұр жауған болар еді. Өйткені қазақ тілді ауыл жастарының ағылшынша таза, еркін сөйлеуі олардың еңбек рыногінде бәсекеге қабілеттілігін арттырады. Ал, мұның өзі Қазақстанды мекендейтін басқа ұлт өкілдерін бәсекеде ұтылмау үшін орыс тіліне «жабыстырып» қоймай, ағылшын және қазақ тілдеріне ден қойдырар еді. Демек, көп этносты Қазақстан үшін қазіргі жаһандану жағдайында «үш тұғырлы» тіл саясатын дамыта отырып, билингвизмді, яғни қос тілділікті іс-тәжірбиеге ендірудің берері көп. Сонда ғана Қазақстандағы басқа этностар мен диаспора өкілдерін мемлекет құрушы қазақ ұлтының төңірегіне тығыз топтастырып, бірінғай мемлекеттік идеология мен саясатты қалыптастыруға, сөйтіп қазақ тілін шынайы мемлекеттік тіл деңгейінде тұрақтандыруға болады.

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2050» стратегиясы - қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. /Егемен Қазақстан. – 2012. - 14 желтоқсан.

2. Назарбаев Н.Ә. Халық мәңгілігінің мәселесі / Егемен Қазақстан. – 1992. -28 қараша.

3. Нецименко Г.П. Язык и культура в истории этноса //Язык. Культура. Этнос. – М.:Наука, 2009 - С.90-95.

4. Никольский Л.Б. Язык и социум в афро-азиатских странах // Язык. Культура.Этнос. – М.:Наука, 2009 - С.96-102.

Түйін

Бұл мақалада мемлекеттік қазақ тілін қазіргі кезеңдегі жағдайы және үш тілдің даму бағдарламасы қарастырылған. Қазақстанда үштілдің дамуы көпұлтты Қазақстан үшін жаһандану кезеңіндегі қоғам үшін прогрестік құбылыс болып табылады.

Резюме

В этой статье рассматривается сегодняшнее положение государственного казахского языка и программа развития триязычия в Казахстане. Внедрение триязычия в образование для многонационального Казахстана в процессе глобализации оценивается как прогрессивное явление для общества в целом.

Summary

In this article today's position of official kazakh language is examined and about the program of development of three-language in Kazakhstan. Introduction of triy three-language in education for multinational Kazakhstan in the process of globalization is estimated as the progressive phenomenon for society on the whole.

ҰЯТ ШІРКІН УЫСТАН СУСЫП БАРАДЫ

Ж.Кенжалин - «Қазақ газеттері» ЖШС-нің
бас директоры-редакторлар кеңесінің төрағасы

«Өлімнен ұят күшті». Қазекен ұят ұғымын осылайша салмақтаған. Оның қадіріне осылайша жеткен. Осы бір қанатты қағидада пәлсапалық қатпарлы ойдың бүтіндей орманы жатыр бөгіп.

Ұят ұғымы туралы халқымыздың ілгерілі-кейіндегі кемеңгерлері де ой түйіп отырған. Ұлы Абай: «Ұяттың екі түрі бар,- дейді - оның бірі - адамдықтан туатын, ал екіншісі – жағымсыз іске, қылыққа ұялу. Шын ұят – ақыл парасаттың ісі». Ал, Бауыржан Момышұлы «Қанмен жазылған кітапта» бұл ұғымға былай деп анықтама берген: «Ұят - жасаған әрекетіңнің жөнсіздігін түсінушілік. Намысқа кір келтірушілік, моральдық рухтың асқақтығын қорлау – масқара болушылық».

Ұялу сезімі мектепке дейінгі сәбилік, бөбектік шақта, үлкендердің ата-ананың үлгілі сөзі мен іс-әрекетіне, қылығына еліктеу, оларды өнеге тұту арқылы біртіндеп қалыптасады екен.

Сонау жылдар тасасында қалған балалық шақтағы ескірмейтін естеліктердің де бірсыпырасы осы ұят ұғымын әдіптейтіні шындық. Ертеректе әке-шешеміз «Сұғанақтық жасама, ұят болады», «Кісінің алажібін аттама, ұят боладыны» жиі-жиі қайталайтын. Айтып қана қоймай, осының мүлтіксіз орындалуын қадағалайтын. Талап ететін.

Совхоздың бір тышқак лағы өлсе, шопан бейбақ соның есебін қайтып шығарам, себебін қайтып дәлелдеймін деп әбігерге түсетін. Қамбадан қап астық ұрланса, ауыл адамдары аяғынан тік тұратын. Кінәлі табылып, ол жазасын алғанша ел кісілерінің ішкені ірің, жегені желім болар еді.

Бұл – ел іші дініне беріктігінің, ар-ұят өлшемі биіктігінің белгісі еді!

Осы жағдай күні кешеге дейін қалыптасқан үрдіс болды. Нарықтық қатынас жарықтық өзімен бірге ел шаруашылығына еркіндік әкелді, жұрт белсенділігін оятты. Сонымен қоса қулық-сұмдықты, «бармақ-басты, көз қыстылықты» ала келді. Имандылық, ибалылық дейтін құндылықтарға көлеңке түсе бастады... Мұның бәрі соңғы он-он бес жылдың төңірегінде баспасөзге талай мәрте жазылып, радио-теледидардан талай мәрте айтылып келе жатқан жағдайлар. Олай болса, осы жараның аузын неге қайта тырнамалап отырмыз деген сауал туады.

Ана бір кезеңдері Талапкер Иманбаев қазынаға қол салып, шетелге қашқанда ел іші дүр-р-р етіп, бір басылған. Төбеден жай түскендей оқиға-ақ болды. Ол елді әрі-сәріге түсірген 90-жылдар еді. Жыртығын жамай алмай отырған кісілердің талайының миына қан шапшыды. Халық кіжінді. Тіпті қорланды...

- Ол қуды ұстап әкеп соттау керек!

- Соты ашық өтсін. Өзгелерге сабақ болсын.

- Ашық алаңға тірідей әкеп дүрелеу керек!...

- Ұрлық қылған қолын қидалап тұрып шапса, шіркін!...

Ел іші осылайша біразға дейін дүрлігіп тұрды. Өрекіп тұрды. Араға біраз уақыт түскеннен соң осы у да шу саябырсып, ақыры ол оқиға ұмытылып тынды.

Қазір Иманбаевпен ешкімнің шаруасы да жоқ. Біреулер айтады: «Ол алты құрлықтың аржағында жұмақта өмір сүріп жатыр» деп. Енді біреулер кекесімен мырс-мырс күліп: «Ей, осы Тәкендікі дұрыс па деп қалдым, жанды қинап жұмыс істегенше мол ақшаны шетінен кертіп жатқан да бір жанға рахат қой...»

Бертін Талапкердің ұрлаған қаржысының ширегіндей ұрлық әр жер-әр жерде көрініп қалып жатты. Алғашында «Оу, осыған тоқтау салу болмай ма?» деген жұрттың кейін мұның бәріне құлағы үйреніп кетті. Түйені түгімен, вагонды жүгімен ұрлайтындар ресми қағаздарда тіркелуін тіркеліп-ақ жатыр, ал бірақ осы індетке қайран болмай отыр...

Мұны айтып отырған себебім, жуырда ел қазынасынан соңғы екі жылда 2,5 миллиард теңге жоғалғаны ресми түрде айтылып, 2010-2011 жылдары 262 қылмыстық іс қозғалғандығы мәлімденді («Айқын», 25 ақпан 2012 жыл).

Ұрлық үдеп барады... Жуырда Республикамыздың Мемлекеттік қызмет істері жөніндегі агенттігінің төрағасы Әлихан Байменов мәлімдеме жасады. Оның талап етуінше, лауазымды қызмет иесінің қарамағында жұмыс істейтін кісі әлдеқандай қылмыстық іске қатысы болса, яки мекеменің абырой-беделіне кір келтіретін жағдайға киліксе, кінәлі тұлғамен қоса сол мекеменің басшысы да қызметпен қош айтыспақ.

Бұл – көптің көкейінен шығатын талап. Осы қағидатты бұдан 10-15 жыл бұрын арнайы бекітіп, нормаға енгізгенде кейбір құдық көмейлер айылын жияр еді. Алматы қаласының бұрынғы әкімі Вячеслав Храпуновтың бір басындағы байлығы неге 390 000 000 доллар, оның ұлы Ілияс пен Эльвираның байлығы неге 350 000 000–нан астам доллар деген сауалға шарқ ұрып жауап іздемес едік. Сондай-ақ, бүгінгі қысыр әңгіменің қидалауына айналған атышулы Мұхтар Әблязов БТА банкінен қалайша ғана 900 000 000 долларды сыпырып кеткен деп қайран қалмас едік.

Бұл - Қазақстан қаржысының сыртқа кетуінің зары болса, ал ел ішіндегі іс басындағы азаматтар, халық тағдырын сеніп тапсырған кресло иелері де осы «марафоннан» қалыспай жатыр. Мысал керек пе? Ендеше, мінекейіңіз. Бізде «Нұр Отанды» билік партиясы, оған қолы таза, санасы уланбаған кісілер енеді дейді. Дұрыс-ақ. Ал барлық жерде осы талап орындалып жатыр ма? Жоқ. Әрине, жоқ. Осыдан біраз бұрын Оңтүстік Қазақстан облыстық «Нұр Отан» халықтық, демократиялық партиясы облыстық филиалы саяси кеңесі бюросының кеңейтілген мәжілісі өткен. Осы мәжіліс материалдарын оқып отырып, ойға қаласың. Ел өз тағдырын сеніп тапсырған азаматтардың сыбайлас жемқорлыққа жол беріп, қазына қаржысын судай сапырғандарын біліп, жағанды ұстайсың.

Облыс әкімінің жанындағы сыбайлас жемқорлықпен күрес жөніндегі комиссия мәжілісінің шешімімен сегіз мемлекеттік қызметкер жұмыстан қуылған. Оның екеуі аудан мен қаланың әкімдері, бесеуі аудан, қала әкімдіктерінің бөлім бастықтары, біреуі маман екен. Отыз сегіз мемлекеттік қызметкер тәртіптік жазаға тартылған. 2010 жылы – 25, 2011 жылы – 24 партия мүшесі сыбайлас жемқорлыққа жол бергені үшін партия қатарынан шығарылған («Айқын», 23 мамыр, 2012 жыл).

Осыдан біраз бұрын «Нұр Отан» ХДП жанындағы жемқорлықпен күрес жөнінде республикалық қоғамдық кеңес төрағасы О.Әбдікәрімовтың төрағалығымен Атырауда жиын өткен. Жиынның негізгі

тақырыбы – жемқорлықпен күрестің жай-жапсары. Мұнда мынадай мәліметтер келтірілген: «Құқықтық статистика жөніндегі комитеттің мәліметтері мен Бас прокуратураның арнайы есептеріне сәйкес, облыста 2010-2011 жылдары жемқорлық қылмыстың деңгейі өскен (2010 ж. – 82, 2011ж. – 88). Ал, 2011 жылы тіркелген жемқорлық қылмыстардың 9-ы әр деңгейдегі әкімдердің, 26-сы әкімдіктердің қызметшілерінің үлесіне тиеді. Сондай-ақ, Төтенше жағдайлар министрлігі қызметкерлері – 17, Ауыл шаруашылығы министрлігінің қызметкерлері – 15, Денсаулық сақтау министрлігіне қарасты мекеме қызметкерлері 11 рет жемқорлық қылмыстар жасаған.

Өткен жылы осы облыста жемқорлық, құқық бұзушылықтары үшін 15 мемлекеттік қызметші әкімшілік жауапқа және 130 қызметкер тәртіптік жазаға тартылған. Олардың ішінде 4 әкім және әкімдіктердің 61 қызметкері бар («Егемен Қазақстан», 3 сәуір 2012 ж.). Ақмола облысы Целиноград ауданының бұрынғы әкімі М.Мыңжанов пен оның бірінші орынбасары Ежов және «Казстройпроект» ЖШС басшылары «Жол картасы» мемлекеттік бағдарламасынан 71 миллион теңге жымқырған («Айқын», 25 ақпан 2012 ж.).

Байқадыңыз ба, құрметті оқырман, құрыққа іліккендердің дені халық тағдырына тікелей жауап беретін әкімқаралар мен оның жандайшаптары екен... Әріге бармай-ақ қояйық, «балық басынан шіриді деген», міне, осы!..

Ал енді бұған не қайран қалмақ керек?

Жемқорлықты жүгендеу тек қана бір партияның, яки қоғамдық ұйымның, құқық органдарының ғана атқаратын жұмысы болмауы керек. Бұған қарсы бүкіл ел болып күрес жүргізуіміз қажет!

Ал ол шаруа барынша әділдікпен атқарылуы тиіс. Сыбайлас жемқорлықпен күрес ежелден бұқаралық ақпарат құралдарының да елеулі міндеттерінің бірі болып келгені рас. Отандық басылымдар осы шаруада өз қал-қадерінше жұмыс атқарып-ақ жатыр. Дабыл қағады. Кемшілікті сын-садағына алады. Аттандайды. Бірақ, газет сынынан кейін креслосымен қош айтысыпты деген деректер ілеуде-біреу ғана айтылып қалып жатады...

Ана бір жылдары «Социалистік Қазақстан» газетінде Нұриден Мұфтақов ағамыз жұмыс істеді. Ол шын мәнінде өз кәсібін хас шебері, нағыз майталман еді. Ел елден, жер жерден Мұфтақовтың қазылығына жүгінген адамдар легі редакция дәлізінде сендей соғылысып жүретін. Құдды бір Нұрекең Жоғарғы Сот секілді. Осының өзі көп нәрсені аңғарса керек. Бұл әділетсіздікпен күресте журналист беделін, бүтіндей қазақ журналистикасының абыройын асқақтатқан кісінің шығармашылығына деген сенімі, ел құрметінің белгісі еді!

Елімізде нарықтық экономиканың үстемдік етуімен қоса, заңнамалар да уақытқа қарай бейімделгені рас. Баспасөз қоғамдық пікір қалыптастырушының ролінде ғана танылып отыр. Бүтіндей бұқаралық ақпарат құралдарының, оның ішінде журналистердің беделін көтереміз десек, еліміздің «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» заңына өзгерістер енгізіп, онда жарияланған әрбір сын мақала үшін тиісті мекемелер мен құзыретті органдар жауап беретіндігі жөнінде бап енгізілуі тиіс. Бұл бүгінгі күннің болмысы талап етіп отырған ақиқат.

Біз бұдан бұрынғы мақалаларымызда жазып келе жатқанымыздай Кеңес заманы кезіндегі халықпен жұмыс істеудің озық әдіс-тәсілдерін күнделікті өмірімізде ұтқырлықпен пайдалана білсек, бұдан ұтылмас едік. Айталық, жемқорлықпен күрес тек қана құқық органдарының ғана міндеті болып қалмай бұған бүкіл халықтық майдан ашылса. Демек, әрбір ауыл-ауданда халықтық бақылау комитеттері құрылып, ол пәрменді жұмыс атқару керек.

Халықтық бақылау органдары кезінде шын мәнінде өзін ақтаған, ел сеніміне ие болған орган еді. Қарапайым халықтың ырыс - несібінің талан-таражға түспеуіне тосқауыл қоятын осындай құрылым болса, оның несі айып?!

Заң билік ететін қоғам құрамыз деп білек сыбанып жүрміз. Онымыз дұрыс. «Бала тәрбиесі – бесіктен» демекші, елдің бүтіндей құқықтық сауатын көтеру бір сәтте жасала қоймайды, әрине. Қазір ағылшын тілі пәнін бірінші сыныптан бастап оқыта бастаймыз деген талап қойылып отырғаны секілді, құқықтану пәні де сол бастауыш сыныптардан бастап оқытылуы керек деп ойлаймыз.

Жуырда әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті журналистика факультетінде құқықтық журналистика бойынша маман кадрлар даярлау жөнінде нақты шара қолға алынды. Енді осы өркенді мәселе баянды болса екен деп тілейміз. Шынында да құқық тақырыбын білгірлікпен жазатын, оның қыры мен сырын зерттеп жазатын қаламгерлерге қоғам қазір сусап отыр.

Осының бәрін тізбелеп отырғандағы себебіміз «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсінді» қаперде сақтасақ дегенді айтқалы отырмын.

Ұят ұядан, соның қалыбынан бастау алады.

Ұятты ұыстан сусытып алмайық!

1. Қазақ Совет Энциклопедиясы. 11 том. – Алматы, 1974. – 394 б.
2. Момышұлы Б. Екі томдық шығармалар жинағы. 1 том. – Алматы: Жазушы, 2004. - 44б.
3. «Айқын» газеті, 25 ақпан. - 2012 ж.
4. «Айқын» газеті, 23 мамыр. - 2012 ж.
5. «Егемен Қазақстан» газеті, 3 сәуір. - 2012 ж.
6. «Айқын» газеті, 25 ақпан. - 2012 ж.

Түйін

Мақалада автор ұят ұғымының мәніне қатысты мәселелер төңірегінде көзқарасын сабақтап, осыған орай республикалық мерзімді басылымдар беттерінде жарияланған материалдар негізінде ой қорытындыланады.

Резюме

В статье рассматриваются вопросы о совести как о нравственной категории граждан. На примерах публикации СМИ Казахстана автор размышляет о нежелательных тенденциях и борьбе с ней в обществе.

Summary

In article it is considered questions of conscience as about moral categories of citizens. On examples of the publication mass media of Kazakhstan the author reflects on undesirable tendencies and fight against it in society.

СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И США В СФЕРЕ БОРЬБЫ С МЕЖДУНАРОДНЫМ ТЕРРОРИЗМОМ

А.И. Шалтыков – *д.полит.н., профессор*

На современном этапе глобальным вызовом угрозы национальной безопасности является рост международного терроризма. Предупреждение терроризма представляет собой исключительно сложную задачу, поскольку это явление порождается многими социальными, политическими, психологическими, экономическими, историческими и иными причинами. Политическое участие Республики Казахстан в международном и региональном сотрудничестве в сфере противодействия международному терроризму носит конкретный миролюбивый превентивный характер. При этом обеспечение национальной безопасности является главным долгосрочным стратегическим приоритетом развития нашего государства.

Казахстан и страны Центральной Азии становятся площадкой для религиозного экстремизма и международного терроризма. Казахстан и другие страны Центральной Азии, находящиеся не только на стыке материков, цивилизаций и религий, впервые столкнулись с неизвестным ранее глобальными вызовами – международным терроризмом, религиозным экстремизмом, наркотрафиком, нелегальной миграцией, незаконным оборотом оружия.

В Центральной Азии в тесном клубке переплелись следующие группы противоречий: цивилизационные; конфессиональные; межэтнические; внутринациональные (борьба за власть между различными политическими и территориальными кланами, как, например в Таджикистане или Кыргызстане, либо искусственное подразделение на северных и южных); территориальные (проблемы, связанные пограничными районами, например, между Казахстаном и Узбекистаном, Казахстаном и Китаем); можно выделить также в особую группу периодические конфликты, связанные с распределением водно-земных ресурсов.

В то же время в Центральной Азии тесно переплетены стратегические интересы таких стран как:

- России (в виде военного и военно-промышленного присутствия);
- США, европейских стран и Турции (пропаганда модели светского прозападно ориентированного демократического мусульманского государства);
- Ирана, Афганистана, Пакистана и т.д. (влияние исламского фундаментализма повышение роли ислама в жизни центральноазиатских государств и ее проникновение посредством выгодного транспортного пути к морским портам в Индийском океане);
- Китая (события, происходящие у его границ).

Если говорить о степени угрозы терроризма для Казахстана, то необходимо отметить следующие факторы, способствующие распространению этого явления в республике:

Внешние факторы: эскалация напряженности в Центральноазиатском и смежных с ним регионах, обусловленная военными конфликтами в Таджикистане и Афганистане, терактами в Узбекистане, напряженностью ситуации в Синьцзян-Уйгурском районе Китая и т.д.; проникновение исламского фундаментализма. Хотя, как отмечают эксперты, в самом Казахстане ортодоксальный ислам не получил большого развития, но все же угроза фундаментализма исходит извне (Таджикистан, Афганистан); международная преступность, опасность от наркобизнеса и торговли оружием (Казахстан представляет собой транзитную зону для транспортировки наркотиков из треугольника «Афганистан–Пакистан – Средняя Азия» в Россию и на Запад); возможная как подрывная деятельность в отношении Казахстана со стороны некоторых соседних стран, так и угроза со стороны террористических групп, действующих на территории Казахстана против сопредельных с ним государств.

Внутренние факторы: рост социальной напряженности, вызванный ухудшением социально-экономической ситуации, и, как следствие проявление социально-политического протеста; межнациональные противоречия; опасность сепаратизма некоторых северных и южных областей республики.

Проблема распространения экстремизма и терроризма в регионе приобретает долгосрочный характер. События августа 2000 года в Узбекистане и Кыргызстане. А также нынешняя ситуация в Кыргызстане в апреле 2010 года указывают на наличие у некоторых внешних сил долгосрочного плана дестабилизации обстановки во всем регионе Центральной Азии.

Эскалация напряженности в нашем регионе напрямую связана с непрекращающимся конфликтом в Афганистане. Производство наркотических веществ в этой стране достигло небывалых масштабов. Делая ставку на нестабильность в регионе, международная наркомафия пытается проложить в Центральной Азии коридор наркотиков /1/. Появление в Центральной Азии новых радикальных группировок является «штурмовым предупреждением о тенденции к усилению в регионе террористической угрозы», что при определенных условиях может привести к серьезным осложнениям и дестабилизации обстановки. В настоящее время источниками потенциальных угроз Казахстана являются: афганская проблема, уйгурский вопрос, исламский сепаратизм, проблема «северных и западных территории», территориальные вопросы с Узбекистаном, проблема «водных ресурсов», дестабилизация в Кыргызстане.

Тревожным признаком является появление в странах Центральной Азии новых экстремистских группировок, тесно связанных с «Аль-Каедой», «Исламским движением Узбекистана» (ИДУ) и Партией исламского освобождения («Хизб –ут –Тахрир»).

Республика Казахстан выступает как один из главных инициаторов объединения стран в целях обеспечения национальной безопасности и политической стабильности в Центрально-Азиатском регионе. В этих условиях Казахстан, с одной стороны, укрепляет взаимодействие и сотрудничество с международными антитеррористическими службами, с такими крупными державами как США, активно участвующими в борьбе с терроризмом, с другой – укрепляет собственные спецслужбы, разведку, в том числе и внешнюю, повышает эффективность специальных формирований.

Установление и укрепление политико-дипломатических отношений со странами Запада, прежде всего с США, рассматривается Казахстаном как важный фактор, способствующий повышению его престижа и влияния на международной арене для обеспечения национальной и региональной безопасности. Учитывая важность Центральной Азии для геополитики Соединенных Штатов и установления ими контроля над Евразией, можно предположить, что роль и значение Центрально-Азиатского региона для США в будущем будут только возрастать.

Присоединение Казахстана к международным усилиям по борьбе с терроризмом положительно повлияло на характер отношений с США. США не без расчета добивается «стратегического партнерства». Геополитическое положение Казахстана на Евроазиатском континенте является привлекательным и выгодным не только для соседних держав, но для США. Как бы ни было велико влияние США, Евразия сохраняет свое геополитическое значение и именно от положения дел на этом материке зависит политическое будущее США.

Основной вывод в отношении стратегии США в регионе состоит в том, что она детерминирована, прежде всего, геополитическим факторами. Фактически новая центрально-азиатская стратегия Соединенных Штатов совпала с появлением Стратегии национальной безопасности, став ее составной частью. Центральная Азия стала необходима Соединенным Штатам как часть объединенного фронта

против «международного терроризма» и в то же время – объект стратегии обеспечения энергетической безопасности Америки.

Понять политику взаимоотношений США и Казахстана можно, если взглянуть не нее через призму национальных интересов США. У Америки в Казахстане три блока стратегических интересов: безопасность, включая борьбу с терроризмом, распространением и незаконным оборотом наркотиков; обеспечение экономического подъема; внутренние факторы, охватывающие демократические и рыночные преобразования. Их привлекает геополитическое положение Казахстана, богатейшие запасы нефти и газа на западе и на шельфе Каспийского моря, близкое соседство с Россией, Китаем и «исламским миром» /2/.

Расширение взаимовыгодного сотрудничества с Соединенными Штатами является одним из приоритетных направлений внешней политики Казахстана в силу нескольких причин:

- Развитие торгово-экономического сотрудничества с США является одним из факторов, способствующих стабильному и поступательному развитию республики. Взаимодействие РК с США в экономической области приобретает еще большее значение в рамках решения стратегических задачи, стоящей сегодня перед страной, по вхождению в число конкурентоспособных государств мира. По сути, речь идет о реализации Казахстаном крупнейшего модернизационного проекта и в этом отношении взаимодействие с США может быть крайне полезным. На сегодняшний день США являются самым ярким свидетельством того, насколько экономический рост зависит от внедрения инноваций и научно-технических разработок.

- Казахстанско-американское сотрудничество в области обеспечения национальной и региональной безопасности является на сегодняшний день важным фактором стабильности Центральной Азии. Еще в сентябре 2003 года был заключен пятилетний план сотрудничества между оборонными ведомствами Казахстана и США /3/. Данный документ, впервые подписанный Вашингтоном с центральноазиатским государством, охватывает такие сферы сотрудничества, как борьба с международным терроризмом, развитие миротворческих сил, укрепление боеспособности сил воздушной обороны, военной инфраструктуры Каспийского региона, включая развитие военно-морских сил, создание Военного института языковой подготовки и т.д.

Безусловно, трудно переоценить взаимодействие Казахстана и США в области нераспространения ядерного оружия, борьбы с ядерным терроризмом.

Вышесказанное позволяет прийти к мнению о том, что центральноазиатский регион стал важным субъектом мировой политики, к Казахстану приковано внимание мирового сообщества, которое базируется на взаимных интересах, так как имеет политическую стабильность, экономический потенциал. Можно констатировать устойчивый интерес официальных и деловых кругов США к взаимовыгодному сотрудничеству с Казахстаном в поддержании национальной и региональной безопасности.

Можно констатировать, что благодаря взвешенной и сбалансированной политике нашего государства удалось достойно войти в мировое сообщество, создать вокруг себя благоприятный международный климат, наладить сотрудничество в политической, экономической, военной и культурной областях с ведущими странами мира.

Таким образом, мы установили, что укрепление и установление взаимоотношений между Республикой и Соединенными Штатами Америки способствует повышению национального и регионального престижа и геополитического влияния нашего государства на международной арене в борьбе с международным терроризмом. А стратегия двустороннего сотрудничества Казахстаном и США способствует обеспечению национальной безопасности и независимости государства.

1. *Казахстан и США: состояние и перспективы двустороннего сотрудничества. Материалы международной конференции/Под ред. М.Ашимбаева. - Алматы: ИМЭП, 2006. - С.108.*

2. *Ашимбаев М. Сотрудничество с США и национальные интересы Казахстана//Казахстан и США: состояние и перспективы двустороннего сотрудничества. Материалы международной конференции. - Алматы: ИМЭП. 2006. - С.5-6.*

3. *Терроризм: психологические корни и правовые оценки//Круглый стол. Государство и право.- 1995.- №4.- С.25.*

4. *Hastedt Glen. American Foreign Poicy: Past, Preset, Future. – Iondon: Prenice Hall, 1991.- 267p.*

5. *Prioritaten und Ausrichtung der staatlichen Zollpolitik der Repblik Kasachstan Sozialphilosophche, politische und rechtliche Aspekte der Modernisierung Kasachstans. Verlag Dr. Koster. – Berlin, 2012.*

Мақаланың негізгі нысаны халықаралық лаңкестікпен күресу саласындағы Қазақстан–Американдық қатынастардың даму үрдісі болып табылады.

Резюме

В статье дается анализ процессу развития казахстанско-американских отношений в сфере борьбы с международным терроризмом.

Summary

In article the analysis is given to development of the Kazakhstan-American relations in the sphere of fight against the international terrorism.

РЕФОРМА ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ В РОССИИ

**Ш.Б. Халикова – доктор PhD, доцент кафедры
политологии КазНУ имени аль-Фараби**

Существенным шагом вперед в модернизации государственного управления Российской Федерации было принятие 15 августа 2001 года Концепции реформы госслужбы. Концепция направлена на ограничение коррупции с помощью усиления контроля и включает следующие меры:

- тщательная регламентация конфликта интересов;
- система подбора кадров на основе заслуг;
- подробная регламентация деятельности чиновников. Должностной регламент, содержащий требования, предъявляемые к чиновнику, его должностные права и обязанности, должен стать «основным нормативным актом, регламентирующим деятельность госслужащего»;
- ротация, которая осуществляется путем перевода служащих с одной должности на другую в пределах одного государственного органа либо перевода из одного государственного органа в другой - как на федеральном, так и на региональном уровне [1].

Также авторы Концепции предлагают внедрить следующие методы, которые предусматривают изменение стимулов поведения чиновника вместо ужесточения контроля над ним:

- повышение заработной платы, в результате которого денежное содержание государственных служащих должно соотноситься на рынке труда с заработной платой работников соответствующей специальности и квалификации негосударственного сектора экономики;
- ориентация на результат, а не на процесс, т.е. оцениваются результаты деятельности государственных служащих. Тем самым, личный интерес чиновника состоит в максимально возможном выполнении поставленных перед ним задач.

Наряду с Концепцией был принят Закон «О государственной гражданской службе в РФ» [2].

Таблица 2 – Сравнительные данные об антикоррупционных механизмах, предусмотренных документами

Антикоррупционный механизм	Концепция реформы госслужбы	Закон «О государственной гражданской службе в РФ»
Ротация	+	-
Конкурсный отбор	+	+
Оценка служебной деятельности и оплата труда по результатам	+	-
Служебные разоблачения	-	-
Внедрение должностных регламентов	+	+
Регулирование конфликта интересов	+	+
Межсекторный баланс в оплате труда (оплата труда в соответствии с оплатой труда в бизнесе)	+	-

Из таблицы 2 видно, что лишь часть антикоррупционных инструментов, отраженных в Концепции, получили воплощение в нормах законопроекта «О государственной гражданской службе в РФ».

Можно увидеть, что поменялся подход к борьбе с коррупцией. В законопроекте отсутствуют инструменты противодействия коррупции, разработанные в рамках экономического подхода к государственной службе. Здесь упустили такие традиционные методы, как ротация и служебные разоблачения. Однако законопроект содержит ряд антикоррупционных нововведений:

Во-первых, отбор по заслугам. В настоящее время конкурсная система отбора кадров существует лишь для старших, ведущих и главных групп государственных должностей категории В. (ст. 21 закона «Об основах госслужбы») [3]. Подбор персонала на высшие должности данной категории, такие как начальник департамента Правительства РФ, начальник отдела Правительства РФ, начальник департамента федерального министерства, производится на внеконкурсной основе.

Таким образом, из конкурсного порядка замещения должностей изъяты не только политические назначенцы, но и высшие кадровые госслужащие. Проект закона о государственной гражданской службе РФ впервые за всю историю российского чиновничества устанавливает презумпцию конкурсного отбора. Исключение сделано лишь для категории политических назначенцев. Подобное ограничение вполне разумно: во всех странах принято различать карьерных служащих и политических назначенцев, зависящих от политического руководства страны. Они подбираются по мотивам личной преданности, являются проводниками политической воли своего патрона и контролируют работу карьерных чиновников [4].

Во-вторых, регулирование конфликта интересов. Выделяют два основных источника «коррупциогенного» взаимовлияния государства и экономики:

- американская практика «вращающейся двери». В рамках этой системы работники каждые несколько лет переходят с госслужбы в бизнес и обратно.

- японская и французская практика, при которой, достигнув определенного ранга на государственной службе, чиновник уходит в бизнес («эффект шлепанцев»). Эффекты «шлепанцев» и «вращающейся двери» создают предпосылки для коррупции. Ведь государственный служащий, помимо полученных знаний и навыков, уносит в бизнес информацию, необходимую коммерческим организациям для обеспечения конкурентного преимущества [5].

Говоря о перспективе развития российской государственности, следует подчеркнуть, что исторические традиции России предполагают сохранение в стране федерального типа государственного управления с сильными централистскими тенденциями, которые следует развивать и поддерживать. В нынешних условиях российский госаппарат явно не всегда справляется с возложенными на него обязанностями, часто не способен действовать в новой экономической и политической среде, выполнять в полной мере свои функции.

В связи с этим можно выделить следующие основные проблемы:

- во-первых, слабость большинства институтов государственной власти и управления;

- во-вторых, невысокий уровень подготовки и обучения государственных служащих;

- в-третьих, недостаточный уровень компьютеризованности органов государственного управления в сравнении с государственными структурами развитых западных стран.

К негативным явлениям в деятельности госаппарата можно отнести:

- медленную адаптацию к быстро меняющейся внешней среде и потребностям общества,

- неэффективный механизм принятия решений,

- дефицит профессиональных государственных менеджеров,

- низок уровень интеграции и координации как внутри госаппарата, так и в отношении внешних институтов, что способствует нерациональным затратам и слабой реализации государственной политики во многих сферах,

- отсутствие эффективной системы проверки деятельности чиновников, что приводит к плохому контролю исполнения решений правительства, а также к уходу от ответственности тех, кто провалил работу,

- отсутствие ориентации на качественное исполнение обязанностей и ответственности перед потребителями ее услуг. Т.е. нет обратной связи государственных служащих с обществом.

В сложившейся ситуации на повестку дня в России выходит разработка такой стратегии модернизации госаппарата, которая позволит вывести его по основным параметрам и результатам деятельности на уровень большинства развитых стран.

Существуют два основных подхода к этой проблеме, хотя грань между ними во многом условна и часто они дополняют друг друга. Первый (практически реализуемый сейчас в России) – идти по пути

постепенного устранения имеющихся недостатков, решения тактических задач в отдельных областях, совершенствуя функции и методы работы; второй – разработать стратегию развития госаппарата, ориентируясь на будущие потребности общества, решая долгосрочные задачи и добиваясь выполнения стратегических целей. В последнем случае необходим анализ современных тенденций в развитии государства и общества, обобщение мировой практики, что дает возможность определить параметры госаппарата XXI в.

Введение административных регламентов и системы управления по результатам позволит значительно снизить уровень коррупции, а также временные и финансовые издержки граждан и организаций при потреблении ими государственных услуг. Кроме того, заграничные стажировки чиновников и их ознакомление с опытом ведущих европейских стран в области реформирования государственного и муниципального управления смогут в значительной степени повысить профессионализм государственного аппарата.

В ходе проведения административной реформы планируется концентрация на таких приоритетных направлениях, как управление по результатам, административные регламенты, а также введение процедуры досудебного обжалования в органах государственной власти.

Управление по результатам представляет собой процедуру, которая позволит поставить чиновников в прямую зависимость от своевременности и качества исполнения ими своих должностных обязанностей. Введение управления по результатам призвано в значительной степени повысить скорость и эффективность принятия решений в органах государственной власти.

Административная реформа в России проводится с целью преодоления разрыва между социально-экономическим потенциалом и уровнем государственного управления. Реформа направлена на кардинальное увеличение результативности деятельности органов государственной власти. В ходе реализации Программы реформы планируется проведение мероприятий, направленных на повышение профессионализма чиновников, устранение излишнего государственного вмешательства в экономику, а также борьбу с коррупцией.

Программа административной реформы носила среднесрочный характер и проводилась в 2005-2010 годах. Таблица 3 позволяет проследить хронологию мероприятий.

Таблица 3 - Основные этапы реализации Программы административной реформы

Год	Реализуемые мероприятия
2005	Разработка нормативных актов, устраняющих избыточные и дублирующие функции государства, передача части государственных функций саморегулируемым организациям. Принятие нормативно-правовой базы для внедрения управления по результатам, стандартов государственных услуг и административных регламентов.
2006	Завершение формирования нормативно-правовой базы и широкомасштабное внедрение управления по результатам, стандартов государственных услуг и административных регламентов, в том числе и электронных административных регламентов. Внедрение типовых программ Административной реформы для субъектов РФ и муниципальных образований.
2007	Завершение ликвидации или приватизации избыточных государственных организаций, внедрение административных регламентов. Введение новых правил государственных закупок.
2008-2010	Корректировка и анализ нормативно-правовой базы реформы. Завершение формирования системы административных регламентов и стандартов государственных услуг. Мониторинг мероприятий по направлениям Административной реформы.

Административные регламенты являются одной из ключевых категорий, которыми оперирует административная реформа. Процедура внедрения административных регламентов заключалась в создании единой структурированной системы правил и стандартов оказания государственных услуг гражданам и организациям. Особое место в этой системе занимают электронные административные регламенты, регулирующие оказание наиболее часто предоставляемых государством услуг. Введение системы административных регламентов должно было сделать более прозрачным и понятным процесс

принятия решений в органах власти, а также существенно снизить уровень коррупции. Но он, тем не менее, остается таким же.

Введение института процедуры досудебного обжалования является мерой, призванной ускорить рассмотрение жалоб и исков, предъявляемых к органам государственной власти в случае некорректной деятельности или бездействия чиновников. Суть процедуры заключается в формировании независимого апелляционного органа, который будет заниматься рассмотрением исков к государству. Примечательным является тот факт, что решения, выносимые данным органом, будут окончательными для органов государственной власти и не смогут подлежать обжалованию в вышестоящих инстанциях. Внедрение процедуры досудебного обжалования сможет не только в значительной степени снизить нагрузку на судебную систему, но и повысить степень ответственности чиновников перед потребителями государственных услуг и продуманность решений, принимаемых органами государственной власти.

Таким образом, система управления по результатам, административные регламенты и процедура досудебного обжалования, внедряемые в совокупности, помогут вывести на качественно новый уровень стандарты предоставления государственных услуг, повысить прозрачность и эффективность принимаемых в органах власти решений. Будут значительно снижены временные и финансовые издержки граждан и организаций, в том числе и компаний, на взаимодействие с органами государственной власти.

На настоящем этапе претворения в жизнь Программы административной реформы параллельно с постепенным внедрением административных регламентов и системы управления по результатам при поддержке Правительства РФ и Европейского Союза реализуется Проект консультационного содействия «Реформа государственной гражданской службы (Административная реформа 2)», преследующий своей целью ознакомление российских государственных служащих с опытом стран Европейского Союза в проведении реформ государственной гражданской службы.

Основополагающим принципом деятельности в рамках Проекта является формирование небольших групп из числа руководящих сотрудников государственных органов, которыми уже была проведена, совместно с российскими и зарубежными экспертами, работа по таким вопросам как система вознаграждения, определение квалификационных требований для должностей государственной службы, оценка эффективности работы, кодекс поведения государственного служащего, анализ потребностей профессиональной подготовки. Кроме того, мероприятия в рамках Проекта призваны помочь в разработке законодательных и нормативно-правовых актов, разработке методов прогнозирования потребностей в профессиональных кадрах, разработке инструментов полноценного кадрового планирования, обеспечивающих наличие у госслужащих соответствующей квалификации.

В настоящее время в России готовят реформу госслужбы, результатом которой может стать открытая ярмарка бюрократических вакансий, интернет-экзамены и обязательная ротация для чиновников, а также общественная оценка их работы, в том числе через социальные сети.

Реформа государственной службы в России наряду с административной, федеративной и муниципальной реформами рассматриваются органами власти и обществом как важнейшие вехи в реализации стратегии государственного строительства.

1 Концепция реформы государственной службы Российской Федерации // http://www.garweb.ru/conf/president/20030313/doc_rasp436.htm.

2 Российская Федерация. Закон от 27 июля 2004 года № 79-ФЗ. О государственной гражданской службе в Российской Федерации // <http://www.rg.ru/2004/07/31/gossluzhba-dok.html>.

3 Российская Федерация. Закон от 31 июля 1995 года № 119-ФЗ. Об основах государственной службы Российской Федерации // www.mmr.gov.ru/old_site/part/?act=print&id=1452.

4 Peters G. *Politics of bureaucracy*. - N.Y., 1984. - P. 23.

5 Козбаненко В.Д. Структурно-видовые особенности госслужбы // *Государство и право*. -1998. -№12. -С.42-50.

Түйін:

Бұл мақалада автор Ресей мемлекеттік қызметінің реформалау кезеңдерін зерттейді. Автор реформаның мақсаттарын анықтайды. Ресейдің мемлекеттік қызметін реформалау бағдарламасы шеңберінде жемқорлыққа қарсы мәліметтердің салыстырмалы талдауы жасалған.

Резюме:

Автор исследует этапы реформирования государственной службы России. Автор определяет цели административной реформы в России. Осуществлен сравнительный анализ данных об антикоррупционных механизмах в рамках программы по реформированию государственной службы России.

Summary:

The author researches the stages of the public service reform of Russia. The author assesses the objectives of administrative reforms in Russia. There is comparative data on the anti-corruption mechanisms under document on the reforming of public service of the Russian Federation.

М.ВЕБЕР И СУЩНОСТЬ СОВРЕМЕННОГО ПОНЯТИЯ ЛЕГИТИМНОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ

Л.Х. Матакбаева - к.полит.н, доцент
кафедры политологии и социально-философских дисциплин
Института магистратуры и докторантуры КазНПУ им. Абая

Признание и уважение массами политической власти, господствующих в обществе политико-правовых идей, определяют равновесие и стабильность любой социальной системы. Сложный баланс сил в системе политической власти, двойственный характер отношений между облеченными властью и подчиняющимися им обозначается термином «легитимность». Это базовый элемент существования и функционирования властных структур. Теоретическое обобщение проблемы легитимности дал немецкий социолог М.Вебер. Макс Вебер (1864-1920) - виднейший немецкий социолог, социальный философ и историк, основоположник понимающей социологии и теории социального действия. Он оказал огромное, неослабевающее со временем влияние на многие отрасли общественных наук.

Концептуализация понятия «легитимность» приобретает особую значимость в условиях современного Казахстана, когда поиск собственной модели развития, создание новых политических институтов, обуславливает существенные сдвиги в общественном сознании, разрушая многие традиционные подходы и стереотипы. В этих условиях анализ политических взглядов М.Вебера приобретает, на наш взгляд, особое значение. Изучение теории легитимности М.Вебера дело нелегкое, потому что его обширное наследие имеет фрагментарный характер, не сводится к сухим определениям учения о категориях.

Легитимность как одна из важнейших свойств политической власти различается, во-первых, по способу установления (происхождению), например по наследству на основе традиций или на основе всеобщих выборов при демократическом правлении. Во-вторых, легитимность есть определенное состояние власти, когда граждане добровольно и сознательно принимают право власти повелевать. Что склоняет граждан к послушанию власти, почему люди ей подчиняются и как она этого добивается? Легитимность, согласно Веберу, означает признанность власти, ее законность (в неправовом смысле) и выступает в качестве гаранта стабильности имеющихся в обществе структур, процедур, решений и должностных лиц.

Вебер для понятия власти пользуется словом господство, herrschaft. «Господством» называется возможность встретить повиновение определенному приказу. Однако одного насилия недостаточно для возникновения исправного и длительного функционирования системы господства. Необходимо наличие определенных ценностей, убеждений, согласно которым достигается послушание управляемых. Ни одна система законов не придет в движение без желания и воли людей принять ее.

В данной схеме отражены основные опорные точки теории легитимности М.Вебера. Вебер выделяет три типа легитимного господства (см. схему 1).

Схема 1. Типы политического господства

Какие правила (нормы) положены в основу	Легальное господство Рационально разработанные правила	Традиционное господство Патриархальные или сословные нормы	Харизматическое господство
Глава системы (тип «господина»)	Избранное должностное лицо или коллегиальный орган	Монарх или религиозный советник	Пророк, военачальник, демагог, лидер
Источник авторитета главы системы	Делегирование на основе принципа большинства	Традиция, или передача по наследству	Эмоциональное доверие «свиты» к харизматическому

			лидеру
Форма легитимности системы	Целерациональная вера в корректность предписанной системы норм	Вера в установленный порядок вещей	Аффективная или эмоциональная вера в экстраординарные качества харизматического лидера и в выдвигаемые им ценности
Тип административного персонала	Бюрократия	Персонал, лично зависящий от главы системы («подданные» господина или представители сословия)	Свита харизматического лидера, или все должностные лица, преданные ему персонально
Тип правовой системы	Инструментально-рациональный закон, разработанный в соответствии с позитивистскими принципами	Строго традиционный закон	Властвующий навязывает или модифицирует закон по своему усмотрению
Доминирующий тип социального поведения	Инструментально или целерациональное социальное поведение	Традиционное социальное поведение	Эмоциональное социальное поведение

См: Цыганков А.П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика: Учеб. пособие / Ин-т «Открытое общество». - М.: Интерпракс, 1995. - 295 с.: табл. - (Программа «Обновление гуманитарного образования в России»). С. 46

1) рационального характера, т.е. основывается на вере в легальность установленного порядка и законность осуществления господства на основе этой легальности (легальное господство). Первый тип, который Вебер называет легальным, основывается на законе, правовом порядке. Обществом руководят избираемые или назначаемые сверху органы управления, состоящие из профессиональных чиновников. Во главе управления стоят или «монархи», или « избираемые народом президенты», или «избираемые парламентариями вожди господствующих партий»;

2) традиционного характера, т.е. основывается на обыденной вере в святость традиций и вере в легитимность авторитета, основанного на этих традициях;

3) харизматического характер, т.е. основывается на незаурядных проявлениях святости или геройской силы, или образцовости личности и созданном этими проявлениями порядке (харизматическое господство).

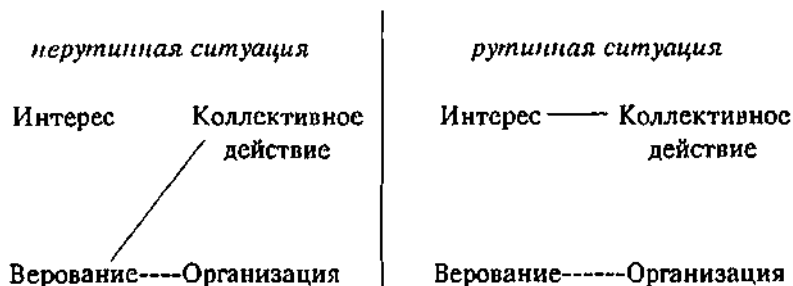
Вебер выделяет особую форму власти – господство. В структуре господства различаются три составляющих элемента: господствующее меньшинство, аппарат управления и подчиненные господству меньшинства массы. Легитимность власти является важнейшим ресурсом, позволяющим власти быть значительно менее скованной в своих действиях. Такая, относительная «свобода действий» предоставляет власти определенный выбор, использовать имеющийся авторитет, реализуя свои собственные, противоречащие общественным интересам или осуществлять социально-экономическое развитие в интересах общества в целом. Для оптимального функционирования государства, по мнению М.Вебера необходимы три взаимосвязанных фактора: профессиональный аппарат управления как рациональный инструмент исполнения власти, политический вождь как проводник политических ценностей, способных увлечь массы и парламент, как контрольная инстанция для двух первых. Вебер анализирует социальные основания политической стабильности и нестабильности, положив в основу категорию ценности, а не интереса. «Одним из существенных компонентов «рационализации» поведения является замена внутреннего следования привычным обычаям планомерной адаптацией к констелляции интересов [1].

Легитимность, таким образом, возникает из однородности политических установок, нравов, традиций экономической системы, общего духа данного типа общности. Индивиды, считал Вебер, стремятся утвердить в обществе свои позиции, свой социальный статус. В тех случаях, когда такое укрепление связано с реализацией экономических интересов, как в развитых в экономическом отношении обществах, формируются классовые интересы. Однако сознание индивидов может и не связываться с непосредственно классовыми ценностями. Люди нередко осознают себя как часть не столько классовой,

сколько этнической, сословной или религиозной общности. По Веберу, ценности возникают не в результате рациональных действий, а в результате некоего творческого подхода людей.

Эти рассуждения принципиально важны для понимания механизма мотивации участия в политике различных социальных общностей. Вебер полагает, что индивиды активно вторгаются в политическую деятельность, если задеты их фундаментальные ценности. Экономические интересы вступают в этом случае в неразрешимое противоречие с ценностями (см. схему 2).

Схема 2. Социальные основы стабильности и нестабильности

Возникает опасность неорганизованного, неинституционализованного вовлечения людей в политику, чреватого непредсказуемыми для общества последствиями. В тех случаях, когда коллективное действие является результатом спонтанного, неорганизованного участия масс в политике, возникает «нерутинная ситуация», стимулирующая выход на авансцену лидеров харизматического склада. Наоборот, «рутинная» (или стабильная) ситуация существует, когда интересы людей не расходятся с их ценностями или верованиями, а коллективное действие происходит организовано и в соответствии с имеющимися у людей ценностными установками.

Следует отметить, что анализ политики у М.Вебера неразрывно связан с религией. Вебер предпринял масштабное исследование влияния, существующих в мире религий, исследовал взаимосвязь между религиозными и социальными изменениями и пришел к мнению, что религия не обязательно является консервативной силой, напротив, социальное движения, имевшие религиозные корни, часто приводили к разительным переменам в обществе. М.Вебер не считал религию идеологией, наоборот, по его мнению, именно религия сделала возможным создание современного капиталистического мира. В 2005 году исполнилось 100 лет со времени выхода самого знаменитого труда М. Вебера «Протестантская этика и дух капитализма». В этой работе Вебер сделал сравнительный анализ наиболее значимых религий и проанализировал взаимодействие экономических условий, социальных факторов и религиозных убеждений. Его интересовал капитализм не как экономическая система, а как повседневная практика, как методически-рациональное поведение.

В данной работе М.Вебер впервые поставил вопрос о том, в какой степени протестантский дух повлиял на формирование капитализма. В работе «Протестантская этика и дух капитализма» Вебер пишет, «государство, как политический институт с рационально разработанной «конституцией», рационально разработанным правом и ориентированным на рационально сформулированные правила, а «законы», управлением чиновников-специалистов в данной существенной комбинации решающих признаков известны только западу, хотя начатки всего этого были и в других культурах [2]. Вебер доказывает, что протестантизм заложил фундамент для капиталистического развития Запада. Проанализировав восточные религии, М. Вебер пришел к выводу, что они стали непреодолимой преградой развития промышленного капитализма западного образца. Так произошло не в силу их отсталости по сравнению с протестантством, а в силу того, что их ценности отличаются от тех, что господствуют в Европе. Центральным вопросом этой работы является вопрос: Почему именно на Западе возник капитализм? Вебер предметом своего анализа выбирает религиозность, как формирующий и движущий фактор, в том числе и в экономике. Вебер раскрыл связь между религией и экономической психологией в истории между этикой протестантизма и духом капитализма. Он показал, что протестантизм тесно связывал богатство и деловые успехи с аскетическим отношением к жизни с новой религиозной этикой. Так, М.Вебер, изучая протестантизм, приходит к мнению, что именно протестантизм породил трудовую этику, то есть осознание ценности работы как таковой, а не ее результатов.

«Протестантская этика и дух капитализма» подняла глубокие вопросы о роли религии в жизни человека. Вебер считал, что трудовая этика, отделившись от породивших ее религиозных чувств, стала частью рационального и научно обоснованного капитализма.

В настоящее время, когда в мире наблюдаются множественные конфликты и именно религиозными особенностями объясняются многие современные противоречия между народами, невозможность модернизации и демократизации в исламском мире, вопросы, поставленные М.Вебером, оказываются удивительно актуальными. Политические взгляды М.Вебера выходят на интерпретацию современного общества, а его взгляды на религию имеют отношение к интерпретации современных цивилизаций. Данная работа особенно важна для понимания взаимосвязи между культурными ценностями и современным развитием мира. Анализ представлений Вебера показывает, что религиозными и культурными особенностями объясняются причины того, почему те или иные институты в одних странах работают лучше, чем в других. И именно культура выступает одним из факторов, определяющих успешность развития общества.

Актуальность научного наследия М.Вебера, на наш взгляд, также состоит в том, что он сумел предвидеть превращение политики в «предприятие» и разделение общественных функционеров на две категории. С одной стороны чиновники – специалисты (Fachbeamte), с другой политические чиновники, которым потребуются навыки в борьбе за власть и знание ее методов [3]. Политические чиновники в собственном смысле слова, как правило, внешне характеризуются тем, что в любой момент могут быть произвольно перемещены и уволены или же «направлены в распоряжение». Кроме того, существуют чиновники в компетенцию которых входит «внутреннее управление». Повседневная, непрерывная работа ведется при этом силами специалистов - чиновников, то есть машиной управления. «Совокупность штаба управления состоит из отдельных чиновников, которые, 1) лично свободны и подчиняются только деловому служебному долгу; 2) имеют устойчивую служебную иерархию; 3) имеют твердо определенную служебную компетенцию; 4) работают в силу контракта...5) в соответствии со специальной квалификацией; 6) вознаграждаются постоянными денежными окладами; 7) рассматривают свою службу как единственную или главную профессию; 8) предвидят свою карьеру...9) работают в полном «отрыве от средств управления»; 10) подлежат строгой единой служебной дисциплине и контролю» [4].

Чиновник – специалист и в отношении всех обыденных потребностей оказывался самым могущественным. Бюрократическое управление означает господство посредством знания, и в этом состоит его специфический рационалистический характер. Легитимность, согласно Веберу, означает признанность власти, ее законность, но в неправовом смысле и выступает в качестве гаранта стабильности имеющихся в обществе структур, процедур, решений и должностных лиц. Это центральный элемент того явления, которое Вебер называл «политическим господством», подразумевая под этим такой общественный порядок, где приказывают и выполняют приказы. Однако выполнения приказов, по убеждению Вебера, добиваются отнюдь не только применением силы. Более существенно то, что любая власть действует в рамках определенных социально выработанных норм и правил общежития и опирается на эти нормы. Если нормы признаются большинством в обществе и воспринимаются как ценности, можно быть уверенным, что государственная власть имеет под собой достаточно прочные основания. Легитимность может быть трех типов — рациональная, традиционная и харизматическая. Соответственно, власть обретает свои полномочия на основе трех различающихся способов — рационально разработанных правил человеческого общежития, сложившихся в обществе традиций и харизмы лидера. Анализируя развитие политического процесса Вебер смог предугадать, что бюрократия, владеющая экспертным знанием получает, уникальную возможность концентрировать власть в своих руках, что означает необходимость ограничения власти бюрократии.

В поисках ответа на этот вопрос Вебер формулирует концепцию «плебисцитарного вождистского» типа демократии, задача которой состоит в том, чтобы, во-первых, обеспечить контроль за действиями административной бюрократии, не допустить ее в политику, а во-вторых, обеспечить необходимый обществу конкурентный отбор политических лидеров. По мысли Вебера, решение этих задач возможно лишь в случае противопоставления харизматической власти лидера власти бюрократического аппарата, в случае его опоры в своих действиях непосредственно на народные массы, «через голову» бюрократии. Только такое соединение рационально-правовой власти, олицетворением которой является бюрократия, и власти харизматической личности, опирающейся на иррациональную веру масс в ее экстраординарные качества, может, согласно Веберу, обеспечить необходимые обществу стабильность и процветание.

В настоящее время формируются множественные условия функционирования власти, соответственно изменяются и проявления легитимности. Каждая страна добавляет в развитие веберовской концепции легитимности свой оттенок. Теория легитимности М.Вебера высвечивает, на наш взгляд, многие аспекты осуществляющихся в Казахстане трансформаций, поэтому она может стать методологическим ориентиром для исследования вопросов демократизации, бюрократизации, политической культуры.

В Казахстане легитимация политической системы проявляется в расширении функциональных полномочий Парламента, в формировании и укреплении роли политических партий, в развитии институтов гражданского общества, создании политических институтов, которые смогут поддерживать внутреннее единство страны, ее внутреннюю легитимность. Государство в постсоветских республиках, в том числе и в Казахстане сохраняет специфический характер, включающий в себя сложившуюся корпоративно-распределительную социально-политическую структуру, а также традиционные подсистемы отношений (общинные, кастовые, племенные, клановые). Постоянно воспроизводящийся симбиоз государственного аппарата и отчасти трансформирующихся элитарных групп затрудняет легитимацию политической власти. В Республике Казахстан проводится масштабное реформирование механизмов государственного управления, два года назад состоялось разделение чиновников на две категории: министр - политическая должность, а высшая административная – ответственный секретарь. Практика реформирования показывает, что особое значение приобретает создание нового слоя управленцев, который является движущей силой демократических преобразований.

Таким образом, необходимо отметить, теория легитимности власти, в силу своей универсальности позволяет осмыслить современное государство, формы властных отношений в обществе. В то же время, необходимо отметить, что рассматривать легитимность власти только в ключе веберовской теории безусловно, недостаточно. Развитие концепций легитимности происходит в русле западно-европейской философии и либерально-демократической мысли, постепенно подразделяясь на европейские и американские подходы к функционированию современной политической власти. Согласно европейской традиции, легитимность исследуется как специальная политическая теория, раскрывающая технологию властвования на основе достижения согласия между структурами власти и обеспечения их поддержки со стороны общества. Как пишет Р.Арон, «найти иллюстрацию традиционного господства в современных обществах не так легко...Сегодня же существуют только атрибуты этого господства. Люди продолжают отдавать дань уважения держателю традиционной власти, но фактически они почти не имеют повода для повиновения ей. В наше время в странах, сохранивших монархию, традиционное господство существует символически» [5]. Ж.Френд анализируя, проблемы возникновения легитимации власти отмечает, что власть это лишь один из вариантов легитимации и притом сравнительно редкий. Чаще всего легитимность власти оспаривается, и ее легитимация является предметом особых забот правящих сил, поиска специальных способов легитимировать власть, оправдать ее перед обществом или отдельным классом» [6]. Одной из форм легитимации в современную эпоху являются выборы. То, что они совершаются законным путем, позволяют внести необходимое корректирование без применения насилия. Однако эти политико-правовые процедуры проводятся различными способами. Например, в американской политической науке сложилось стремление подойти к вопросам легитимации как к определенной технологической проблеме, которую политическая система решает с помощью специальных технологий вне зависимости от состояния окружающей среды. Такая технология имеет немало минусов, когда власть понимается как сравнимый с деньгами символический посредник, что приводит к ее девальвации. По сравнению с таким подходом концепция легитимности, выдвинутая американским ученым Д.Истоном имеет, на наш взгляд, более универсальный характер, т.к. относит к источникам легитимности идеологию, политический режим и политическое лидерство. Д.Истон, в связи с этим подразделяет легитимность на следующие три типа: идеологическую, в основе которой лежит моральная убежденность индивидов в ценности того или иного общественно-политического строя, структурную, основывающуюся на приверженности индивидов к механизму и нормам политического режима как такового и персональную легитимность, связанную с верой индивида в личные качества политических лидеров, в их способность должным образом применять политическую власть [7].

Французский политолог Ж.Шабо выделяет демократическую легитимность, опирающуюся на волеизъявление управляемых, технократическую, сообразовывающуюся со способностями самих управителей и онтологическую легитимность, соответствующую политической власти универсальным принципам человеческого и социального бытия [8].

Легитимность, таким образом, приобретает в современных интерпретациях, в условиях стремления к всеобщей управляемости с помощью современных коммуникаций, использование суверенитета и прав человека в мобилизационных целях несколько иное значение. Современные политические режимы в отличие от так называемых «чистых типов легитимности» применяют различные ее комбинаций. К ним относятся социопсихологические, партиципаторные, политико-социализаторские, технократические, силовые механизмы. Получает распространение деятельность власти в отношении легитимности, в связи с чем одобрение и поддержка становятся не обязательным условием для получения и удержания власти. Значимость и эффективность перечисленных механизмов легитимности не одинакова и зависит от определенных осознанных потребностей индивидов к восприятию, сохранению и развитию предлагаемых ценностей. Как, например, в настоящее время поиски моделей национальной идеи в Республике Казахстан. Предлагаемые попытки состоят из заимствований западных учений о демократии, свободе и правах человека, что не совсем соответствует историческим и национальным особенностям и традициям нашего общества.

Следует отметить, что неизменным компонентом любого политического организма являются как процессы легитимации, так и процессы делегитимации, тем более, что в процессе политической модернизации неизбежен кризис легитимности. Делегитимация происходит в результате противоречий между универсальными ценностями господствующей идеологии и эгоистическими интересами властвующей элиты, идеей демократии и антидемократической социально-политической практикой, идеей социально-политического равенства и неравноправным социально-экономическим порядком, когда возникают новые потребности к удовлетворению которых политическая власть оказывается неподготовленной, разрушается единство и согласие среди самих правящих элит, правящая элита теряет веру в легитимность и правомерность своей власти; углубляется отчужденность масс от политической власти; нарастают националистические и сепаратистские тенденции, начинается эрозия политической власти вследствие проникновения в нее коррумпированных и мафиозных элементов, политическая система не справляется с решением экономических и социальных проблем.

Необходимо подчеркнуть, что в настоящих условиях развития Казахстана существенную роль играет и мировое сообщество, которое чутко реагирует на происходящие здесь преобразования, ставя оказание различной поддержки в прямую зависимость от того, в какой степени действия властей соответствуют принятым этим сообществом стандартам легитимности, не принимая во внимание внутренние особенности страны. Несмотря на то, что в странах с различным уровнем цивилизованного развития существуют различные подходы к пониманию легитимности власти. Вот почему, на наш взгляд, политические процессы поставили властные структуры Республики Казахстан перед необходимостью обращаться как к традиционным, так к новым источникам, обеспечивающим необходимую поддержку ее функционирования, что, несомненно, расширило политическое пространство, в котором осуществляется политическая власть. Однако это одновременно ставит задачу немедленно разрабатывать и принимать разнообразные политические решения. Если в западных странах институты власти возникали как естественный результат становления гражданского общества, то в Казахстане процесс демократизации начинается с упразднения тоталитарных политических структур, тем более в исторически сжатые сроки. Казахстан поставлен в такие условия, когда в очень короткий срок необходимо приучить население навыкам свободного волеизъявления, соблюдению определенных процедур, правил и норм законов.

Универсальным явлением современного мира становится кризис власти. Симптомы кризиса присущи всем современным государствам. В чем это выражается? В отношении развитых стран Запада отмечается три его источника: падение идеологии и институтов «государства благосостояния»; нарушение связей между экономической и политической системой; рост этнического и религиозного сепаратизма. Каждый из них способствует разрушению существующих государств. Экономическая конъюнктура ведет к перегрузке государств задачами социальной защиты. Поэтому, восходящая к Локку концепция «государства благосостояния» привела к тому, что по адресу государства высказывается все больше претензий со стороны всех социальных групп. Диспропорции в развитии экономической и политической систем вызывают появление острых противоречий между ценностями постиндустриального общества и необходимостью дальнейшего развития экономики. Экологический и энергетический, а теперь и экономический кризисы только усиливают их. В итоге падает вера в государство как защитника и опекуна общества. Например, для постсоветского пространства, переход от официальной идеологии государства диктатуры пролетариата к общенародному государству привел к изменению формы государства и крушению коммунистических партий. Экономическая необходимость децентрализации,

введения рынка и дифференциации доходов противоречит эгалитарным ценностям, которые не только входили в состав официальной идеологии, но и поныне разделяются значительными массами населения. Принцип неприкосновенности границ колониального и имперского периода усиливает этнический, религиозный и национальный сепаратизм. Экономический кризис усугубляется недостатками аппарата управления — бюрократизацией, коррупцией, родственно-земляческими связями. Традиционные (родоплеменные или партийно-технократические) элиты широко пользуются отсутствием четко определенных правил игры в своей борьбе за власть. Процессы образования и воспитания, в значительной степени отставая от потребностей экономического и политического развития, становятся несостоятельными.

Таким образом, усложнение властных отношений по содержанию и формам проявления привели к необходимости нового анализа проблем легитимности. Институциональные изменения, происходящие в Казахстане, актуализировали поиски современных подходов к интерпретации новых политических институтов власти, которые способствовали бы дальнейшему развитию социально-экономических и политико-культурных преобразований. Глобализация как современная форма международного миропорядка выставляет государству жесткие требования, вписывая его в более сложные структуры международных отношений, выдвигая необходимость социо-экономической состоятельности и практической ответственности за свои внутренние действия. В этих условиях новое осмысление политического наследия М.Вебера является очень своевременным. Политизация социальной жизни значительно сократило пространство воздействия принудительных методов на широкие массы со стороны правящих слоев, повысив роль политических и идеологических механизмов регулирования общественных отношений.

1. Вебер М. *Избранные произведения*. - М., 1990. - С. 635.
2. См. *Избранные произведения М.Вебера*. - М., 1990. - С. 47.
3. Патрушев И. *Расколдованный мир М. Вебера*. - М., 1992. - С. 47.
4. Гайденок Ю. *История и рациональность : Социология М.Вебера и веберовский ренессанс*. - М., 1991. - С. 82.
5. Вебер М. *Избранные произведения*. - М., 1990. - С. 63. - С. 6-642.
6. Арон Р. *Этапы развития социологической мысли*. - М., 1992. - С. 578.
7. *Власть: /Очерки современной политической философии Запада*. - М., 1989. - С. 49.
8. Кермонн Ж.-Л., Шабо Ж.-Л. *Легитимность // Политические исследования*. - № 5.-1993. - С. 142.
9. Матакбаева Л. *Легитимность политической власти Республики Казахстан: особенности и проблемы*. Научное издание. - Алматы, 2011. - С. 4.

Түйін

Мақалада М.Вебердің легитимділік теориясына талдау жасалған. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасында саяси биліктің легитимділігі ерекшеліктері көрсетілген.

Резюме

В настоящей статье анализируется теория легитимности М.Вебера. Вместе с тем, выявляются особенности современных подходов к анализу легитимации политической власти.

Summary

The theory of legitimacy of M.Weber is analyzing in this article. Main points of the theory gain actuality in Kazakhstan, where new forms of political institutions formatting are taking place.

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ

PRACTICING CSR IN KAZAKHSTAN. CASE: TENGIZCHEVROIL IN ATYRAU REGION

G.Buldybayeva - *PhD student*

Kazakh national pedagogical university of Abay,

CSR has a great potential in Kazakhstan, although since its early days it has been used by the multinational corporation as a philanthropy act in order to enter the field of their interest. With time it has become an obligation, when the government signs the contract with big corporations one of the major points to be discussed in detail is the social responsibility of the organization to the region they are planning to enter. Tenghizchevroil from the time it has entered Atyrau region has held its position as a leader in the area of corporate social responsibility.

The main driver behind Kazakhstan's economic growth has been foreign investment, mainly in the country's booming oil and natural gas industries. Since independence from Soviet rule in 1991, Kazakhstan has received more than 18 bln. USS in 2010 of foreign direct investment - the highest per capita indicator in the former Eastern Bloc. So most of the country's foreign investments have been directed to Atyrau region.

Part 1 of the article describes the main region in the oil and gas industry of Kazakhstan. Part 2 of the paper gives a brief description of the company that has been selected as a case, TCO. Part 3 consists of description of CSR activities of the company. Finally, the conclusion and recommendations regarding the proper CSR execution in Kazakhstan.

Atyrau region

The city of Atyrau (up until 1992 was called Guryev) was found in 1640 by the merchant Mikhailo Guryev, which then was called Yaitsk, and was renamed in 1708 to Guryev.

In the West the district borders Astrakhan district of the Russian Federation; in the north with the Western-Kazakhstan district; in the east with the Aktobe district; and in the southeast up to the Ustyurt plateau in the Mangistau district. The district is bounded by the waters of the Caspian Sea [1]. Occupies a territory of over 118 thousand sq. km. The length of the border from the north to the south is 350 km; from the east to the west it is more than 600 km. The climate is extreme continental, despite the proximity of the sea, and is extremely dry, with hot summers (+40-42° C) and cold winters (-38 – 40° C) [1].

The land is flat. There are 4 large rivers flowing through the district and there is one lake. The main waterway of the district area – the Ural River – runs into the Caspian Sea 45-50 km to the south of the city of Atyrau. According to the character of soil cover and vegetation the territory is divided into four zones: seaside, river, river plain, semi desert-steppe and a zone of sand. Forest occupies hardly more than 1% of the territory.

The district's population comprises of 543 thousand people (3.3% of the total population of the RoK). The territory covers 118.6 thousand sq. km (4.35% from the total area of the country), and the average population density is 4.6 person per 1 sq. km. At the beginning of 2011, 200,640 people (almost half the district's population) lived in the city of Atyrau.

The Atyrau region possesses a wide range of mineral resources, mainly hydrocarbons produced by oil fields with associated gas. The development and establishment of Atyrau is a key part of the country's oil and gas history. From its roots as a provincial town, Atyrau has become a rapidly growing region, with the production of oil and gas accounting to 40% and 60% respectively of the country's total production [2].

Social and economic development of the district in 2011 was characterized by the following parameters [6]:

- According to annual results, the district has the greatest share in the republic's fixed investment, mainly in oil and gas recovery.

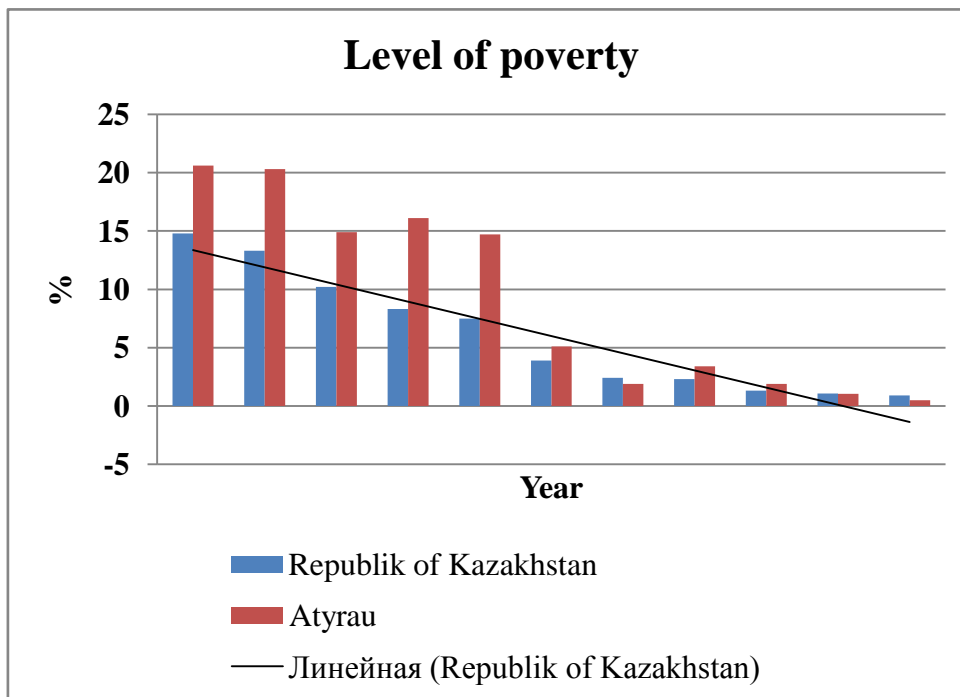
- The district occupies first place in the country in terms of cost volume of national wealth (the balance cost of the fixed assets makes up more than 21 % of the republican volume).

- The district also has the highest industrial output in the country.

- The

economically population comprises of thousand

- The

active

242 people.

unemployment rate is 5 % (the lowest rate in the whole republic).

- The level of poverty is less than 1 % (decreased 20 times in 10 years period, see figure 1).

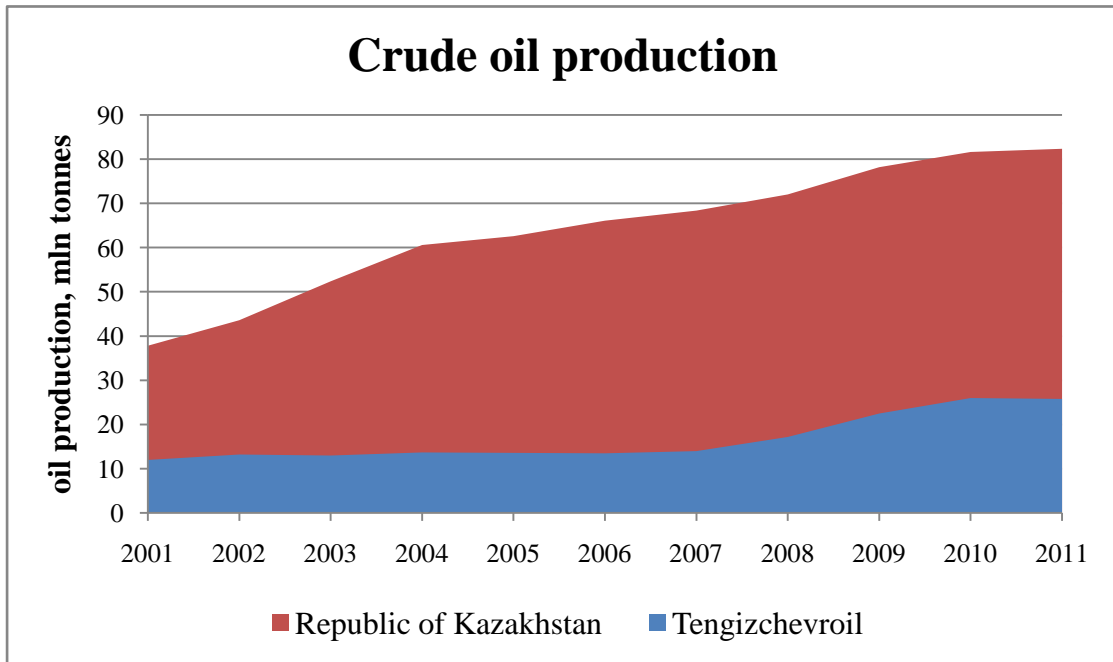
- The average monthly nominal wages are 123 thousand tenge (the highest in Kazakhstan).

- The price index for food products in 2011 was the highest in the country.

- The budget of Atyrau region is about \$1 bln.

Figure 1
– Level of poverty in Republic of Kazakhstan

TCO
Tengizchevroil (TCO) – joint Kazakh-American Corporation a leading explorati

on, development, production and marketing of petroleum and related products. The Tengizchevroil Company is the largest oil producer in Kazakhstan. Tengiz oil field was opened in 1979 and is one of the deepest and largest oil fields in the world situated in the Western part of Kazakhstan. In April of 1993 with the signing of an agreement between the Government of the Republic of Kazakhstan and the “Chevron” Corporation the Tengizchevroil has been created. Today, the stakeholders of the Tengizchevroil are: Chevron – 50%, KazMunaiGas (Kazakh National oil company) – 20%, ExxonMobil – 25%, and LukArco – 5%. The duration of an agreement is 40 years [4].

Tengizchevroil secured its leading position in the oil sector, making up in average 30% of the national oil yield. TCO and Republik of Kazakhstan crude oil production for last 10 year period is shown in the figure 2 [3].

Figure 2 – Republic of Kazakhstan and TCO crude oil production history

The Egilik Programme

From the beginning of Tengizchevroil joint venture, the company created a five-year, \$50 million dollar program called Atyrau Bonus Fund. A new development, collaboration with with the Atyrau Oblast Akimat leadership to choose social infrastructure projects in Atyrau Oblast to be funded by the company funds.

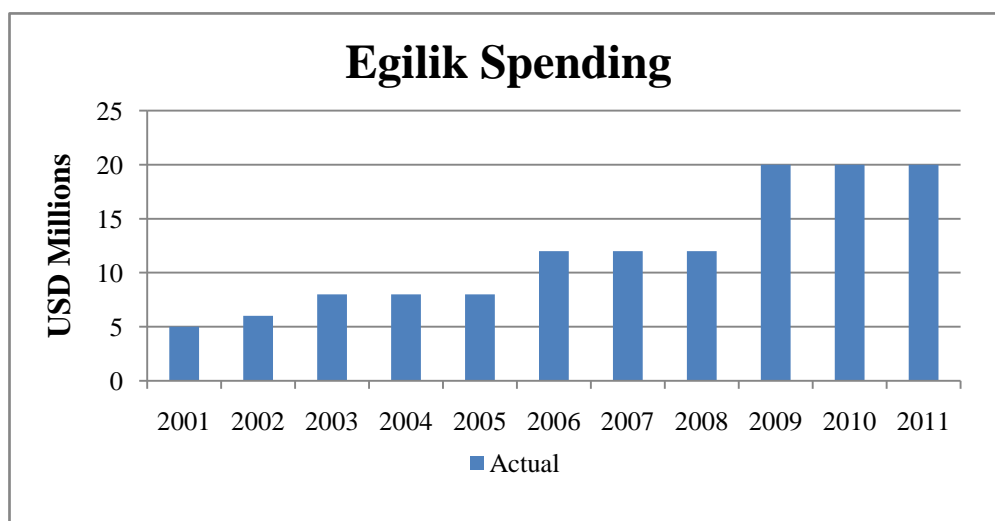
Egilik (Kazakh for benefit) is the first voluntary program to succeed the Atyrau Bonus program. It began in the year 2000 with a \$4 million budget, growing steadily until 2003 with an \$8 million budget and then it has been increased to reach \$12 million for another three year period.

Today, the budget is \$20 million per year. The majority of funds are currently dedicated to replacing the water system in Kulsary, the nearest population center to the Tengiz field and home to many TCO employees and contractors. This project will take three years and compliments one of the TCO Community Investment Program key focus areas; health. TCO health and social impact assessment studies of the region have sited that Kulsary water quality is low and water service undependable. In 2008, Tengizchevroil was bestowed the Silver Paryz Award for another Egilik project in Kulsary, the vocational school built to educate the future of the oil industry.

Over the life of the program, TCO has funded various social infrastructure projects for water.

Over the life of the program, TCO has funded various social infrastructure projects for water systems. By the end of 2011, TCO have invested \$185 million in the Egilik and Atyrau Bonus programs since 1993.

*Figure 3 –
spending
figures*

*Egilik
actual*

The paper has focused on the CSR programmes of TCO in Atyrau region of Kazakhstan. However, TCO is not the only multinational oil company in the Atyrau region. The other multinationals operating in the Atyrau region include Shell, ExxonMobil, ENI, ConocoPhillips, TOTAL, etc. The story of TCO and its impact on local communities is different because it makes 80% of region's oil production. In this sense, TCO has been used as a case of a multinational oil company in the Atyrau region [5].

At the moment TCO employs over 3500 local employees, this makes not more than 1% of the total population of the region. However, TCO plays an important role in the social life of the Atyrau region and total investment in social activities of TCO makes about \$185 million. This is a very good indicator in comparison to other companies. However, this is only 2% of the region's budget, company that produces 80% of the region's oil production must make more valuable contribution into the region's social development.

Business plays a major role in creating wealth and innovations, supplying markets, and generating employment, while at the same time contributing to the community in which it operates. Society on the other hand is expected to provide environment where enterprises could develop and prosper, allowing investors to earn profits without fear of unfair actions from the government [6].

It is important to note that the responsibility of the corporations to behave socially shall be spread on all companies, both local and foreign companies to avoid any discrimination.

Unsocial activities are penalized, and are grounds for very harsh sanctions starting from administrative fines the amount of which could be estimated in millions, temporary suspension of the petroleum activity in the country, and what worse is the permanent license and contract termination or even criminal liability of the managers of the company. Therefore, compliance with the law is the minimum what companies shall provide to legitimately stay with successful business [7].

The study shows that with CSR there are no boundaries such as cultural, racial and others, everywhere is the same.

In the oil and gas sector, CSR activities represent an attempt to fill that void. It is no secret that many oil-rich nations have been poorly governed, and that International oil companies have extracted valuable resources from such countries in the past, while paying inadequate attention to the attendant environmental and social costs [8].

What can be done in order to improve CSR? Organizations around the world and their stakeholders, are becoming increasingly aware of the need for and benefits of socially responsible behavior. The objective of social responsibility is to contribute to sustainable development [9]. It is important that local authorities create agency that works for the interests of the community. Controlling agency that knows the problematic areas and acts accordingly. The agency will be responsible and also produce an annual CSR report which will consist of the study of the required necessities and the proper distribution of the donations received from companies.

The improvement of the CSR communication is a high priority task at the examined Kazakh oil and gas companies. Positive messages to the society should be conveyed through such channels like: logos, short banners, informational materials, presentations, commercials and media advertisements, independent reports on companies, records of journalists, publication of corporate reports, CSR-award, CSR-event, CSR-webpage, forums and blogs, CSR-applications, publication of the code of ethics [10].

1. *Regions of Kazakhstan*. – Almaty: Agency of RK for statistics, 2012. – 430 p.

2. <http://www.indexmundi.com/energy.aspx?country=kz&product=oil&graph=production>.

3. *Wikipedia materials on Mangistau region* www.wikipedia.org 20

4. *Official "Tengizchevroil" site* www.tengizchevroil.com 21

5. Mansurov. T. "Relationship between Kazakhstan and Russia", *Real Press* 1998, /p.p178- 250/.

6. Zarsky L. "Human Rights and the Environment. Conflicts and norms in a globalizing world." London: Earthscan publishing LTD., 2002.

7. Bowled Ian et al., "Encouraging Private Sector Support for Biodiversity Conservation. The use of economic incentives and legal tools". *Conservation International*, Washington 1996.

8. David B. Spence. "Corporate social responsibility in the oil and gas industry: the importance of reputational risk", *Chicago-Kent Law Review Volume* 86:1, 2011.

9. Buldybayeva G. "Tengizchevroil: Social responsibility". *Vestnik of KazNPU of Abai*. # 1(37), 2012 Almaty.

10. Ásványi Katalin: *CSR-marketingmix a gyakorlatban. Marketing & Menedzsment. The Hungarian Journal of Marketing and Management*. 2012. XLVI. évf. 3. sz. 32-41.

Мақалада «Practicing CSR in Kazakhstan. Case: Tengizchevroil in Atyrau region сонымен бірге компаниясы туралы аймақтың ортақ өндіруінен іс жүзінде 80% алып келген табиғи ресурстармен аста-төк Атырау аймағын қысқаша сипаттаманы береді. Тенгизшевроил компаниясы қай өз өнер-білімдер бәрі енгізді және аймақтың дамуына тәжірибе жасады. Осы мақала корпоративтік әлеуметтік жауапкершілігі компания басты міндет екенін көрсетеді.

Резюме

В статье «Practicing CSR in Kazakhstan. Case: Tengizchevroil in Atyrau region» дается краткое описание Атырауского региона, который очень богат натуральными ресурсами, а также о компании которая приносит практически 80% с общей добычи региона. Тенгизшевроил компания которая ввела все свои знания и опыт в развитие региона. Корпоративная социальная ответственность компании главная задача данной статьи.

Summary

The article contains brief information about the region in Kazakhstan which is rich of natural resources and where one company brings 80% of the total oil production of the region. Tengizchevroil is the company that brought all its knowledge and experience to meet the needs not only on the technical level but also the social responsibility to the region. Corporate Social Responsibility (CSR) of Tengizchevroil will be the main focus of this paper as well as introduction of Atyrau region.

PRIORITY OF EDUCATING CHILDREN OF PRE-SCHOOL AGE

T.Kaldybayeva - *doctor of Sociological Sciences,*

Professor of the Department of Political Science and Social-Philosophical Disciplines of the Institute of Graduate and Postgraduate (PhD) Studies of KazNPU named after Abai

Total provision of children with pre-school, elementary and secondary education remains a very relevant problem for the main part of the world. This is because pre-school and school education (raising, teaching and development) is the main social base for the moral, cultural, professional and socio-political accomplishment of a person, for adaptability of an individual to the higher civilization, for readiness to ensure own personal wellbeing in socially and class multi-layered and morally diverse society.

Development of full-fledged functioning children organizations and general education schools with methodologically and educationally ensured continuity between them, with simultaneously resolved issue of provision with highly qualified pedagogic educators, with academic-methodical base and facilities also remains to be a problem of global significance. At this the requirement of time is observance of Constitution and of state legislative acts stating that kindergarten and school are secular social institutes. Only socially accomplished person will become a creator of progress of post-industrial and informational society, rather than its destructor and impeding factor.

Timely cultural and educational development of every single child becomes a specially important aspect of policy of contemporary Kazakhstani society, actively jointing the global processes and simultaneously performing the multi-sided internal national transformation.

Due to socio-historical situation Kazakhstan only within the last century had to undertake several socio-economical overhauls and modernizations: at the time of the former Soviet Union, in fact skipping the capitalism, the industrial-agrarian society has been built; in 1990s there was a transition to socially differentiated and market-oriented society; starting from 21st century modernization is characterized by national transformation of social relations with consideration of requirements of globalizing modern world and of innovative socio-economical needs of Kazakhstan. Once again we have to select the shortest path, which, within the compressed socio-historical span will lead to post-industrial and at the same time informational development. To resolve this especially complicated task the state industrial-innovative program is aimed, built on the grounds of analysis of global and domestic experience and of needs of transforming the Kazakhstani society. Social time becomes the most important factors, it is necessary to prepare the human factor without delays for implementation of this strategy.

1990 s were the period of not only constructing the politically independent young state, but also of essential deviation from industrial economical state, which was dictated to the country by the external factors mainly. The main of them is the sudden breakage of economical connections between the former Soviet Republics (afterwards

becoming the new Eurasian states) and an acute restructuring of the economy. That period was characterized by mass closure of pre-school educational institutions of the country.

State policy of modern Kazakhstan is aimed at combining the elements of three levels of social development. These are industrial, post-industrial and informational stage. Economically developed Western countries gradually pass through those stages. Factually, many of them already exist in the informational society, where not only provision, but consuming the information to a greater degree takes the first place meaning for the life and activities of the human being. Having powerful scientific and technical opportunities in place, the most developed states unilaterally influence other countries, including Kazakhstan. This is facilitated not only by the presence of regional political and economical unions, but also by possessing the advantageous achievements of science and the latest technological processes. Seven states, in the beginning of the new century already managed 90.5% of computer equipment, 87% registered scientific discoveries. As the result the forefront of globalization is represented by biotechnology, microelectronics, telecommunications, optical electronics, digital technology and genetic engineering. There is a simultaneous impact of factors of psychological human relations by means of applying such traditional means as religious ideology, ethic counteraction, producing and dissemination of psychotropic substances, as well as various methods of communicative technology.

Another characteristics of globalization is that the global processes in the sphere of entrepreneurship, financial flows, trans- and supra-national economical subjects and educational relations factually do not recognize geographical borders. In those conditions not only positive trends of world development are manifested, but negative ones as well. Levels of development of countries and regions engaged in the global process are not equal, there are breakdowns in the sphere of moral and spiritual culture of a human being and of human relations. Therefore the scholars of Western countries wan the world on necessity of outrunning the coming negative consequences of scientific and technical revolution and in all ways facilitating the dialogue and mutual interaction of two cultures, being East and West. Probably, Kazakhstan, factually being the Eurasian social area, will become one of the leading subjects of implementing this all-humanity task. A guarantee for this could be a successful implementation of Kazakhstan-2030 state strategy, in particular, of industrial-innovative development of the Republic of Kazakhstan. The primary task is development of education and science, raising the social potential of the state, mastering the latest technologies in the sphere of processing the raw materials.

The main thing in a contemporary society is a human factor, its knowledge and morality, the intellectual potential. “Social potential” implies education, professional mobility, general and social culture, biological, psychic and social health of the generation being raised. Social culture is composed not only of education, but, first of all, by being oriented towards the interests of Kazakhstani society and of the modern integrated world, morally justified patriotism, readiness to integrate the individual and social interests, readiness to search for and to find the information necessary to do so, as well as adequate self-realization. These are the main decisive elements of social potential of Kazakhstani society. And children are the main resource of social potential. Moreover it is so in Kazakhstan, where the natural growth of population is behind of the demographical need of the society, and where each child is, so to speak, represents the “golden fund” of the country. Socio-historical time insists to consider in an integral mutual connection the quantity and quality of natural growth and socialization of the result of natural growth. Here’s where the pattern comes from: mandatory pre-school education is the first level of state project of national system of education of the Republic of Kazakhstan. Necessity of continuous and successive educational process is conditioned by the following vital needs:

The national system of education, as long as the social state develops, take functions of not only educational institutions – simultaneously it serves as a factor of social protection of all children, adolescents and youth in the socially multi-layered society. Especially at the beginning level: society delegated to the kindergartens the responsibility of educating, teaching, providing medical aid when necessary, providing nutritious catering by the necessity, giving all children without exceptions, equal starting education, culture and competencies, which will allow them to fruitfully study in the general education school.

The necessity of ensuring the right of each child for the timely obtaining the education and for involvement into the culture. Kazakhstan is vast in territory, with regions significantly differing in their levels of socio-economical development. Equalizing levels of development of the regions, levels of development of children and adolescents of city and rural areas starts from the pre-school education.

Kazakhstan is a multi-ethnic state, the country of diverse ethnic mentalities, of educational and cultural traditions. Interests of the state, tasks of industrial-innovative development require to shift some of previous patterns, when education of children during their pre-school years takes he second place in the lifetime plans of the family. The important task of pre-school education is providing to all children starting from the age of 3 with

education and culture, raising the diversely developed human, regardless of ethnic, race or religious affiliation of family and of social environment.

Interests of intensive industrial-innovative and spiritual-cultural development of Kazakhstani society do not allow to stretch the period of social maturing of the growing generation. Therefore, the pre-school period of life, with consideration of psychological and biological specifics of children, has to be filled with the qualitatively new content of pre-school education, labor activity skills, abilities to orient children for the perspective of post-industrial, informational, and at the same time, highly moral development.

Forth coming is the transition to the 12-year secondary school education. In these conditions the full-fledged pre-school education for all children is an inevitable social reality, and pre-school and school education comprise an integral wholeness. At the moment, considering the mass approach to 12-year school education, the general educational school is interested in pre-school education for all children without exceptions. This is the reason for acuteness of the issue of total provision of quality pre-school education to children and of creation of pre-school education, outrunning the problems in its content. It is not accidentally, that such respected international organizations as UNESCO and UNICEF pay their attention to adequacy of quality and quantity, and make those indicators the main criteria of assessing the education for pre-school age children. Opening the Republican scientific-practical center "Pre-school childhood", development of the program "We go to the kindergarten", the taken path towards resurrecting the privatized or abandoned buildings of former kindergartens are the important steps in this direction.

Essential changes take place in the ethno-demographical structure of the Republic of Kazakhstan. Two ethnic groups - Kazakhs and Russians, comprise the main part of population. The number of Turkic languages speaking Kazakhstanis is growing, including Uzbeks, Uigurs, Azerbaijanis. And by the end of 2009 the Kazakh ethnos amounted to 63% of population of the country. The latter fact draws the attention of all political, economical and educational structures. If we consider the fact, that the main part of rural inhabitants and the majority of marginal groups of city population are comprised of Kazakh families, issues of education and raising the young generation of Kazakh ethnos represent an especially relevant nation-wide problem. All other Kazakhstani ethnic groups are not indifferent to this problem, on the contrary, it becomes apparent, that socially, economically and culturally stable perspective of Kazakhstan is as never before related to general and intellectual development of Kazakh ethnos and its young generation. Therefore, the timely provision of all children of rural and city areas with a quality pre-school education is not only an issue of the national education system, but also a problem of industrial-innovative development and competitiveness of the country as a whole. It is necessary to correct the priorities in organizing pre-school education, bring them in compliance with ethno-demographical realities of Kazakhstani society.

"Cadre resolve it all". The role of innovative and multi-sided educated pedagogic cadre is especially growing, taking into consideration the socio-political, spiritual-moral and scientific-technological aspects of country and global community development. Identity of the nearest perspective of policy of pre-school education and of domestic cadre provision remains quite an acute and relevant problem.

The indicated factors mainly condition and dictate the nearest future outlook for pre-school education in the country. Still, one more issue should be mentioned, which is participation of kindergartens in implementation of the state policy of language development. Educational prerequisites are maturing gradually. However, small amount and low material and cadre provision of Kazakh kindergartens on one hand and commercialization of existing most wealthy kindergartens on the other hand, do not allow Russian-language families to use the services of the most well-fixed kindergartens where children are raised with Kazakh language. We believe, that conscientious and targeted resolution of this issue in the industrial cities of the Republic is a vital need.

The next urgent issue is provision of financial and scientific-practical investors of pre-school education with flexible, modern, and at the same time affordable projects of small and medium kindergartens and elementary schools. Economical subjects in place are maturing, the state budget is growing, the local self-governance is developing, the interest to pre-school education from the side of foreign humane-oriented investors is increasing, socially oriented worldview and social responsibility of domestic entrepreneurs are being formed. Within the recent years a serious shift took place in this direction. Availability of ready state projects corresponding with the needs of various socio-territorial communities of the Republic started to attract local investors to the pre-school education. Subjects of private kindergartens in micro-districts, city outskirts, middle-size settlements and compactly residing village areas receive financial and organizational support from the state. Certainly, the outlooks of development of the network of pre-school educational institutions requires in-depth research of

demographical perspective of regions and cities, of realities and perspectives of population distribution, of territorial development of the country.

“Pre-School Childhood” republican scientific center of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, together with other structures, is in charge of scientifically grounded resolution of the named tasks. Formation and activities of this social institution are the worthwhile achievements in the sphere of educating the pre-school age children in the country, and facilitate the scientific-practical support of children institutions operations, including the pre-school education for children of age 5 and 6 at schools.

Ground for implementation of the indicated scientific-practical measures are the State Educational Program for 2005-2010 and state program for 2010-2015, in which organizing the pre-school education for children takes a priority position.

On the other hand, the targeted interest of UNESCO [1] to establishing the social fairness in organizing the pre-school education of children in socially differentiated young state with 47% of population being rural inhabitants, serves as a certain guarantee for successful resolution of the following issues, representing interest of both parties:

Analysis of real circumstances from positions of relevant realities and criteria being already proven by social practice;

Developing by the Government of the RK the objectively reasoned and socially justified policy in the sphere of education and pre-school education including bringing the national education system of Kazakhstan in compliance with requirements of UNO, implementation of which is designed to ensure safety and civilized development of Kazakhstani society in conditions of globalization.

Positive experience of Kazakhstani society as a result of implementation of UNESCO recommendations will enrich the global experience in the sphere of pre-school education, will serve as an essential milestone for many underdeveloped and developing countries of the world.

Analysis and assessment of the situation by UNESCO are built on specific real facts retrieved from life, which excludes bias and subjectivity, they are executed by means of differentiated approach to studying the real situation and applying the methodology of socio-territorial analysis of regions by grouping them by levels of socio-economical development. Applied scientific approaches allowed to detect a number of problems at the level of regions, categorized as: “city” – “rural areas”, “ethnic characteristics of territories and of children raising”, “poverty and well-being during the pre-school childhood years”, “access”, “quality”, and “teacher – child”.

In accordance with expert evaluation by UNESCO, the factors, holding back the accessibility top organized education of children are: limitations of budget allowances, poverty of local budget, insufficient orientation of community environment towards resolution of pre-school education problems locally. At that time the republic implemented significant scientific-practical measures of reforming the contents, forms and methods of organizing education of pre-school age children with consideration of economical and territorial situation in the republic, for aligning the pre-school education in Kazakh and in other languages. This caused the development of science an practice of pre-school educations, mini-kindergartens adapted to the existing realities of social life. These forms of social organization of education, which children acutely needed in the conditions of small amount of full-fledged kindergartens, were aimed at provision and accessibility with consideration of insufficient maturity of social relations in the sphere of organizing the pre-school childhood. Lack of pre-school institutions locally at the places of children residence simply did not leave another choice.

UNESCO analysis showed, that in the least socio-economically developed regions the share of attendance of preparatory-school education programs within kindergartens by children of age 5 and 6 amounted to 9%, and of preparatory school classes - 42%; in relatively well-fixed regions those indicators amounted to 34% and 24% accordingly (2005). Children residing at territories with the lesser level of socio-economical development (representing 47.6% children before 7 years of age) only the level of pre-school education as offered. The same situation relates to organizing mini-kindergartens, the excessive creation of which, in our view, may serve as a factor, impeding the development of full-fledged kindergartens.

UNESCO) research group fairly underlined the gap of provision with pre-school education between city and rural areas. The correlation of 32.9 % to 5.6% speaks for itself. Real facts support the necessity of reassessment of priorities of development of children organizations from the position of economical and demographical realities, without weakening the wholesome provision of timely education to all children.

Affordability and quality, are the main goals for pre-school education at the present socio-historical moment. And the policy of providing a quality access should be accompanied by clear definitions of strategy of development of territorial-geographical communities, population distribution and demographical perspectives in

the regions of the Republic, to which attention should be paid by “Pre-School Childhood” republican scientific center.

As we understand, perspectives of development of pre-school age children education in Kazakhstan even more actualize the necessity of developing the architectural and construction projects of kindergarten buildings, being diverse in capacity – small, medium and large ones, as well as infrastructure of kindergartens and school-kindergartens efficient in the territorial-geographical conditions of Kazakhstan. In this direction it is worth paying attention and actively advancing an important step, when from the side of heads of the Department of Pre-school and Secondary Education of the MES of the RK the attention was paid to “ALTAI” techno-park - the scientific-technological center of Eastern Kazakhstan State Technical University named after D. Serikbayev. The project laboratory of this university undertook a scientific-practical work in this direction.

UNESCO report set aims for Kazakhstan to implement one more acute measure, based on the following principles:

Social equality, prevention of social and class differentiation during the pre-school childhood years;

Observance and implementation of requirements of state standard for all children with no exceptions;

Social and political security of children of all Kazakhstani ethnic groups. At this it is recommended to pay a special attention to children from Kazakh families, comprising the main part of rural inhabitants and the least economically developed regional territories.

The report underlined the topical necessity of closer interaction of three agencies, being the Ministry of Education, the Ministry of Healthcare and the Ministry of Social Security, along with importance of finding the mechanisms of coordination of their activities in the best interests of children of the country. At this the accents were stressed fairly: to the status of children of poor groups of population; to provision of full-fledged education to children from the poor regions and territorial communities; to education of rural area children, which is the measure of ensuring the equality of citizens and ethnic groups, of equal access of children to publicly organized pre-school education; to the necessity of correcting the practice of organizing the preparatory education by assigning priorities to preparatory groups of pre-school organizations, rather than to preparatory classes at school; to delivery of education in the conditions of a mini-kindergarten not as a strategy, but rather as a measure, dictated by the economical condition of the country. To be based on the assumption, that rural children and children coming from poor families in fact need the fundamental resolution of their educational problem; pre-school education is resolved in the process “educator-child”. Therefore the adequacy of professional training of qualified pedagogical cadre with the policy of childhood education in Kazakhstan is one of the strategic tasks for the state; pre-school education should not be an institution, supporting the social and class differentiation of the society, on the contrary, the system of pre-school education should become a factor of equalizing the levels of human development, providing the equal start, smoothening the social and class differences.

Modern Kazakhstan, successfully implementing the process of transformation of the society with consideration of challenges of global world, undergoes a stage of reorienting the economy from raw material based to innovative-industrial one and is in need further in mutual interaction of science and practice, of state and business in implementing the state program of education, the priority direction of which is timely intellectual and moral development of children of the country. The state program stipulates the full provision of children of 3 years of age with full-fledged pre-school educational institutions.

1. *Expert evaluation of “UNESCO report on review of policy in the sphere of pre-school education and raising in Kazakhstan”*. - Paris, May 2005.

2. *Kaldybayeva T.Z. “Institution of pre-school education (sociological analysis on the materials of the Republic of Kazakhstan)”*. - Saratov, SSTU, 2000.

3. *Saimasayeva G.A. “Social problems of raising children of pre-school age in the Republic of Kazakhstan”/ Sociology of morality - collection of scientific articles of the International scientific-practical conference “patriotism as a logical component of social culture of innovatively developing modern Kazakhstani culture” (Ust-Kamenogorsk, June 27-28 2007).*- Media-Alias, 2007.- P.126-131.

Резюме

Статья Тыныштык Калдыбаевой, автора фундаментальных исследований в области социологии дошкольного и школьного образования: «Образования детей дошкольного возраста», посвящена анализу состояния и социальным проблемам дошкольного воспитания детей дошкольного возраста в Республике Казахстан и в ее регионах. Автор акцентирует свое внимание на те социальные функции, которые выполняются детскими садами.

Түйін

Т.Ж. Қалдыбаеваның, мектепке дейінгі және мектеп социологиясы саласындағы іргелі зерттеулер авторының: «Мектеп жасына дейінгі балалар білімі» мақаласы Қазақстан Республикасы мен оның өңірлеріндегі мектеп жасына дейінгі балалардың мектепке барғанға дейінгі тәрбиесі мәселесіне арналған. Зеттеуші өзінің басты назарын балабақшалар атқарып отырған, атқарылуға тиісті әлеуметтік функцияларға аударған.

Summary

Article Tynyshtyk Kaldybayeva, the author of basic researches in the field of sociology of preschool and school education: "Educations of children of preschool age", it is devoted to the analysis of a condition and social problems of preschool education of children of preschool age in the Republic of Kazakhstan and in its regions. The author focuses the attention to those social functions which are carried out by kindergartens.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ ГОРОДСКОГО СОСЕДСТВА

С.С. Серикжанова – докторант

PhD кафедры социологии и социальной работы КазНУ им. аль-Фараби

В веке информационных технологий и глобализационных процессов пространство места все больше становится жидким и проницаемым, а социальные идентичности формируются под влиянием виртуальных и удаленных миров, в отличие от реальных и близких. Распространенный дискурс о глобализации, информационализма, технологических изменений и космополитизма предполагает уменьшение значимости места в повседневной жизни общества. Тем не менее, идея соседства в его местном пространственном измерении остается важной составляющей жизни людей и не перестает вызывать интерес и споры исследователей.

Анализ имеющейся литературы позволяет выделить два направления в исследованиях соседства. Первое, изучение **сообществ** имеет долгую историю развития. Исследования, проводимые в рамках данного направления, нацелены на выявление внутренней динамики соседств, а также на понимание их роли в экономических и социальных системах. Большое внимание уделяется внутренним проблемам неблагополучных районов, однако, отсутствует сравнительный анализ соседств с различными социально-экономическими характеристиками. В качестве единицы анализа выступает соседство, а не отдельные индивиды. Социологи, социальные антропологи, социальные географы для сбора данных используют качественный метод, в частности метод исследования случая.

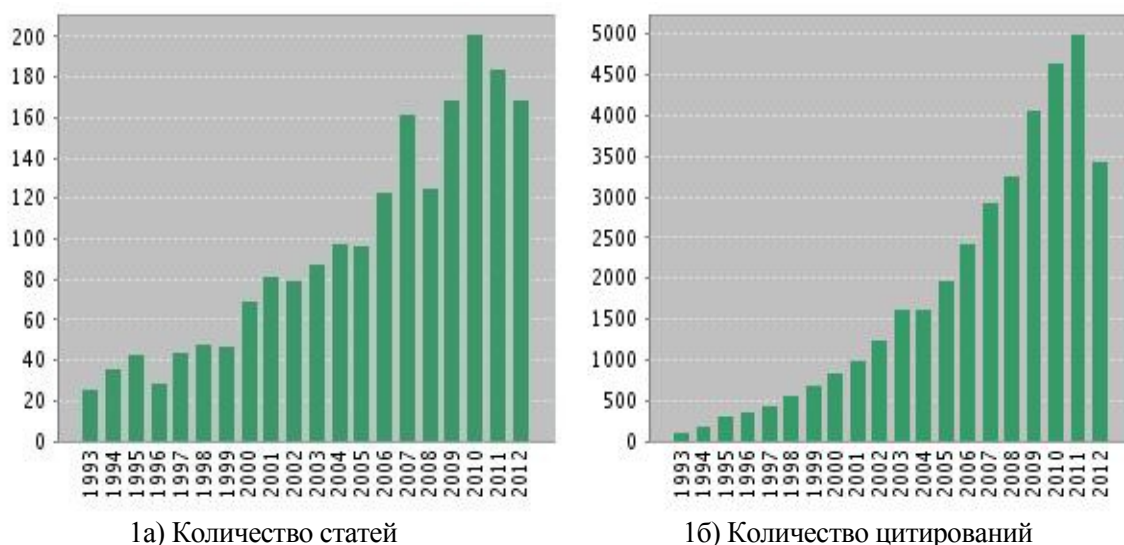
Второе направление исследовательской работы отражает растущий интерес к **воздействию соседства** на экономические и социальные возможности отдельных людей. В данном случае, соседство менее интересно, важным моментом является его эффект на людей, живущих в нем; проводится сравнительный анализ благополучных и неблагополучных районов, и различий между ними с применением количественного подхода. Исследователи, в большинстве случаев, экономисты, социологи в своих анализах опираются на статистические данные, итоги национальной переписи населения.

Исследование эффектов соседства имеет междисциплинарный характер. Социология, экономика, география, другие социальные науки предлагают свои собственные методы и инструменты для изучения данного явления. Также дело обстоит и с терминологией, разные ученые-исследователи трактуют эффекты соседства исходя из собственных предпосылок. Однако в целом, под эффектом соседства подразумевается социальное взаимодействие, влияющее на поведение или социально-экономические возможности и условия индивидуума.

За последние 25 лет опубликовано большое количество зарубежных работ, посвященных эффектам соседства (см. Таблицу 1). В США исследования начали проводиться в 80-х годах как поиск ответа на проблемы возникновения «гетто андеркласса». Волна исследований в данной области началась после опубликования американским социологом Уильямом Дж. Уилсоном в 1987 году монографии «Истинно обездоленные», где он ввел понятие «эффекта концентрации», возникающий в районе, длительное время функционирующий в *условиях бедности*. Бедные районы рассматривались как создающие неблагоприятные условия для своих резидентов.

В Европе, в частности в Великобритании исследовательские попытки были предприняты немного позднее - во второй половине 90-х годов и связаны они были с проблемой все возрастающей пространственной поляризации.

Таблица 1. Динамика публикаций по данной тематике

Источник: Journal Citation Reports, Web of Science, 2012

Городские соседства различаются как по физическим параметрам, так и по составу населения. Согласно Гальстеру соседства включают в себя следующие особенности: характеристики окружающей среды - топографические особенности; характеристики близости-отдаленности - местность, транспортная инфраструктура; демографические характеристики населения; инфраструктурные характеристики – дороги, городской пейзаж; обеспеченность качественной системой услуг; характеристики зданий - тип, дизайн, материалы, плотность; политические характеристики - вовлеченность жителей в политические сети; социально-интерактивные характеристики – вовлеченность в дружественные и семейные сети; сентиментальные характеристики – чувство идентификации, историческое значение места и т.д [4].

Однако, вопрос заключается в том, каково влияние соседства на жизнь людей. Исследование эффектов соседства состоит из моделей эндогенных предпочтений, коллегальных и структурных эффектов. Кроме того, эффекты соседства включают в себя влияние на поведение отдельного человека в зависимости от особенностей соседей и соседств.

Дженкс и Мэйер предлагают следующие шесть теорий эффектов соседства:

1) «Эпидемическая» модель сконцентрирована на способах, какими сверстники влияют друг на друга. Основное предположение сводится к тому что «подобное рождает подобное».

2) модель «коллективной социализации» сконцентрирована на способах, какими взрослые влияют на чужих детей. Сторонники этой модели утверждают, что присутствие благополучного взрослого населения учат детей тому, что *тяжелая работа и надлежащее поведение – залог достижения успеха*. Подобным образом присутствие безработного или частично безработного взрослого населения показывает детям, что ответственное поведение не оправдывает себя;

3) «Институциональная модель» делает упор на влияние на детей школ, правоохранительных сил и других институтов. Например, данная теория постулирует о том, что школьники, посещающие богатые школы получают больше знаний, чем школьники, посещающие бедные школы потому, что лучшие учителя стараются работать в более благополучных районах;

4) модель «относительной депривации» считает, что люди оценивают свой успех или неудачу через сравнение себя с другими людьми. Низкодоходные семьи, которые сравнивают свой уровень жизни с уровнем зажиточных соседей, будут чувствовать себя более обделенными;

5) модель «культурного конфликта» утверждает, когда люди чувствуют себя не в состоянии оправдать ожидания общества, они создают девиантные субкультуры для того, чтобы разобраться с неадекватными чувствами. Субкультуры возникают в местах, где успех распределяется неравномерно;

6) модель «конкуренции» предполагает, что рост конкуренции за рабочие места в более богатых районах ставит низкодоходных жителей в невыгодное положение [5].

Эффекты соседства трудно поддаются определению и измерению, так как они переплетены с множеством других социальных процессов, которые сами по себе являются сложными и взаимосвязанными. Для оценки степени влияния соседств ученые-обществоведы полагаются на опросы, позволяющие измерять семейные и соседские особенности одновременно. Однако поиски причинных объяснений затрудняются отсутствием определенных критериев и шкал для измерения и выявления эффектов.

Фундаментальной проблемой в исследовании эффектов соседства выступает причинная обусловленность. Районов, где проживают люди со смешанным доходом немного, но они существуют, хотя известно, что бедные люди склонны концентрироваться в бедных, тогда как состоятельные в более благополучных районах. Концентрации бедных в одних районах влияют многие факторы, среди которых – высокая стоимость жилья, аренды.

Концентрация бедности часто отражает экономическое неравенство, но она не вызывает его. Попытки сделать соседства смешанными в социальном и экономическом плане – это лечение симптомов неравенства, но не лекарство [3]. Тем не менее, политика смешанных районов рассматривается в качестве инструмента снижения социального неравенства (улучшение жизни низкодоходных групп населения), десегрегации и оздоровления городской среды (привлечение инвестиций в неблагополучные районы). Городские планировщики, в свою очередь, в качестве одной из мер по предотвращению негативных последствий жизни в неблагополучных и сегрегированных районах города (по уровню дохода или по этническим, религиозным и другим признакам), выступают за создание таких «смешанных районов». Так например, в данном направлении в США благоприятные результаты показали экспериментальные программы Gautreaux, Moving to Opportunity в рамках которых осуществляется переезд низкодоходных жителей в благополучные районы.

Некоторые наблюдатели (Brophy, Smith) утверждают, что смешивание высоко - и низкодоходных жителей не может обеспечить эффективные и позитивные результаты для последних. Для реализации успешной политики развития экономически смешанных соседств, необходимо учитывать следующее:

1. Между высоко - и низкодоходными жителями должно быть значимое социальное взаимодействие.
2. Руководство и жители должны строго соблюдать нормы и правила.
3. Успешные соседства должны предоставлять низкодоходным жителям услуги по профессиональной подготовке и трудоустройству.

На протяжении последних трех десятилетий специалисты получают все больше свидетельств в пользу существования эффекта соседства, а большинство из них сходятся во мнении относительно его важности. Эффект соседства находит отражение в образовательных достижениях, девиантном поведении, социальной изоляции, социальной и профессиональной мобильности людей. Таким образом, одной из основных задач исследований эффекта соседства является определение истинных причинных эффектов, которые считаются важными, тогда как большинство работ в данном направлении лишь показывают корреляции между индивидуальным результатом и характеристиками соседства.

1. Atkinson R., Kintrea K. (2001) *Disentangling Area Effects: Evidence from Deprived and Non-deprived Neighbourhoods*. *Urban Studies*, Vol. 38, N12, 2277-2298, 2001.

2. Buck, N. (2001). *Identifying Neighborhood Effects on Social Exclusion*. *Urban Studies*, 38, 12, 2251-2275.

3. Cheshire Paul (2011) *Are Mixed Community Policies Evidence Based? A Review of the Research on Neighbourhood Effects*. “*Neighbourhood Effects Research: New Perspectives*”, Springer Verlag, 2011, Chapter 6, 121-146 pp. Maarten van Ham, David Manley, Nick Bailey, Ludi Simpson, Duncan Maclennan. 267-268.

4. Galster, G. (2001). *On the Nature of Neighbourhood*. *Urban Studies*, 38, 12, 1, 2111-2124.

5. Jencks C., Mayer S. (1990) *The social consequences of growing up in a poor neighborhood*. In *Inner-City Poverty in the United States*, ed. L. Lynn, Jr., MGH McGahey, pp. 111-185. Washington, DC: Natl. Acad. – Press.

6. Levy Diane K., McDade Zach, Dumlao Kassie (2010) *Effects from living in mixed-income communities for low-income families: A Review of the literature*. *The Annie E. Casey Foundation*. – November, 2010. - P. 34.

7. Lupton Ruth. (2003), ‘*Neighbourhood effects*’: can we measure them and does it matter? *CASE paper 73*, Centre for Analysis of Social Exclusion, London: London School of Economics, 24.

8. Robert D. Dietz (2002) “*The estimation of neighborhood effects in the social sciences: An interdisciplinary approach*”, *Social Science Research* 31(2002) 539-575 pp.

9. Robert J. Sampson, Jeffrey D. Morenoff, and Thomas Gannon-Rowley (2002) “*Assessing “Neighborhood Effects”*”: *Social Processes and New Directions in Research*, *Annual Review of Sociology Volume 28* (2002) 443-478 pp.

10. Ruth Lupton (2011) "Theorizing and Measuring Place in Neighbourhood Effects Research: The Example of Teenage Parenthood in England". "Neighbourhood Effects Research: New Perspectives", Springer Verlag, 2011, Chapter 6, 121-146 pp. Maarten van Ham, David Manley, Nick Bailey, Ludi Simpson, Duncan Maclennan.

11. Susan E. Mayer, Christopher Jencks (1989) "Growing up in poor neighborhoods: How much does it matter?" *Science*, Vol. 243, 1441-1445 pp.

Түйін

Мақалада қалалық зерттеулердегі көршілестік әсерін зерттеудің теориялық және қолданбалы бағыттары ұсынылған. Көршілестіктің себепті әсерлерін анықтаудың әдіснамалық мәселелері қарастырылған. Аралас аудандар саясатын жүргізудегі шет елдердің тәжірибесі талданған.

Summary

Article presents the main theoretical and applied research in the urban neighborhood effects studies. The methodological problems of identifying the causal effects of neighborhood are considered. The experience of foreign countries in conducting mixed neighborhood policy is analyzed.

Резюме

В статье представлены основные теоретические и прикладные исследования эффектов соседства в городских исследованиях. Рассмотрены методологические проблемы выявления причинных эффектов соседства. Анализируется опыт зарубежных стран в проведении политики экономически смешанных районов.

A FACTOR ANALYSIS OF TOURISM DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN

Kh.Mamanova - PhD student of Kazakh National Teacher's

Training University by Abay, Faculty of Political Science, Sociology and Philosophy,

M.Sadyrova – doctor of Social Sciences, Professor

of Kazakh National Teacher's Training University by Abay, Faculty of Political Science,
Sociology and Philosophy,

H.Tufekcioglu –

doctor of Social Sciences, Professor of Istanbul University, Turkey Republic

The tourism industry in Kazakhstan is considered as one of the most promising sectors of the economy, the successful development of which will contribute to its competitiveness and get rid of the dependence on natural resources. Over the past five years as part of the tourism development program, a budget of 50 billion tenge was allocated. The bulk of these funds were directed to the development of tourism infrastructure, a mechanism of state regulation and support of tourism, and the formation of an attractive tourist image of Kazakhstan within the country and abroad.

The legal basis for tourism in Kazakhstan was defined through the "On the tourist activity in the Republic of Kazakhstan", "The concept of the development of tourism in the Republic of Kazakhstan", "State program of development of tourism in the Republic of Kazakhstan for 2007-2011", "The State Program on Forced Industrial-Innovative Development of Kazakhstan for 2010-2014" laws. The concepts of the industrial-innovative development and state program FIID, tourism was highlighted as a separate area in the 3 main blocks of economic development - "The development of new labor-intensive industries".

The tourist industry in Kazakhstan along with financial instruments is also stimulated by legislative action. One popular step in this direction is the deregulation of licensing travel agencies, which began in January 2012 [1]. According to the participants of the tourist market, the liberalization of legislation substantially increases market access and reduce administrative barriers for new players.

However, despite all the efforts of the authorities, the pace of development of the tourist industry in the country remains poor. According to statistics, the share of tourism in the formation of the national income is only 1% [2]. According to the World Economic Forum "Travel and Tourism: Competitiveness 2011" Kazakhstan is in the 93rd position out of 139 countries. It is also significant that, according to the annual ranking of the World Tourism Organization, Kazakhstan was not included in the list of top ten countries of the World Tourism rankings [7].

Kazakhstan is steadily growing outbound tourism. According to the Statistics Agency of Kazakhstan, in the period from 2007 to 2011 the number of citizens who went to other countries increased from 4.5 to 8 million. There are steadily growing number of those who use the services of travel companies to arrange travel to other countries - from 295 thousand in 2007 to 391 thousand in 2011. The main tourist destinations of Kazakh citizens are Turkey, China, UAE and Thailand.

But, from the point of view of the development of its own economy outbound tourism cannot be a measure of success of the tourism segment. Levels of development of the tourism industry in any country are measured by indicators of inbound and domestic tourism.

In 2011, the volume of inbound tourism, according to the Statistics Agency of Kazakhstan, was 5.7 million people. It should be noted that this number over the past few years has been stable, ranging between 4-5 million people. Of these, the services of travel agencies were used by only 36 thousand or 0.64% of all visitors entering the country. And for the past five years, there has been reduction in foreign visitors using the services of travel agencies. In 2007 the travel agencies served 62 thousand people, in the crisis year of 2009 this figure decreased 2-fold to 31 thousand people. Visits to Kazakhstan for foreign citizens are mainly private. Statistics show that more than 63% of visitors in 2010 came here for personal use, and for tourism came only 48 thousand or 1% of non-resident visitors [2].

Comparative data from recent year's show that the tourist attraction of Kazakhstan abroad is not only low, but also continues to decline. As seen in the chart from 2006 to 2010, the number of tourists has decreased by almost half - from 92 thousand to 48 thousand people.

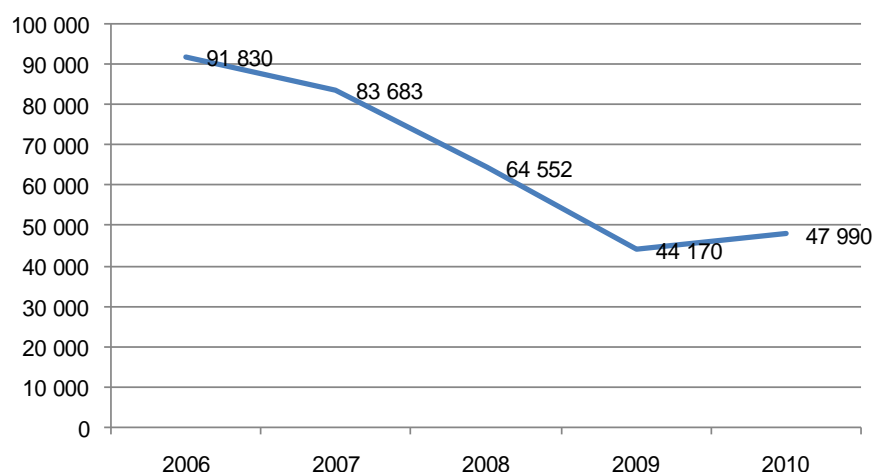

Fig. 1 Change in number of non-resident visitors who enter the country for tourism

Among the non-resident visitors the proportion of immigrants from the former Soviet Union countries prevails, 89%, namely, Russia, Kyrgyzstan, and Uzbekistan. From foreign countries to Kazakhstan, more often, come from China, Germany, Turkey and the UK.

The situation is more optimistic in the segment of domestic tourism. The data show that over the past ten years, the number of domestic tourists travel agencies served has doubled and now stands at more than 200 thousand people. The number of permits sold in 2010 amounted to 205 thousand units, which is 2.5 times more than in 2003. In total, the share of tourism organizations serving visitors of domestic tourism now accounts for 34%, according to the trend, in the next few years the volume of domestic tourism will grow [2]. An increase in domestic tourism has contributed not only to developing Kazakhstan's tourism facilities, but also the reduction of interest in the outside areas, increased due to instability in countries such as Greece, Egypt and other Arab countries.

Thus, an overview of outbound, inbound and domestic tourism in Kazakhstan clearly reveals the problem of the imbalance of tourism segment. The tourism market in the country, as shown above, is focused primarily on outbound tourism, the service that is the focus of the vast majority of travel agencies. Unfortunately, despite all the measures taken, the number of foreigners choosing Kazakh tourist destinations for a trip is too small to serve as a basis for promoting tourism market.

In this regard, it is clear that the observed increase in recent years in the number of tourism organizations is due to the growth of outbound tourism. Statistics show that, even in times of financial crisis of 2008-2009, the number of visiting tourists has remained stable, while in this period there has been a significant reduction in the volume of inbound and outbound tourism. Especially indicative of the decline is that of domestic tourists in 2009, to 122 thousand people - almost to the level of 2004. But, in 2010, there was a gradual recovery of previous rate of domestic tourism, although 2006 figures of 209 thousand people in the near future will not be easy to achieve.

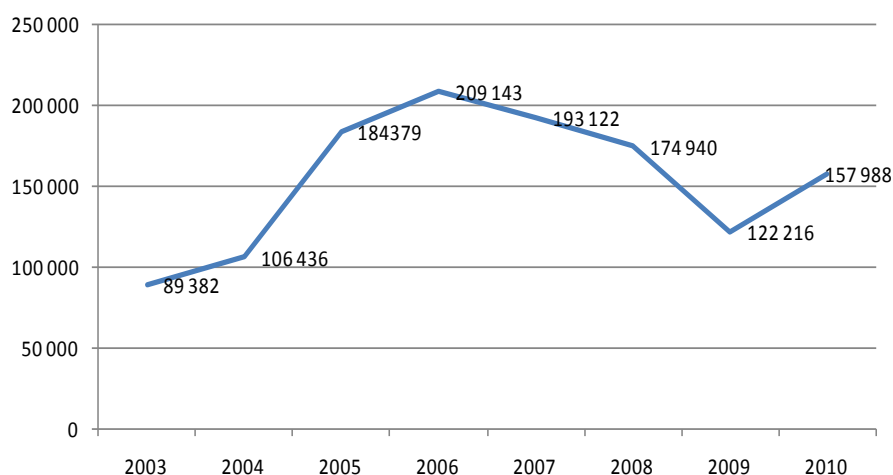

Fig. 2 Dynamics of the number of domestic tourists served by tourist organizations

Tour companies in Kazakhstan, due to their specialization in outbound tourism, almost did not feel the negative effects of the economic crisis. The number of travel agencies in 2008-2010 remained increased slightly, 7.2%. If you look at the longer retrospect, over the past eight years, the number of tourist companies has almost doubled, from 713 to 1252 units.

For a more detailed view of the market of tourism in Kazakhstan and prospects of its development presents an analysis of the ratio of 2 major parameters - population size and the number of operating travel agencies.

Kazakhstan, which is the 9th largest country in the world by land area, has a very low population density, the parameter of the population plays a big role in terms of the potential consumers of inbound and domestic tourism.

The ratio of the population and the number of travel agencies in the regions of Kazakhstan reflects a pronounced imbalance. More than half (56.7%), travel agencies are concentrated in Almaty. Further, the number of regions with the highest number of tour agencies follow Astana (10.3%), Karaganda (5.7%), Pavlodar (4.7%), North-Kazakhstan region (3.1%) and the Almaty region (3.0%) [2]. Apart from Almaty suburbs and South Kazakhstan region, rapidly growing demographically and in terms of the consumer market is the capital city of Astana.

Contrary to the population densities, the focus of travel agencies, or business activity in specific areas, the tourist sphere, in addition to an urban metropolis Almaty and Karaganda region, a leader in these northern regions, as Pavlodar and North Kazakhstan regions.

Imbalance in the tourism industry is also reflected in the fact that out of the total number of tourist companies in Kazakhstan, only 14% are organizing internal tourism. First, most travel agencies focused on outbound tourism, providing a package of services on a trip to Turkey, Egypt, the United Arab Emirates, China and other areas. Their customers are concentrated primarily in Astana and Almaty. Secondly, Astana and Almaty have relatively good infrastructure, comparable to Western Europe. In the regions, the situation is quite different.

In Almaty, the tourists come from foreign direct flights. In the metropolitan areas there are trained guides and developed hotel businesses. In its vicinity, up from Charyn Canyon to Lake Issyk and Chimbulak there are national parks, nature reserves, campsites and rail connections. In the provinces there is very little to no infrastructure, transportation networks are underdeveloped and the quality of roads is inadequate. To many potentially attractive sites access is limited due to the lack of state highways.

Travel agencies specializing in incoming tourism have further costs to consider. Along with the business tourism they deal with a significant share of ecotourism. For this an organization requires significant investment in infrastructure - hiring qualified guides, construction, rental accommodation facilities. Therefore, at this stage it is

quite logical that imbalance that has emerged in the tourist market of Kazakhstan. Inadequate infrastructure, weak popular domestic destinations and the population growth with increased wealth, create favourable conditions for the development of outbound tourism, but significantly inhibit the formation of a segment of tourism in Kazakhstan.

Given the above trends, the prospects of tourism industry in Kazakhstan in the medium term is poor. In the case of the present situation, when the tourist firms develop only through outbound tourism, and the number of non-resident tourists steadily decreases, it is difficult to expect significant progress in this area. Especially when one considers that the measures taken by the government so far have not yielded significant results.

Analysis of the current situation shows that there is a whole set of problems, because of which the tourist branch in Kazakhstan may not reach a steady level of development. These problems are well-known and have been voiced for the past few years by government officials and various experts, in varying degrees, representing the tourism industry. Based on a review of open sources one can provide the following classification of the factors hindering the development of the tourism industry in Kazakhstan.

The key problem of this trend is the low volume of attracted investments in tourism and unstable rates of growth. According to statistics, in 2010, this area was invested 246,445 million tenge. Compared with 2006, the volume of investments increased significantly, but it should be noted that in 2009 it was only 119,860 million tenge. In this case, the apparent effects of the economic crisis, which revealed that the tourist industry is very "sensitive" to economic fluctuations.

The problem of the poor state of infrastructure is multi-layered. It is not only worn out and the limited road and rail, but also the weak development in chains of hotels, hotels in the cities, motels, camping along the trails and hiking trails. To date, relatively developed hotel chains are in major cities like Almaty and Astana. Most placements are worn, as they were built during the Soviet period. (Estimates of the degree of deterioration of hotel base are up to 80%). Kazakhstan has 677 (according to 2010) active placements (hotels, motels, campgrounds, tourist centers, guest houses, holiday homes, etc.), which is 212 more units than in 2006. Despite the increase in the number of placements, their occupancy rate is very low at 21%. A hotel chain can only be deemed successful if occupancy is more than 60%. Using this indicator lists only Atyrau and Mangystau region - 60 and 64%, respectively.

The low popularity of Kazakhstan placements among foreign visitors is shown by the fact that these services have been used by only 12.6% of all the citizens of other countries who arrived in Kazakhstan in 2010. I.e. if this year there were 4.7 million foreigners, only 594 thousand of them stayed in hotels and other types of placements. It turns out that visitors from other countries prefer to live in rented apartments and houses rather than rent a hotel room. The reason is not only the high cost of hotels, compared with rented housing, but also the lack of hotels of varying class.

Speaking of tourism infrastructure the only one that meets internal standards is air transport, which is used by the vast majority of exit and entry of tourists. But, for domestic tourism, which is characterized by overland travel, it is important to the development and maintenance of the road network. Statistics show that almost half of domestic tourists prefer to travel by car.

An integral element of the tourist infrastructure is the system of professional training in the tourism and service industries. To date, problems with staffing tourist activity does not impact upon big cities like Almaty and Astana, while in other regions there is an acute shortage of workers in this sector. It is not just about professional guides and tourism manager, but also the operating personnel. The main reason is the low labor costs in the industry, inefficient system of training, lack of opportunity to do an internship and low level of knowledge among teachers. It is clear that the shortage of qualified personnel in the field of service businesses and tourism are forced to hire people without special training and experience, which will certainly affect the quality of services provided.

Kazakhstan's government is preparing the new program of long-term development of the tourist industry. According to the statements of the ministry of industry and new technologies, this program will also provide mechanisms to solve the existing problems in the field of tourism. At the end of 2012, this ministry is planning to hold a competition for regional projects, make financial and economic analysis of the instruments of state support. The purpose of the program is to make tourism in Kazakhstan a powerful industry that provides a steady GDP growth and stimulates the development of many related industries.

To guide the development of Kazakhstan, selected countries such as Turkey and Malaysia, which today are the absolute leaders in the global tourism market, should be studied. The experience of these countries shows that within a relatively short period of time, you can make significant progress in the creation of the tourism industry.

The main thing, a carefully thought-out policy in the field of tourism, as well as a systematic approach for its implementation.

In order to make the most of the potential of Kazakhstan it is important to build an effective economic policy based on a scientific approach that takes into account the real situation and the experience of other countries. The level of development of tourism in Kazakhstan is currently at a level Turkey was at in the 60 s and 70 s. A common characteristic of the two countries is that the authorities are fully aware of the opportunities offered by tourism to the country and at this time Turkish politician began to make a special emphasis on the development of the industry in their speeches. However, the economic potential of Turkey at that time was limited, and the government's plans were not always accompanied by the necessary resources. Due to a lack of budget funds and investment Turkish authorities were forced to identify priority areas for the tourism industry. It is in these areas that the Government of Turkey gave an emphasis to attracting investment.

A similar situation exists in the tourism industry in Kazakhstan today. The government has identified the key projects of the international level, which will be developed by individual system development plans. These areas are the Schuichnsko-Burabay resort zone, ski resorts near Almaty and the marine recreation area at Kenderli. The next level - regional projects focused on domestic tourism. This includes Alakol, Balkhash, Bayanaul, Turkestan and others. For each of these resorts the government aims to create a plan for the development of infrastructure with the needs of economic, environmental and social positions.

The main stops to the industry will remain undeveloped small businesses, lack of investment, poor infrastructure, low level of service, an insufficient network of accommodation, corruption and the inefficiency of government. You can also predict the preservation of imbalance within the development of the tourism industry, which is reflected in the concentration of the travel agencies in major cities and regions lagging behind.

The question of what measures should be taken to improve the situation in the tourist market remains open. The Government by the end of the year must submit a new program for the sector, the content and the effectiveness of which will determine the future of Kazakhstan's tourism. A possible positive effect is expected in result of the implementation of the country's major economic projects like FIID, "Roadmap 2020" and the "Western China - Western Europe". First of all, these programs should address the development of the road network.

Based on an analysis of the strengths and weaknesses of the tourist industry in the Republic of Kazakhstan, as well as the experience of Turkey, the following measures can be put forward which will contribute to the development of tourism in Kazakhstan.

However, there remains a need for an effective system of institutions to promote goodwill, as well as mechanisms for coordination and implementation of key program activities in the field of tourism. To do this, it is important to strengthen the role of structures such as the Ministry of Industry and New Technologies and Business Association (NEP "Atameken", Kazakhstan Tourist Association). At regional authorities it is advisable to create the Department of Tourism similar to that created within Almaty.

Overall analysis of the situation of the tourism sector in Kazakhstan shows that to date the development of tourism in the country has been difficult to achieve, and it has a complex character. The most significant factor is an underfunded sector with significant deterioration of infrastructure, lack of staff and poor incentives for people to invest in the tourist market. The solution to these problems mainly depends on the success of the state regulation in this area, as well as the efficiency of the state apparatus, involved in the implementation of tourism development policy in general. However, the experience of countries such as Turkey indicates that at present, the Kazakh authorities should reconsider the former approach to tourism development. A shift away from the "residual" principle of financing the sector and take measures to improve the investment attractiveness of tourism.

In general, the most important condition for the success of all government policy is to maintain continuity and strategic vision at all stages of its implementation. Only in this way, you can the country make a quantum leap towards the formation of a highly efficient and competitive tourist industry.

1. Закон Республики Казахстан от 15 июля 2011 г. № 461-IV "О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования разрешительной системы" // Ведомости Парламента РК, 2011 г., № 12 (2589), ст. 111.

2. Статистический сборник Агентства Статистики РК «Туризм Казахстана: 2007-2011 гг.». – Астана, 2012 г.

3. Государственная программа развития туризма в Республике Казахстан на 2007-2011 годы. <http://astana-tourism.kz/>.

4. Данные Ассоциаций Туристских Агентств Турциии//ForeignVisitorsFigure&TouristSpendingByYears, http://www.tursab.org.tr/en/statistics/foreign-visitors-figure-tourist-spending-by-years_1083.html.

5. По данным Госстатагентства, в Казахстане наблюдается уверенный рост туристической отрасли, http://www.zakon.kz/top_news/4504396-po-dannym-gosstatagentstva-v.html.

6. *Туристская сфера в Республике Казахстан: анализ, оценка и механизм развития* Дүйсен Г.М., докторант Института экономики МОН РК, кандидат экономических наук, www.kisi.kz.
7. *UNWTO World Tourism Barometer*, (2011).
8. *World Economic Forum "Travel and Tourism: Competitiveness 2011"*, (2011).

Түйін

Мақалада Қазақстандағы туризм саласының әлеуметтік-экономикалық даму ерекшеліктеріне факторлық талдау жасалған.

Summary

The article about the features of formation and development of tourism in Kazakhstan - as a one of the most promising economic modernization sector of Kazakhstan's society.

Резюме

В статье сделан факторный анализ социально-экономическому развитию туризма в Казахстане.

СТАНОВЛЕНИЕ КОРПОРАТИВНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В НЕФТЕГАЗОВОМ СЕКТОРЕ КАЗАХСТАНА

Г.Н. Булдыбаева - *PhD докторант КазНПУ им. Абая*
Институт магистратуры и PhD докторантуры
кафедра политологии и социально-философских дисциплин

Развитие казахстанского бизнеса в процессе социально-экономических преобразований привело к распространению акционерной формы организации бизнеса, развитию интеграционных процессов и повышению роли корпоративного управления в нефтегазовом секторе Казахстана.

Развитие общества и бизнеса взаимосвязаны. Бизнес является неотъемлемой частью современного общества. В казахстанском обществе особое внимание уделяется развитию нефтегазовой отрасли. Данная отрасль экономики влияет на структуру бюджета и на процессы ценообразования в казахстанском обществе. Общество в свою очередь, влияет на эффективность функционирования бизнеса качеством и уровнем и составом рабочей силы в нефтегазовой индустрии, уровнем сбыта и продажи, также покупательской способностью потребителей, уровнем содержания и стабильными условиями труда. Благополучное социальное окружение, эффективные социально-экономические условия в казахстанском регионе, в том числе в Западном регионе способствует развитию бизнеса в нефтегазовой отрасли и стимулирует его социальную ответственность. Успешный бизнес в нефтегазовой отрасли измеряется такими индикаторами, как обеспеченность рабочими местами населения Западного региона, уровень инвестиции на производство товаров и услуг, доля налогов на государственном и на региональном уровне, налоговая дисциплинированность, структура и эффективность социальных программ предприятия нефтегазовой структуры.

Разведки из крупнейших нефтяных месторождений в мире Кашаган, повышает статус Казахстана как одного из крупнейших производителей углеводородов не только на региональном, но и на международном уровне. Добыча нефти и газового конденсата от нефти и газа бассейнов Казахстана составил до 79,5 млн. тонн в 2010 году до 4% от производства в 2009 году. Казахстан поднял экспорт нефти и газового конденсата до 72 миллионов тонн в 2010 году, что составляет почти 91% от добытой нефти в 2010 году. Добыча газа в Казахстане в 2010 году составил до 37,4 млрд куб. На данный момент казахстанский газ поставляется в Россию только, однако планируется другой независимый трубопровод который будет построен в направлении Китая в 2013 году. Ожидаемое количество казахстанского газа для поставки в Китай 10 миллиардов кубических метров. [1]

С обретения независимости Казахстан не имеет финансовых и технических возможностей для разработки гигантских нефтяных месторождений, таких как Тенгиз и Кашаган. Именно тогда было решено привлечь иностранных инвесторов, компаний, которые имеют опыт и финансы, необходимые для разработки этих месторождений. Такие компании, как ТШО и NСОС являются в соответствии с соглашением о разделе продукции, которые учитываются на ноль налоговых обязательств в период развития. Обе эти компании взяли на себя эксплуатации нефтяных месторождений, а также взяли на себя

социальную ответственность перед народом и обществом в регионе. Принимая эту ответственность, вызвало много плановых и внеплановых форм ответственности для бизнес-субъектов, которые борются с последствиями различных национальных и организационных культур, каждый день.

В современном обществе корпоративное управление в нефтегазовом секторе Казахстана характеризуется как принцип организации деятельности компании, обеспечивающий соответствие реалиям конкретного региона, уровню развития общества. Следовательно, в настоящее время актуальным является изучение с социологической точки зрения проблемы корпоративного управления в дискурсе социально-корпоративной ответственности компаний нефтегазового сектора западного региона Казахстана. Разработка и введение в деловую практику Кодекса корпоративного поведения требует социологического анализа определения индикаторов социально-корпоративной ответственности производственных предприятий различных уровней. Основная проблема с корпоративной социальной ответственностью на данный момент является отсутствие связи, компании пожертвовавшие большую сумму валюты, не имеют возможности проверить назначение, а так как нет контролирующего органа, который может обеспечить компаниям и сообществу о том, что было пожертвовано, такое несоответствие ставит саму идею КСО на риск. До 2005 года казахстанские национальные бизнес-структуры понимали КСО как единовременное пожертвование денег или акт благотворительности. КСО был сформирован транснациональными корпорациями, работающих в Казахстане.

В казахстанском обществе к социальной ответственности бизнеса в последнее время уделяется особое внимание. Успешное функционирование социально ответственного бизнеса является основой острых социальных проблем на уровне региона и конкретного предприятия [2]. Ситуация после приобретения независимости Казахстана характеризуется углублением разрыва между богатыми и бедными, слабостью гражданского общества, безработицы, усилением проблем экономического и социального характера, как миграция, инфляция, кризис и т.д. Результатом стали изменения в продолжительности жизни, состоянии здоровья казахстанцев, рост настроений пассивности и апатии. Эти явления негативно воздействовали на устойчивое социальное развитие общества. В этом отношении повышение социальной ответственности нефтегазовых компании в решении социальных проблем региона, в целом казахстанского общества играет огромную роль в улучшении социального самочувствия населения Западного региона. В Послании Президента РК Н.А. Назарбаева «Стратегия 2050» отмечено, что в интересах будущего нации и безопасности государства нужно создать стратегический «резерв» углеводородного сырья. Стратегический резерв станет фундаментом энергетической безопасности страны. Мы должны перейти от простых поставок сырья к сотрудничеству в области переработки энергоресурсов и обмена новейшими технологиями. К 2025 году мы должны полностью обеспечить собственный рынок горюче-смазочными материалами в соответствии с новыми стандартами экологичности [3].

Текущая ситуация КСО в Казахстане отличается от других стран. Поскольку основной отраслью страны является нефть, международные нефтяные компании были в то же время разработчиками политики КСО в Казахстане [4]. Подавляющее большинство казахстанских компаний осуществляют политику корпоративной социальной ответственности бизнеса с целью повышения своего делового имиджа, инвестиционной привлекательности, приобретения доверия заинтересованных групп (потребителей, персонала, территориального сообщества и социума в целом). Однако данная политика компаний нефтегазовой индустрии не способствует созданию единой концепции социально-корпоративной ответственности в данном секторе экономики. На современном этапе развития отдельные казахстанские компании, как и зарубежные крупные компании, предпринимают действия по внедрению международных принципов прозрачности, экологической безопасности, трудовых отношений и т.д., но они вынуждены реализовать свою социальную политику в контексте превалирования неформальных практик с акцентом на ассистенциализм относительно взаимодействия по линии власть – бизнес-сообщество. Подобный контекст ограничивает свободу действий бизнес-сообщества в свете реализации собственных социальных инициатив, вследствие чего действия бизнес-сообщества нередко характеризуются компульсивностью. Такое положение во многом обусловлено:

- а) недостаточной проработанностью государственной политики формирования корпоративной социальной ответственности;
- б) несформированностью конгруэнтной системы социальных экспектаций бизнеса, государства и общества;
- в) дизъюнкцией сопоставимых показателей, позволяющих *сравнивать успехи отдельных компаний в области корпоративной социальной ответственности.*

В нефтегазовом секторе Казахстана разработаны базовые индикаторы, отвечающие международным рекомендациям в этой сфере, и, одновременно с этим, данные показатели адаптированы к российским

реалиям и законодательству. Практика бизнеса показывает, что там, где корпорации недостаточно эффективно реализуют принципы корпоративной социальной ответственности, возникают серьёзные проблемы – в коллективе, в местном сообществе, возникают вопросы с экологией. Известно, что повышения рыночной стоимости компании в современном мире сегодня не достигнуть без такого показателя, как деловая репутация (которая, кстати, имеет свой качественный и количественный показатель). Поэтому формирование доверия к компании в коллективе, в обществе, в деловой среде – серьёзная работа. И она должна соответствовать лучшим стандартам и образцам, которые существуют в международной практике. Кроме того, проводимые преобразования в социальной сфере напрямую соотносятся с программой Главы государства «Социальная модернизация РК: 20 шагов к Обществу Всеобщего Труда», в которой чётко отмечается необходимость «найти оптимальный баланс между экономическими успехами и обеспечением общественных благ». Президентская программа является уникальным инновационным управленческим решением социальной модернизации общества» [5]. Следовательно, нефтегазовым компаниям на корпоративном уровне необходимо строить эффективную, ориентированную на международные стандарты систему управления социальной ответственностью для всей группы компаний. Данный процесс предполагает эффективно использовать экспертные ресурсы и корпоративные возможности менеджеров всех уровней управления. Изменения затронут такие направления, как управление социальными проектами, экология, охрана и безопасность труда, связь с общественностью, управление человеческими ресурсами, взаимоотношения с заинтересованными сторонами (стейкхолдерами).

Следует отметить, что так или иначе корпоративная социальная ответственность нефтегазовых компании в Казахстане должна рассматриваться в контексте формирующегося «рынка социальных услуг».

Основные трудности выработки адекватной модели корпоративной социальной ответственности для казахстанских корпораций в сфере нефтегазовой индустрии определяются целым рядом обстоятельств, включая:

- начального этапа становления корпоративной идентичности казахстанского бизнес сообщества;
- превалирование административных рычагов управления со стороны органов государственной власти на фоне отсутствия стратегических ориентиров развития страны;
- слабая развитость и декларативность нормативно правовой базы;
- небольшой опыт практической работы казахстанских корпораций в сфере нефтегазовой индустрии по тематике корпоративной социальной ответственности;
- неразвитость концептуального и терминологического аппарата.

1. *Wikipedia* материалов на Казахстан www.wikipedia.org

2. Sadyrova M., “Socio-occupational mobility of intellectuals in the modern Kazakh society”, *Вестник КазНПУ им. Абая. Серия «Социологические и политические науки»*. № 1 (37), 2012.

3. Послание Президента РК Н. А. Назарбаева «Стратегия 2050». // *Казахстанская Правда*. Декабрь 2012 г.

4. Аналитическая служба, агентство по изучению инвестиций "Газовая промышленность в Республике Казахстан. Рост поддерживается", *Kazenergy Special Edition*, 2012.

5. *Социальная модернизация Казахстана: «20 шагов к Обществу Всеобщего Труда»*. // *Казахстанская Правда*. 23 июля 2012 г.

Түйін

«Қазақстанның мұнай-газ секторындағы корпоративтік әлеуметтік жауапкершіліктің қалыптасуы» атты мақалада экономиканың мұнай-газ секторының аймақтың әлеуметтік дамуына әсері талданған. Осы сектордағы корпоративтік әлеуметтік жауапкершіліктің индикаторлары мен ерекшеліктері көрсетілген.

Резюме

В статье «Становление корпоративной социальной ответственности в нефтегазовом секторе Казахстана» анализируется роль нефтегазового сектора экономики на социальное развитие региона. Показаны индикаторы и особенности корпоративной социальной ответственности в данном секторе.

Summary

Given article “The development of corporate social responsibility in the oil and gas sector of Kazakhstan” analyses the influence of the oil and gas sector in the social development of the region. Also, shows the indicators and importance of the social corporate responsibility of the given sector.

SOME PROBLEMS OF VALUE IN PHILOSOPHY

M.Mussabekov- doktorant PhD of
Kazakh National Pedagogical University after named of Abay

“The modern philosophical dictionary”, in which article “value” is written by V.I Plotnikov., according to it, value is “developed in the conditions of a civilization and form of their relations directly endured by people to valid samples of culture and to those limiting possibilities on which ability of each individual to project the future depends on and to estimate “other” and to keep in memory the past” [1] In this connection there is a question: and if this form worries not directly, but through or at all doesn't worry, whether that is it a value? A question: and if samples of culture do not have general meaning and are significant only for the certain nation, social group, at last the concrete individual? Also what is it “limiting possibilities”? Who and by what criteria's has defined this possibility? And whether only ability of “each individual is connected with values to project the future and to keep in memory the past”? At last, if value is only the form of the relation to something it means that it “something” (as well as according to O.G. Vrobnitski and V.L Abushenko.) in itself doesn't possess valuable characteristics, this is not a value. Such conclusion follows from early treatment of values.

In 2000-2001 years, “the new philosophical encyclopedia” was issued. According to V.K. Shokhin, the author of article “value”, value is “one of the cores of the philosophies universality, meaning in the general non-verbalized view, “cold” components of most deep layer of all intentional structures of the person – in unity of subjects of its aspirations (aspect of the future), special experience – possession (aspect of the present) and kept its “properties” in hiding place of the thoughts (aspect of the past), - ascertain its private world as “unique-subjective life” [2]. At once it is possible to notice, that if all above mentioned interpretations of essence of value (V.L. Abushenko and V.I. Plotnikova) quite could be published in any Soviet philosophical directory, and given hardly ever. After all if those for a reference point take a society and public person (i.e. they social and anthropocentric) as quite objective a phenomenon, then in K.Shohin, at first, irrationalize values, at second exhausts them somewhere in depth of individual mentality. It is frankly subjective interpretation of value. In comparison with it, definition given in recently republished “the philosophical dictionary” of G.Schmidt, looks almost respectably. “Value - it is told there, - is not property of any thing and it is possibility to reveal essence and simultaneously a condition of full life of object» [3].

Thus, clearness in interpretation of essence of value isn't present. Obviously, realizing difficulties in possibility to offer the understanding of the given phenomenon, A.I. Rednichenko, in the article “value” for “the dictionary of philosophical terms” (2004) was limited delineating of a spectrum of the interpretation which are available in the literature. He writes: “the range of interpretation concept of value at representatives of various movements is wide enough: from understanding of value as special type of phenomena of a verified reality –“rag qualities” (Amisander) to ontology-theological characteristics of concept “value”at Sheler and others. [4] We are not left to do anything, how address to basic interpretations of essence of values and critically to analyze them.

For the first time, value phenomenon has been specially designated by the German philosopher and the physiologist R.G. Lottse (1817-1881). In the composition of "Logics" (1874 y.) he has spent strict distinction between life of a thing and the importance of its semantic maintenance and value. However at the full capacity the problem of values in general, cognitive in particular, has declared itself in works of neo-continians Badenskod (Fryeburg) school, first of all, V. Vindel bandem and G. Rikkert. The last one, especially treats the problems of values in works “about concept of philosophy” (1910y.) and “about system of values” (1914 y.). The second paragraph of article “about concept of philosophy” is called “value and reality”.

The logic of reasoning of G. Rikkert: a philosophy subject is a world as a whole, or the world as whole. She aspires to develop that is called as outlook. To reflection of I and the world, or otherwise – the subject and object. In mutual relation of I and the world, the subject and object noted by Rikkert, consist of “a world problem”. The given problem supposes two decisions. The first consists in that, proceeding from object, to understand world whole by means of inclusion in it, the subject, the second decision consists in, that, on the contrary, proceeding from the subject to build the world whole. So, Rikkert marks, that there are two opposite outlooks, from which everyone is unilateral and, hence, not true. One is objectivist, another subjectivist. Neither that nor another doesn't solve an outlook problem, “the concept offered by them about the world, - noted by G. Rikkert, - it is too narrow. Both of them don't leave frameworks of the valid life, but as though wide we thought of life, it nevertheless only a world part. Except life there are still values which importance we want to understand. Only set of life and values make up together that, which deserves a world name». [5]

This is a main provision of G. Rikkert and in general of neo-continians Baden school: the world including the subject and object, not is the whole world, but only its part. Usual people, marks Rikkert, argue as follows. In some objects it is possible to find out the value. Them, also usually name as values. But it is a full mistake. For example, a picture or sculptures are named as value. But whether, a cloth, paints and a varnish of a picture or marble (bronze, a tree, a granite and etc.) – are values? It makes sense, notices Rikkert such objects to name as “blessings” distinguishing them from those values which are contained in these objects. However, value, undoubtedly, somehow connected not only with object, but also with the subject: after all it estimates the object. Then, there is a question: might be that, the act of an estimation and value are the same. So usually also think, marks Rikkert. Consider, therefore that without estimating subject there is no value, as well.

“We, - writes Rikkert, - meet here the one of the most widespread and at the same time confused prejudices in philosophy. Mixed values and estimation meets even there, where a problem of value and concept of the psychological act of the estimating subject, as however, any estimation and any will, in the same way as concept of value and concept of objects in which values are found out”, that is the blessings. However, value for us is always connected with estimations, but they are connected with them, and that is why, it is impossible to identify them with real estimations ». [6]

In our opinion, G. Rikkert acts absolutely correct by parting concepts of value and estimations. The estimation can exist and not exist, but existence of value takes place. Value is logically more primary that the estimation acts, and also the estimation, itself. But Rikkert goes further. He writes: “for value as value the question of its existence is deprived from any sense. The value problem is a problem of “the importance” (GELTUNG) values and this question not in any case doesn't coincide with a question on existence of the act of estimation”. The thesis that the question of value existence is deprived from sense and can be hardly accepted. After all, all values are concrete and so concrete the estimation acts: it is estimated, that is, the concrete object corresponds with concrete value. But values change, one appears, others disappear.

But G.Rikkert will disagree with such our judgment. After all he solves a problem of existence of values differently. He writes: “So, the blessings and estimations not a value essence, they represent connection of values with reality. Values thus, don't relate neither to area of objects, nor to area of subjects. They form absolutely independent kingdom lying on that side of the subject and object. If, hence, the world consists of reality and values, then in contradiction of these kingdoms, concludes the world problem. Contradiction it is much more wide than the object and subject contradictions. Subjects together with objects make one part of the world – the reality. They are resisted by other part, as values. The world problem is a problem of mutual relation of both of these parts and their possible unity». [7]

There is a question: what is this sphere, what is a measurement in which values are concentrated? Rikkert warns that the problem of values is insoluble from objectivist positions. Methadirika places values in a certain transcendental area, “the intuitive philosophy” (so Rikkert names philosophy of A.Bergson) places values in area till rational experience, in the immanent. Neither that, nor another, according to Rikkert, isn't capable to create the outlook, which capable to provide objective interpretation of the life meaning. If to search for that kingdom, “which would connect values with reality and that has laid down in a basis of desired outlook, then- marks Rikkert, - it is necessary to understand this unity in the sense, that both areas united in it, remain at the same time untouched in its virginity and feature. We search, thus, for an average kingdom, instead of any special third kingdom which is singly and independent, as values and reality, for these last settle alternative”.

This “average kingdom”, G.Rikkert connects with concept of sense. “The sense of act experience or estimation, - he writes, - not is neither life, nor its value, but hidden in the act of experience value, for value and as both communication and unity of both kingdoms, according to it, we will designate now the third kingdom a sense of kingdom that most to limit it from any life, penetration into this kingdom we will designate also by quite certain word “interpretation” (Deuten), in difference from objective descriptions or explanations (Erklaren) or from subjective understanding (Verstehen) the validity” , “To put it briefly, - explains Rikkert, - the sense inherent in the act of an estimation, on the one hand, not mental life, as it falls outside the limits of simple life, specifying on a kingdom of values. On the other hand, it is not a value, as it only specifies on values. And, at last, thanks to the average position, it connects together both divided kingdoms of values and reality. Correspondence to it and sense of interpretation (Sinndeutung) is not a life establishment, not also an understanding of value, but only seeing the subjective act of estimation from the point of view of its value for value, comprehension of act of an estimation as subjective relation to that possesses the importance. Thus, just as we distinguish three kingdoms: the validity, value and sense, it is necessary to distinguish also three various methods of their comprehension: an explanation, understanding and interpretation”. Thus, the world, according to Rikkert, consists of validity subdivided into object and the subject, values and sense.

From all considered we see that Rikkert, first, hasn't explained what is it value, its essence, secondly, didn't opened the way of existence of values and a place of their concentration; thirdly, to it «x» has added also «y» - hasn't told the sense about which, as well as about values of anything intelligible. His work "About system of values" nothing adds as well.

The known founder of philosophical anthropology M.Sheler discussed a problem of values (1916). Being follower of E.Guserlya, Sheler tried to apply the phenomenological approach to research of values, i.e. to construct a phenomenological axiology. L.A. Chuhina marks: "in a phenomenological axiology of Sheler, value are thought as objective qualitative phenomena ordering to the person norm of obligation and estimations and forming a special kingdom transcendental over empirical matters, being out of an existential reality. Value, by Sheler, is a phenomenon, itself found out in the act of emotional intuition, a phenomenon which is not, out of an orientation on it consciousness » [8].

Position of M.Sheler, basically, a little differs from G. Rikkert's position, but certainly, on many details doesn't coincide with it. There are some differences, Sheler divides values on positive and negative. At what, this distinction, he considers, "is defined by essence of values and is significantly perfect irrespective of, what we can feel those or other special values of contrast ...", i.e. defined objectively-ontologically. Sheler give some axioms of the axiology, noticing that some of them were already opened by F. Brentano: "They are that: existence of some positive value itself is positive value; existence of some negative value itself is negative value; non-existence of some positive value itself is negative value; non-existence of some negative value itself is a positive value".

The axiom according to which, the same value can't be positive and negative relates here; on the contrary, any negative value is positive, and any positive value is negative". Besides, there are "estimation principles: it is impossible to consider the same value as positive and negative etc."

M.Sheler distinguishes value and value carriers in which values are shown. It can be various subjects, the blessings and etc., the special place among which occupies persons. Sheler gives classification of persons which according to it, is built in strict hierarchy: there are highest and lowest values. "That a certain value is "higher", than another, - writes Sheler, - is comprehended in special act of knowledge of values which is called as "preference" [9]. The act. To preference, the neglect is opposite. The hierarchy of values, marks M.Sheler, can't be logically deduced. The person each time should define anew the status of this or that value in acts of preference-neglects.

In spite of the fact that some aspects of sheler's theory of values is positive, as a whole it is impossible to recognize this theory quite positive. It doesn't answer on a question of essence of values, about "place" of their concentration and etc.

Let's pass to the analysis of the theory of the values, developed by German philosopher N.Gartman, the founder of so-called «critical ontology». But besides ontology, but on the basis of it, he developed problems of the theory of knowledge, ethics, an esthetics and history philosophy. For understanding of the theory of values of N.Gartman, it is necessary to give the short characteristic of its Ontology. The world, according to it, has hierarchical: it consists of four "layers": unlimited nature, life, mental and spiritual life. N.Gartman writes: «Relations of layers of life can be reduced to three points:

1. Each layer has own principles, laws or categories. An originality of life of one layer never changes by means of categories of another – not the highest as they aren't adequate, nor the lowest as they are insufficient ...

2. In a layered structure of the world the highest layer always by weight is lowest. Therefore it has dependent life, and only "the life which is based on" ...

3. Dependence of the highest layer of life – not a hindrance for its autonomy. The lowest layer for it – is only a bearing soil ... [10]

Values, according to Gartman, along with area logic, relates to the sphere of ideal life. The sphere of values related to the field of matters, but isn't identical to it. Essence, distinguishes Gartman, "behave as laws by which real cases are entirely subordinated. In case of values it is not so. Real cases can correspond to them or as well not to correspond; and then in the first case they appear "valuable", in the second – "counter valuable". Values are not.

1. Плотников В. И. Типологический подход // Современный философский словарь. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Лондон, Франкфурт-на-Майне, Париж, Люксембург, Москва. – Минск: «ПАНПРИНТ», 1998. – С. 930–935.

2. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь. В 2-х т. – Т. II. – М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1958. – 1905 с.

3. Вебер М. «Объективность» социально-научного и социально-политического познания // Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С. 345–415.

4. Там же 346

5. Риккерт Г. О понятии философии //Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. – М.: Республика, 1998. – С. 13 – 42.
6. Там же 23 с
7. Там же 24 с
8. Там же 32 с
9. Шелер М. Формализм в этике и материальная этика ценностей //Шелер М. Избранные произведения. – М.: Гнозис, 1994. – С. 259 – 337.
10. Гартман Н. Проблема духовного бытия. Исследования к обоснованию философии истории и наук о духе //Культурология. XX век. – Антология. – М.: Юристъ, 1995. – С. 608 – 648

Түйін

Мақалада құндылық мәні қарастырылуда. Талдау жасала отырып рухани құндылықтардан кейін мәндік мазмұнын қарастырады. Аталмыш салада белгілі ғалымдардың ой-толғаулары келтірілген.

Резюме

В статье рассматривается понимание сущности ценностей. Поступательно приведен анализ специфически духовных ценностей, ставящих задачу проанализировать основные трактовки сущности ценностей. Приведены описания видных ученых в этой области.

Summary

In this material write about cultural and spiritual values. Value is only the form of the relation to something it means that it “something” in itself doesn't possess valuable characteristics, this is not a value. Such conclusion follows from early treatment of values.

ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ ТРИБУНА ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ

ТУРИЗМ В ДРЕВНИХ КУЛЬТУРАХ

*А.Амир - соискатель Института Человеческих Прав
Национальной академии наук Азербайджана, к.п.н.*

Шумерская культура. Шумерская культура образовалась с переездом людей в Месопотамию, приблизительно 4 тысяч лет до Рождества. В период правления шумеров, появление денег, письма и колеса стало поворотным пунктом в социально-экономической истории человечества. Это происшествие привело к развитию занятости, торговли и миграции. По этой причине шумеров можно считать основателями кочевого искусства. Наряду с шумерами вдоль рек Тигр и Евфрат, жило много людей и племён. Это сообщества и общества смогли создать краткосрочные государства. Аккадцы, амурийцы, ассирийцы, килданийцы являются первыми государствами, образовавшимися здесь. Между этими государствами и соседями, находящимися близко и далеко от территории Месопотамии существовали политические (иногда вражеские, иногда дружеские) и культурные отношения. Хитии, митании, эламы и кассии являлись такими соседями. /7, стр.28/.

Приблизительно 2000 лет до Рождества эламы, ведущие войну с шумерами, сумели победить их.

Иран. Исследования проведённые учеными показывают, что в 15-10 тысячелетиях в климате нынешнего Иранского плато произошли постепенные изменения. В плато завершился период дождей и начался период засухи (11, 27). Еще в древности в высоких горах, долинах и на равнинах внутри и вне плато расположились древние люди. Из культур, образовавшихся этими людьми мы можем привести эламскую культуру как пример. Смещение, присущее эламской культуре, стало причиной изменения традиций, культур и привычек древних обществ Ирана в данный период. Наличие некоторых подобных памятников объясняется движением племен из одного места в другое место, даже борьбой и временным проживанием. Например, обнаружение в холмах, окружающих Дамган, территорию Гейтария Шамира, керамических изделий красного цвета, принадлежащих Шушу, даёт основание сказать, что культура Шуша и Элама достигла этих, в то же время других территорий (5, 25). Племена, проживающие в Шуше, создали сообщество в то время. Каждое племя вступало в торговые отношения с различными государствами, сотрудничало в сфере торговых и политических отношений. Согласно вавилонским надписям, шумеры и племена происхождения Сами, проживающие в Двуречье, также строили с ними отношения. После отделения от своих союзников, эламы создали большое независимое государство. Иранское плато в это время имело важное значение в жизни народов Западного Азии. Так как культура Иранцев повлияла на правителей Месопотамии и в результате эти государства тоже добились развития в политической, социальной и экономической сферах. Создание рынков для иранских и иностранных купцов было одним из факторов, доказывающих развитие культуры в тот период.

Профессор Гришман считает, что в то время между эламами и индийцами существовали экономические и культурные отношения. Согласно по имеющимся данным, мы можем сказать, что из-за наличия благоприятных путей, путешествов и визиты осуществлённые в этот период носили очень интенсивный характер. Внутренние и внешние пассажиры создали отношения между Шушом и другими внутренними областями, в то же время между различными странами. Поездка и путешествие способствуют созданию пути, а создание пути способствует большему развитию отношений. Переселение племён Ари из России в Иран можно считать самым важным массовым переселением, связанным с историей Ирана. В конце второго тысячелетия после Рождества, мидийцы заселились на западе Ирана. Столицей Мидии был город Экбатан. Все дороги, соединяющие дороги областных центров друг с другом проходили именно здесь. Греческий историк Геродот писал, что мидийцы обладали специальными навыками в сфере коневодства. В качестве транспорта, помимо лошадей, они также использовали верблюды, коровы и мулы. Использование тележки также было широко распространено, существовали различные пути. Во время правления Ахеменидов (130-330 лет до Рождества), ахеменидские правители, оккупируя и другие территории, чтобы управлять ещё большей империей и

быстрее отправить информацию в другую часть страны, построили удобные дороги, чтобы служить путешественникам, построили общеприбыльные здания, в том числе карвансарай, станции и водохранилища. Во время Ахеменидов для изучения путей Индийского океана, Красного моря и Средиземного моря, организовывались многочисленные морские путешествия. По словам Геродота, чтобы найти устье реки Синд, Дарья в 512 году до Рождества отправил на корябле несколько доверенных людей на путешествие. Спустя 13 месяцев, экспедиционная группа достигла Бубюл-мендеба. Группа после этого путешествия подчинила Индийское море. В 517 году до Рождества, с целью развития морской торговли Ахеменидов, Дарья начал строение Суэцкого канала в Египте. Этот канал должен был соединить Средиземное море с Красным морем, затем направиться на Персидский залив и Индию /3, стр.19/.

Среди различных форм поездок и путешествий, существующих в древнем мире, можно указать на исключительные путешествия, осуществляемые дервишами, священниками, шпионами и авантюристами (6, стр.28).

В 331 году до Рождества, войска Александра Макдонского вторглись в Иранскую территорию. Большой путь, соединяющий Европу, Азию и Африку друг с другом, был проведён именно в этот период. В период Ашканидов купцы перевозили свои товары в далёкие страны. Дорожные и транспортные законы, установленные в этот период, были факторами, способствующими развитию мобильной полиции на пустынях, возможностей отдыха и развлечения, наличия руководства по карте для караванов, создания торговых центров для купцов, составления транзитных законов для морских путешественников и возможностей поездки и путешествия. Сасаниды также как и Ашканиды взимали налоги с товаров для защиты дорог и оплаты расходов обороны.

Китай и Индия. Китай и Индия, считающиеся одними из древних центров цивилизации в Азии, знамениты своими естественными условиями, разнообразием климата, многонациональностью и различным типом культуры. История путешествий и поездок в этих странах восходит к далёкой древности. Китай и Япония, доступный в красивом и природные условия существования в этих областях *məkanlağının mənəqlərində* отдыха и путешествий, развлечений и широкого распространения *gəzintilərin* сообщается. Природные условия Китая и Японии, наличие зон отдыха в местах с красивыми и благоприятными условиями говорит о широком распространении путешествий, развлечений и экскурсий в этих территориях. Китайские знати и гости летом посещают Сожо, Хонгжо и др. места, с приятным воздухом. Исследования показывают, что 3 тыс. лет до Рождества между древними египтянами, индийцами и шумерами существовали торговые отношения. Первая большая династия Шанг, образовавшаяся в Китае 1500 лет до Рождества, придавала большое значение записи событий, происходящих в стране и записи истории. Календарь считается первым культурной традицией. С целью предотвращения атак племён пустыни, по указанию императора Ши Хедангетти Китайская стена, возведённая в 207-221 годах до Рождества позже побудила туристов приезжать сюда. Очень высокая степень уважения к Сасанидской и Ашканидской династии китайцев привело к развитию китайско-иранских отношений. Первые политические и торговые отношения между Китаем и Ираном, в период правления девятого правителя Ашканидов Мехрдада второго (86-124) были связаны с визитом представителя Китайского народа, отправленного в Иран. Это отношение также можно посчитать из оснований, формирующих Шёлковый путь. Шёлковый путь, начинался с Китайской стены, и делясь на различные филиалы, зарершался на берегах Средиземного моря, Турции и Сирии. Основная часть этой дороги проходила через города Самарканд, Нишапур, Дамган, Семнан, Рей, Казвин, Сараб, Табриз, Маранд и Хой в древнем Иране, а различные филиалы через другие города Ирана. Следует отметить, что Шелковый путь двести веков (двадцать тысяч лет) назад объединял восток и запад мира. В первые тысячелетия образования Шёлкового пути купцы не перевозили свои товары (в особенности шёлк) с востока на запад. Каждый народ продавал свой товар купцам соседних стран. Этот обмен продолжался от востока дороги до её запада. Таким образом дорога была преодолена не людьми а товарами. Венецианский купец Марко Поло может быть был первым человеком, добравшимся в 13 веке из Италии до Китая через Шёлковый путь /4, стр.36/.

Финикийцы. Финикийцы, основной деятельностью которых была торговля, проживали на территории нынешней Лиии. Финикийские купцы совершали морские путешествия на кораблях, посещали территории, никому не известные в то время. Они, посещая Индию, Европу и многие другие места, занимались там торговлей. В те времена, когда средства коммуникации не были развиты как сейчас, народы знакомились с соседствами производства друг-друга и взаимно влияли друг на друга. Путешествия финикийцев в далёкие страны стали причиной распространения созданного ими алфавита

среди некоторых народов. Кроме того, некоторые из финикийцев, посещавших разные страны в течение сотен лет, поселившись в ближних и дальних городах, сформировали понятие первых иммигрантов. Эти иммигранты стали причиной появления исторических изменений. Считается, что народ Картажа, проживающий на нынешней территории Туниса и конкурирующий с римлянами в морской торговле, тоже произошёл от финикийских иммигрантов (7, 50). Финикийцы в те времена совершали морские путешествия из Средиземного моря в определённые точки мира, меняли кипарисы и разноцветные ткани на другие товары. Они морским путём путешествовали в Картаж, Кардис (Испания) и за пределы Гибралтара. (3, 17). Приблизительно 800 лет до Рождества финикийцы прославились на восточных берегах Средиземного моря как первые. Они в Средиземном море создали сеть торговых остановок. Финикийцы играли роль торговых посредников среди соседних государств. Под влиянием финикийцев, греки превратились в самых крупных морских купцов. Они увеличили скорость кораблей. Эти торговые корабли перевозили даже пассажиров. (4, 30). В 6 веке до Рождества группа финикийцев по указанию Египетского фараона, вышла на кругосветное путешествие. Группа, через Красное море вышла в Индийский океан, повращалась вокруг Африки и вышла в Атлантический океан. По словам Геродота, они путешествовали с востока на запад. Во время путешествия Африка всегда оставалась на правой стороне от них. Для добычи пищи, они останавливались на берегу, сеяли пшеницу, после сбора урожая снова продолжали свой путь. В конце путешествия группа достигла Египта через Гибралтар и Средиземное море (3, 18). Финикийцы были первыми, кто совершил морское путешествие между каменными колоннами Гибралтар и Герколь. Финикийцы совершили первое морское путешествие между Гибралтаром и каменными колоннами Герголь. В 1100 году до Рождества финикийцы построили торговый центр в городе Кадис, расположенном на севере Гибралтара. Финикийцы занимались янтарной торговлей через Балтийское море (3, 21). Финикийцы, которые принадлежали поколению Сам занимались мореходством. Финикийцы поселились в порту на северных берегах. Финикийцы, расположившиеся в порту Сейда в течение 15-13 вв. до Рождества, в 10-2 вв. до Рождества расположились в порту Сур. Финикийские моряки заселили многие территории по берегам Средиземного моря. Одним из этих территорий был Картаж, позднее превратившийся в государство. Финикийцы путешествовали по берегам Африки и Западной Европы. Так как финикийцы располагались между двумя народами, т.е. вавилонцами и египтянами, имеющими очень древнюю историю, они научились многому от них.

Египет. На берегу реки Нил в Египте в одно и то же время с Шумерами заселился кочевой народ. Пять тысяч лет назад египтяне начали организованное морское путешествие. До Рождества египтяне были великими морскими путешественниками, совершившие исторические путешествия по реке Нил и Средиземному морю и открывшие многие берега Африки. Египтяне совершили свои первые путешествия в Сомали, Йемен и Эдем. Во время этих путешествий основной целью египтян было ведение товарной биржи. (3, 18). Согласно историческим фактам, визит королевы Хатсепта в страну Понт, расположенной на восточном побережье Африки, считается первым миротворческим визитом. Главной целью путешествия были не завоевания с целью расширения границ, а предложение укрепить экономические рынки. Это путешествие произошло на 15 веков раньше Рождества. Данные, связанные с событием были отражены на стенах храма Дирул-бахр в Локсорском городе Египта. (4, 28) 3500 лет до Рождества в Древнем Египте люди использовали животных в качестве транспортных средств. На стенах одной из храмов страны, имеющей тысячелетнюю историю, были обнаружены три рабочих, которые пытались перегрузить и остановить осла. (2, 72). Здания, пирамиды и другие храмы, возвышенные вдоль берегов Нила для потустороннего мира Египетскими правителями, привлекают огромное количество людей, которые приходят сюда увидеть различные виды правительств, ранее существующих в Египте. Эта особенность на самом деле вытекает из чувства интереса людей, нежели из религиозных верований. Данная тема показала себя более выпукло в 16-17 вв. Во время туристических поездок люди оставляли в посещённых местах какой-либо предмет или наоборот, брали оттуда что-нибудь на память. Всё это было продуктом именно того периода. Туристы периода до Рождества, при отправлении куда-либо, например, будучи в Долине Царей в Египте, оставляли здесь на память что-либо, принадлежащее им и вырезали на камнях всё, что им хотелось. Такие церемонии, как организация прогулок, являются особенностями истории древнего Египта. Древние Египтяне, включая мужчин и женщин, садились на лодки, организовывали туры по Нилу и сопровождали эту церемонию аплодированием. После прогулочной церемонии они приносили жертвы во имя своих богов. (4, 29).

Заключение. В период династии, в Египте организовывались торговые и развлекательные поездки. Количество таких поездок настолько увеличилось, что в результате были построены гостевые дома на

краях главных дорог больших городов, возведены места для встреч на краях дорог между центральными почтами государства и пунктами за рубежом. (9; стр.36).

- 1 - رابرت جکسون، گلؤرت سورشون. مترجمین: دکتر مهدی ذاکریان، احمدتقی زاده، حسن سعید کلاهی، درآمدی بر روابط بین‌المللی. نشر میزان. 1385. 350 صفحه.
- 2 - کریمی، فرخ. معمای تعیین خاستگاه جهانگردی، مجله جهانگردان بهمن 1376. کل مجله 95 صفحه. کل مقاله 3 صفحه.
- 3 - دانه کار، اشکیوس، سفرهای دریایی، منشأ کشف سرزمین های ناشناخته و تبادل فرهنگ ها مجله سفر دریا شماره اول، زمستان 1375 کل مجله 112 صفحه کل مقاله 6 صفحه.
- 4 - رنجبریان، بهرام - زاهدی، محمد. شناخت گردشگری - انتشارات چهاربهار 1387. کل صفحات 221 صفحه.
- 5 - انصاری، جمال. شناخت اماکن باستانی و بناهای تاریخی ایران، انتشارات آوای جلب سیاه 1380. کل صفحات 171 صفحه.
- 6 - رضوانی، علی اصغر. جغرافیا و صنعت توریسم، انتشارات دانشگاه پیام نور 1374. کل صفحات 225 صفحه.
- 7 - شورای مؤلفان، جوادیان، مسعود. خیراندیش، عبدالرسول. عباسی، جواد. فاضلی پور، طوبی. تاریخ ایران و جهان، 1381. انتشارات سازمان پژوهش و برنامه ریزی درسی. کل صفحات 384 صفحه.
- 8 - زواری، عبدالمجید. کلیاتی در مورد حقوق دیپلماتیک، انتشارات اندیشکده روابط بین الملل 1386. جمعاً سه صفحه.
- 9 - گی، چاک. وای. ترجمه: پارسائیان، علی. اعرابی، محمد. جهانگردی در چشم انداز جامع. دفتر پژوهش های فرهنگی 1397. کل صفحات 510.
- 10 - الواتی، محمدی، پیروزبخت، معصومه. فرآیند مدیریت جهانگردی. دفتر پژوهش های فرهنگی 1388. کل صفحات 215.
- 11 - نوربخش، مسعود، با کاروان تاریخ. نشر جیرا 1364. کل صفحات 882.

Резюме

Путешествия и туризм – области, у которых есть глубокие корни в истории человечества. Перед Рождеством люди должны были защитить себя от опасности, найти, что безопасное место для проживания, охоты и жить в обществе, чтобы получить еду и переехать в области с более благоприятными условиями. Эти кочевники были причиной формирования культур и развития человечества.

Summary

Travel and tourism are the areas that have deep roots in the history of mankind. Before Christmas, people had to defend themselves from danger, find a safe place of reside, hunt and live in a society in order to get food and move to areas with more favorable conditions. These nomads were the cause of formation of cultures and development of mankind.

Түйін

Саяхат пен туризм – адамзат баласы тарихында терең тамыры бар. Адамдар өздерін қорғау, қауіпсіз жерді табу мақсатында қоғаммен бірге өмір сүріп, жақсы жағдайда өмір сүруге талпынады. Бұл көшпенділер мәдениет пен адамзат дамуының себепшісі болған.

ҚАЗАҚСТАН МЕН ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

СОВМЕСТНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ И ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВАНИЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА

Р.Б. Абсаггаров -

заведующий кафедрой политологии и социально-философских дисциплин

Института магистратуры и докторантуры

PhD КазНПУ им. Абая, член –корреспондент НАН РК, доктор филос.н., профессор,

И.А. Рау – д. филос.н., профессор

Академии ведущих кадров Бундесвера (Гамбург)

Прежде всего следует отметить, что тема мультикультурализма грамотна, многогранна, актуальна и несмотря на практическую ее важность для судеб человечества она теоретически мало, к сожалению, исследована. В статье мы хотели бы затронуть только некоторые социально-политические и философские стороны ее.

Концепции истории в спорах о мультикультурализме

Концепции историй, помимо классических, имеется множество, начиная с индусско-буддисткой и кончая современными постмодернистскими с их предисторией. **Метафора стереоскопа** лежала в основе одного из методов рассмотрения исторических явлений Вальтера Беньямина. В стереоскопе накладываются друг против друга две картинки и возникает объёмное изображение. Применительно к **истории культуры** каждого народа и всего человечества объёмность и целостность рассмотрения достигаются тогда, когда **прошлое** не отбрасывается как просто уже не существующее, а оно "светится" в **настоящем** и действует на образ **будущего**. А если посмотреть на образы будущего в современной литературе и искусстве (фантастика, кино, телевидение и др.), то там будущее безнационально, полностью космополитично, т.е. односторонне. И этот односторонний образ будущего влияет на настоящее: если будущее космополитично (чаще всего - американизировано-космополитично), то утверждается мысль, что детей и молодёжь надо готовить именно к такому будущему. Вот и верь после этого утверждениям о том, что будущее не может влиять на настоящее потому, что его ещё нет.

Другая примечательная мысль Вальтера Беньямина и Теодора Адорно - отказ от рассмотрения **исторического времени** как простой линейной временной последовательности. Такая последовательность исходит из того, что человеческое **прошлое** всегда хуже человеческого **настоящего**. Утверждают, например, что **номадическое прошлое** однозначно хуже урбанистического (городского) настоящего, что прошлые способы хозяйствования хуже настоящих и т.д. Но так ли это однозначно с точки зрения экологической безопасности.

Один из **парадоксов прошлого** раскрывается в так называемом "констеллятивном мышлении" относительно **исторического факта**. Нет никакого исторического факта, который случился раз и навсегда, продолжает существовать неизменным. На деле исторический факт продолжает происходить когда мы, современники, продолжаем обнаруживать всё новые его грани, но никогда не доберёмся до его окончательного результата. Возьмём в качестве примера творчества Мирзы Фатали Ахундова или Абая Кунанбаева; деятельность Гейдара Алиева или Динмухамеда Ахмедовича Кунаева. Это творчество и эта деятельность - исторические факты, существование которых невозможно отрицать. Но остаются ли они неизменными? Нет. Неустанный интерес нынешних поколений к творчеству и деятельности открывает всё новые стороны и творчества, и деятельности, обогащая, таким образом, эти **исторические факты**. Кроме того, неустанное внимание к этим фактам открывает и совершенно новые смыслы, о которых ни современники фактов, ни сами их создатели ещё ничего не знали. Комментарии и интерпретации делают любой исторический факт живым, существующим и сегодня и развивающимся.

Если в понятии "прогресс" **прошлое** "музейно", т.е. достойно внимания и даже уважения как нечто состоявшееся, то при констеллятивном мышлении прошлое и настоящее едины. Более того, **настоящее помогает прошлому** свершиться. Они взаимодействуют: настоящее опирается на прошлое, прошлое живёт настоящим. Прошлое присутствует в настоящем и будущем и соформирует их. Оно не есть просто "падшее время". И мы относимся ответственно к нашему прошлому, когда даём ему, его наиболее важным фактам, развернуться, "свершиться". Прошлое каждой культуры индивидуально и каждое поколение даёт ему дополнительный разворот.

К этому надо добавить, что человеческое прошлое не для всех людей таковое: для племени туарегов **номадическое прошлое** человечества - настоящее, для албанцев прошлый обычай человечества "кровная месть" в сельских и горных районах страны - настоящее. Понятие "**прогресс**" не учитывает ни жизненности прошлого, ни его необходимости в определённых ситуациях.

Понятие прогресса опирается на одностороннее рассмотрение истории - как истории развития науки, научного знания и связанных с ним техники и технологии. Всё, что связано с технико-технологическим совершенствованием считается прогрессивным, а не связанное. отсталым, регрессивным. Это одностороннее рассмотрение истории человеческих сообществ: всё **национально-культурное**, национально-уникальное и духовное остаётся при таком рассмотрении на обочине истории или, в лучшем случае, в музеях. Как будто человек - это только homo economicus. Именно национальное начало и превращает историю человечества в красочное живописное полотно, а не в сухую логическую схему технико-технологического прогресса, одинаково для всех и безразличного ко всем, кроме тех, кто его пропагандирует.

Примечательна в этом плане одна из **буддийских (индийский буддизм) концепций истории и культур**. Мир есть некое вместилище, которое состоит из бесконечного количества *дхарм*. Последнее бесконечно разнообразны и лишь рядоположены, не обязательно связаны между собой. Они всегда одновременны и поэтому отношений причинности (причины - следствие) меж ними нет: если они взаимодействуют, то каждая остаётся сама собою. Многие черты **национальных культур** имеют известное сходство с этими *дхармами*.

Тезис "конца истории" опровергается Китаем, который не есть ни **социализм, ни капитализм**, а новое социально-экономическое образование, много десятилетий уже доказывающее свою жизнеспособность. Нет "конца истории" и для демократии, и культуры. Современная западноевропейская и американская **модель демократии** не являются ни единственной, ни окончательной. На наших глазах возникают иные формы демократических устройств государства и общества и думать о "конце", исчерпанности этих форм тоже нет никаких оснований. Возможное завершение "буржуазного" отрезка мировой истории вовсе не означает завершения всей истории: можно предположить, что формы существования человеческого общества и государства могут быть так же бесконечно разнообразными как и творческие возможности самого человека.

Таким образом, тезис "конца истории" - идеологическая конструкция и как таковая "страдает" многими пороками. Она неполна, частична так как выражает интересы отдельных групп, части человечества хотя и претендует на общечеловечность и на универсальность, вневременность. Она полагает, что все другие идеологии - заблуждения, противоположные, даже, воззрения, с которыми надо открыто бороться. Она стереотипна, подобна религии, состоит из раз и навсегда готовых формул и поэтому мало способна к самоизменениям. В то же время есть все основания утверждать, что идеология как форма духовного (всегда временно и пространственно ограниченного) единения любого общества, несмотря на все её недостатки, остаётся необходимостью.

В области **истории** до сих пор господствует **классическая модель** поступательного, ступенчатого прогрессивного развития: низшие ступени развития общества сменяются высшими ступенями. Этим отличается история от природы, в которой господствуют круговороты (отвлечёмся от второго закона термодинамики). В природе все циклы движения-повторяемости равноценны, в истории же высшая ступень "ценнее" низшей.

В **неклассических моделях истории** (Дилтей, Адорно, Шмидт и др.) она течёт по многим струям одновременно; в ней присутствуют и разнонаправленность, и круговороты; в ней имеются и диахронические (разновременные), и синхронические (одновременные) взаимосвязи. В каждый из отрезков времени история многослойна, представлена разными типами жизни людей, обусловленных, главным образом, их отношением к природе. В трудах Данилевского, Шпенглера, Трубецкого, Сартра и др. идея однолинейного прогресса с низшими и высшими ступенями, сменяются **полифоничной**,

констеллятивной историей. В последней прошлое, старое не есть автоматически низшее, а настоящее, новое не есть автоматически высшее.

Для межкультурного общения важен **язык рассмотрения истории** и современности. О событиях прошлого времени надо говорить современным языком, понятным большинству собеседников. Но стремиться надо к тому, чтобы язык этот был по возможности идеологически, национально, расово нейтральным: без ярких знаков мировоззренческого или эмоционально-оценочного отношения автора к этим событиям. Надо держать личную дистанцию к произошедшему. Это трудно, это никогда полностью не удаётся, но стремиться к этому надо.

А вот о том, что происходит сегодня лучше говорить несколько старомодно-нейтральным языком и тоже с тем, чтобы держать личную дистанцию от происходящего. Это положительно влияет на собеседника, и учёному "идёт" подобная "чужость" (А. Пятигорский) - меньше субъективизма будет.

Современные философы, социологи, политологи и социальные психологи спорят о том, существуют ли на деле **"эпохи истории"** (К.Кобрин). Под ними понимают большие отрезки времени, наполненных неким **"объективным смыслом"**. Под последним понимается смысл, который ей не придавался современниками (только ничтожное меньшинство из них, единицы даже, догадывались о нём), но "приписан" был ей позднейшими исследователями и их последователями. Говорить об эпохах **единой, целостной истории** имеет смысл говорить, если есть такая история и вместе с ней единое, целостное человечество.

Но когда ж они возникли? Исторически недавно, с появлением мировой торговли. А до этого у каждой **локальной истории** (в Евразии, в Европе, в Латинской Америке, в Океании и т.д.) была своя история, имевшая, правда "эпохи", но свои, в других локальных историях неповторяемые. Локальные аспекты истории не исчезли и сегодня, более того, исторически новое возникает именно в отдельных этих локусах и затем распространяется по планете становясь всеобщим. Поприспальнее надо присматриваться к локальным аспектам истории и учёным, и политикам.

Постмодернистские мыслители склоняются в **"атемпоральной истории"**, т.е. к такой истории, в которой не хронология, не элементарное измерение времени и составление реестров временной последовательности событий определяет существенное и определяющее в истории. Атемпоральная история признаёт все временные отрезки истории любых культур поучительно-ценными для остальных культур и, с человеческой точки зрения, равноценными. Почему это исторический опыт чуждей ценнее, чем исторический опыт казахов или азербайджанцев, или англичан? Каждый из этих опытов ценен и может пригодиться человечеству. Преставьте себе всеобщее похолодание на Земле или нарастающую деятельность людей в высоких холодных широтах, или деятельность спецслужб. Опыт чуждей здесь весьма полезен во многих отношениях.

А не лучше ли предположить что этот опыт разных культур в принципе равноценен и лишь с точки зрения сегодняшних актуальных потребностей он не выглядит таковым. Представления об общем смысле развития всех культур тормозит каждую отдельную культуру в осознании собственного смысла своих изменений, мешает национальной культуре представить себя и репрезентировать себя в своём собственном неповторимом смысле и самооценности. Едино же все эти разные культуры в том, что смысл имеют. Нет бессмысленных культур.

Ныне нужна такая модель **гуманизма**, которая "работала" бы на благо любого человека, независимо от его культуры, нации, образованности, расовой принадлежности, веры и политических убеждений. Эта задача по своей сложности почти не разрешима, но стремиться к этому надо. Нынешняя модель гуманизма страдает со времени его возникновения европоцентризмом к которому добавился в последнее столетие американоцентризм. Преодолению этих уже опасных для человечества "центризмов" помогает различение ценности культурного разнообразия человечества и ценности его однообразного научного и технико-технологического развития. Это, так сказать, глобальный аспект опасности для гуманизма и, одновременно, мультикультурализма. Другой аспект этой опасности концентрация дискурса не на самом человеке, а на его личности и её правах. Однако же ясно, что целостный человек имеет такую же, по крайней мере, ценность как и его личность и её права.

В **неклассических концепциях истории** много места занимает **понятие нового** и его оценка. К этому примыкает проблема уважительного отношения к старому, причинам такого отношения. То, что новое в истории появляется - бесспорно, но всегда ли это хорошо, в каких размерах новое хорошо, в каких размерах хорошее новое превращается в плохое или даже опасное новое и т.д. Появление подлинно нового - уникальное событие. При своём появлении оно подобно слепому пятну. Оно уже зафиксировано

восприятием, но не может быть описано старым языком и понято в системе прежних представлений, понятий или ценностей. Появившись, оно интеллектуально и духовно не освоено. Оно требует напряжённой работы и самих новаторов, и со стороны поддерживающих их социальных сил с тем, чтобы оно встроилось в рамки существующих ментальных и общественных структур, одновременно расширяя их. Мало открыть **новое**, хотя это само по себе - заслуга. Надо ещё "довести" его до общества, показать положительное и отрицательное в нём. **"Иронизм"** нового всегда ещё проявлялся так: Новое вначале отрицается в обществе как нонсенс, затем утверждается как очевидность, затем присваивается прежними яростными противниками как их "собственное открытие" (Б. Нуржанов).

С проблемой нового непосредственно связаны дискуссии о роли в обществе **традиций и авторитетов**, на правомочность которых покушается Просвещение и классический рационализм. Ясно же, однако, что и традиции, и авторитеты это - объективные скрепы общества (хотя одновременно и якоря), что человек духовно нуждается в авторитетах и традициях как в чём-то прочном, на что можно опереться в треволнениях жизни, опереться, не теряя своей самостоятельности.

Из философов особенно Г.Гадамер много сделал для возвращения внимания к традициям и авторитетам. Вопрос этот имеет ёмкое гуманитарно-демократическое измерение: нельзя пренебрежительно, высокомерно относиться к традициям, которых держится большинство населения, к авторитетам, которые это большинство признаёт. Такое пренебрежение всегда ещё оборачивалось для политиков, в конечном счёте, поражением. Одной из важных форм традиции являются **исторические предания** выполняющие функции групповой идентификации и сплочения. Люди нуждаются в них как дерево в корнях (Колеш В.).

Разговор - путь к взаимопонимаю культур

Всё важнее становится **диалог религий, конфессий и мировоззрений**, перерастающий в понимание и доброжелательную интерпретацию, исходящих из того, что, несмотря на все различия, мы все обладаем высшей ценностью - быть человеком, человеческой личностью. Особенно важен в нынешних условиях резкого возрастания религиозного экстремизма и использования религии в политических и террористических целях, диалог религий между собой и диалог религий с нерелигиозными мировоззрениями. Из такого успешного диалога вырастает **духовное единство человечества**. Без этого единства человеческое сообщество на Земле, несмотря на учащающиеся научные, технико-технологические, экономикоторговые связи, неполноценно, не вполне является человечеством. Без духовного единства это лишь конгломерат культур, цивилизаций, наций, связанных лишь внешне-материальными, корыстными, т.е. построенных на соображениях выгоды, отношениями.

Диалог возможен и на пространственном или временном расстоянии, но эффективнее всего диалог живой, "глаза в глаза". Последний даёт многократно больше информации участникам диалога, чем общение письменное, интернетное, телевизионное или по радио, хотя и "технизированные" формы общения важны.

И без указанной техники между человеком и реальностью, человеком и человеком "втискивается" множество посредников: язык, воспитание, идеология, свой собственный всегда ограниченный опыт, стереотипы и др. Всё это мешает возникновению правильного представления о собеседнике, способствует переносу акцента с главного в диалоге на второстепенное (вместо мыслей собеседника о мультикультурализме, обращают внимание на форму его носа!). Это эффект "смещения" (Ж.Лакан), сильно мешающий эффективности диалога.

Диалог "глаза в глаза" способствует тому, чтобы диалог не превратился в монолог, чередующие друг друга монологи или дискуссию, в который каждый доказывает свою правоту и отрицает таковую у другого. Настоящий диалог направлен на выявлении сути позиции другого, а не доказательство своей правоты. Суть позиции другого разумного существа нам важно знать с точки сравнения её со своей и возможной корректировкой последней в сторону её усиления, ослабления и даже пересмотра. В этом плане каждый разумный человек объективно заинтересован в диалоге.

Мы не собираемся навязывать собеседнику своё мнение, но поделится им готовы. Практика показывает, что откровенный диалог не только взаимообогащает его участников, но и выявляет некоторые общие позиции, которые до этого не осознавались участниками диалога. Тем самым диалог сближает людей. Важно только исходить из того, что перед нами не противник и не враг, а живое разумное существо, человек, личность. И мы с ним не полемизируем (греч. - "полемос" - "война"), а ведём

разговор. Прежде, чем воевать, нужно попытаться говорить друг с другом: оружие может и не понадобиться.

Уже Платон отличал **спор и диалог**, полагая, что последний направлен на поиск истины и добра, а первый - на утверждение своей правоты. Однако же признани **абсолютной истины** за одним человеком - это потенциальная возможность насилия над другими: если истина есть благо, то распространяющий это благо всеми методами признаётся молодцом. И только признание правоты сомнения в любой истине и любой правде помогает избегать указанной выше тоталитарной опасности. Ведь как рассуждает человек, уверенный в абсолютной своей правоте и в обладании абсолютной истиной? Не понимает другой человек - дурак. Понимает, но признавать не хочет - противник. Выдвигает прямо противоположную истину или правду - враг.

Среди обществоведов постсоветского пространства были и ярко выраженные "говорящие" философы - А.Пятигорский и М.Мамардашвили. Они были великолепны в беседах и в выступлениях в кругу (достаточно узком) "понимающих". Всё это они называли "разговором" и высоко ценили ситуацию "возможности разговора". Это, полагали они, для мыслителя чуть ли не высшая ценность - "иметь возможность разговора", беседы, свободного, ничем не ограниченного разговора с тем, кто тебя способен понять, твоим словам доверяет, т.е. относится к ним серьёзно.

Позволим себе и ещё одно пояснение. Под **истиной** мы понимаем соответствие нашей мысли (теории) **предмету** (объекту), а под **правдой**

- соответствие наших слов нашим же мыслям (чувствам, переживаниям, растроениям и т.д.). Поэтому-то народная мудрость и говорить, что у каждого человека своя правда. Сколько людей, столько и правд. И это обстоятельство и является наибольшим препятствием для успешного диалога: свою правду любой пересматривает с трудом, если вообще. Своя правда связана со всем жизненным опытом человека, а не только с его образованностью или информированностью. Вот и получается, что в результативном диалоге следует ориентироваться не только на истину, но и на правду собеседника.

Примечательно и то, что человек может общаться с другим человеком и без предположения о том, что у того имеется истинное знание, искренность в предоставлении (репрезентации) себя и правильное поведение. Решающим является наше предположение, что у собеседник есть своя правда, совесть и воля стоять на своём. Как писал немецкий философ Ганс Joas: "... Gewisheit...daЯ Menschen miteinander umgehen können, ohne einander zum Mittel für je einzeln vorgefasste Zwecke zu machen, ohne sich dem impliziten oder expliziten Anspruch des Mitmenschen auf wahre Erkenntnis, richtiges Verhalten und authentische Selbstdarstellung zu verschleiЯen" (S. 174, см. Литература).

Но внимание к собеседнику, представителю другой культуры не должно быть вниманием энтомолога к диковинному насекомому, а **внимание - разговор**. Последний предполагает оригинальный, не имеющийся у собеседника, жизненный опыт, язык, или восприятие мира и заинтересованность, скорее даже нематериальную, друг в друге. В заинтересованном разговоре надо избегать искушения желать от собеседника, что он был "как все". Такое желание означает фактически: "быть как один, определивший эти "все"". Безудержное наступление этого глобализированного "одного-все" разрушительно как для отдельной личности, так и для отдельных (национальных) культур: и первой, и вторых оно лишает собственной идентичности и подсовывает иную.

Это же касается и отношения к "другому" как к культурно более или менее **прогрессивному**, как к отставшему второгоднику и победителю в борьбе за материальные блага жизни. Какой нам может быть интерес к "отсталым", "ретроградным" культурам, кроме энтомологического? Вот это и есть самое опасное восприятие иных культур, среди которых нет ни отсталых, ни ретроградных, а есть только человеческие: каждая из этих культур (чукотская, итальянская, японская, казахская, азербайджанская и др.) рождает существо по имени "Человек".

Чтобы этому противостоять "энтомологическому" отношению, необходимо выработать в себе способность воспринимать других людей как человека, а не как функции собственных воззрений, желаний и намерений. Важна в "разговоре" культур и способность преодолеть желание своей исключительной правоты во всём.

Духовность и культура - основы взаимопонимания

Классическая **западная философия** проявляла постоянное пренебрежение к счастью и страданию смертных существ - людей. Философов занимали чистые, отвлечённые сущности, мало занимающих обычного человека в его повседневной жизни. Как можно было такие занятия западных классиков

называть любовью к мудрости (философией)?! Иное дело в философии восточной (китайской, индийской, арабской, центральноазиатской), в которой прежде всего человек стоял в центре мудрствования. У аль-Фараби, например, счастье является "интегральной категорией" (Г. Соловьёва) его целостного учения. А основная цель жителей его "добродетельного города" - совместное достижение счастья, уменьшение страданий. И сегодня уменьшение страданий людей можно рассматривать как ядро подлинного гуманизма. Возвращение этой "человеческой" проблематики в современную теоретическую мысль постмодернистов (см. имена ниже в "Литература") позволяет говорить о возможно начавшемся синтезе восточных и западных мыслительных практик.

Чистый разум, строжайшая логика и совершеннейшая теория, мышление, доминирующее в технико-технологическом освоении внешней природы, оказывается бессильным при решении духовно-жизненных проблем, с которыми сталкивается каждый человек (в том числе и философ-теоретик): счастье, свобода, Бог, бессмертие, дружба и т.д. Восточная философия показала: то, что недоступно рациональности теоретической, может разрешаться практической рациональностью (повседневный личный опыт, эстетическое, этическое, религиозное отношение к человеку и действительности).

Про многие народы говорят, что вот, мол, **мышление** у них не развито, ни одного философа или социолога или политолога порядочного у них нет, но в определённых формах народного искусства или искусности хороши: поют и пляшут (цыгане), вырезают из кости изумительно (чукчи), гравировать на металле в высшей степени мастерски (дагестанцы, азербайджанцы) и т.д. Фактически речь идёт о соотношении теоретического и эстетически-практического освоения действительности. Но при вышеприведенной оценке эти способы освоения действительности рассматриваются в отрыве друг от друга. На деле они неразрывны, одна без другой не существует, только у одного человека один способ выражен больше, а у другого - меньше. То же у устойчивых социальных групп. К тому же эта статистика меняется ещё и исторически, будучи обусловлена и географическими, и политическими, и социально-экономическими и прочими условиями.

Если говорить о единстве указанных отношений в отдельной личности, то мышление её никак не может сводиться к логике, даже к "диалектической логике", да и к любой другой форме строгой упорядоченности. Как мы мыслим, мы не знаем, а то бы Иммануил Кант всех научил и стало бы много "Кантов". Однако мы знаем, что **творческое мышление** вырывается за любую логическую упорядоченность.

Когда учёные европейской культуры стали изучать **первобытные народы**, они стали прикладывать критерии европейского мышления к мышлению этих народов. И ничего не было понятно: эти народы и чувствовали, и мыслили по-разному. Пришлось изучать изучать иное, чем наше мышление и иное, чем наше, мировосприятие. Стало ясно, что ментальная "первобытность" не относится только к прошлому, что она жива во многих регионах планеты. Но выяснилось и другое: элементы иного мышления, иного миро- и человековосприятия имеются у представителей всех современных национальных культур. Без учёта этого Иного, взаимопонимание затруднено.

Когда то, в советское время, был введено в обиход выражение "всесторонне развития личность". Имелся ввиду и умственно и телесно-физически развитый человек. О личности же прилично говорить в плане интеллектуальной и духовной её развитости и саморазвитости.

Ныне стремительно и неостановимо растёт концентрация капитала, опосредованная развитием современной техники и технологии. Возрастает роль администрации как государственной, так и в рамках компаний и монополий, как национальной, так и международной (европейско-брюссельской, например). Современная техника предоставляет принципиальную возможность наблюдать и контролировать всех, везде и всегда. Огромную роль стала играть так называемая "юридическая собственность". Менеджеры, располагающие малой долей собственности, распоряжаются целыми секторами индустрии или контролируют громадные финансовые потоки. Ныне верх берёт финансовая, информационная и государственная бюрократия. Усиливается интегральный этатизм, имеющий много общих черт с государственным социализмом. А одной из важнейших черт последнего - тотальная, всеобщая бюрократизация. А она не имеет ни малейшего отношения ни к человечности, ни к мышлению человека, ни к правам человека.

Духовное начало есть ядро человеческого в людях. И именно духовность содержит огромные силы привнесения в мир взаимопонимания, добра, справедливости, миролюбивости.

Единство без насилия, без ассимиляции с сохранением уникальности - вот идеал взаимодействия и развития национальных культур и становления **культуры общечеловеческой**. Обществоведы новейшего

времени постмодернистского направления сделали существенный вклад в такое понимание единства человеческой культуры. При этом исходят из принципа первичности культур национальных и непрекращающегося становления культуры общечеловеческой на основе культур национальных.

Многие ценности современной **евроатлантической культуры** не согласуются не только с представлением о гуманизме, но и между собой. Добро вытесняется агрессивными истиной, знанием, информацией; красота всё более вступает в нечистивый брак с логикой и теоретизированием, вера становится посмешищем. Но как же можно быть человеком без добра, красоты и веры. Без них человек оказывается простой функцией, винтиком социального механизма, а не самостоятельной личностью. Может быть глашатаем господства расчётливости это и нужно, чтобы все люди такими "расчётчиками" стали. Забывается только при этом, что человек не может жить ни без тайн веры, ни без иллюзий добра и красоты. Не может он обойтись одной логикой и расчётом. Человек не есть только существо производящее, распределяющее и потребляющее (К.Маркс), но и верующее, играющее, наслаждающееся, счастливое и страдающее (Ганс Йонас, Т.Адорно и др.) и, наконец, любящее и ненавидящее (Ж.Бодрийар и др.).

Национальная культура есть, общечеловеческая - становится. "Есть" национальной культуры не означает ни то, что она не изменяется, ни то, что она не нуждается в изменениях. Она тоже в движении, но изменения в ней всегда первее, чем изменения в культуре общечеловеческой. Общечеловеческое вырастает из встречи, взаимодействия и диалога культур национальных. Именно в такой последовательности: невозможно взаимодействовать без встречи, а диалог означает осмысление взаимодействия и его перспектив. Взаимодействие без диалога может быть, но взаимодействие культурное без диалога невозможно.

Важно напомнить, что **трансляция культурного опыта** одной нации другой - повторяющийся факт истории. Определённая часть опыта каждой нации может быть передана другой или другим. Основа такой трансляции - понимание и доброжелательная интерпретация культурного опыта другой нации. Эта доброжелательность, желание понять чужое, может помочь найти аналоги схожего опыта в своей собственной культуре, выявлению его возможного общего смысла.

/В устном выступлении можно было бы привести пример очень высоких головных уборов казахских невест, входящих в юрту родителей жениха. А как ведут себя в подобной ситуации азербайджанские, русские, немецкие и т.д. невесты?/

Всё важнее для дела мира становится, для многих неожиданно, **диалог религий и конфессий**, религии и мировоззрений, атеистического в том числе.

Поиски оснований возможного единства человечества, несмотря на всё разнообразие отдельных его составляющих, никогда не прекращались в философии, социологии, политологии. Без идеи такого единства не может быть и отношения к представителю любой культуры, расы, нации, религии, уровня социального развития и т.д. как к человеку, как к "своему", а не как к чуждому нам животному существу. Однако в извращённой форме эта идея превращается в учение не о единстве, а о **единообразии людей и культур**.

Многими неосознаваемая задача современной философии, социологии, политологии - пересмотр **основ западной культуры**. Имеются ввиду такие основы как христианские, научные, технико-технологические, культурно-эстетические, нравственно-политические, ментальные и др. Это задача поиска иных, не-западных, типов рациональности, дополняющих западную. Ищут рациональность, опирающуюся не только на рассудок, логику и разум, но и на интуицию и мимезис. Задача такой **рациональности** - высказать несказуемое, выразить невыразимое, понять не укладывающееся в наши понятия. Оправданность таких попыток в том, что непонятное есть, несказуемое есть, невыразимое есть. Мы их, эти реальности, чувствуем и хотим поделиться нашей информацией с другими. Но ни в какой из известных нам языковых и логических форм мы об этих реальностях общедоступным способом сообщить не можем. И поэтому они остаются "непонятными" как для других, так и для самого себя, знающего, что эти реальности есть.

Исподволь формируется новый ("постмодернистский") социально-философский этос, пересматривается сущность современной **западной цивилизации**. Неудобна эта цивилизация "новому рационализму" её направленностью на подчинение, на господство над природой и на господство человека над человеком: господство это разрушает природу и портит как господствующего человека, так и человека подчинённого. Идёт поиск "интегрального мировоззрения", опирающееся не только на науку, но и на эстетику, этику, политику, религию и иные формы веры, мировоззрения, направленного на взаимопонимание представителей разных культур, их духовное согласие и на гармонизацию отношений

человека и человечества с природой своей и внешней. В частности соотношение светских и религиозных ценностей не должно уходить из поля внимания не только учёных, но и политиков. Правильное толкование этого соотношения - важный идейный залог упрочения мира.

Ныне же одна часть человечества, как "лучшая", "умнейшая" (ведь у неё техники много!) поучает другую часть человечества как детей малых и неразумных, как жить надо, не подозревая, вероятно, что нигде и никогда взрослым людям такое унижительное поучительство не по душе и что уже поэтому взаимопонимания и духовного согласия не будет. К природе же эти "лучшие" и "умные" относятся как к бесплатному складу, откуда можно брать без конца. Однако же сегодня и не самые прозорливые люди осознают то, что знали наши древние предки: к природе можно и нужно относиться и этически, и религиозно, и эстетически, а не только технико-технологически. Эти люди представляют начало становления новой культуры и являются вдохновителями, может и не всегда сознательного, антиглобалистского движения.

Потребительское отношение к природе, её технико-технологическое "покорение", западный образ и уровень жизни, распространившийся на всех жителей Земли неминуемо привёл бы к экологической катастрофе. Достаточно представить себе, что 3,5 миллиарда китайцев и индийцев будут потреблять ежедневно столько же воды и энергии, сколько их потребляет сегодня средний гражданин США. Не будем уже говорить об ужасающем "недопотреблении" миллиардов жителей остальной Азии, Африки и Латинской Америки.

В философско-методологическом плане попытку соединить **униформизм и релятивизм** предприняли Жиль Делез и Феликс Гваттари. В двухтомной работе "Капитализм и шизофрения" ("Анти-Эдип", 1972 и "Тысячи плоскостей", 1980) они предлагают новый принцип понимания культур. Оно выражено в понятии "желание" и "**ризома**", взятом из биологии: оно характеризует группу растений, связанных вместе (мхи, грибы и др.), представляющих единый организм, но не имеющих единого корня и ствола. Классический принцип понимания человеческой культуры исходит из существования единого, целостного **человечества**, существовавшего, якобы, со времени возникновения самого человека. Культура этого человечества можно рассматривать как **дерево**: есть единое корни, единый ствол, от которого отходят ветви - отдельные культуры, несущие его же, ствола, свойства. Более правильно представление, что первоначально возникло множество культур, которые позднее стали взаимодействовать, не теряя своих собственных корней. Принцип "ризома" применим к любым явлениям культуры, каждое из которых, например философия, может базироваться на множестве "первоначал" одновременно (материя - дух, Бог - природа, упорядоченность мира - хаос и т.д.). И всё это приемлемо для мыслящего человека. И всё это относится и к искусству, и к любому способу духовного освоения мира, и к любому способу теоретизирования. Так западноевропейский **рационализм** вовсе не является единственной формой **рациональности**.

Для **мультикультурного мышления** важно понятие "**конstellация**", взятое из астрономии и широко используемое в современной философии, социологии и культурологии. Понятие было введено Теодором Адорно в работе "Негативная диалектика". Имеется в виду аналогия между звёздным небом и обществом. Взаиморасположение независимых друг от друга звёзд создаёт, тем не менее, единую, целостную картину звёздного неба с воображаемым центром, которым является сам наблюдатель. Так и рядоположенность определённых общественных (исторических) обстоятельств, независимых друг от друга (события в Японии X века и в среднефеодальной Европе) мы склонны воспринимать в рамках единого целого исторического процесса. Современная постмодернистская теоретическая мысль (Р.Барт, М.Фуко, Ж.Делез, Ж.Деррида, Ж.-А. Лиотар, Ж.Бодриар, А.Джеймисон и др.) утверждает, что так, "конstellационно" взаиморасположены между собой важнейшие понятия, которыми пользуется человек, отдельные автономные личности, независимые государства, оригинальные национальные культуры. Взаиморасположение в социуме не исключает взаимодействия, но без стирания различий, без насилия, без ассимиляции. **Конstellация** как подвижное единства самостоятельных частей общества в их историческом развитии и самосовершенствовании (в случае автономных личностей) помогает объяснить, как всеобщее (например - общечеловеческое) осуществляется только за счёт развития и саморазвития особенного (например - национального).

Думающие люди во всём мире начинают понимать ценность **культурного разнообразия** и своеобразия каждого из этносов или нации; неповторимую специфику культур регионов (кавказского, средиземноморского и др.). Распространяется, несмотря на все глобалистские препоны, и понимание того, что указанные разнообразия и своеобразия - богатство и человечества, и каждой отдельной нации,

которой есть чему поучиться у другой. Стали понимать и то, что между нациями не могут быть отношения учитель - ученик, но могут быть отношения сотрудничества в решении общих проблем. Понимать стали постепенно и то, что своеобразие каждой **национальной культуры** может сохраняться и развиваться и во взаимодействии разных культур даже более интенсивно, чем в изолированности: чем больше ты знаешь о других культурах, тем более начинаешь понимать и ценить свою. И здесь правы древние: всё в человеческом мире познаётся в сравнении. И в этом сравнении, в этом взаимодействии и становится **общечеловеческая культура**. Она появляется вместе с осознанием людей себя не только как части своей нации (этнуса), но и как части человечества. Это осознание движется по схеме "я - мы - они - мы - я".

Общечеловеческое и уникально-национальное могут питать друг друга, но могут быть и противопоставлены. Это происходит тогда, когда уникально-национальное или региональное (американское, европейское, арабское и др.) объявляет себя настоящим, единственно общечеловеческим и глобалистски навязывается другим. Это происходит и тогда, когда уникально-национальное самоограничивается, отгораживается от других и застывает в своей уникальности, не делится ею с другими. Часто это происходит от неуверенности, подспудной боязни своих реальных или мнимых слабостей, от отсутствия сознания своих достоинств. В политике стесняются, как правило, говорить об абсолютной правомочности **национальных культур**, национальных жизненных практик. Стесняются подчёркивать, что различия национальных культур и есть предпосылка их единения, взаимозаинтересованности друг в друге. Будь они во всём одинаковы - были бы скука и никакого взаимного интереса. Да и весь "этнографический" туризм прекратился бы.

Глобализация научная, технико-технологическая и информационная объективна, неостановима и борьба с ней малоперспективна. Но противоборствовать можно и нужно **глобализму** - сознательной политике навязывания всем нациям одного образа жизни, одной системы ценностей, одной культуры. Перенесение уникальных ценностей национальных культур в мировую политику означало бы, в первую очередь, что на международном уровне недопустимо ранжировать культуры по рангам "высшая - низшая", "развитая - неразвитая", "прогрессивная - отсталая (реакционная)", "первая - вторая - третья и т.д.". При таком ранжировании мир всегда под угрозой: слишком много незаслуженно обиженных. Вместо подобного **ранжирования** необходимо проводить **принцип равнозначимости культур** для человечества. Так равноценны самые разнообразные художественные произведения: "Явление Христа народу" Александра Иванова по художественной ценности не хуже и не лучше чем "Свадьба Фигаро" Вольфганга Моцарта. Рассматривать отношения между государствами с точки зрения культуры, а не только и не столько с точек зрения геостратегии, политики, экономики - вот путь к новому качеству единства человечества в его разнообразии.

Многообразие культур ускользает от научной и технико-технологической глобализации. Наряду с объективной **глобализацией** и целенаправленно распространяемым глобализмом внедряется во все больших территориях идеология униформизма, стремление подчинить все культуры единому стереотипу, выстроить их по рангу в иерархической структуре с подразделением на "зрелые" и "незрелые", "высшие" и "низшие". Это разделение культур на те, которые претендуют на то, чтобы быть учителями современной жизни и на те, которые должны быть послушными и благодарными учениками. **Униформизм** опасен отрицанием общечеловеческой ценности каждой культуры и унижением большинства из этих культур со стороны тех, кто выстраивает их по ранжиру.

Униформизм разделяет культуры и этим опасен. Но есть и другая опасность, которую можно определить как релятивизм в оценке культур и их места в истории. При таком подходе не может быть общечеловеческого в каждой локальной (национальной) культуре и, следовательно, понятие "общечеловеческая культура" не имеет объективного содержания: это лишь конвенция, соглашение авторитетов по поводу того, что есть эта культура. И остаются отдельные автономные культурные острова этносов, народов и наций.

Но забывают релятивисты, что "острова" эти соприкасаются, взаимодействуют, не изменяя при этом своей сути, оставаясь уникальными, отличными от всех остальных. **Релятивизм** опасен разделением и отчуждением культур друг от друга, недоверием между его представителями, перерастающие в непонимание и во вражду. Элемент правоты в релятивизме - подчёркивание уникальности и самооценности каждой культуры, её творческого потенциала, т.е. способности творения человека-социального, духовного, языкового существа.

Глобализация - объективный процесс финансового, торгового, научного, технико-технологического

единения мира. Она началась не сегодня, имеет длительную историю, но в последние десятилетия вошла в каждый дом, стала для каждого человека очевидностью. Она неостановима, воплощает процесс становления материальных основ единой общечеловеческой цивилизации. Основы эти, научного и технико-технологического происхождения, несут не только добро, но зло, возможность даже глобальной катастрофы и гибели человечества.

Опыт показал, что национальные культуры могут сохраняться в свои основах при всех известных нам степенях глобализации (Япония). но этой естественной способности национальных культур противостоит **глобализм** (А.Хамидов) - целенаправленные попытки распространить законы и последствия глобализма и на культуру, более того, навязывание отдельными странами своей культуры другим.

Комитет по Нобелевским премиям придерживается принципа, **культура** должна стоять выше нации и короля (правительства). Но ошибаются, на наш взгляд, высокопоставленные члены Комитета: глобализация, глобализм в отношении национальных культур - это лишь один вектор и аспект движения современного человечества. Другой, не менее важный, аспект - это "обратный эффект глобализации" (Б.Нуржанов). Одновременно с глобализацией удерживается и местами - усиливается "локализация" (спасение местной культуры через отграничение её, с помощью и государственной защиты от безмерных притязаний глобализма). Сюда же относится и "гибридизация" (синтез элементов национальной культуры с региональной) кавказской, евразийской и др. и с европейско-атлантической при остающемся доминировании национальной культуры) культур. Наблюдается и "метизизация" культур - появление дву- или многоэтнических культур, когда доминирования исходных **культур** нет, а есть их одинаково влиятельное присутствие в отдельном человеке или сообществах ("русские немцы", "казахские немцы", "итальянские немцы" и др.). Глобализацию традиционно понимают как унификацию, гомогенизацию, нивелирование культурных различий и т.д. Правильнее же принимать глобализацию не как унификацию или вестернизацию, а как всемирную, необычно интенсивную сегодня связность культурных процессов, подвижность культур, их взаимопроникновение и взаимообогащение. Гуманитарно- положительное в этом процессе - усиливающаяся пристальность "внимания к Другому".

Музыка - помощник мультикультурализма

Огромна роль музыки в распространении идей мультикультурализма. Она сближает, как правило, народы больше, чем речь или письмо. Почему? Музыка не нуждается в столь интенсивной интерпретации как речь или письмо с тем, чтобы её понимать. Мы музыку **переживаем** непосредственно. Поэтому для духовно развитого человека звучание русской балалайки, казахской домбры или испанской гитары вызывает отзыв сердца его, трогает его душу без всяких разъяснений и интерпретаций. Дух музыки, как и природа человека вневременна. Он объясняется, как мы полагаем, родством её с голосом человека. В объяснении природы интеллектуальности и духовности человека противостоят **логоцентризм и фоноцентризм**. Первый опирается на значимость для человека графических знаков и символов, любого письма в том числе. Фоноцентризм опирается на значимость социально-звуковой среды жизни человека. **Голос человека** играет в этой среде исключительно важную: хотя и не всеми осознаваемую роль. Голос человека "выдаёт" человека, приближает нас к его сути. Как и музыка, голос может нас утешать ("приятный" голос), но голос может и тревожить, вызывать подозрение и даже неприязнь ("неприятный" голос). Человек как существо смертное и осознающее свою смертность, нуждается в **утешении**. И лишь религия, философия, социология, политология и музыка могут дать ему некоторое утешение. Вместе с ним даётся и примирение с миром, каков он есть в своих основах. Например с миром многонациональным и многокультурным.

1. Adorno Theodor W. *Nachgelassene Schriften. Vorlesungen. Frankfurt a.M. 2010. Bd. 6. Philosophie und Soziologie.*

2. Adorno Theodor W. *Philosophische Terminologie. Frankfurt a. - M., 1974, Suhrkamp Verlag. Kapitel 22, SS. 31 - 43.*

3. Adorno Theodor W. *Zur Metakritik der Erkenntnistheorie. Frankfurt a. - M., 1972, Suhrkamp Verlag. Kapitel IV. Das Wesen und das reine Ich, SSA. 190 - 234.*

4. Deleuze G., Guattari F. *Capitalisme et chizophrénie. P. Minuet. 1980. N 2 ("Melle plateaux"), S. 4.*

5. Grenz F. *Adornos Philosophie in Grundbegriffen. Frankfurt am Main, 1974, S. 9 - 10.*

6. Homer S. *Fredrr Jameson. Marxism, Hermeneutic, Postmodernism. - New York, Routledge 1998.*

7. Jameson F. *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism. - Duke University Press, 2001.*

8. Joas Hans. *Pragmatismus und Gesellschaftstheorie. Suhrkamp-Taschenbuch Wissenschaft. 1992. Teil II. Pragmatismus und klassische europäische Gesellschaftstheorie. SS. 66 - 135.*
9. Кобрин Кирилл. *Философ в ситуации романа. В: Новое Литературное Обозрение (НЛО), № 101, 1.*
10. Kolesch D. *Das Schreiben des Subjekts. Zur Inszenierung ästhetischen Subjektivität bei Baudlaire, Barthes und Adorno. Passagen Verlag. Wien, 1996.*
11. Levinson Stephen C. *Pragmatik. Тьбинген, Max Niemeyer Verlag 1994. Kapitel 5. Sprechakte, SS. 227 - 282.*
12. Нуржанов Б.Г. *Модерн. Постмодерн. Культура. – Алматы: ОНЕР баспасы 2012.*
13. Нуржанов Б.Г., Ержанова А.М. *Культурология в новом ключе. – Алматы, 2011. Казахский национальный университет.*
14. Подорога В.А. *Философия культуры в трудах В. Беньямина // Критика современного неомарксизма. – М., 1980.*
15. Соловьёва Грета. *Философия страдания и надежды. – Алматы, 2010, Акад. соц. наук. -Стр. 13.*
16. Rau Johannes. *Der Grönder... Unter Mitarbeit mit Aimbetova Ulbossyn und Mussabekov Maxat. Herausgegeben von Johannes Rau. Frankfurt a. - M., 2012, Peter Lang Internationaler Verlag für Wissenschaften.*
17. Absattarow R. B., J. Rau (Herausgeber). *Sozialphilosophische, politische und rechtliche Aspekte der Modernisierung Kasachstans. Berlin 2012, Verlag Dr. Kuster.*
18. Хамидов А.А. *Гуманизм как дискурс. - Алматы. Институт философии, политологии и религиоведения 2012.*
19. Jonas Hans. *Das Prinzip Verantwortung. -Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1979.*

Түйін

Мақалада қоғамдық ғылымда әлі зерттелмеген мультикультурализмнің әлеуметтік-саяси және философиялық негізгі мәселелері қарастырылады. Сондай-ақ, дискуссиялық мәселелерге көңіл бөлінген.

Резюме

В статье рассматриваются вопросы социально-политических и философских оснований мультикультурализма, которые в общественной науке еще недостаточно изучены. Вместе с тем, уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Summary

In article questions socio-political and philosophical the multiculturalism basis which in social science are still insufficiently studied are considered. At the same time the attention and to debatable questions is paid.

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

ТЕНГРИАНСТВО В РАБОТАХ ХУДОЖНИКОВ КЫРГЫЗСТАНА

Е.К. Абубакиров – преподаватель КРСУ,
соискатель Института философии и политико-правовых исследований НАН КР

Традиционные элементы миропонимания, духовного опыта кыргызского народа проявляются через ассоциативные образы, связанные с декоративно-прикладным искусством. Миропонимание, развившееся под влиянием тенгрианства, нашло отражение в работах художников современного Кыргызстана. Формирование содержания кыргызской национальной живописи, как и других видов изобразительного искусства, имело своим источником духовную культуру кыргызского народа и все многообразие ее проявлений [1, с.18].

Взаимоотношения человека и природы стали одной из любимых тем как основоположников кыргызского профессионального искусства, так и молодых художников, наиболее полно выразившихся в пейзажном и бытовом жанрах. Острое чувство природы и цельности мироздания у таких кыргызских живописцев как Г.Айтиев, С.Чуйков (он с детства был приобщен к кыргызской культуре), С.Акылбеков выразилось в доверительном отношении к природе, гармонии не перегруженных композиционных построений. Примером могут служить такие картины, как «На окраине села» (1959) [2], «Письмо с фронта» (1943), «Осень в Чуйской долине» (1965), «Горные дали» (1969) Г.Айтиева, «Осень на юге Киргизии» (1964), «На полях Киргизии» (1953) С.Акылбекова, «Охотник с беркутом» (1939) и «Прикосновение к вечности» (1973) С.Чуйкова и другие работы первого поколения кыргызских художников [3].

Их учителем наряду с профессионализацией по европейскому образцу была природа. «Кыргызская природа, – писал С.А. Чуйков, – прочувствована народными гениями – сказителями, музыкантами, мастерами прикладного искусства. В соприкосновении с природой, в тесном с ней контакте, сформировались такие черты, свойственные всему народному искусству, как сдержанно-спокойный образный строй, отражающий созерцательно-поэтические мировосприятие кыргызов, и строгость художественной формы» [4, с.2]. Глубинная поэтическая созерцательность является одной из характерных черт отечественного искусства.

Первыми предпочтениями в жанровом многообразии живописи не случайно стали пейзаж или пейзаж с фигурами и особенно натурный этюд, где они могли непосредственно выразить свое поэтическое мировоззрение, чувство великой, свыше предопределенной ее упорядоченности и разумной цикличности. Для их полотен характерен четкий ритм форм, крупные пространственные отношения: земля – горы – небо. И особенно небо, которое выражается в мириадах оттенков и цветовых переходов при общей колористической светоности. Небо вообще играет важную сакральную роль в жизни кыргызов, поэтому естественно, что оно занимает важное место в профессиональном искусстве. Одни из самых замечательных изображений неба в кыргызской живописи умел писать С.Акылбеков. Именно небо дает художественно-эмоциональный эффект в его картинах, будь то природа («Берег Иссык-Куля» (1967) или индустриальный мотив («Завод домостроения» (1964). Даже в небольших пленарных этюдах этот мастер отразил трепетную жизнь природы с ее угасающим и возрождающимся светом, меняющимися формами и воздушной средой.

Творческая манера, заключающаяся в цельном восприятии мира и его искреннем и поэтическом отражении присуща искусству С.Чуйкова. В его известной серии «Кыргызская колхозная сюита», завершенная в 1948 году, которая была представлена публике на персональной выставке художника в Москве, собраны объединенные одним чувством пейзажные и жанровые полотна. Тем не менее, каждая из них, обладая внутренней законченностью, могла существовать и отдельно. Обязательным условием создания образа полотен «сюиты» был выраженный в них момент созерцательности и кажущееся отсутствие действия. В этом отношении показательны такие картины серии как «Песня» и «Вечер».

Весьма типична для С.Чуйкова картина «Песня» и по композиционному решению и по выбранному

сюжету – простому и лаконичному, отражающему то, что художник видел вокруг себя. На картине день близится к завершению, солнце вот-вот скроется за горизонтом. Пара смиренных лошадей везет в аил воз с сеном, на котором возвращаются после работы молодой человек и две девушки. Парень поет песню, которая гармонирует с раздольем полей вокруг воза. В самом образе, уловленном на этом полотне, а не только во внешнем сюжете, чувствуется песенное начало, заложенное художником. Эту же концепцию развивает картина «Вечер», где также будто присутствует музыка. Как если бы озаренная закатным солнцем степь, нарисованная художником, пела задумчивую и протяжную народную песню, которую ветер разносит по округе [5, с.26-28].

Пейзажным и пейзажно-жанровым полотнам таких живописцев как Г.Айтиев, С.Чуйков и других классиков картинного искусства свойственен идеал близкого к природе и сформированного ею человека. «В основе образной сущности таких работ лежит ощущение естественной гармонии жизни. Эмоционально-психологическое напряжение в подобных полотнах достигается тончайшей разработкой качества цвета. Здесь большое значение имеет изображение неба, создающее ощущение простора, воздуха, света», – пишет исследователь кыргызского изобразительного искусства Л.А. Прыткова [4, с.3]. К этому направлению художников нового поколения относятся работы А.Бейшенова, С.Торобекова, К.Артыкбаева и Т.Койчиева и другие. Им присуще поэтическое восприятие природы и мирной жизни народа, окрашенное при всем их индивидуальном различии чертами горно-степной номадической ментальности.

Направление в кыргызском изобразительном искусстве, где переплелись новые художественные тенденции, и жизнеспособные традиции культурного наследия связано с именем художника Дж. Уметова. Он сумел соединить традиционное, во многом знаково-символическое декоративно-прикладное искусство кыргызов с современностью. Этому способствовало прекрасное художественное образование и глубокое понимание духовно-эстетического опыта кыргызов. Они «как и древнее творчество его народа, пронизаны радостью полнокровного ощущения жизни, удивлением перед ее неиссякаемостью и вечным обновлением» [6, с.5]. В его монументально-эпических композициях из войлока и чия созданы прекрасные образы номадической картины мира. В декоративных панно «Охота» (1963), «Таинство ночи» (1975), «Хозяин гор» (1970), «Ганец радости» (1971) и других будто оживает поэтическая душа народа, чуткая к жизни природы, к ее духовным началам. «Они звучат торжественно, как кыргызский эпос, как старинные песенные напевы. Развивая в этом пространстве сюжет, художник воплощает идею взаимообусловленности человека и среды» [6, с.16]. Это обаяние номадизма, выраженное в традиционных техниках, но на новый, современный лад, вобравшее древнюю культуру народа и выраженное с высоким эстетическим чувством и художественным вкусом. На международной выставке в Лейпциге в 1974 году работы Дж.Уметова получили высокую оценку, и он был удостоен «Гран-При».

Художники новых поколений чувство традиционной духовности и некоторое отторжение урбанистической действительности проявили в творчестве несколько иначе – через желание вернуться в ту ушедшую, кажущуюся теперь прекрасной жизнь номадов на вольной природе. Тем более что с исчезновением после развала СССР системы госзаказов, от них уже не требуется создание тематических произведений на злобу дня.

Интересен феномен творчества современного кыргызского художника Ю.Шыгаева, где причудливо переплетаются символы, образы и знаки традиционной культуры «Кочевница» (1996), «Солнечный конь» (1997).

Живописные импровизации Ю.Шыгаева наполнены символикой номадической культуры, ассоциативными образами, атмосферой древних верований, легенд, обычаев. Написаны они акриловыми красками на холсте в виде древней формы свитка и по сложной фактуре напоминают войлок, что способствует выраженным в них смыслам, размышлениям о течении времени и культурно-исторической памяти народа, поэтической интерпретации связи прошлого с настоящим. В таких работах как «Кочевница» (1996), «Кожожаш» (1996), «Жертвоприношение» (1996), «Древо бугинцев» (1996), «Священное дерево» (1997), «Солнечный конь» (1997) оживают древние легенды, выразительные знаки кочевого быта и духовного мира предков. О тенгрианском миропонимании напоминают представленные в изобилии символы (треугольники, элементы орнамента и природных форм стихий, стилизованные образы Солнца, Луны, деревьев, животных, силуэты людей). «...Под кистью Ю.Шыгаева кыргызские мифы и легенды обретают величие подлинного искусства. Тем он и близок душе моей...» – эти слова Ч.Айтматова выразили суть творческих устремлений художника [7, с.2].

Актуализировались героико-эпические образы далекого прошлого с элементами кочевого быта, дымящимися юртами в горных ущельях, табунами во время перекочевков, древними профессиями людей (пастухов и охотников), стойким бытовым укладом в ритме природы. Наряду с этим усилился символизм, присущий традиционным видам народного творчества, связанный с духовной и материальной сторонами многовековой жизни кочевников. В этом плане можно назвать десятки интересных и достаточно высоких по художественному уровню работ. Такова, например, картина «В долине Алай-куу» (1970) М.Акынбекова с почти ритуальной сценой, где люди, пьющие из белых чаш кумыс и пасущиеся рядом кобыла с жеребенком, изображены на фоне скалистого ущелья и являют собой трогательный образ культуры кочевников. Теплотой сочувствия и понимания мира природы обладают картины «Три барана» (1968), «Заблудившаяся» (1968) и «Сын» (1968) Б.Джумабаева. Героями последней картины является семейство лошадей, изображенное с поразительным созвучием мира природы и человека.

Если говорить о фигуративном искусстве, то можно назвать немало работ, в которых явно проявляется исконное мироощущение народа. Мотивы поиска людьми защиты и сочувствия у природы прослеживаются в работах «Весна» (1975), «Школа в горах» (1979) Б.Джумабаева и др. В таких выдающихся произведениях как «Охотник с беркутом» (1939) и «Портрет К.Акиева» (1939) С.Чуйкова, «Мать» (1963) С.Чокморова, «Пробуждение» (1969) Дж. Джумабаева, памятник «Манас» (1982) Т.Садыкова, серии миниатюр Л.Ильиной «Слово о киргизской женщине» (1958) нашли отражение высокие традиционные морально-этические и духовные качества кыргызского народа.

Одной из характерных особенностей кыргызского изобразительного искусства является ощущение открытого пространства, напрямую связанное с мироощущением, которое было сформировано кочевым прошлым, его духовным миром и древними верованиями, основой которых было тенгрианство. В кыргызском изобразительном искусстве очень мало картин с изображением интерьеров, и, как уже было отмечено, много изображений природы. Слова исследователя культуры Г.Гачева как нельзя лучше характеризуют эту особенность миропонимания кыргызов: «природа совсем не фон, оттеняющий жизнь человека. Это те силы, которые ощущаются в человеческом существе и получают в нем самую энергичную и просветленную свою жизнь» [8, с.101].

Культурное наследие тенгрианства с его духовными традициями и ныне продолжает питать творчество представителей современного изобразительного искусства, которое, в целом, ярко демонстрирует живучесть архетипов кыргызской духовности, проявляющихся на уровнях быта и художественного мышления.

1. Уметалиева Д.Т. Особенности формирования кыргызской художественной школы. – Фрунзе, 1987. – С. 18.

2. Все упоминаемые в исследовании картины находятся в собрании Кыргызского национального музея изобразительных искусств им. Г.Айтиева (КНМИИ).

3. Художники Советской Киргизии / Авт. – сост. Л.А. Прыткова. – Фрунзе, 1982.

4. Молодые художники Киргизии / Авт. – сост. Л.А. Прыткова. – М., 1979. – С. 2-3.

5. Сарабьянов Д. Творческий путь Семена Чуйкова // Певец кыргызского народа. – Фрунзе, 1966. – С. 26-28.

6. Прыткова Л.А. Дж. Уметов. Творческий портрет. – Фрунзе, 1976. – С. 5-16.

7. Шыгаев Ю. Живопись. Каталог выставки. – Бишкек, 1997. – С. 2.

8. Гачев Г.Г. Чингиз Айматов. – Фрунзе, 1989. – С. 101.

Түйін

Тенгриандық мәдениет мұрасы оның рухани жөн-жоралғыларымен Қырғызстанның қазіргі бейнелі өнерінің өкілінің шығармашылығын азықтандырады, тұрмыстың және көркем ойдың деңгейлерінде көрсетілетін кыргызстандық руханиның архетипінің өміршеңдігін ашық көрсетіледі.

Резюме

Традиционные элементы миропонимания, духовного опыта кыргызского народа проявляются через ассоциативные образы, связанные с декоративно-прикладным искусством, имело своим источником духовную культуру кыргызского народа и все многообразие ее проявлений.

Summary

Cultural heritage of tengrianity with its spiritual traditions enriches creative work of representatives of Kyrgyzstan's contemporary visual art, vividly demonstrating vitality of archetypes of kyrgyz spirituality, reflecting at levels of living and artistic thinking.

К ВОПРОСУ О РОЛИ ТРАДИЦИОННО-НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В РАЗВИТИИ НАРОДА И ОБЩЕСТВА

Ж.Ж. Куанышбаева - PhD докторант КазНПУ им. Абая

В мире насчитывается 243 государства. У каждого свой уровень развития. Одни более развиты, другие — менее.

В 2010 году среди 187 из 193 стран-членов ООН, участвовавших в исследовании по Индексу человеческого развития, Казахстан в мировом рейтинге занял 68 место, а Индекс человеческого развития по оценке равен 0,7457. По уровню своего развития Казахстан, согласно исследованиям ООН, относится к группе стран с высоким уровнем человеческого развития (Human Development Index 2010) [1]. Развитие человека является процессом расширения спектра выбора. Наиболее важные элементы выбора — жить долгой и здоровой жизнью, получить образование и иметь достойный уровень жизни. Дополнительные элементы выбора включают в себя политическую свободу, гарантированные права человека и самоуважение. Данные исследования являются показателем непрерывного общественного прогресса за минувшие 20 лет, а также оценкой выигрышей и потерь в процессе данного развития.

Народная мудрость гласит: «За пятьдесят лет сменяется поколение». Последние полвека мировой истории могут быть названы «эпохой модернизации». В течение исторически короткого периода индустриальное общество, его ценности и культурные стереотипы, до этого времени доминировавшие лишь в немногих промышленно развитых государствах Европы и Северной Америки, стали стремительно распространяться по всей нашей планете. Однако процесс модернизации в разных обществах и культурно-исторических регионах идет с разной скоростью. Некоторые страны и целые регионы преуспели в этом процессе, другие же, наоборот, были выброшенными на обочину мирового развития.

Если сравнительность любой мысли впоследствии оправдывает свою цену, это придаст веру в то, что место, куда мы направляемся, будет отмечено. С данной точки зрения, мы посчитали необходимым сделать свой выбор, сопоставляя жизненный опыт других стран с политическими, экономическими и культурно-социальными изменениями, произошедшими в нашей стране. Учитывая то, что сегодняшние успехи являются началом новых будущих достижений, для нас особо важно учиться и совершенствоваться, наблюдая за тем, как другие покоряют вершины и преодолевают препятствия на своем пути.

Чтобы не стать жертвой минотавра во всемирном лабиринте, захваченного процессом глобализации, не потеряв при этом собственную сущность, нам необходима путеводная нить Ариадны. Кто же будет исполнять сегодня для нас роль путеводной нити? По словам директора Института культурных преобразований при Школе права и дипломатии им. Флетчера Университета Тафтса - Лоуренса Харрисона, у каждой нации есть своя нить спасения: это национальные ценности.

Профессор Харрисон утверждает: в ценностях, в представлениях о том, что такое хорошо и что такое плохо, в ставке на индивидуальность, в институтах, которые расширяют пространство свободы, а не сужают его, в желании конкретного гражданина брать ответственность за свою судьбу, а не перекладывать ее на плечи Большого Брата, всемогущего государства — вот именно в этом дело [2].

По данному вопросу имеются противоположные суждения. Примером этому может послужить ранее существовавший и демонстрировавший свои преимущества восточно-азиатский алгоритм самобытной модернизации – впечатляющий пример того, как на основе национальных традиций можно совершить стратегический прорыв в области технологии. Не случайно восточно-азиатский капитализм часто называют конфуцианским в противовес западному, который, с легкой руки известного немецкого социолога Макса Вебера, получил название протестантского.

Сформированный конфуцианством менталитет восточно-азиатских народов оказал огромное влияние на экономические успехи стран региона. Многолетний глава Сингапура Ли Куан Ю верно отметил, что именно «общинные ценности и практика восточных азиатов – японцев, корейцев, тайваньцев, гонконгцев и сингапурцев – оказалась их большим преимуществом в процессе гонки за Западом»[3].

Патриотизм, коллективизм, благополучие народа, политическая стабильность, этика, мораль, ответственность - понятия вечные, краеугольные камни государственного строительства. Подтверждение тому - сегодняшняя Корея, извлеченная мудростью и волей генерала Пак Чжон Хи из исторического небытия, твердой рукой поставленная на рельсы прогресса и развития.

Вот что говорит об историческом процессе развития Южной Кореи Пак Чжон Хи: «На смену бедности и отчаянию, которые когда-то были характерной чертой нашей действительности, пришли уверенность в собственных силах и желание людей построить общество, в котором люди жили бы в достатке. В стране, где царили нестабильность и хаос, заложен фундамент стабильности и порядка. Корейцы избавились от характерного для нашей истории подобострастного отношения к великим державам, расстались со старой привычкой во всем полагаться на других. Они возродили национальное самосознание, в основе которого - обеспечение политической независимости и опора на собственные силы в экономике» [4].

Южная Корея играет заметную роль среди государств Восточной Азии. Она за короткое время, всего лишь за три десятилетия, превратилась из бедной развивающейся страны в промышленную и торговую державу мирового уровня. Южная Корея является стратегическим партнером Казахстана. По итогам 2010 года товарооборот Казахстана с этой страной составил более \$760 млн, из них \$232,8 млн пришлось на экспорт и \$527,3 млн – на импорт, то есть по сравнению с 2009 годом он увеличился на 50,3% [5].

12–14 мая 2009 года и 24–25 августа 2011 года состоялись официальные визиты Президента Южной Кореи Ли Мен Бака в Казахстан. В свою очередь, 21–23 апреля 2010 года Нурсултан Назарбаев посетил с государственным визитом Южную Корею. Эти визиты дали необходимый импульс для развития двусторонних отношений. Прилагаются все усилия для развития не только политических, торгово-экономических, инвестиционных, культурно-гуманитарных отношений, но и межрегиональных связей между двумя государствами. Взаимопонимание, возникшие между народами Казахстана и Южной Кореи на основе развития политико-экономических и социально-культурных отношений, показывает заинтересованность обеих сторон в дальнейшем развитии сотрудничества.

Какими бы важными ни были сегодняшние связи, бесспорным является архизначимость нашего общего будущего. Для раскрытия рассматриваемой темы нам придется окунуться в прошлое. Корейская Республика, как указывалось выше еще в прошлом веке проделала путь, который может служить ориентиром для достижения различными странами, в том числе Казахстаном, высоких вершин. И не просто прошла, а протоптала этот путь сделав невозможное возможным и добившись признания друзей и врагов. Но проходя по этому тернистому пути, она не была на поводу у других, не потеряла свою сущность и не поддалась окружающим ее сомнениям. Она гордо прошагала по данной стезе, модернизировав национальные ценности, доказав всем достоинство своего народа и оживив в нем созидательный непреклонный дух.

Доказательством стремительного продвижения Казахстана является Послание Президента РК Н.А. Назарбаева 2012 года «Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана» и десять задач, поставленных в нем. «Социальная модернизация - это центральный вопрос деятельности нового Парламента и Правительства, - подчеркнул Н.А. Назарбаев, - всех ответственных сил Казахстана – партий, общественных объединений, творческих и профессиональных союзов, средств массовой информации, всех патриотов нашей страны»[6]. Данные слова Президента в первую очередь нацелены на создание обновленного, конкурентоспособного общества. Президент также отметил абсолютность социальной значимости проектов в рамках индустриально - инновационного развития. Выполнив задачи по десяти направлениям социально-экономической модернизации, мы укрепим экономику, сделаем стабильным наше общество, повысим благосостояние нашего народа. Процесс ускоренной модернизации не может не проверять на прочность традиционные системы ценностей, складывавшиеся веками. Перед обществом возникает целый комплекс задач, успешное решение которых невозможно не только без четкого административирования, но и без определенных объединяющих идей, адекватного идеологического обеспечения.

Казахстанская экономика оказалась устойчивой к кризису. Если в 2009 году у нас несколько снизилась объемы продаж, то уже в 2010 году мы вновь вышли на уровень 2008 года. В этом году по предварительным оценкам, мы превзойдем уровень 2008 года на 50 процентов, а в 2013 году на 80-100 процентов. Успехи в экономике позволяют создать надежный фундамент для продолжения политической модернизации общества.

Модернизация Южной Кореи тесно связана с именем Пак Чжон Хи. Выступив на пути экономической модернизации, Южная Корея добилась внушительных успехов. Южнокорейский опыт доказывает, что успех политической модернизации во многом зависит от социально-экономических факторов, а динамика и баланс авторитарных и демократических начал определяются её исходными условиями и национальной спецификой, проявляющейся в политической культуре и других субъективных факторах модернизационного процесса. Доказательством этого являются слова известного политолога Чарльза Эндрейна

«Если свои духовные потребности люди удовлетворяют в независимых церквях, то для удовлетворения экономических интересов они вступают в добровольные объединения и конкурирующие политические партии. Однако и нравственные ценности оказывают воздействие на формирование политического процесса»[7].

По мнению многих политологов и социологов, в основе экономических успехов Южной Кореи лежит органичное соединение традиционных конфуцианских ценностей с задачами хозяйственного реформирования. Одной из характерных черт конфуцианского мышления и связанных с ним представлений об обществе является иерархичность. В конфуцианской традиции общество и государство всегда отождествлялись с патриархальной семьей, равенство в которой не могло существовать просто по положению. Главенство отца или матери в семье принималось, принимается и будет приниматься как закон жизни.

Представления о том, что общество и государство образуют иерархическую пирамиду, сохраняются в Восточной Азии в полной мере до сих пор. Так, южнокорейский социолог Ли Кю Тхэ, один из ведущих авторитетов в вопросах национального характера корейцев, пишет: «Иерархичность – способ существования корейца, а выход из иерархической структуры равносителен выходу из корейского общества» [8].

Конфуцианство всегда очень высоко ценило напряженный систематический труд, самодисциплину и способность к работе в коллективе. Восприятие конфуцианством государства как большой семьи в наше время в странах Восточной Азии было перенесено на отношения в фирме, которые также рассматриваются как отношения в большой патриархальной семье. Такие отношения предполагают не только стремление работника творчески и ответственно относиться к своему делу, но и заботу руководства предприятий и компаний о своих работниках.

Уважительное отношение к власти, законопослушность также являются характерными чертами конфуцианского сознания. В отличие от свойственного западной традиции механистически-враждебного отношения к государству, для стран Восточной Азии характерно органическое воззрение на государство как на защитника человека. В Южной Корее даже рекомендации правительственных органов воспринимаются частным бизнесом как категорические приказы[9].

Таким образом, идеалы и ценности, свойственные традиционным обществам - коллективизм, уважительное отношение к государству со стороны личности и забота государства о человеке, уважение старших и значение иерархии в обществе, стремление к бесконфликтности и гармонии в социальных отношениях, приоритет дисциплины и порядка, крепость семьи, согласие – являются слагаемыми феноменальных успехов стран Восточной Азии в экономике и технологиях.

В чем сходство между конфуцианской Кореей и воспитанным в духе мусульмано – православных и советских ценностей Казахстаном?

Логично рассуждать, что на любой вопрос обязательно найдется ответ. К концу своей статьи я и постаралась найти ответ на этот вопрос. Например, казахи и корейцы с 5000-летней историей, не хуже их знающие свою родословную, вместе относятся к алтайской языковой группе. Одним словом, мы родственные народы. Поэтому эта тема привлекает к себе внимание многих исследователей.

Согласно исследованиям южно-корейского ученого Хан Ён Сука, на сегодняшний день число желающих изучить корейский язык среди казахстанцев велико. В Казахстане отделения корейского языка и корейской литературы открыты в Казахском национальном университете им. аль-Фараби, Казахском Национальном педагогическом Университете им. Абая, Казахском университете международных отношений и мировых языков им. Аблай хана, Казахском экономическом университете им. Т.Рыскулова. Корейский язык преподается также в корейских национально-культурных центрах. Согласно исследованиям, 70% студентов, изучающих корейский язык, составляют казахи, 20% корейцы и представители других народностей - 10%.

На сегодняшний день более 5 млн 500 тыс. корейцев проживают вдали от корейского полуострова примерно в 140 государствах. И сколько бы ни пришлось пережить этому народу, они не потеряли дух национального единства и чувство родства. Удивительным остается обоюдная тоска и любовь людей друг к другу, разделенных надвое по вине политической идеологии на Корейском полуострове. В корейской национальной легенде, которая берет свое начало с древнейших времен, рассказывается о маленькой рыбке «Кисингурами», которая живет счастливой жизнью со своим возлюбленным в море с большими волнами. И самое интересное заключается в том, что они не могут жить друг без друга. Согласно легенде, если одна из рыбок погибает, вторая от горя и скуки умирает вслед за ней. При этом

вспоминается казахская легенда о лебедях. А ведь и наш народ, когда тоскует или скучает по родному человеку, тоже говорит о том, что лебеди не могут жить друг без друга.

В 5000-летней летописи нет ни одного упоминания о присвоении казахами чужого добра. На протяжении всего Великого шелкового пути наш народ не раз становился примером толерантности. В Великой степи такие религии, как зароастризм и буддизм, ислам и христианство, всегда жили в мире и согласии.

В современной Южной Корее политическая традиция и культура максимально сохраняют конфуцианское наследие, в сознании современных корейцев государство по-прежнему занимает особое место: общество признает его как императив, отводит ему особую роль в массовом сознании

В современной Южной Корее политическая традиция и культура максимально сохраняют конфуцианское наследие, в сознании современных корейцев государство по-прежнему занимает особое место: общество признает его как императив, отводит ему особую роль, в массовом сознании культивируется преклонение перед государственной службой. С точки зрения политического реформирования, "азиатские тигры" всегда нам были интересны. Нельзя не согласиться и с тем, что азиатский путь политических реформ отчасти оптимизировал сегодняшнюю казахстанскую модель демократизации.

Национальные ценности сплачивают народ и общество. Развитие и процветание народа и общества осуществляется именно на основе традиционно-национальных ценностей.

1. Индекс человеческого развития 2011г. // <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/KAZ.html>.

2. Крылов Д. Лоуренс Харрисон: «Почему в одних странах счастье есть, а в других его нет?» // *The New Times*, 20.04.09.

3. Ли Куан Ю. Сингапурская история. Из «третьего мира» – в первый. - М.: МГИМО, 2005. С.29.

4. Пак Чжон Хи (Чонхи). Возрожденная Корея: модель развития (Park Chung Hee. Korea Reborn. A Model for Development. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, USA, 1979) // <http://lib.ru/MEMUARY/SINGAPUR/koreareborn.txt>.

5. 2011 год: Казахстан и Корея. Международный деловой журнал "KAZAKHSTAN", №2//<http://www.investkz.com/journals/77/833.html>.

6. Назарбаев Н.А. Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана. Послание народу Казахстана // *Казахстанская правда*. - 28 января. - 2012.

7. Эндрейн Ч.Ф. Сравнительный анализ политических систем. - М.: Весь мир, 2000. С.73.

8. Иерархия в корейском обществе // <http://www.ruskorinfo.ru/wiki/ierarkhiya/>.

9. Ланьков А.Н. Конфуцианские традиции и ментальность современного южнокорейского горожанина // *Восток*, 1996. - № 1. с.50.

Түйін

Мақалада халықтың тірегі болар құндылықтар жайында айтылады. Ұлттық құндылықтар мемлекеттің әлеуметтік-саяси қалыптасуының негізгі қайнар көзі болды. Әрбір мемлекет өзінің тарихи дамуында сан ғасырлар қалыптасқан мәнін сақтай отыра жаһандану, жаңаруда трансформацияланады. Көптеген философтар, әлеуметтанушылар мен саясаттанушылар ұлттық құндылықтар мемлекеттің саяси үрдістерінің дамуына ықпал ететін негізгі өзегі ретінде қарастырады.

Резюме

В статье говорится о ценностях, служащих опорой для нации. Национальные ценности являются основным источником в социально-политическом становлении государственности. Каждое государство в своем историческом становлении, а также в ходе глобализации, модернизации трансформируется, сохраняя при этом смысл, укрепившийся на протяжении многих лет. Многие политологи, философы и социологи считают национальные ценности основным ядром развития государства, которые оказывают воздействие на формирование политического процесса.

Summary

In the article about the values that serve as a support for the nation. National values are a major source of socio-political statehood. Every state in its historical formation, as well as in the course of globalization, modernization transformed while retaining meaning, entrenched for many years. Many political scientists, philosophers and sociologists consider fundamental national values are the core of the state that have an impact on the formation of the political process.

SOME PROBLEMS OF ADAPTATION OF MOSLEMS IN THE NON-MUSLIM WORLD: PROBLEMS AND JUDGEMENTS

Z.M. Dzharasbaeva – 2 course Specialization "Religious studies",
*chairs of political science and social and philosophical disciplines of Institute
of magistracy and Phd doctoral studies of KazNPU after Abay*

Islam is not only one of world religions, but also the comprehensive way of life including beliefs and ceremonial practice which find the place in a wide context of adjustable public relations, economic duties and privileges, political ideals and fidelity to the communities.

In the modern world the Islamic factor plays a great role not only in the cultural plan, but also in political, legal and economic. "One of the brightest features of modern Islam, as M.Hatami writes in the book" Islam, dialogue and a civil society ", - its readiness for dialogue acts. Speech can and should be about dialogue of civilizations, about dialogue between the East and the West, about tolerant mutual relation of cultures in the present epoch. The Moslems calling for dialogue of civilizations, are carriers of a powerful civilization and rich culture. They understand human relations as the relations based not on violence and compulsion, and on the reasonable approach and dialogue. Dialogue of civilizations means equality of the people and the states" [1].

It is necessary to understand that between an Islamic civilization or to tell more precisely, civilizations of Moslems and our today's life there is so-called "a western civilization" which has a lot of achievements and whose consequences, especially for those who lives outside of the Western world, innumerable. Our epoch is an epoch of prevalence of the western culture and a civilization that it is necessary to realize clearly. However that comprehension be effective and useful, it is necessary to go further superficial understanding of this civilization and to comprehend its theoretical beginnings and basic values. Opposing movement is also so necessary. It is well-known that followers of Islamic religion are one of the most conservative. For last decades, having entered an epoch of global communications and integration processes, certainly, the way of life of Moslems has changed. Hence, in given article we would like to consider, how the way of life of usual Moslems is influenced by such factors of modern life as migrations, the Internet, mass-media and information war, conflicts and other. And as there was a history of mutual relations of the Islamic world and Europe. As within the limits of given article we can't consider completely essence of the given problem, therefore we will make consideration attempt only its some problems, the basic questions of the given theme.

The problem of development of Islam in the modern world is very actual in view of the political events which were taking place for the last twenty years. In our opinion, a great number of citizens of the western countries including the CIS don't know Islam's real face, - traditional Islam. So, for example, world mass-media accuse religion of Moslems in many problems of the present that is frank slander. The radical extremists, the corrupted services and simply gangsters use Islam as a mask and cover for their illegal, criminal activity.

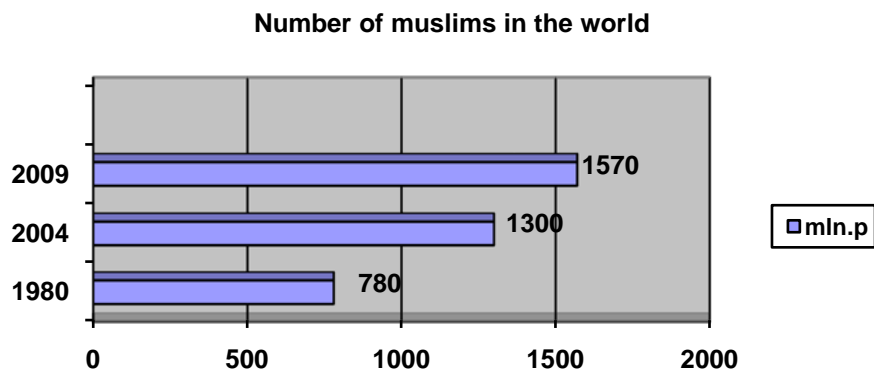
For today of a problem of Islamism occupy actual enough position in process of globalization and modernization of the modern world. Hence, a question on research of position of a modern Muslim society in the countries of the West and in the world as a whole; revealing of the problems, exciting, as well as Moslems, and a society surrounding them society in the appeared new possibilities during an epoch of global integration. As questions of adaptation of Moslems in a non-Muslim society, the countries of Europe; and also what reasons are the cores for their migration from the Muslim countries are the most actual and play great value in the further development of the modern states of EU.

The sacred Koran and based on it and khadis Prophet Mohammed the doctrine Islam has arisen in VII century, that is fourteen centuries ago, and now there is a tenth year of the twenty first century. For these centuries economic, social and spiritual living conditions of Moslems have essentially changed. Now they live in conditions of general globalization when the developed television and the Internet have increased the degree of their knowledge. Sitting at home, in far Arabian desert or the African small village, people learn about everything what to be created in the world, get acquainted with customs and traditions, moral and legal representations of other, non-Muslim people. Hence, the fact of loan culture is natural. But at the reference to history we will notice that mutual enrichment of cultures occurred long before an epoch of global events and general economic and sociopolitical dependence.

Now there are integration processes, and migration is one of globalization symbols. The Muslim diaspor (in particular, migrants-Moslems) has the features: for many Islam is a way of life, not simply religion. Now the

people who thrive this religion, have possibility to go there where never was places of compact residing of Moslems or they were very insignificant.

The Muslim diaspor in the European Union is considerable, there more than 20 million Moslems live [2]. The statistical account is combined: for example, in France a confessional accessory is a private affair of citizens. He is a citizen of the country, and faith is his private affair. But under the various data, in EU territory about 20 million Moslems live, and their general number in the world from 1 to 2 billion persons, the dynamics can be considered on the following schedule:

Schedule 1. Dynamics of growth of number of Moslems in the world

What does the Islamic world represent? This term is conditional enough. It is impossible to say that there is a Muslim world which resists to a western civilization. The Islamic world is a conglomerate of the Islamic states in which there are contradictions. There is strong enough opposition between Sunnites and Shiites some opposition inside sunnism. There are interstate contradictions, the most sad phenomenon – war between Iran and Iraq. But thus any Moslem coming to Europe, feels itself a part of a Muslim generality.

The second moment: the Muslim world, in general, is now in a condition of backwardness from the Western world (except for the United Arab Emirates, Saudi Arabia), first of all in technological, but also ideological, sometimes – in the political plan. The Muslim world goes in a channel of a policy of the Western world, except Iran.

If we address to history of mutual relations of the Islamic world and Europe, in the early Middle Ages the Islamic world in the name of Arabian caliphate where sciences, and arts prospered, had serious military-political potential. Scientific achievements of that time have made enormous impact for the whole world and technical progress; we understand it from top of modern time.

In territory of Spain there was an Islamic state, the Arabian armies have reached the middle of France. Only in fight at Poitiers Christian sovereigns managed to stop approach of Moslems to territory of Europe. Then there was a decline, but influence remains, also the genofund of southern Europe "was enriched" that is well-known fact [3].

One more example known: in the early Middle Ages in respect of hygiene the Islamic world was above, than Europe. If to speak about a modern situation in many backward Muslim countries (Bangladesh, for example) the basic problem is backwardness first of all.

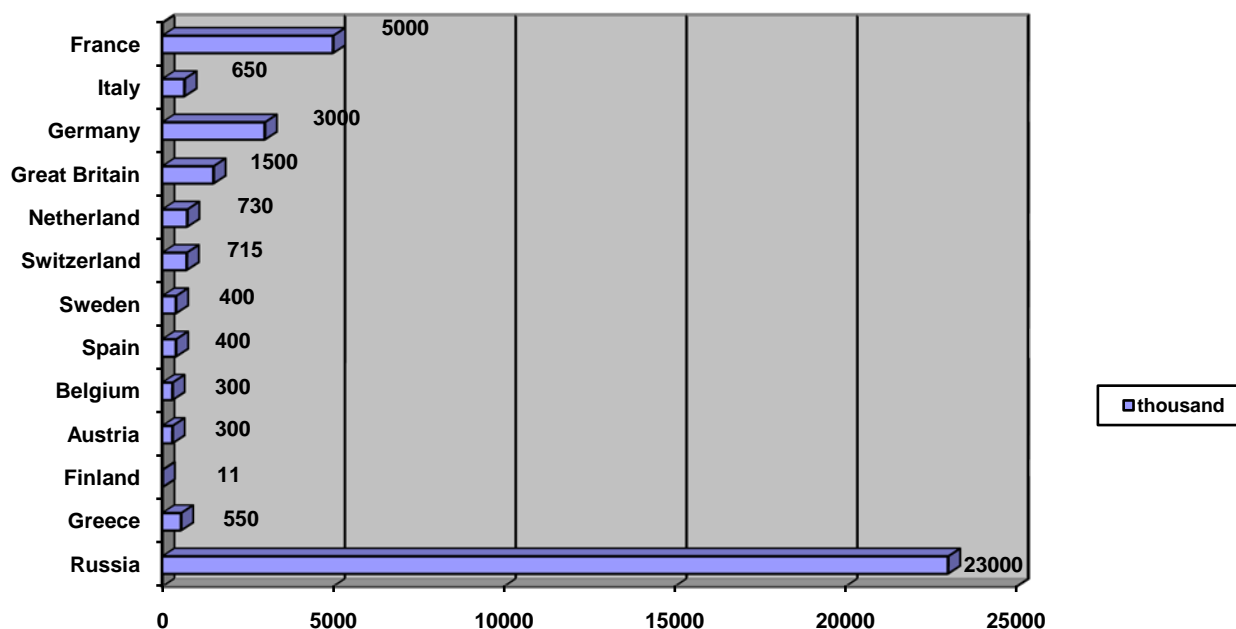
The first wave of migration to territory of the Western Europe has begun in the XX-th century beginning that has been connected with the European industrial boom. Peak it has reached in the First World War. In the beginning of the XX-th century Moslems were at war on party Antanty, they were basically inhabitants of the North Africa, magribinets. They could remain in France, be on welfare, habitation. When the industrial boom was outlined in France, Belgium, it was required many workers, and they accepted representatives of the colonies to load the industrial capacities.

In Britain there were similar processes. In Britain they were natives of India, modern Pakistan and South East Asia. In Germany a situation a bit different, it had colonies in the east of the African continent. The diaspor part is presented by Turks. Before the First World War there were communications between Germany and Osman empire, and this process of resettlement proceeds now. In Italy which had colonies in Libya, not so many Moslems, there, basically natives of the African states and the Eastern Europe, especially from Romania, there a lot of gipsies.

The second wave is 1960th years, it is the second boom of industrially developed countries, workers again were required. The factor of the Algerian war has affected also.

Today in France 5 million Moslems live, in Germany and Britain – on 4, in Italy and Belgium – it is even less. In France, England, Belgium there is a considerable quantity of the organizations which take up the problems, adaptation of migrants [4].

Schedule 2. Number of Moslems the EU countries and in the Russian Federation for 2009.

If to tell about a problem of assimilation of Moslems in the countries of the West that here with confidence can notice that "Islamic France" is a vivid example of local integration in the global world.

On an example of France it is possible to consider what occurs to the countries of the European Union. From 5 million Moslems in France 85 % are magribinets. Islam became the second faith in the country, but being secular is a defining factor. The church is separated from the state but what does the secular state mean? Nicolas Sarkozy defines secular as possibility to profess the religion or not to profess any [5].

In France there is a Muslim party. It exists halflegally, about their headquarters it was not possible to find the data, but they have a site where the program is published. It is necessary to tell directly that this display of true democratism in France. In France there is a large quantity of the Muslim organizations which protect the rights of Moslems in the European states. The Turk became the head of one of departments "Party of greens", and there anything bad in it. Thus it would be desirable to notice that as a result of such sociopolitical changes as it isn't paradoxical but the fact that Islam, has taken roots in Europe.

Nevertheless, in France the policy of assimilation operates, but now this term have replaced with "national integration". About this, in the Constitution of this country it is noted: « first of all you are the citizen of France, and you should know language, culture of France, to observe the French laws. If you are the citizen you accept the constitution, and the confessional accessory is personal» [6].

Other model is the British model of multiculturalism. They recognize minority to influence the Muslim surrounding. There is a Bengalese community, Pakistan, and the authorities deal not with each Moslem, as in France, and with the head of a community. For example, in Britain the question which is lifted also by the Supreme judge, – about a partial recognition sheryyat laws for Moslems is discussed. It causes criticism. The British legislation has been changed to correspond to system of Islamic banks.

The third model is in Germany, there was policy "guest workers". It was supposed that migrants come, fulfill and come back. But it has not turned out.

In Belgium, as well as the policy of assimilation also is spent as in France. In Italy Moslems are not many, therefore there is any certain policy in relation to Moslems, there the general policy in the relation to all migrants.

Having studied the French forums and blogs in a worldnet, respectable editions and, first of all, and endurances from scientific articles (last years and in translation into Russian), it is possible to notice with confidence that Frenchmen sincerely trust in integration of Moslems. There the interest to Moslems is greater, than Moslems in relation to the French culture. Thus, the fact is elicited that the opinion of Moslems isn't uniform too: the secular Moslem is one, the scientist-Moslem is another, they do not differ from Frenchmen, the third is when you speak with the imam.

Both in France, and in Belgium there are examples when Moslems achieve success. In France there were 2 ministers - Moslems. A lot of Moslems are in business.

It is important to recognize the fact that there are some tendencies in Islam. First of all is Euroislam. So, for example, its ideologist – Tarik Ramadan says that Moslems who accept Islam as faith, but completely divide the European cultural values, is already other Moslems, not that Moslems from the Islamic world [7].

Other direction is individual Islam. It assumes that it is not obligatory to Moslems to have umma – a community. It is not that Moslem, for which Islam is a way of life. First of all, it is the citizen of the country, and then already the Moslem. It is his personal form. This position corresponds to position of Europeans which concern religion as an element of private life. There is also a neofundamentalism which proclaims that all Moslems are under its aegis. They preach the concept of a generality, a commune, creation of zones where two kinds of laws operates they are laws of democratic republic and Sheriyat laws. There is also a radical Islamism. There are such mosques, basement garages where these Moslems gather and can not involve in itself another's sights.

70 percent of Moslems actively don't practice Islam. They, more likely, belong to individual Islam, they do not completely carry out Sheriyat laws, don't pose itself aggressively. From the remained 30-20 percent are practising Moslems, they go on a prayer 5 times, but are tolerant to the French laws. 5 percent are fanatical enough Moslems who reject integration and assimilation. And about 1000 Moslems to all France and Belgium are radical Islamites, not adherents of traditional Islam which practise "pseudo-Islam" in garages and cellars and represent danger [8].

Thus, it would be desirable to notice that many analysts hold the opinion that the situation will change. In Europe there is a process of selective migration, there is a dispatch of those who isn't ready to live under the European laws. But migration will grow. For Moslems the family is sacred, at they have many children. There is even a forecast that 3/4 inhabitants of Europe will be Moslems. In our opinion, there are three possible variants of interaction of cultures – preservation of distinctions, cultural convergence and cultural hybridization.

What will be actually, there is no saying. But it is possible to do conclusion, that is the French society accepts Islamic culture, and in it there are no dangers as the Islamic culture is based on traditional Islam, belief of kindness, as any other world faith. Though there are also other opinions – that the Islamic culture branches out western civilization roots. But how do the Moslems who have appeared in a non-Muslim society feel? The reasons can be different: from search of the best life, till getting the education.

Hence, summing up, it would be desirable to notice that traditional Islam, being culture of the world and mutual understanding, can't become the tool of destruction of the world in a modern society. It can be only the consolidating factor if leaders of the Muslim countries will support traditional values and to build relations with foreign colleagues on the basis of the good put in the doctrine of Moslems.

1. Gajnutin R. I "Islam in the XXI-st century or how to live to the Moslem under the Koran in Russia". – Kazan: the Islamic book, 2009. – 142 p.

2. Njubi G. "the Short encyclopedia of Islam" (the lane with English) - the Fair-press – 2007. - 384 p.

3. Chapova J. N. World religions. – Moscow: Education, 2001.

4. Sjukijajnen L.R. Globalization and human rights issues in the light of moslem-legal culture. Islam and modern international relations. – Moscow: the Scientific book, 2001. – 276 c.

5. In the same place. – P.234.

6. In the same place. – P.236-239.

7. Chumakov A.N. Globalization. Contours of the complete world. – Moscow: the Prospectus, 2009. – 428 p.

8. Dolgov R.D. Russia and the Islamic world: partnership for the sake of stability. – Moscow. – 2009. – p.27.

Түйін

Бұл мақалада автор мұсылмандық әлемде тұратын мұсылмандардың бейімделуге байланысты проблемаларды қарастырады. Автор сонымен қатар Европадағы мұсылмандардың өмір сүру қиыншылықтарына және олардың болашағына әсер ететін факторларға көңіл бөледі.

Резюме

В данной статье автором рассматриваются некоторые проблемы адаптации мусульман, проживающие в немусульманском мире. Основное внимание автор обращает на проблему образа жизни обычных мусульман в Европе и какие факторы влияют на их дальнейшее проживание.

Summary

In given article the author considers some problems of adaptation of the Moslems, living in the non-Muslim world. The author turns the basic attention on a problem of life of Moslems in Europe and what factors influence their further residing.

ИНТЕРЕСЫ И ПОЛИТИКА МИРОВЫХ ДЕРЖАВ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В НОВЫХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ

Ж.М. Алдубашева - *Ph.D докторант отделения политологии
КазНУ имени аль-Фараби*

В последние годы государства Центральноазиатского региона выдвинулись на авансцену мировой политики. Из малоизвестных советских республик они постепенно превратились во влиятельных субъектов международных отношений. Центральная Азия, продолжавшая оставаться для России сферой ее традиционного влияния, а для Китая – зоной соседства, одновременно стала привлекать к себе взоры государств, расположенных далеко от нее, но открывавших для себя этот регион заново. Для США развитие отношений с центральноазиатскими государствами, безусловно, означало вызов привычным представлениям о том, какие приоритеты должны быть поставлены во главу угла и как добиваться поставленных целей. Действительно, как верно подмечает Юджин Румер, США пришли в малознакомый им регион с теми же рецептами сотрудничества, которые имелись у них для Восточной Европы, уделяя главное внимание привычным структурам. Безопасность, развитие демократических институтов, энергоресурсы не могли не обусловить особого интереса Вашингтона, но главное все же заключалось в том, что американские политики не желали допустить доминирования в регионе других игроков. Трагические события 11 сентября 2001 года изменили геостратегический пейзаж Центральной Азии, резко повысив ее значимость. Эти события способствовали общему повышению внимания к региону. Однако РФ и США по-разному подходили к региону и имели разные стартовые позиции. Россия была традиционным игроком в Центральной Азии. До второй половины 90-х годов она фактически уходила из Центральной Азии, но при этом ее объективные интересы и заинтересованность государств региона в поддержании здесь особых отношений (несмотря на естественную тягу к диверсификации связей) не позволяли ей отгородиться от имевшихся проблем. В конечном итоге стратегические интересы, заключающиеся прежде всего в поддержании стабильности, экономические, культурные, этнические связи заставляли искать более эффективные пути укрепления влияния РФ. Наверное, это получается не всегда успешно, но осознание того факта, что Центральная Азия остается для России одним из приоритетных регионов, было главным итогом 90-х годов.

О подлинных устремлениях и целях Белого дома в Центральной Азии, вероятно, можно судить по статье руководителя Вашингтонского института Центральной Азии и Кавказа при высшей школе международных исследований им. Пола Нитце в университете Джона Хопкинса Фредерика Старра "Партнерство для Центральной Азии", опубликованной в главном политическом рупоре США журнале *Foreign Affairs* еще в 2005 году. По мнению ряда политологов, Старр озвучил инициативу американской администрации по созданию новой региональной организации. Суть ее сводится к "созданию форума Партнерство по сотрудничеству и развитию Большой Центральной Азии (ПБЦА)", объединяющего под управлением США центральноазиатские государства и Афганистан без участия России, Китая, Ирана и Пакистана. Как считают аналитики, согласно этому замыслу США должны содействовать превращению

Афганистана и региона в целом в "безопасную зону суверенных государств" с рыночной экономикой, "светскими и открытыми системами государственного управления" и, самое главное, "поддерживающих позитивные отношения с Вашингтоном". Это позволит Соединенным Штатам не только вырвать центральноазиатские государства из "объятий России и Китая" и окончательно закрепиться в Центральной Азии, но и превратить регион в свой протекторат.

Как признает известный американский специалист по России и Китаю Э.Вишник, до 11 сентября Центральная Азия оставалась на периферии американской внешней политики [1]. Однако уже в феврале 2002 г. госсекретарь США К.Пауэлл в выступлении перед комитетом по международным делам Конгресса заявил, что "США заинтересованы в Центральной Азии и в сохранении своего присутствия здесь настолько, что это показалось бы совершенно невероятным прежде" [2]. Атака на Всемирный торговый центр в Нью-Йорке фундаментально изменила отношение Вашингтона к странам Центральной Азии, которые стали одним из основных плацдармов для передового базирования американских войск в войне с терроризмом.

Еще в 2002 году администрация Буша приняла два документа, которые определяли стратегию США в отношении этого региона: "Акт в поддержку свободы в Афганистане", в котором подчеркивается намерение США способствовать становлению демократии и гражданского общества не только в Афганистане, но и во всей Центральной Азии, и "Стратегия национальной безопасности", подтверждающая геополитические интересы США в Каспийском и Центрально-Азиатском регионах. По мнению политолога Елены Вязгиной, после 11 сентября 2001 года внешнеполитическая линия Соединенных Штатов Америки в Центрально-Азиатском регионе была нацелена на решение следующих задач: использование военно-политической конъюнктуры, сложившейся в ходе антитеррористической операции в Афганистане, для всестороннего укрепления отношений со странами Центрально-Азиатского региона; создание условий, при которых другие внешние силы, прежде всего Россия, не смогли бы контролировать и направлять развитие процессов в Центральной Азии в ущерб американским интересам; расширение и модернизация предоставленных вооруженным силам США военных баз и получение дополнительных военных объектов в регионе; обеспечение американскому бизнесу доступа к топливно-энергетическим и иным ресурсам Центральной Азии; открытие рынка Центрально-Азиатского региона для американских инвестиций, товаров и услуг, стимулирование структурных экономических реформ.

Внешнеполитическая стратегия достижения этих поставленных целей заключалась в том, чтобы сделать такое предложение странам ЦАР, которое трудно отвергнуть. Посулить нечто, позволявшее потенциальному партнеру решить очень большую проблему, например терроризма, внешних долгов, присвоения статуса страны с рыночной экономикой, заключения очень серьезных программ технологического сотрудничества. Все это - в обмен на некое содействие в строительстве модели мира, устраивающей Америку. А для более полной уверенности в успехе предприятия по закреплению в Центральной Азии США потребовалось непосредственное военное присутствие, обеспечивающее, так сказать, всепогодный контроль.

С 2002 года Центральная Азия находится в условиях непосредственного присутствия военной структуры Организации Североатлантического договора в Центральной Азии и Афганистане. При этом НАТО стремится решить здесь ряд задач, которые навязаны альянсу Вашингтоном. Это прежде всего оказание, используя "Индивидуальный план действий", местным режимам помощи в переходе к демократии, выстроенной по западным лекалам. Вторая цель состоит в интенсификации регионального сотрудничества в области безопасности. Вместе же они направлены на то, чтобы взять контроль над всем регионом. Сотрудничество НАТО с государствами Центральной Азии широко реализуется в различных областях и подкреплено на практике военным присутствием в странах региона.

Закрепляясь в странах региона, НАТО незаметно продвигается к российской границе. Причем делает это, что следует подчеркнуть особо, весьма аккуратно, без особой конфронтации, с соблюдением международных норм. А это в свою очередь не может не беспокоить Россию, так как грозит ей потерей политических, экономических и военных связей со странами региона. Исходя из этого, а также из своих геостратегических целей, Россия стремится сохранить свое влияние в этих странах. Наличие русскоязычного меньшинства во всех центрально-азиатских республиках, их тесная взаимосвязь с экономикой России, проблемы внешней безопасности некоторых государств и многие другие факторы создают основу для присутствия России в регионе.

Деструктивная роль Вашингтона в ЦАР подтолкнула Москву к значительной активизации своей интеграционной деятельности в регионе, которую в целом поддержали руководители всех региональных

государств. Набирает силу и международный авторитет Евразийское экономическое сообщество (ЕврАзЭС). Создаваемое в его рамках Единое экономическое пространство сулит его участникам солидные экономические выгоды. К примеру, Казахстан имеет возможность значительно увеличить долю социальной составляющей строительства национальных вооруженных сил. Расширяет сферу своей ответственности Шанхайская организация сотрудничества (ШОС). Об этом могут свидетельствовать в том числе и прошедшие в августе 2007 г. антитеррористические учения "Мирная миссия-2007" [3].

Таким образом, при имеющихся различиях в подходах, историческом опыте, политической культуре, экономической и политической мощи две державы объединяют стоящие на первом месте интересы безопасности. Дестабилизация в регионе может стать результатом политической слабости режимов, отсутствия четкой системы преемственности власти, нажима со стороны радикалов, издержек базирующихся на производстве энергоресурсов экономик. Нельзя сбрасывать со счета и влияния нетрадиционных угроз – ухудшение экологической обстановки, наркотрафик, терроризм, неконтролируемые миграции и т.п. Однако было бы неверным концентрировать все внимание только на угрозах. В контексте операции союзников в Афганистане именно Центральная Азия послужила надежным тылом, и расположенные здесь государства оказывают помощь новым властям.

1. *Wishnick E. Growing U.S. Security Interests in Central Asia // U.S. Army War College. Strategic Studies Institute Publication (October 2002). -P. 1.*

2. *Цит. no: Loeb V. Footprints in Steppes of Central Asia; New Bases Indicate U.S. Presence Will Be Felt After Afghan War, The Washington Post, February 9, 2002. - P. A.01.*

3. *Олег Горупай «Центральная Азия - один из ключевых регионов в обеспечении глобальной безопасности» // Красная звезда, 26.10.2007. - С. 3.*

Түйін

Мақалада Орталық Азиядағы басты геосаяси ойыншылардың ролі қарастырылған. Автор Орталық Азия кеңістігіндегі қазіргі заман әлемдік саясатында өзекті рөл атқаратын АҚШ, Қытай және Ресей мемлекеттерінің мүдделерін айқындап сараптаған.

Резюме

В статье рассматриваются роль главных геополитических игроков в Центральной Азии. Автором проанализированы и выявлены интересы США, Китая и России на Центрально-Азиатском пространстве, политика которых на сегодняшний день играют весьма актуальную роль в мировой политике.

Summary

The article discusses the role of the major geopolitical players in Central Asia. The author analyzed and identified U.S. interests, China and Russia in the Central Asian space policy which today play a very relevant role in world politics.

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ

ДЕВИАНТТЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ – САЯСИ МӘСЕЛЕ

Р.Б. Әбсаттаров –

Абай атындағы ҚазҰПУ-дың саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі, ҚР ҰҒА-ның корреспондент – мүшесі, филос.ғыл.д., профессор

Қоғам индивидтердің жәй ғана механикалық агрегаты емес, керісінше олардың бір-бірімен әлеуметтік өзара әрекеттерінің жүйесі, сонымен қатар, олардың біріккен қауымдастықтары мен топтары (отбасы, еңбек ұжымы, қоныс құрылымы, этнос, кәсіби, субмәдени топ, партия және т.б.).

Әлеуметтік өзара әрекет үрдісінде олардың көпшілігі өздерінің қылықтарын, әрекеттерін сол қоғамда немесе сол әлеуметтік топта қабылданған нормалармен және ережелермен сәйкестендіреді. Сонымен бірге біздің әрқайсымыз кейде мұндай ережелер мен нормаларды бұзатынымыз да болады, ал кейбіреулер қоғамда қабылданған нормалардан ауытқуды айтарлықтай жиі жасайтыны да жасырын емес. Ауытқуға көптеген нәрсені айталық, көшеден тиісті жерден өтпеуден бастап саналы түрде өзін өлімге қию немесе Отанын сатуға дейінгіні жатқызуға болады. Қоғам нормальді өмір сүру үшін, оны құрайтын индивидтер орнатылған әлеуметтік, саяси нормаларға сәйкес қимылдауға тиіс. Тек осындай жағдайда ғана олардың мінез-құлқын болжамдауға болады және қоғам өз мүшелерінен қайсыбір нақты жағдайда нені күтуге болатынын үлкен ықтималдылықпен біледі. Индивидтердің мінез-құлқының қоғамда қабылданған нормаларға сәйкестігі аса маңызды, және де қоғамда оны қамтамасыз етудің арнайы механизмі – әлеуметтік-саяси бақылау орныққан.

Әлеуметтік нормалар, басқа да құндылықтар сияқты, тұлғаның қоғамды бақылауы және бағыт-бағдарлауы функцияларын атқарады. Сонымен қатар олар осы функциялармен шектеліп қалмайды. Нормалар мінез-құлықты реттеуді және мінез-құлыққа әлеуметтік бақылау жасауды іске асырады. Олар ашық көрінетін ерік-жігерлік сипатта болады. Бұл тек ойды ғана білдіру емес, ол ерікті де білдіру. Индивидуалдық ерікті білдірумен салыстырғанда норма әдеттегі әлеуметтік, саяси байланыстарды білдіреді, мінез-құлыққа масштаб береді. Норма идеялар, идеалдар сияқты тек баға және бағыт-бағдар беріп қана қоймайды, ол бұйрық береді. Бұйрықтылық оның сипатты белгісі болып табылады. Сондықтан норма баға мен бұйрықтың бірлігі, тұтастығы.

Әлеуметтік нормалар – бұл тұлғаның, топтардың бір-бірімен, әлеуметтік институттармен, жалпы қоғаммен өзара қарым-қатынасындағы мінез-құлқына қоғамның, әлеуметтік топтың талаптарын білдіретін ереже.

Нормалардың реттеушілік ықпалы олардың шекаралар орнатуынан, мінез-құлық формаларын, қатынастар сипатын айқындаудан, оларға жетудің мақсаты мен тәсілдерінен тұрады.

Нормалар мінез-құлықтың ортақ қағидаттарын және оның нақты өлшем-параметрлерін қарастырады, олар басқа құндылықтармен салыстырғанда аса толық моделді, тиісті эталонды бере алады. Норманы бұзушылық мінез-құлық нормаларынан ауытқушылықты жоюға бағытталған әлеуметтік топ, қоғам, оның институттық формалары тарапынан аса нақты келеңсіз реакцияны тудырады. Сондықтан нормалар ауытқушылықпен күрестің аса өтімді құралы, қоғамда тәртіпті қамтамасыз етудің, тұрақтылықты сақтаудың ықпалды құралы болып табылады.

Нормалар белгілі бір мінез-құлық қажеттілігі салдарынан пайда болады. Рөлдік күтілістерге және қоғам мойындаған құндылықтар мен нормаларға сәйкес келетін индивидтердің мінез-құлқын біз нормалді деп айтамыз. Алайда кез-келген әлеуметтік мінез-құлық нормалді емес. Кез-келген қоғамда өзін «ережеге бойынша» ұстамайтын, нормаларды мойындамайтын, рөлдік күтілістерді ақтамайтын индивидтер әрдайым кездеседі. Нормаға сәйкес келмейтін әлеуметтік мінез-құлықты қоғам мүшелерінің көпшілігі ұят және жарамайтын қылық ретінде қарап, оны нормадан ауытқушылық немесе девианттық деп қарайды. Сонымен әлеуметтанушылардың девианттық мінез-құлықтың мәнін әртүрлі түсіндіретінін атап өткен жөн.

1. Девианттық мінез-құлықтың мәні және анықтамасы

Қоғамның нормативті жүйелері мәңгі қатып-сеніп қалған нәрсе емес. Нормалардың өздері де өзгереді, оған қатынастарда өзгереді. Нормалардан ауытқу, оны басшылыққа алу сияқты, табиғи нәрсе. Нормаларды толық қабылдау конформизмді білдіреді, ал нормалардан ауытқу – алуан түрдегі, формадағы девиацияны, ауытқыған мінез-құлықты білдіреді. Барлық уақытта қоғам адами мінез-құлықтың қажетсіз формаларын басып жанышуға тырысқан. Орта нормалардың жағымды және жағымсыз жағына қарай шұғыл ауытқу барлық уақытта бәрінен жоғары бағаланған қоғамның тұрақтылығына қатер төндірген.

Әлеуметтанушылар ауытқыған мінез-құлықты девиантты деп атайды. Ол жазылған немесе жазылмаған нормаларға сәйкес келмейтін кез-келген қылықты немесе әрекетті түсінеді. Кейбір қоғамдарда дәстүрден аз да болса ауа жайылу, салмақты қылықтар туралы айтпағанның өзінде, қатаң жазаланды. Шаштың ұзындығы, киім формасы, мінез-құлық мәнері, саяси әрекеттердің бәрі бақылаудың астында болды. Б.з.д. V ғасырдағы Ежелгі Спарта билеушілері және XX ғасырдағы кеңестік партия органдары дәл осылай жасады.

Девиациялармен күрес алуан түрлі сезімдермен, идеалдармен, ойлармен, қылықтармен күреске жиі айналып кетті. Әдетте ол нәтижесіз болады: белгілі бір уақыттан кейін ауытқу аса анық формада жанданады.

80 жылдардың соңында кеңестік жастардың батыстық мінез-құлық моделіне ашық еліктегені соншалықты онымен қоғамның күресуінің күші жетпеді.

Әр қоғамның әлеуметтік, саяси норма туралы өз түсінігі бар, демек девиация туралы да өз түсінігі бар деген сөз [1]. Сонымен бірге әлеуметтік, саяси нормалардың сол қоғамдағы әртүрлі таптар мен топтарға тән айырмашылығы да баршылық. Мысалы, Үндінің касталық жүйесі шеңберінде брахмандар үшін діни медитация және интеллектуалдық, саяси білім алу, норма саналумен қатар, осы жоғарғы каста өкілдері үшін лайықсыз және діни тұрғыдан таза емес деп саналған тұрмыстық істен еркін болу да норма саналған. Алайда төменгі каста үшін интеллектуалды, саяси мүдде девиация ретінде қарастырылып, қарапайым жұмыс норма саналған. Сословиялық қоғамда қарапайым халықтан шыққан әйелдер үшін шаруашылықта тұрақты жұмыс істеу және еңбек дағдыларының болуы әлеуметтік норма деп есептелінген, ал жоғарғы жіктен шыққан әйелдер үшін, оның тұрмысқа бейімсіздігі және нәзіктігі жақсы тәрбиенің белгісі, демек ол әлеуметтік норма ретінде қабылданған. Шаруа қожалығының тарапынан жасалған өрескелдікке және менсінбеуіне бой ұсынып, төзетін болды, ал рыцар – жәбірлеушіні сол жерде жекпе-жекке шақыратын болды. Қазіргі қоғам әйелдердің өзін-өзі көрсетуіне және материалдық тәуелсіздікке тырысуын, саяси еркіндікке және құқын қорғауға қол созуын қолдайды, ал дәстүрлі қоғам оның отбасындағы бағынышты қалпын және онда әлеуметтік, саяси инициативаның болмауын норма санаған.

Келтірілген мысалдардан қоғамның өзі мінез-құлықтың бір түрін норма ретінде, ал басқасына девиация ретінде акцент қоятынын көреміз.

Адамзат қоғамының басым көпшілігінде, тіптен олардың түгелінде девиация ретінде қабылданатын мінез-құлық түрлері өмір сүреді. Кісі өлтіру, қорлау, ұрлық, Отанын сату, агрессия, қан араластыру және сексуалдық зорлық жасау бәр жерде девиация саналған.

Мұндай әрекет және қатал санкция девиацияның бұл формаларын басып-жанышуға бағытталған әлеуметтік, моральдық-саяси айыптау деңгейінің варианттарын көбейтеді.

Ресей зерттеушілері Я.И. Гилинский мен В.С. Афанасьев девианттық мінез-құлықтың қатарына ішкіштікті, алкоголизмді, нашақорлықты, қылмысты, өзіне-өзі қол салуды, жезөкшелікті, гомосексуализмді жатқызады. Кейде бұлардың қатарына құмар ойындарға берілуді және психикалық бұзылуды да енгізген.

Кім судья? Кім бүкіл қоғам атынан қандай мінез-құлықтың девианттылыққа санауға болатынын және санкция немесе қоғамдық кінәләушылықтың көмегімен жазалауды анықтайды, ал норма ретінде қайсысын қарастыруға болады? Девианті ретіндегі қайсыбір мінез-құлықты әлеуметтік, саяси бағалау көбіне-көп қоғамда қандай әлеуметтік топтың немесе таптың үстемдік етіп отырған орнымен анықталады. Девианттық мінез-құлық болып, үстем етуші таптардың және топтардың позициясына қандай да бір қауіп-қатер төндіретін және орнатылған тәртіптің іргетасын шайқалтатын мінез-құлық саналады. Мысалы, революционерлердің қызметі қоғамдағы басқару режимінің шеңберінде девиация ретінде қарастырылады, олар қылмыскер болып табылады және қуғын-сүргінге түседі. Алайда революция жеңіп, кешегі қылмыскерлер ұлттық батырларға айналады, олардың есімімен көшелер аталады, олардың өмірбаянын жазуда жазушылар еңбек етеді.

Осымен байланысты көптеген қоғамдарда девианттық мінез-құлыққа бақылау симметриялы емес: жаман жағына қарай ауытқу мінеледі, ал жақсы жағына қарай ауытқу құпталады. Ауытқудың жағымды немесе жағымсыз болуына байланысты, девиацияның формасын кейбір континуумге орналастыруға болады. Оның бір полюсінде мінез-құлқы барынша қолдау көрсетілмейтін бір топ адам орналасады: революционерлер, лаңкестер, патриот еместер, саяси эмигранттар, сатқындар, атеистер, қылмыскерлер, арсыздар, қайыршылар. Келесі полюсте ауытқушылығына барынша қолдау көрсетілетін топ орналасады: ұлттық батырлар, өзін құрбан етушілер, көрнекті әртістер, спортсмендер, ғалымдар, жазушылар, суретшілер және саяси көшбасшылар, миссионерлер, ерекше еңбек сүйгіштер, еңбек озаттары.

Егерде біз статистикалық есеп жүргізсек, онда нормалды дамудағы қоғамдарда және әдеттегіжағдайда осы топтардың әрқайсысына халықтың жалпы санының шамамен 10-15% келетінін байқаймыз. Керісінше, елдегі халықтың 70% «қатаң орташаны» - жеңіл-желпі ауытқыған адамдар құрайды.

Адамдардың үлкен бөлігі заңдарға сәйкес өмір сүрсе де, оларды заңға абсолютті құлақ асушылар деп санауға болмайды, яғни әлеуметтік, саяси конформистер деп есептелмейді. Мысалы, Нью-Йорк тұрғындарын зерттегенде, олардың сауалнамаға қатысқандарының 99% өздерінің бір және одан да көп заңсыз қылықтар жасағанын мойындаған, мысалы, жұмысқа кешігу, көшеде тиісті жерден өтпеу немесе темекі шегу сияқты зиянсыздар туралы айтпағанның өзінде дүкендерде көрсетпей ұрлаған, салық инспекторын немесе күзетушіні, саяси билік өкілдерін алдаған. Девианттық мінез-құлықтың толық картинасын нақты қоғамда жасау өте қиын, өйткені полиция статистикасы оқиғалардың аз ғана бөлігін тіркейді.

Сонымен, мінез-құлық, қоғамдық пікірден қолдау таппайтын, девианттық деп аталады. Бұл: билетсіз жол жүруден бастап адам өлтіруге, отанын сатуға дейінгіні қамтитын мейлінше кең құбылыстар тобы. Девиант кең мағынасында – жолдан тайған немесе нормадан ауытқыған кез-келген адам. Мәселені осылай қойған кезде ауытқудың түрлері мен көлемдері туралы да айту жөн. Девианттық мінез-құлықтың түрлеріне қылмыс, алкогольизм, нашақорлық, жезөкшелік, гомосексуализм, құмар ойындар, психикалық бұзылу, өзіне-өзі қол салу (суицид) жатады.

Тар мағынада девианттық мінез-құлыққа қылмыстық жауапқа тартылмайтын ауытқушылықтар түсініледі. Басқаша айтқанда, бұлар заңға қайшы келмейтін ауытқушылықтар. Заңға қарсы қылықтар немесе қылмыстар жиынтығы әлеуметтануда – делинквенттік (сөзбе-сөз – қылмыстық) мінез-құлық деген ерекше атқа ие болды.

Девиацияның қандай себептері бар? XIX ғасырдың соңы XX ғасырдың басында девиация себептерін биологиялық және психологиялық тұрғыдан түсіндіру тараған болатын [2]. Италия дәрігері Чезаре Ломброзо туринг түрмесіндегі көпжылдық практикасының негізінде адамдар өздерінің биологиялық құрылымы жағынан белгілі бір мінез-құлық типіне бейім деген қорытындыға келді. Және де адамның қылмысқа бейімділігін оның бейнесі де көрсетеді екен. Ол «криминальді тип» деп аталған типті адамда филогенездің өте ерте сатыда орнауының нәтижесі деп санады. Бұл тип төмендегідей атап айтқанда, тайқы мандайлы болуы, төменгі жақтың шығып тұруы, құлақ ұштарының ұзын болуы, сақал сиректігі, баста шаштың тым көптігі, азу тістерінің ірілігі, мұрын жапырылуы, ауруға сезімталдығының төмендеуі сияқты атавистік белгілерімен ерекшеленеді.

Ч.Ломброзо қылмыскерлердің төрт типін бөліп көрсетті. Бірінші тип. Тумасынан қылмыскердің анатомиялық және физиологиялық белгілері бар, сонымен қатар, жеке басының патологиялық ерекшеліктері де бар: өкірудің және ар-ұят алдында азап шегудің болмауы, сатқындыққа бейімділігі, ценизм, менменшілдігі, кекшілдігі, мейірімсіздігі, жалқаулығы, оргия мен құмар ойындарға сүйіспеншілігі солардың айғағы. Қылмысты саналы ойластырып жасайды, батыл әрекет етеді. Екінші тип. Психикалық аурудың нәтижесінде есі ауысқан қылмыскер заңды санасыз бұзады. Үшінші тип. Ұшқалақ мінезді игерген және қылмысты аффектілі жағдайда ойламай жасайтын ынтазар қылмыскер. Төртінші тип. Жағдайдың ағымы нәтижесінде заңды бұзатын, ойламай әрекет ететін кездейсоқ қылмыскер.

Биологиялық амал тұрғысынан қылмыстық мінез-құлықты американың әлеуметтік психологі әрі дәрігері Вильям Шелдон зерттеді. Жас қылмыскерді реабилитациялау орталығында жұмыс істей жүріп, ол 200 астам жасөспірімдерді зерттеді, олардың физикалық дене құрылысын, темпераменттерін және олар жасаған қылмыстың түрлерін салыстырды. Егер Ч.Ломброзо адамзат эволюциясының әртүрлі кезеңіндегі филогенетикалық белгілерді салыстырса, В.Шелдон қылмыскерлердің дене құрылысын және мінез-құлқын иттердегі ұқсастықтармен салыстырды: әрбір тұқым, белгілі бір қызметтік функцияларды атқаруға арналған, оған белгілі бір дене құрылысы сәйкес келеді. Ол соматикалық, физиологиялық және психологиялық сипаттарына сәйкес адамдар денесінің үш құрылысын бөліп көрсетті. Бұл – эктоморф, эндоморф, мезоморф. Эктоморф (гр. экто-тыс, сыртынан, гр. морф-форма) – жұқа, осал денелі, өте

сезімтал, ашушаң келеді, өзіне талдау жасауға әуес болады. Ол заңды бұзуға бейімсіз, бірақ кездейсоқ қылмыскер болуы мүмкін. Эндоморф (гр. эндо-іштей) – орташа толық, жұмсақ дөңгелек денелі болып келеді, адамға үйір, көпшіл, адамдармен тату тұрады, өз тілектерін мақұлдайды да. Жағдайлардың тоғысу нәтижесінде ол қылмыскер бола алады. Мезоморф (гр. мезо-ортаңғы, аралық) – күшті бұлшықты денесі бар, сезімталдық деңгейі төмен, белсенді, мазасыз. Бұл тип қылмыстық мінез-құлыққа аса бейім.

Алайда қылмыскерлерді одан әрі зерттеулер девиацияның биологиялық түсіндірулерін жақтаушылардың қорытындыларын жоққа шығарды. Мысалы, Ресей паталогоанатомы Д.Н. Зернов дәлелді зерттеудің негізінде адам тумасынан қылмыскер болмайды деген қорытындыға келді. Ол қылмыскерлердің белгілі бір санында дегенерация белгілерінің болатынын атап көрсетті, бірақ бұл белгілер қылмыскер еместерде де шамамен сондай пропорциямен кездесетінін жазды. Бүгінде көптеген әлеуметтанушылар қылмыс жасауға физиологиялық және психологиялық аномалиялы адамдарда фатальді бейімнің болмайтынына күмән келтірмейді, алайда девиацияның жетекші факторы – адамгершілік тәрбиесінің болмауы сияқты аномалилер қылмыстық мінез-құлық механизмінің катализаторы болуы мүмкін.

Девиация себептерін түсіндірудің арасынан психологиялық амалды бөліп көрсету жөн. Бұл амалды жақтаушылар девианттық мінез-құлықты психологиялық сапалардан, мінез белгілерінен, өмірлік ішкі ұстанымдарынан, тұлғаның бағытталуынан шыға отырып түсіндіреді, бұлар аздап та болса тумасынан орын алады, оларды аздап та болсада тәрбие мен ортада қалыптастырады. Сонымен қатар, қылықтың өзі, заңды бұзу девианттың психологиялық күйінің нәтижесінде болуы мүмкін.

Мысалы, Зигмунд Фрейд өзінің қылмыстық мінез-құлыққа жасаған психоталдауында отбасына және қылмыскердің балалық жағдайына үлкен рөл берді. Тәрбиеге нормалді жағдай тұлғаның үш құрылымына («Ол», «Мен», «супер – Мен») баланс береді. Бала кездегі психикалық зақымдар бұл балансты бұзады және агрессивті әрі антиәлеуметтік импульстардың шығуына ықпал етеді. Қате тәрбие, «супер – Меннің» дамуына мүмкіндік бермейтін, «Олды» басымдыққа жеткізеді, бұл өзінің тілегін тез қанағаттандыруды талап етеді.

Қазіргі әлеуметтік психологтар, девианттық мінез-құлықты түсіндіре отырып, рөлдік диффузия – меңгерген «Мен» сезімінің дисбалансы және қоғамда сәйкес рөлді толық қанды атқаруға қабілетсіздік, сонымен қатар, ұқсастыру дағдарысы – ішкі құндылықтарды бағалау және өз рөлін қайта бағалау сияқты проблемаларға көңіл бөледі.

Девиацияға жан-жақты әлеуметтанулық түсініктемені тұңғыш рет Эмиль Дюркгейм берді. Бұл амал тұрғысынан девианттық мінез-құлық әлеуметтік және психологиялық факторлардың үйлесуімен қалыптасады, олардың арасында шешуші рөлді сыртқы ортаның ықпалы атқарады.

Э.Дюркгейм аномия теориясын ұсынады, бұл теорияда әлеуметтік және мәдени-саяси факторлардың маңыздылығы ашылған. Дюркгеймнің пікірінше, аномия – бұл нормасыздық, мінез-құлықты реттегіштердің жоқтығы, бұл әлеуметтік, адамгершіліктік – саяси құндылықтар мен нормалардың тұрақсыздыққа, ағымдылыққа, карама-қайшылыққа айналғандағы әлеуметтік, саяси тәртіпсіздікті туғызу күйі. Мысалы, бұл әлеуметтік, саяси нормалардың (революция, урбанизация) тез алмасу кезінде жүреді. Мұндай жағдайда адамдар бағытынан айырылады, өйткені ескі нормалар өздерінің беделін түсірді, олар қабылданбады, ал жаңа нормаларды бәрі біле бермеді, жете түсінбеді, қабылдамады және практикада олар сыналмаған да еді.

Роберт Мертон Дюркгеймнің аномия теориясын дамытты. Ол қоғамның адамдарға мәжбүрлеген құндылықтары мен оларға жетудің әлеуметтік қабылданған құралдары арасындағы үзілуді девианттық мінез-құлықтың себебіне санады. Осы үзілудің нәтижесінде адамдардың өмірлік мақсаттарымен (мысалы, Америкада бұл қоғамдық мойындау, табыс, байлық) және оларға жетудің құралдарының арасындағы теңдік бұзылады. Қоғам мойындамаған құралдармен мақсатқа жетуге жол салатын адамдар – девианттар пайда болады. Р.Мертон девианттардың бес типін көрді (1957): Бірінші тип – Жаңашыл – Инноватор. Қоғамның құндылықтарын мойындайды және өмірлік мақсатты қабылдайды, бірақ заңды құралдармен мақсатқа жетпейтіндіктен, басқаша заңсыз құралдар ұсынады. Жаңашыл – Инноватор – бұл көбіне-көп қылмыскер. Екінші тип – Наным-сенімшіл – Ритуалшыл. Қоғамның құндылықтары және ол таңған өмір мақсаттары жоққа шығарылады, ал заңды әдістер мен құралдар мойындалады. Девиация нәтижесінде біздің алдымызда жұмысқа берілген бюрократтың немесе сәтсіз бизнесменнің немесе педант-оқытушының портреті тұрады, ол үшін күнделікті нормаларды, салт-жораларды орындау маңызды, бұл оның өмірлік мақсаттарын толықтай ұмыттырады. Үшінші тип – Ретреат (бас тартушы). Бұл тип құндылықтарды, мақсаттарды және оларды жүзеге асырудың заңды құралдарын жоққа шығарады. Ол жалпы бұл дүниені артқа қалдырады (өзін-өзі өлтіруші) немесе одан ауа жайылады (нашақор, ішкіші). Төртінші тип –

Бүлікші. Ол осы жетілмеген әлемнің құндылықтарын, мақсаттары мен құралдарын қабыл алмайды, бірақ оны әлемді мейлінше жетілдіретін (бұған ол кәміл сенеді) өзінің мінсіз әлемімен алмастырғысы келеді. Бұл өздерінің әлеуметтік, саяси идеалдарын қорғайтын революционерлер. Бесінші тип – Конформист. Мұндай тип үстем етуші әлеуметтік, саяси құндылықтарға бейімделу қажет деп санайды, әлеуметтік нормалар жүйесіне кіру керек, «бәріндегідей» өмірлік мақсат таңдау тиіс, тек қоғам қолдаған құралдарды пайдалану керек, бірте-бірте және табанды түрде алға қойған мақсатқа жету қажет деп есептейді. Осылайша біздің алдымызға әрбір қоғамда адамдардың басым көпшілігін бейнелейтін дәуірдің әдеттегі өкілі, көрсетілген бес типтің арасындағы жалғыз девиант емес адам келіп шықты.

Белгілі әлеуметтік антрополог Р.Линтон модальді және нормативті тұлға ұғымын енгізді. Әлеуметтендірудің ұқсас үрдістерінің нәтижесінде (әрбір қоғам мен мемлекет өзінің жас және жасы толған азаматтарының біліміне, тәрбиесіне және мәдени өмір стандарттарын қолдануға көп күш жұмсайды) адамдар ұқсас жағдайларға түсіп қалуы мүмкін және бір қарағанда ұқсас болып көрінетін адамдар өздерін «инкубатордан» шыққандай ұстамайды.

Нормативтік тұлға – бұның белгілері сол мәдениетті бәрінен де жақсы білдіреді, ол сол мәдениеттің мінсіз тұлғасы іспетті.

Модальді тұлға – идеал түрінен ауытқушылардың аса кең тараған типі. Қоғам неғұрлым тұрақсыз болған сайын (мысалы, жүйелік қайта құрулардың өтпелі, транзиттік кезеңдері) соғұрлым нормативтік тұлғаға сәйкес келмейтін адамдардың әлеуметтік типі салыстырмалы түрде барынша көбейеді. Және керісінше, тұрақты қоғамдарда тұлғаға жасалатын мәдени қысым соншалықты болғандықтан адам өз көзқарастарынан, мінез-құлқынан және фантазияларынан таңылған «идеальді» стереотиптен қол үзуін азайтады. Ол өзінің қандай болуын жақсы біледі, ал қоғам тыңдайтындарды және түсінетіндерді әдетте марапаттайды: өйткені оларды – әлеуметтік, саяси тұрақтылықтың негізі санайды, сондықтан олар «үлгілі мінез-құлқы» үшін сый сияпатқа лайықты деп есептеледі.

Мәдениеттану түсіндірмесіне сәйкес, девиация мәдениет нормалары арасындағы дау-дамайдың нәтижесінде пайда болады. Қоғамда жекелеген топтар өмір сүреді, олардың нормалары қалған басқа қоғамның нормаларынан ерекшеленеді. Бұған топтар мүдделерінің көпшіліктің нормаларына сәйкеспеуі себепші болды. Мысалы, көше бандылары немесе тұтқындардың топтары сияқты субмәдениеттерде, полиция тәртіпті сақтау және жеке меншікті қорғау қызметін атқарушыдан гөрі, жазалаушы немесе сатқын ұйым ретінде ассоциаланады. Мұндай топтың мүшесі оның нормаларын игереді, осылайша, қоғамның кең жіктері тұрғысынан нонконформистке айналады.

Миллер (1958) қоғамның төменгі жігінде анық көрінетін субмәдениет бар деп сендірді, топтасқан қылмыскерлердің болуы соның бір көрінісі болып табылады. Бұл субмәдениет тәуекелге, шыдамдылыққа, өткір сезімге және «сәттілікке» дайын болу сияқты сапаларға зор маңыз береді. Өйткені банды мүшелері өз өмірлерінде осы құндылықтарды басшылыққа алады, ал басқа адамдар, ең алдымен орта жік өкілдері оларға девианттар ретінде қарай бастайды.

Мәдениеттанулық түсіндірмеге сәйкес, девиация басым мәдениеттің нормаларына индивид өзін қарама-қайшы келетін субмәдениет нормаларына ұқсастырғанда орын алады. Алайда бұл жерде сұрақ туады: неге тек кейбір адамдар ғана «девианттық» субмәдениет құндылықтарын игереді, ал басқалары оны жоққа шығарады? Зерттеушілердің біреулері қылмыс «оқиды» деген тұжырымды бекітті. Адамдар қылмыскерлермен қарым-қатынас барысында девианттық мінез-құлықты меңгереді. Егерде қайсыбір адамның көптеген достары мен туыстары қылмыспен айналысса, онда оның да қылмыскер болуына ықтималдығы бар. Қылмыстық девиация қылмыстық нормаларды алып жүрушілермен көбірек қарым-қатынас жасаудың нәтижесі болып табылады. Сонымен қатар, әлеуметтанушылар қылмыстың мінез-құлыққа ықпал ететін факторларын мұқият суреттеді. Олар мұнда өзіне тән ерекшелігі жоқ ұйымдармен немесе институттармен байланысудың маңызды рөл атқармайтынын, керісінше күнделікті қарым-қатынастың маңыздылығын атап көрсеткен.

Америка әлеуметтанушысы Говард Беккер стигматизация (гр. стигма – құл немесе қылмыскер үшін таңба, белгі) немесе жарлықтар (ярлықтар) жапсыру, теориясын ұсынды. «Аутсайдерлер» (1963) атты кітапта ол девиантты «ауру» деп жариялаған девианттық мінез-құлықтың психологиялық және психиатриялық модельдерін жоққа шығарады. Ол қоғамның аса ықпалды топтарының (заң шығарушылар, соттар, дәрігерлер және т.б.) қалған әлеуметтік топтарға мінез-құлықтың белгілі бір стандарттарын зорлап міндеттеу қабілеті девиацияға себепші болады деп санады. Осыдан шыға отырып, ол девиация – бұл адам мінез-құлқының, қылығының сапасы емес, керісінше оны үстем етуші әлеуметтік нормалармен ара қатынасын белгілеудің, оған ықпалды топтар қатынасының нәтижесі деген қорытынды жасайды.

Адамдардың көпшілігі қайсыбір әлеуметтік немесе моральдық-саяси нормаларды бұзады. Мысалға, көшеден өтудегі жол ережесін ұстамау немесе лекцияларда ұйықтау, емтихандарда кітапқа қарау сияқты бұзуларды айтуға болады. Бірақ оларды девиантты деп есептемейді. Әлеуметтанушылар мұндай мінез-құлықты «алғашқы девиация» деп атайды. Алайда адамды полицияға әкелу, қылмыстық іс қозғау, университеттен шығару адамға девиант таңбасын, атағын таңады. Бұл екінші девиация, осыдан кейін қоршаған адамдар онымен девиант ретінде қарым-қатынас жасай бастайды. Екінші девиацияға ресми тұлғалар (бастық, полиция) ғана ықпал етіп қоймайды. Г.Беккер «крест жорығын» ұйымдастырып, «адамгершілік үшін күрескерлер» деп аталғандардың девиациядағы рөлін атап көрсетті. Егерде олар жеңетін болса, жаңа құндылықтар мен нормалар жасалады және жаңа девианттар пайда болады, көбінесе ұжымдық формадағы девиация қалыптасады. Бұған АҚШ конституциясына XVIII ғасырдағы енгізілген түзетулер және ішімдік сатуға тиым салу туралы заңы мысал бола алады.

Кейбір мамандық өкілдері, қайсыбір адамның девианттығын түбегейлі анықтайтын, қоғам алдына ерекше жауапкершілікті иеленеді. Осымен байланысты, айталық, дәрігердің адамның девианттығын анықтауда жауапкершілігі артады.

Мысалы, америка әлеуметтанушысы Л.Розенхен зерттеу жүргізді (1973). Ойластырылған эксперимент барысында ол өзін «қандай да бір дауыстар қудалайды» деп шағымдалды және дені сау күйінде клиникаға жатқызылды. Эксперименттің екінші кезеңінде ол психиатрларға ауруханаға басқа да жалған аурулар түсу мүмкіндігін хабарлады. Нәтижесінде 193 аурудың 41 «нормальді» деп мойындалды.

Қоғамның тарихи, интеллектуалдық және моральдық дамуы әлеуметтік, адамгершілік – саяси норма мен девиация туралы түсінікті өзгертуге ықпал ететінін айту жөн. Мысалы, ер және әйел гомосексуализмі девианттық мінез-құлық ретінде дәстүрде сөзсіз кінәланды, соңғы он жылда оны батыс қоғамы норманың варианты ретінде немесе, ең құрығанда, жазалауды емес, емдеуді талап ететін ауру ретінде қарастырып отыр. Тіптен кейбір елдерде бір жынысты адамдар арасындағы некелер заңдастырылған. Нашакорлық пен ішімдікке салыну да қазір дәл сондай ауру ретінде қарастырылған. Даму деңгейіне орай қоғам индивидке мейлінше төзімді, түсінуші және ілтипатты болатын болды. Девиантты мінез-құлықты басуға бағытталған санкциялар, ендігі жерде өз қаталдығын азайтты. Осы орайда орта ғасырдағы көпшілік алдындағы қанды жазалауларды еске түсірейік. Қазіргі Еуропа қоғамдарында өлім жазасы жазалаудың түрі ретінде не жойылған, не бұқара үшін байқалмайтын, айыпталушы үшін барынша ауыртпалық түсірмейтін техникалық процедураға айналған.

Девианттық мінез-құлықты норманың түрлерімен шатыстырып алуға болмайды [3]. Норма – бұл қандай да бір белгіленген, әлеуметтік мақұлданған мінез-құлық емес. Практикада әлеуметтік норма, әдетте, мүмкін болатын мінез-құлық түрлері кешенінен көрінеді. Осылайша, мінез-құлықтың әлеуметтік қолайлы стилдері көп және олар әрбір адамға өз мінез-құлқын білдірудің айтарлықтай көп түрлі мүмкін тәсілдерін береді. Мінез-құлықтың мұндай стилдері бір-бірінен өзгешеленеді, бірақ олардың бәрі мүмкін зонаға кіреді және олардың девиациядан принциптік айырмашылығы да осында. Еркін өмір салтын ұстанған қоғам оларды бір мағынада бағалайды. Мысалы, үлгілі отбасы немесе жеңіл ойлы бойдақ болуға да болады – бұның бәрі қазіргі қоғамның әлеуметтік нормасының шекарасына сыйымды құбылыстар болып саналады. Алайда сексуалдық зорлықты өз мінез-құлқының стилі етіп таңдаған адам, сөйтіп норма мен девиация арасында жатқан шекараны аттап өтеді.

Девиантты мінез-құлықтың әлеуметтік салдарлары, бір қарағанда, мүлдем келеңсіз болуға тиісті еді. Шындығында, қоғам бүкіл әлеуметтік организмнің өмір сүруі үшін нормадан салдарлары маңызсыз көптеген ауытқушыларды сіңістіруге қабілетті, десек те девиацияның тұрақты және кеңінен тарауы ұйымдастырылған әлеуметтік және саяси өмірді бұзуы немесе тіптен қорықпауы да мүмкін. Егерде индивидтердің айтарлықтай саны бір мезетте әлеуметтік күтілістерге сәйкес келмесе, онда қоғамның бүкіл жүйесі, оның барлық институттары зардап шегеді. Мысалы, қазіргі Қазақстан қоғамында өз балаларын тәрбиелеуден бас тартушы ата-аналардың саны өсіп отыр, осыған сәйкес, көптеген балалар ата-аналардың қамқорлығынсыз қалуда. Бұл қылмыстың әлеуметтік тұрақсыздықпен және қылмыстың өсуімен тікелей байланысының барлығы сөзсіз. Бұқаралық девианттық мінез-құлық әскери бөлімдердегі әскери қызметкерлер дедовщинасынан (қарттар) және әскер қатарынан қашуларынан көрінеді, ал бұл әскердегі тұрақтылыққа шындап қауіп-қатер төндіреді. Қоғам мүшелерінің қандайда бір бөлігінің мінез-құлқы басқалардың көз алдында өмірдегі құндылықтар жүйесін ірітіп-шірітеді және беделін түсіреді.

Мысалы, шенеуніктердің жаппай етек алған жемқорлығының, полицейлердің жүгенсіздігінің жазаланбауы және қоғамдық өмірдегі басқа да келеңсіз құбылыстар адамдардың адал еңбекке деген және «ойын

ережелері бойынша» әлеуметтік марапатталады деген үмітінен айырады, осылайша оларды да девиацияға итермелейді.

Девиацияның функционалды екенін, оның қоғамды әлеуметтік, саяси аурулар туралы ескертетін, және халықтың заңға бой ұсынған, Отан сүйгіш бөлігін заңды бұзушыларға қарсы топтастыратынын айту жөн.

Осылайша девиация жұғытысты нәрсе. Қоғам оған мұқият қарай отырып, өмірдегі девиациядан қандайда бір жағымды тәжірибе алуға мүмкіндігі бар.

Біріншіден, девиацияны анықтау және көпшілікке олардың сондайлығын жариялау әлеуметтік конформдықты яғни халықтың қалған көпшілігін нормаларға бағынуға дайындығын нығайтуға ықпал етеді. Екіншіден, девиацияны айыптау қоғамға нені норма ретінде қабылдап отырғанын анық көруге мүмкіндік береді. Үшіншіден, норма бұзушыларды ұжымдық айыптау жасап, топ өзінің топтастығын және бірлігін нығайтады. Топтық ұқсастыру жеңілдейді. Мысалы, «халық жауларын» іздестіру «бәрін қорғай алатын» билеуші топтың маңына қоғамды шоғырландырудың жақсы құралы болды. Төртіншіден, девиацияның қоғамда пайда болуы және кеңінен тарауы әлеуметтік жүйенің қате жұмыс істеп тұрғанын дабылдайды. Қылмыстың көбеюі қоғамда қанағаттанбайтын адамдардың көптігін, халықтың көпшілігінің өмір деңгейінің төмендігін, материалдық игіліктерді бөлудің аса тең жүрмейтіндігін айғақтайды. Девиация санының көп болуы әлеуметтік, саяси өзгерістер жасау қажеттігінің пісіп-жетілгендігі туралы хабарлайды.

Осылайша, төмендегідей қорытынды жасауға болады. Девианттық мінез-құлық – бұл көпшілік таныған құқық, саясат, мораль, әдет-ғұрып, салт-дәстүр нормаларынан ауытқу, көпшілік мойындаған нормаларды, ережелерді бұзуға жеткізетін және әлеуметтік топтар, халық немесе қоғам тарапынан оған басқаша жауап беру қажеттігін тудыратын адамдардың немесе олардың топтарының әлеуметтік-саяси әрекеті, қылығы. Десек те девианттық мінез-құлықтың анық теориясын жасау өте қиын, өйткені «девиация» ұғымының өзі өте кең мағыналы болып табылады және ол негізінде көптеген себептері бар көптеп саналатын алуан түрлі, алуан деңгейлі әлеуметтік-саяси құбылыстарды қамтиды. Әрине девиация – бұл сексуалдық бұрмалаудан бастап, мемлекеттік шенеуніктердің сыбайластық жемқорлығына дейінгі қоғам қолдамайтын кез-келген мінез-құлық. Сондықтан девиация проблемасы әлеуметтік, саяси теориялардың жалпылық деңгейінде тұр және олар келесі сұраққа жауап іздеуге тіреледі: неліктен қандай да болмасын қоғамда, оның қалай ұйымдастырылғанына қарамастан, адамдардың бәрі бірдей қабылданған нормаларға сәйкес өздерін алып жүру үшін қажетті қалыпты күй болмайды?

Бұл сұраққа тек әлеуметтану, саяси ғылымдар құралдарымен жауап беру мүмкін емес, ол үшін адамның (психология) психо-физиологиялық табиғатын зерттеуге, девиацияның әрбір субъектісінің жеке тарихын қарастыруға, кез-келген адамның бірде-бір маңызды қажеттілігі рұқсат етілген шеңберден тыс қалдырмайтын құндылықтар мен нормалардың сондай жүйесін жасау мүмкіндігіне (құқық философиясы) жүгіну керек.

2. Девианттық мінез-құлықтың негізгі формалары

Әлеуметтік, саяси нормалар мен ережелерді бұзу маңызды және маңызсыз, саналы және санасыз болуы мүмкін. Қоғамдық нормалар мен ережелердің бұзушылығының барлығы девианттық мінез-құлыққа жатады. Осыдан кейін девианттық мінез-құлық әртүрлі формаларға бөлінеді. Қазіргі жағдайда девианттық мінез-құлықтың негізгі формаларына, қылмысты, ішімдікке салынуды, нашакорлықты, өзіне-өзі қол салуды, психологиялық ауытқуды жатқызуға болады. Девиацияның әрбір формасының өз ерекшелігі бар. Енді халық арасындағы девианттық мінез-құлықтың негізгі формаларына жеке-жеке тоқталайық.

Қылмыс. Қылмыс деп жалпылама түрде заңдарды бұзу түсініледі. Қылмыскерлерге сот айыптаған адамдар жатады. Бұл жағдайда сот таңбалау функциясын атқарады, яғни оны қылмыскер деп жариялап, адамға мемлекеттің өзіндік «таңбасын» жапсырады.

Қылмысты және оның себептерін әлеуметтанулық зерттеулер орыс статисі К.Ф. Германның (1824) еңбектерінен бастау алады. Қылмыс әлеуметтануының дамуына қуатты серпіліс берген франко-бельгия ғалымы-математигі, статисі Л.А. Кетленің «Әлеуметтік физика» (1835) деген еңбегі болды. Онда статистикалық талдауға арқа сүйей отырып, Л.А. Кетле кез келген әлеуметтік құрылыста қылмыстың белгілі бір саны және оның ұйымдасуынан туындайтын белгілі бір тәртібі болады деген қорытындыға келеді.

Қылмыс проблемаларын зерттеген сайын зерттеушілердің назарына оның динамикасына ықпал ететін барынша көп факторлар түседі. Бұған мыналарды: әлеуметтік жағдайды, жұмыс түрін, білімді,

қайырымдылықты жатқызуға болады. Соңғыны өз алдына жеке фактор ретінде де қарастыруға болады. Сонымен қатар, таптығынан айырылудың, яғни индивид пен әлеуметтік топ арасындағы байланыстың қирауының немесе әлсіреуінің ерекше маңыздылығы да анықталған. XX ғасырдың 30 жылдарындағы зерттеулер, әлеуметтануда Чикаго мектебі деп аталған мектептің өкілдері жүргізген, қалалар ішіндегі қылмыстың әртүрлі деңгейін анықтаған: ең «қылмысты аудандар» деп әлеуметтік тәртіп бұзудың жоғары дәрежесі бар аудандар айқындалған. Десекте, бүгінге дейін қылмыстық мінез-құлықтың қалыптасуындағы биологиялық пен әлеуметтіктің арақатынасы пікірсайыстық проблема болып қалып отыр.

Зерттеушілердің атап көрсеткеніндей, негізгі сапалық көрсеткіштері бойынша біздің еліміздегі қылмыстың өрістеуі жалпы әлемдік тенденцияларға жақындау. Индустриалды елдерге қарағанда әзірге бізде қылмысты тіркеу деңгейі төмен, бірақ қылмыс санының арту қарқыны өте жоғары. Осымен байланысты қылмыстың сандық және сапалық шыңықтыру табалдырығының бар екенін ескеру қажет, бұның сыртында ол қылмыстық, заң қорғау проблемаларынан саяси мәселеге айналып кетеді.

Қазақстандағы қылмыстық жағдайға нарықтық қатынастарға көшу және бәсеке, жұмыссыздық, инфляция сияқты феномендердің пайда болуы үлкен ықпал етті. Мамандар біздің еліміздегі қылмыстың сипатын әлі де болса «патриархалдық» ретінде анықтауға болатынын айтып отыр, бірақ девианттықтың «индустриалануын» білдіретін үрдістерде байқалуда.

Ұйымдасқан қылмыс қазіргі қоғамда ерекше қауіпті. Мысалы, Ресейдегі қылмыстық тұрақты топтардың жалпы саны 200 мыңға жетті. Олар рыноктарды, өндірістік құрылымдарды, депутаттарды, банктерді бақылайды, әскери қоймалардан қару-жарақты ұрлайды, «лас» ақшаларды жуады, адамдарды өлтіреді, адамдарды ұрлайды, тонау, бопса, зорлық-зомбылық, қауіп-қатерді жүзеге асырады. Ресейде татарлардың (Қазан, Набережные Челны, Альметьевск), Москва түбіндегі (Солнцево, Подольск), тамбовтік, шешендердің, ростовтіктердің және басқа жерлердің қылмыстық топтары аса танымал. Ұйымдасқан қылмыс үлкен қаржыны иеленген, әрбір қылмыстық ұйым қасса, қор құрады («общак» деп аталатын), бұлар қылмысты қаржымен қамтамасыз ету үшін, полицияны және әкімшілікті сатып алу үшін, айыпталған поделниктер мен олардың отбасына көмек көрсету үшін, қару-жарақ, есірткі, ішімдік сатып алу үшін қызмет етеді.

Кейбір қылмыскерлер – девианттар қылмыскерлер әлемінен қол үзуге өз бойларынан күш табады, ал басқалары кәсіби қылмыскерлерге, заңдағы ұрыларға айналады. Бұлар девианттардың аса қауіпті бөлігі. Тек солар рецидивистерге айналады, тек солар ғана бостандықтағы, түрмедегі қылмыстық ортада әлеуметтік климатты анықтайды.

«Заңдағы ұрылар», яғни түзелмес бұзықтардың құндылықтары мен нормалары, қылмыстық иерархияны қосқан ұрылардың ерекше субмәдениеті, ерекше жаргон (блатной сленг, немесе феня) XVIII ғасырдың басында өнеркәсіптің көтерілуімен, қалалардың өсуімен, жалпы қоғамдағы және қылмыстық ортадағы жаңа әлеуметтік қатынастармен байланысты қалыптаса бастады. XIX ғасырда ауылдық қауымдастықтан немесе қалалық ағайыннан байланысын үзген кәсіби қылмыскерлер, «туыстығын ұмытқан Ивандар» деп тағылған атқа ие болды. Полиция оларды шыққан тегі, мекен-жайы, туыстық байланыстары туралы қойған сұрақтарына әдеттегі «есімде жоқ» жауабына қарап атаған. Бірте-бірте аса беделді қылмыскерлерді, заңдағы ұрылықшы қабылдаған, «Ивандар» деп атай бастады. Иерархия тек нақты қылмыстық топта ғана көрініп қоймайды, ол «кәсіпті» жіктейді, қылмыскерлерді мамандандырады. XIX ғасырдағы қылмыс әлемінде карта ойынының алаяқтары және жалған монеташылар аса жоғары бағаланды. Олар заңдағы ұрылар элитасын құрады. Иерархияда олардан біршама төмен қалта ұрылары, сейф ұрылары – медвежатниктер (бұзып түсетін ұрылар) және шпиферлер (кодтар мен кілттерді таңдап-тауып алатын) тұрды. Ұрылар иерархиясында бұлардан айтарлықтай төмен Құдайдың «ұрлама», «өлтірме» өсиеттерін бұзған, адам өміріне қастандықшыл, ел тонаушылар мен кісі өлтірушілер орналасты. Кезбелер, қайыршылар, ұсақ ұрылар жеке топты құрады. Олар қылмыстық ортаның төменгі жігін қалыптастырды. Сонымен қатар, ұры иерархиясындағы ұрының орыны физикалық күшіне, бірнеше қарсыласына тойтарыс беру қабілетіне қарап та анықталды.

Қазіргі Ресейдегі, Еуразиядағы, соның ішінде Қазақстандағы қылмыстық ортада заңдағы ұрылар, бостандықта үлкен байланыстары бар, айыпталғандардың арасындағы дау-дамайды шешуге және айыпталғандардың түрме әкімшілігімен өзара қарым-қатынас проблемаларын шешуге қабілетті. Сондықтан ұйымдасқан қылмыстық авторитеттер аса құрметті саналды. Мұндай беделдерді «пахандар» деп атайды – бұл ұрылар арасындағы жоғарғы мәртебе. Паханның әдетте бірнеше жақын көмекшілері болады, олармен ол заңдағы ұрылар құрамын толықтырады, бұлар ұры заңын қалпына келтіруге және паханның

талаптарын қолдауға әрдайым дайын тұрады. Зандағы аса беделді ұрылар тұтқындардың маңызды немесе өзара қарым-қатынасы мен мінез-құлқының даулы мәселелері шешетін «сход» - жиын құрады.

Зандағы ұры болу үшін тәж кигізу процедурасынан өту керек, яғни кезекті кандидаттан өзінің ұрылық өмірбаяны туралы толық есебі талап етілгенде және ол үшін қайсыбір авторитеттердің кепілдігі қажет болғанда жиналыста қабыданады. Егер де объективті себептер (әскердегі қызмет, партияға, жастар ұйымдарына мүшелік) бойынша кезекті кандидат «зандағы ұры» атағын ала алмайды, оған сәл төмен мәртебе – «положенец» беріледі. Бұдан да төмен «шестерок» деп аталатын мәртебені паханның ұсақ арандатушылары және ақпаратшылары иеленген. Осылардан кейінгі орында кәсіби емес қылмыскерлер – мұжықтар келеді. Түрмеде ұрылар заңы бойынша тек мұжықтар жұмыс істеуге тиіс; зандағы ұрылар жұмыс істеуден және әкімшілікпен қандай да бір ынтымақтастық жасауға бойын аулақ салуға тиіс. Түрмеде ең төменгі мәртебені «опущенные» деп аталатындар иеленген, олар зандағы ұрылардың сексуальдық объектілері болып саналады.

Қазіргі заманда өткір әлеуметтік, саяси күйзеліс тұсындағы келеңсіз ауытқулар, соның ішінде қылмыс барынша кең тараған. Қылмыстың жаңа ерекше қауіпті формасы пайда болды немесе тарап отыр. Соның ішінде мемлекет ішкі және халықаралық деңгейлердегі қылмыстар (трансұлттық монополиялардың қылмысы), қызметкерлердің сыбайлас жемқорлығы, өнер туындыларын ұрлау, есірткімен байланысты қылмыс, халықаралық лаңкестік, тұтынушыларға қарсы қылмыстар (жасанды өнімдер), экологиялық қылмыс, экономикалық бопса және т.б. атап айтуға болады.

Біздің еліміздегі қылмыстың формалары мен келеңсіз ауытқудың типтері өзгерді. Жеке кәсіпкерліктің, кооперацияның дамуы өмірге сұғанақ қол – рәкет сияқты формасын алып келді. Ұйымдасқан қылмыс, балалар қылмысы, жезөкшелік дамыды.

Қазіргі әлеуметтанушылар мен криминалистер қылмысты толықтай жою мүмкін емес деп санайды, өйткені оны тек әлеуметтік орта ғана емес, адамдардың қылмыстық типтерінің биологиялық және психологиялық табиғаты таратады. Осыдан мемлекеттің басты міндеті – қылмысты қоғам үшін қанағаттандырылғы деңгейде ұстап тұруы келіп шығады.

Қылмыс – адамзат кеселінің көрінісі. Бүгінге дейін бірде-бір қоғам оны жоюға қол жеткізе алмады. Қазіргі кезде шынайы міндетке – қылмыстың өсу қарқынын төмендетуді және оны белгілі бір деңгейде ұстап тұруды әлеуметтік, саяси шыдамдылықпен бақылауға алуға жұмылдыру қажет.

Ішімдікке салыну (Алкоголизм). Бұл девианттық мінез-құлықтың келесі формасы. Ежелгі қоғамдарда ішімдік және кейбір есірткілер (мысалы, улы саңырауқұлақтар), наным-сенімдер мақсаттарында қолданылған. Ежелгі гректер мен римдіктерде тіптен шарап құдайы (Вакх және Либер) болған. Антикада шарапты ішудің алдында оның жартысына су қосқан. Ішімдікті ішуге тек 30 жастан асқан ер адамдарға рұқсат етілген.

Орта ғасырда күшті ішімдіктер байлардың иелігінде болған. Шаруалар мен қолөнершілер негізінен мейрамдарда ішетін еді. Этил спиртін өндіру ашылған кейін (XVIII ғ.) дамыған елдердің төменгі топтары ішімдікті жиі тұтынуға мүмкіндік алды. Осы кезден бастап ішімдікке салыну проблемасы қоғамдық маңыздылыққа ие болды.

Этил спиртін өндірістік тәсілмен алудың ашылуы ішімдікті жаппай тұтынуға мүмкіндік берді, және XVIII ғ. ішкіштік келесі Еуропа елдерінде – Америкада, Германияда, Швецияда және т.б. елдерде кең көлемге жетті. Шамамен сол уақытта Ресейге арақ ішу тез кірді. XIX ғ. туындап, XX ғ. адамзат өркениеті үшін аса күрделі проблеманы – ішімдікке салыну мәселесін қиындатып жіберді.

Әлеуметтік, саяси жаралғылар элементіне айналған, ресми салтанат, мейрамдардың міндетті шартына айналған, бос уақытты өткізудің жеке бастық, саяси мәселелерді шешудің кейбір тәсілдеріне айналған ішімдік біздің де өмірімізге енді. Бүгінде миллиондаған еуропалықтар ішімдік ауруымен ауырады. Алайда осы ішімдік жағдайы еуразия қоғамына қымбатқа түсуде. Статистика айғақтағанындай бұзақылықтың 85%, зорлаудың ауыр жағдайының 80%, басқа да қылмыстың 40% дерлік мас болумен байланысты. Өлтіру, тонау, қарақшылық шабуыл, ауыр дене жарақатын салу сияқты оқиғалардың 70% мас күйіндегі адамдар жасайды, барлық ажырасулардың да шамамен 50% маскүнемділікпен байланысты [4]. Ата-аналардың маскүнемділігі балалар тәрбиесіне және одан кейінгі тағдырларына өте келеңсіз әсер етеді. Ол балалардың тумасынан ауруының, ата-аналардың балалардан бас тартуының, оларға зорлық-зомбылық жасауының, балалардың үй-күйсіздігінің және балалар қылмысының себебі болып отыр.

Осылайша, жүйелі түрдегі маскүнемдіктің әлеуметтік салдарлары өте қауіпті. Ол кикілжіңдердің, ажырасулардың, психикалық аурулардың, бақытсыз оқиғалардың, өндірістік жарақаттың, әртүрлі қылмыстың себебі болып отыр. Қазақстандағы көптеген ауыр қылмыстар мас күйінде жасалады.

Халықтың маскүнемдікке салынуы өмір сүріп отырған қоғамның тарихи кезеңімен байланысты. Мысалы, жеке бас еркіндігімен және әлеуметтік, саяси бақылаудың әлсіреуімен байланысқан (басыбайлықты жою, 1917 ж. Ақпан және Қазан революциялары, Хрущевтің «жылылығы» және қайта құру) барлық төрт дағдарыс ішкіліктің өсуіне әкелді және оған жалғасқан келеңсіз әлеуметтік, саяси салдарларға жеткізді. Әлеуметтанушылар бұны әлеуметтік алаңдаушылықпен яғни қоғамның әлеуметтік-саяси өзгерістерге сенімсіздігімен, бейімделуімен түсіндіреді. Индивидуалдық деңгейде тездетіп жасалған әлеуметтік, саяси өзгерістер стрессті, теңбе-тең келмейтін жиі агрессивті реакцияны тудырады, оны жою үшін жиі ішімдік талап етіледі.

Әлеуметтанушылар ішетін адамдарды көбіне-көп үш типке бөледі:

1. Әлеуметтік жағдайға орай ішетіндер. Бұлар ішімдікті «бәрі сияқты»: мейрамдарда, серіктік үшін ішетіндер. Бұлардың ішімдікке көңілі қатты тартпайды. Халықта мұндайларды «ішіп қоятындар» деп атайды.

2. «Ауырлар». Бұлар жиі ішуге бейімділігімен ерекшеленеді, бірақ «өздерін шеңберде ұстауға» тырысады, өздерінің әлсіздігін қоршаған адамдарға көрсетпейді. Оларды халықта «ішетіндер» деп атайды.

3. Үнемі ішкіштер қарапайым халық тілімен айтқанда «хрониктер» тұрақты және жүйелі түрде ішеді, оны жасыру қиын. Олар шөлмек арақты, одан да көп іше алатынын және мас болмайтынын мақтан тұтады. Екінші сатыда мас болу кедергісінің шұғыл төмендеуі жүреді, бірақ ол ішімдікті жүйелі тұтыну қажеттілігін тудырады. Мұндай адамдарға бір рюмка ішімдік жеткілікті, бірақ олар оны жиі ішеді. Үшінші сатыда ішімдікпен тұрақты мас болу қажеттілігі орнығады.

Ішкіш, уақытында рюмка «қабылдамаса», ішкіш синдромын ол басынан ауыр өткізеді және ол осы кезде қоршаған орта үшін қауіпті болуы мүмкін.

Ішімдікті тұтынудың әртүрлі аспектісін және оның салдарларын зерттеу үлкен күрделік туғызады. Қандай критериялар бойынша ішкілік жағдайды және оның динамикасын жору мүмкін? Әдетте елдегі маскүнемдік проблемасының өткірлігін және таралу масштабының көлемін анықтау үшін: біріншіден, халықтың жан басына шаққанда ішімдікті тұтыну деңгейі және тұтыну құрылымы; екіншіден ішімдікті тұтыну салдарынан болатын бұқара мінез-құлқының сипаттары; үшіншіден, мас болудың экономика мен қоғамға тигізетін зияны сияқты әлеуметтанушылық көрсеткіштердің үш тобы қолданылады.

Ішімдікті тұтыну деңгейінің көрсеткіші тұтыну құрылымы туралы мәліметтермен үйлестіргенде ғана мағынаға ие болады. Сондай-ақ, мысалы, тұтынудың жиілігі, ұзақтығы, ас қабылдаумен байланысы сияқты бірқатар сипаттамаларды да ескеру қажет. Халық арасында ішімдіктің жалпы көлемін бөлу ерекшеліктері де: ішетіндердің, ішпейтіндердің, орынды ішетіндердің саны мен құрамы; ер адамдар мен әйел адамдардың арасында, жасына қарай және басқа да әлеуметтік-демографиялық белгілері бойынша ішімдікті тұтынуды бөлу де маңызды.

Бір дәрежеде мас болудағы мінез-құлықты және осы мінез-құлықты бағалауда социомәдени және этникалық топтарда мәнді айырмашылықтар бар. Жоғарыда айтылған барлық сипаттамалар ішімдікті тұтыну моделі ұғымына кіреді.

Қоғамның ішімдікпен күресі тарихынан оның екі бағытта жүргізілгенін байқауға болады. Біріншіден, ішімдікке қол жеткілікті шектеу, оларды сатуды және өндіруді қысқарту, бағаны арттыру, тыйым салулар мен шектеулерді бұзған үшін жазалау шараларын күшейту. Екіншіден, ішімдікті тұтынуды азайту бағытына күш салу, өмірдің әлеуметтік және экономикалық жағдайын жақсарту, жалпы мәдениет пен руханиятты арттыру, ішімдіктің зияндығы туралы байыпты, салмақты ақпарат тарату, халықта ішімдіксіз мінез-құлық стереотиптерін қалыптастыру.

Ішкіштікпен күрес тарихы кейбір елдердің аумағында (Англия, АҚШ, Финляндия, Ресей) «құрғақ заңды» енгізуге тырысудың болғанында біледі. Олардың бәрі де өз мақсаттарына жетпеді, өйткені ішімдіктің болуы ішімдікке салынудың бір ғана және басты себебі ғана емес. Маскүнемдік пен ішімдікке салынуды жою проблемасы аса күрделі болып табылады, ол экономикалық, әлеуметтік, саяси, мәдени, психологиялық, демографиялық, заңдық және медициналық аспектілерді қамтиды. Тек қана барлық аспектілерді есепке алып, оны табысты шешудің мүмкіндігі бар.

Осылайша, ішімдікке салынумен күресті мемлекеттік құрылымдар, қоғамдық және медициналық ұйымдар жүргізеді. Ішкіштерге олардың туыстары мен жақындары үлкен ықпал ете алады. Өзін-өзі тежеу өте маңызды. Оған ішімдіктің денсаулық үшін зияны туралы және маскүнемдіктің әлеуметтік салдарлары жөніндегі дер кезіндегі ақпаратта ықпал етеді.

Есірткі. Есірткі тұтыну девианттық мінез-құлықтың келесі бір формасы болып табылады. Наркомания термині гректің *narke* – естен айырылып қалушылық және *mania* – «құтыру, есалаңдық» сөзінен шыққан.

Есірткіні өсіру мен тұтыну дәстүрінің кем дегенде 2,5 мың жылға жететінін айту керек. Скифтердің шарап сияқты «жемістер түтініне» мас болғаны жөнінде кезінде Геродот та жазып кетті. Есірткіні тұтыну мәдениеті Шығыста – Индияда, Қытайда, Араб елдерінде көбірек тараған. Еуропа мен Америкада есірткі заттарын тұтыну отарлық дәуірде тез тараған еді. Бұған химияның, транспорттың дамуы, адамдардың көші-қоны, медицинадағы табыстар ықпал етті. Қазіргі кезде есірткі заттарын өсірудің ірі орталықтары Үндіқытайда, Колумбияда, Ауғанстанда жұмыс істейді.

Дамыған және дамушы елдердегі он миллиондаған адамдар есірткіні тұтынады. АҚШ-та, мысалы, олар 30 млн. адамнан асады. Есірткі проблемасы Ресейді де айналып өтпеді. Сарапшылардың бағалауы бойынша 2002 жылдың соңына қарай нашақорлардың саны 3-3,5 млн адамға артқан, ал есірткінің дәмін алғаш татқандардың жас мөлшері 11 жасқа дейін төмендеген. Бұл ұлттың денсаулығы мен генофонына өте қауіпті. Есірткі проблемасы балалар өлімі, жаңа туған балалардан бас тарту, білім деңгейінің төмендеуі, есірткі саудагерлерінің енуіне мемлекеттер шекараларының ашықтығы, заңнаманың жетілдірілмеуі, полицияның, кеденнің есірткі заттарын өсіруге, тасымалдауға, сатуға, таратуға жұмысының әлсіздігі сияқты әлеуметтік және саяси проблемалармен байланысқан.

Ресейге есірткілер XIX ғасырдың басында Қытайдан (опий) және Орта Азиядан (көкнәр опиумы, үндістан сорасы) келе бастады. Ғасырдың соңында Ресей дәрігерлері тек есірткі проблемасының бар екенін белгілеп қана қоймай, оны шешу бойынша шараларды айқындауға тырысты. Есірткілердің тарауына Революция мен Азамат соғысы жаңа серпіліс берді. 1921 жылы Ресейдегі (Қазақстанды қосқанда) үй-күйсіз балалардың саны 7,5 млн жетті, зерттеушілердің бағалауы бойынша, олардың 10% есірткі тұтынған. Ден саулық сақтау халық комитетіне арнайы медициналық-педагогикалық мекемелер – психожүйелік мектептер (Санкт-Петербургте, Мәскеуде, Воронежде, Саратовта, Қазанда және т.б. қалаларда) ашуға тура келді. 1921 жылы есірткі заттарын сепкені үшін және таратып сатқаны үшін қылмыстық жауапкершілік орнатылды.

Бұл қазіргі кезде Қазақстанда есірткі тарату проблемасы шиеленістіріп отыр. Есірткі заттарын ірі масштабта өндіру Орталық Азияда (Ауғанстан, Пәкістан және т.б.) басталды. Қазақстанмен шекаралас елдерде: Қырғызстанда, Тәжікстанда, Өзбекстанда, Ресейде, Қытайда есірткі өндіру мен тұтыну артты.

XX ғасырдың соңы – XXI ғасырдың басында есірткі проблемасы Қазақстанда жалпы ұлттық масштабқа айналды. Есірткіні тұтыну нашар қамтамасыз етілген және қамтамасыз етілмеген отбасыларынан шыққан жасөспірімдерде, жұмыс істейтін және оқитын жастарда, балаларда (әсерсе, үйсіз-күйсіз), жұмыссыздар мен бомжларда айтарлықтай кеңінен тарады.

Есірткіні тұтыну мен СПИД, гепатит С вирусының жұғуы, антитазалық пен қауіпсіздік шараларын сақтамау жағдайында тамыр іші инъекция арқылы берілу арасында тығыз байланыс бар.

Қазіргі кезде ғылымда есірткіні тарату мен тұтыну проблемаларын зерттеудің алуан түрлі амалдары қалыптасқан. Әлеуметтану амалы тұрғысынан әлеуметтік факторлар анықтаушы болып табылады: әлеуметтік жағдайлар (кедейшілік, жұмыссыздық), әлеуметтік орындар (мәртебесінің төмендігі, баюға тырысу), мәдени және діни дәстүрлер. Психологиялық амалды жақтаушылар индивидуалдық факторларды басты назарға алған: көңіл көтеру, ләззат алу, жан рахатына тырысу, шынайы проблемалардан кетуге ұмтылу.

Есірткінің биологиялық тұжырымдамасы бұл құбылысты адам организмінің физиологиялық негізде және оның тұлғаның мінез-құлқына ықпалы негізде түсіндіреді.

Қазіргі Қазақстандағы жағдай есірткіні таратуға ықпал ететін жағдайлар мен факторлардың жиынтығын сипаттайды. Бұл халықтың мүлктік жіктелуі, әлеуметтік тәртіпсіздік туғызу (аномия), кейбір әлеуметтік жіктер өкілдерінің өмірлік бағыттары мен перспективаларын жоғалтуы, қоғамның идеологиялық межеленуі және оның идеологиялық тұрақсыздығы, бірқатар әлеуметтік топтар мен қабаттардың білім және мәдениет деңгейінің төмендеуі, көптеген субмәдениет нормалары мен құндылықтардың өзгеруі (ең алдымен жастар) мектепте, отбасында, өндірісте әлеуметтік бақылаудың төмендеуі. Бұл ауру, есірткі құралдарына физикалық және психикалық тәуелділікті білдіретін, бірте-бірте организмінің физикалық, психикалық функцияларды терең әлсіретуге жеткізеді. Нашақорлық әлеуметтік құбылыс ретінде есірткіні немесе оған тең келетін заттарды тұтынудың таралуы дәрежесімен, медициналық көрсеткішсіз есірткілерді теріс пайдаланумен және оларды жанға бата (әдеттегі) тұтынумен сипатталады. 1977 ж. психотроптық заттар туралы Конвенция есірткі ретінде орталық нерв жүйесінің қозуы немесе нашарлауы негізінде, моторлық функциялардың, ойлаудың, мінез-құлықтың, түсінудің негізінде галлюцинацияның пайда болуы немесе көңіл-күйдің өзгеруі негізінде тәуелділікті тудыратын заттарды

қарастырады. Өсімдік және химиялық текті есірткі заттарының бәрі шамамен 240 түрден тұрады, олар қоғамның әлеуметтік-саяси өміріне енген.

Осылайша есірткі – бұл ең алдымен жастардың әлеуметтік-саяси проблемасы. Нашақорлардың айтарлықтай бөлігі, әсіресе «радикалді» (опийлық мак өндіретін) есірткі деп аталатын есірткіні тұтынатындардың өмірі кемел жасқа жетпейді.

Бүгінде нашақорлыққа қарсы әрекеттің басты бағыттары болып саяси шаралар (есірткіні таратуға қарсы күрестің ұлттық бағдарламасын жасау, қажетті заңдарды қабылдау, бюджеттен қаражат бөлу және т.б.), құқықтық және әкімшілік шаралар (есірткі заттарын өсірумен, өндірушімен, сатумен және солармен жалғасатын қылмыстармен күрес), денсаулық сақтау шаралары (психологиялық және медициналық ақтау, есірткіге тәуелділерді емдеу, салауатты өмір салтын насихаттау).

Суицид. Суицид (өзіне-өзінің қол салуы) – бұл өз өмірінен саналы түрде айырылатын девиантты мінез-құлықтың формасы. Бұл саналы түрде өз өмірін тоқтату, сондықтан 5 жасқа дейінгі балалардың өз өмірлерін тоқтатуы ес-түсін білмейтін күйдегі суицид деп мойындалмайды.

Өзіне-өзі қол салуды индивидуалдық әрекет ретінде, яғни нақты адамның суицид ретінде түсіндірумен қатар, белгілі бір қоғам өмірінде орны бар статистикалық тұрақты әлеуметтік құбылыс та түсіндіріледі.

Осылайша, суицид – өз өмірін саналы түрде тоқтату, өзін өлтіруге жасалған артықша тәуекел. Енжар типті ауытқыған мінез-құлықтың бұл формасы шешілмейтін проблемалардан, өмірдің өзінен кетудің тәсілі болып табылады.

Әр дәуірдің және әр мәдениеттің бұл құбылысқа берген өз бағалары болды: өзіне-өзі қол салуды жиі айыптады (христиан моралі тұрғысынан өзін-өзі өлтіру ауыр күнә саналған), кейде белгілі бір жағдайларда оған жол берді, оны міндетті деп санады (мысалы, Индияда жесірлердің өзін-өзі өртеуі сати салты немесе самурайлардың харакириі). Нақты суицидтік актілерді бағалау тұлғаның ерекшеліктеріне, уәждер мен жағдайға байланысты. Зерттеудің көрсеткеніндей, суицидтік мінез-құлықты арандататын фактор болып, саналатын ерекшелікті қиындастыруға: жыныс, жас, білім, әлеуметтік және отбасылық жағдай сияқтылар жатады. Өзіне-өзінің қол салуын зерттеудің әлемдік тәжірибесі суицидтік мінез-құлықтың негізгі заңдылықтарын анықтаған. Суицидтер көп жағдайда жоғары дамыған елдер үшін тән және бүгін де олардың санының арту тенденциясы орын алып отыр. Суицидтік белсенділіктің белгілі бір уақыт циклы бар. Көктемгі-жазғы үдеме фактісін және оның күз бен қыста төмендейтін кезінде Э.Дюркгейм атап көрсеткен. Өзіне-өзі қол салу саны сейсенбі күні артады, ал сәрсенбі-бейсенбі күндері төмендейді. Аптаның соңы ер адамдар үшін «қауіпті». Өзін-өзі өлтіру іске асқанда ерлер мен әйелдер арасындағы ара салмақ шамамен 4:1 және 4:2 талаптан көрінеді, яғни ер адамдардың суицидтік мінез-құлқы трагедиямен жиі аяқталады. Ауытқудың бұл формасының көріну ықтималдығы жас тобына байланысты атап өтілген. Өзін-өзі өлтіру 55 жастан кейін және 20 жасқа дейін жиі жасалады, бүгінде тіптен 10-12 жастағы балалар да өзін-өзі өлтіретін болды. Әлемдік статистика суицидтік мінез-құлықтың қалаларда, жалғыз бастылардың арасында және қоғамдық иерархияның соңғы полюстерінде жиі болатындығын дәлелдеп отыр.

Әлеуметтанушылардың алғашқысы болып, өзіне-өзінің қол салу проблемасын кәсіби зерттеген Э.Дюркгейм болды. Ол «Суицид» деген іргелі еңбек жариялады (1897). Өзіне-өзінің қол салуының негізгі себебін ол индивидтің әлеуметтік топпен, қоғаммен байланысын жоғалтудан көрді. Э.Дюркгей өзіне-өзі қол салуды жіктеді:

- өзімшілдік, қоғамдағы ынтымақтастықтың жеткіліксіздігінің индивидтің жекеленуінің нәтижесі болып табылады;

- аномиялық, қоғам өмірінде орын алған, ескі нормалар мен құндылықтар әрекет етпейді, ал жаңаларды көпшіліктің басым бөлігінің әлі игермеуі (нормативтік вакуум деп аталатын орын алған) аномияның қалпы болып саналады;

- альтруистік, топтың, қоғамның басқа мүшелері үшін істеледі.

Э.Дюркгеймнің ізбасарлары өзіне-өзі қол салудың өзге де себептерін көрсетіп берді. У.М. Хальбвак (1931) пікірінше, бұл өз жағдайына өзін-өзі кінәләу, қарсылық көрсету және түңілу, қанағаттанбау. У.Е. Шнайдеманның ойынша (1994) – бұл өзін-өзі ұялту, торығу, фрустрация, өшпенділік немесе ашу, сондай-ақ ұят және туыстық, жолдастық байланыстардың үзілуі. У.Л. Векштейн (1979) – бұл ішімдікке салыну, нашақорлық, психикалық ауру, өмірлік коллизиялар, қайшылық, сонымен қатар, шынайылықты жоққа шығару және кездейсоқ факторлар. Басқа авторлар суицид себептерінің қатарына торығуды, құмарлықты, дау-дамайды (жеке бастық немесе әлеуметтік, саяси) және кейбір басқа да себептерді

жатқызады. Алайда бәрінің ортақ тоқтамы бойынша суицид себептерінің себебіне көбінесе қажетсіздікті сезіну, қоғамнан қол үзу, жалғыздықты және болашақтың жоқтығын сезіну саяды. Таза индивидуалдық себептері бар өзіне-өзі қол салуда кездеседі, оларға суицидке мұралық бейімділігін, психикалық потенциалогиясын, жасына қарай ауытқушылықтарын, ауыр науқасты айтуға болады. Мұндай өзін-өзі өлтірудің алдын алу өте қиын, олардың әлеуметтік, саяси қайнар көздері болмайды. Өзге өзін-өзі қол салулардың көпшілігі қоғамдық сипат алған. Олардың деңгейі (саны) қоғамның экономикалық (өсу, дағдарыс, тоқырау) жағдайымен оның құндылықты-нормативті (идеологиялық) бірлігімен, ынтымақтастық немесе керісінше деңгейімен (нормальді, аномиялы), қоғамның даралануына, индивидуалдануына, әлеуметтік саясат жүргізген, әлеуметтік жіктелу дәрежесі, әсіресе бұның суицидке статистикалық бейімді (жастар, қарттар) адамдар категориясына қатысы бар.

Өзін-өзі өлтіру деңгейіне мәдениеттанулық және діни факторлар ықпал етеді. Кейбір мәдениеттерде өз өмірін ерікті түрде қию жорасы қалыптасқан: Жапония харакириі, Индияның сатии (қайтқан күйеуінің артынан бару үшін жасалатын жесірдің өзін-өзі өлтіруі) және т.б. Э.Дюркгейм католицизм діни үстем еткен елдерде, протестантизм басымдық еткен елдермен салыстырғанда өзіне-өзі қол салу деңгейінің төмен болатындығын атап көрсеткен. Бүгінге дейін бұл Италия (жылына 100 мың адамға 7,2 өзін-өзі өлтіру болады), Испания (9,6), Португалия (7,4) елдерінде суицид деңгейі протестанттық Австрия (21,3), Дания (22,3), Финляндия (27,2) елдерінен төмен. Өзіне-өзі қол салу деңгейі соғыс кезінде төмендейді (қоғамның бірігуі, ортақ маңызды мақсаттың, өмір мағынасының болуы) және бейбіт уақытта көбейді. Ол экономикалық дағдарыс пен жұмыссыздықтың өсу кезінде артады. АҚШ-та, мысалы, ХХ ғасырда 100 мың адамға шаққанда өзін-өзі өлтірудің орташа деңгейі 10-12 адамды құраған. Ал ұлы торығу жылдарында (1931-1932) ол 17,5 дейін көтерілген.

Революцияға дейінгі Ресей (және Қазақстан) өзіне-өзі қол салу деңгейі төмен елдердің қатарына жатты. Отбасылық қатаң байланыстар, үлкен отбасында өмір сүру дәстүрі, деревня, ауыл қауымдас-тықтары, олардың сыбайластығы, балаларға тұрақты қамқорлық жасау, отбасын асырау – осының бәрі қоғамның ынтымақтастығын нығайтты.

Сонымен бірге, индустриаландыру және урбанизация үрдісі, мәдени және әлеуметтік жіктелу қоғам-дағы ынтымақтастықтың төменденуіне жеткізді, бірте-бірте өзін-өзі өлтіру деңгейін арттырды.

Бұрынғы КСРО аумағындағы суицид мінез-құлқын зерттеу бірқатар ерекшеліктерді анықтады. Кеңес Одағының бұрынғы барлық республикаларын шартты түрде екі топқа бөлуге болады: бірінші – бұрынғы КСРО Еуропалық бөлігіндегі республикалар, Ресей, Грузия бұларда қала халқы арасындағы өзін-өзі өлтіру деңгейі селолықпен салыстырғанда төмен және ол шамамен 70% құрайды; екінші – Орта Азия, Закавказья (Грузиядан басқасы), Қазақстан Республикалары, мұнда селолық жерлермен салыстырғанда қалаларда өзін-өзі қол салу деңгейі орта есеппен 2 есеге артық. Бірінші ара қатынасты еуропалық деп айтуға болады, ал екінші – өзін-өзі өлтірудің тараған азиялық типі. Өзіне-өзі қол салудың азияттық типінің тарауы ұлттық-діни дәстүрлермен түсіндіріледі, тұлғааралық қатынастар ерекшеліктерімен, көп балалы отбасының санының көптігімен, урбанизациямен айқындалады; еуропалық-селодағы әлеуметтік-экономикалық жағдайдың қолайсыздығымен, деревнялық өмірдің тұралауымен, еңбекке қабілетті селолықтардың қалаға кетуімен, село тұрғындарының жас ұлғаюымен түсіндіріледі. Осы себептермен қалалар арасында өзін-өзі өлтіру бойынша шағын және орташа қалалар көш бастап келеді.

Ақырында, суицид мінез-құлқының әлеуметтік ауытқушылықтың басқа да формаларымен сөзсіз байланысының барлығын айтуымыз керек, мысалы, маскүнемдікпен, сот сараптамасы ерлердің 65% және әйелдердің 31% өз өмірлерін ішімдікке мас болған жағдайда қиятынын анықтаған. Өзін-өзі өлтірген еркектердің 12% және өз өміріне қастандық жасаған ер адамдардың 20,2% созылмалы маскүнем ретінде есепте тұрған.

Суицид проблемасына, жоғарыда атап өтілгеніндей, қоғам жағдайымен қатар басқа да факторлар ықпал етеді. Мысалы, ХХ ғасырда білім деңгейі және әлеуметтік мәртебе суицидтік фактор саналған. Сонымен бірге қазіргі Қазақстанда білім және әлеуметтік орын деңгейі төмен әлеуметтік топтарда (жұмысшылар, жұмыссыздар, тұтқындар) суицид тәуекелдігі жоғары. Суицид тәуекелдігі жоғары топқа, сонымен қатар, әскери қызметкерлерді (әсіресе мерзімді қызметтегі), өздерінің қоршағандармен байла-нысын жоғалтқан адамдарды жатқызуға болады.

Егерде өзін-өзі өлтірудің басты себебі қоршағандармен байланысын жоғалтудан тұрса, онда суицидті емдеу және ескерту ең алдымен индивидке өзінің нақты адамдарға, жалпы қоғамға қажеттілігі мен пайдалығын көрсету арқылы оның әлеуметтік топпен байланысын қалпына келтіруден, нығайтудан

тұруы тиіс. Әсіресе, мұндай көмекті психикасы тұрақсыз, эмоционалды адамдар, көңілшек кісілер, ортақ істен қол үзген, саясатқа қызықпайтын, елімен бірге өмір сүрмейтін адамдар қажетсінеді.

Психикалық ауытқулар. Алуан түрлі психикалық ауытқулар девианттық мінез-құлықтың келесі формасы болып табылады. Психиканың бұзылуының әртүрлі табиғаты бар. Эндогендікке яғни нақты индивидтің ішкі факторлары себепші болғандарға (тұқым қуалаушылық, адам миының семуі, қарттық және т.б.) шизофрения, маникальды торығу, психоз, паркинсон ауруы, эпилепсия сырқаты жатады.

Экзогендікке, яғни сыртқы факторлардан туындайтын, қоршаған орта ықпал ететін алуан түрлі симптоматикалық және интоксикациялық психоздар, психоданалар (психикалық жарақат, ішімдік, есірткі немесе тұлғаның патологиялық дамуы туындатқан) жатады.

Девиация эндогенді немесе экзогенді факторлардың туындатқанына қарамастан, ол әлеуметтіктен көрінеді яғни ол қоғамға, тұлғаның мінез-құлқына бағытталған.

Психикалық бұзылудың көріну деңгейіне орай оны шартты түрде невроздар мен психоздар деп бөлуге болады. Невроздар девиацияның әлсіз формасын білдіреді. Мысалы, фобий (судан, биіктіктен, тұйық кеңістіктен), агрессия (шамдалған, қауіпті мінез-құлық), торығу (қатыспайтын, белсенділік танытпайтын күй). Невротикалық тұлға сөзсіз девиант, бірақ ол әлі де болса қоғамда өмір сүреді. Невротик, мінез-құлқындағы кейбір ауытқуларға қарамастан жұмыс істей алады, отбасында тіршілік ете алады, таныстарымен және бөгде адамдарымен қарым-қатынас жасай алады. Психоздар девиацияның аса күшті және әлеуметтік қауіпті формасы болып табылады. Олар әртүрлі формаларда көрінуі мүмкін:

- Шизофрения – бұл шынайылықтан кету, аутизм. Девиант-шизофреник өзіне өзі әлем жасайды, оның заңдары бойынша және шынайы әлемнің заңдарына орай (тұлғаның қосарлануы – амбиваленттік) әрекет етеді.

- Паранойя – интеллект төмендемеген және тұлғада өзгеріс болмаған кездегі жүйеленген сандырақ. Паранойя алуан түрлі маниядан көрінеді. Мысалы, ұлықтық маниясы, қорқыныш маниясы.

- Аффектілер – бұл девианттың психофизикалық жағдайының тез көтерілуінен және құлдырауынан байқалатын маникальды торығу реакциясы.

Қазіргі өндірісте жүйке және физикалық салмақтың өсуімен, өмір қарқынының жеделдеуімен, адами контактылар санының тез артуымен психикалық девианттар саны тұрақты өсіп келеді. Америка әлеуметтанушылары әрбір оныншы америкалықты қандай да бір мөлшерде девиантты деп санайды. Әрбір төртінші америка отбасында кем дегенде бір психикалық ауру адам бар. Олардың көпшілігі медициналық немесе психологиялық көмек алмайды. Емдеуден және ақтап алудан (реабилитациядан) 35 аурудың тек біреуі ғана өтеді.

Еуразияда психозбен ауыратын адамдардың саны халықтың шамамен 4% құрайды, олар невротиктермен қосылып шамамен 12% құрайды.

Алауан түрлі мінез-құлықтық аспектідегі психопатологиялық девиациялардың: үздіксіз немесе дерт қозуына ұқсас өтуі, агрессияшыл немесе енжар болуы, қоршағандар үшін қауіпті немесе қауіпсіз, қауіп-қатері жоғары жерлерден табу мүмкіндігі және мүмкін еместігі (транспорт, өндірістік конвейер, қарқынды қозғалысы бар көше) сияқты бірқатар ортақ белгілері бар.

Психопатологиялық девиацияларды емдеу оларға дер кезінде медициналық көмек беруден және одан кейін девианттың медициналық-психологиялық және әлеуметтік ақталуынан тұрады. Психикалық ауру адамдардың емделуі мен ауруының алдын алуды реттейтін қазіргі ізгі заңнаманың болуы аса маңызды.

Әлеуметтану ғылымында бүгінгі күнге дейін аддикция проблемасы аз зерттеліп отырғанын айтуымыз қажет (аддикция – бірдемеге зиян жасауға бейімділік). Бұл құбылыстың пайда болу және өту механизмін түсінбейінше, менің көзқарасымша, ішімдікке салынуға, нашақорлыққа және басқа да девианттық, деструктивтік мінез-құлық формаларына талдау жасау қиын.

Аддиктивтік мінез-құлықтың мәні белгілі бір нәрселерге немесе қызмет түрлеріне кейбір заттарды қабылдау арқылы немесе назар тоқтату арқылы өзінің психикалық жәй-күйін өзгертуге ұмтылуға саяды. Мұндай заттарды тұтыну, нәрсеге немесе әрекетке байланып қалу үрдісі эмоцияның интенсивті дамуымен қоса жүреді және адам өмірін басқара бастайтындай, аддикцияға қарсы әрекет ететін оның ерік-жігерінен жоятындай шамаға жетеді. Мінез-құлықтың мұндай формасы психологиялық қиындықтарды көтеруі төмен, өмір жағдайларының тез ауысуларына нашар бейімделетін, осымен байланысты психофизиологиялық комфортқа жылдам және оңай жетуге ұмтылатын адамдар үшін тән. Аддикция олар үшін шынайы өмірден қашудың әмбебап құралына айналады. Аддиктивтік мінез-құлық типіндегі адамдар өздерін қорғау үшін психологияда «қалауынша ойлау» деп аталған механизмді пайдаланады: себеп-салдар байланыстары логикасына қарамастан олар шынайы деп тек өздерінің қалауына сәйкес

келетіндерді есептейді. Нәтижесінде тұлғааралық қатынастар бұзылады, адам қоғамнан қол үзеді. Қандай заттар, нәрселер немесе әрекеттер аддиктивтік мінез-құлық формасындағы адамдар үшін құрал бола алады? Бұл есірткілер, ішімдіктер, шылым, құмар ойындар (компьютерлікті қоса есептегенде), ырғақты музыканы ұзақ тыңдау, сондай-ақ адамның өмірлік маңызды міндеттерінен бас тартып, қызметтің қандай да бір түріне толықтай батуы.

Аддиктивті мінез-құлық бірте-бірте қалыптасады [5]. Ауытқудың басталуы белгілі бір затты қабылдауға немесе белгілі бір әрекеттерге адамның интенсивті өткір психикалық жәй-күйінің өзгеруімен, әсерленушілігімен байланысқан және ол өзінің психологиялық жәй-күйін өзгертудің белгілі бір тәсілінің барлығын түсінумен, сезімнің көтерілуін, қуанышты, экстазды бастан кешудің пайда болуымен байланысқан.

Бұдан әрі аддикция құралдарына табанды түрде тұрақты жүгіну қалыптасады. Күрделі өмірлік жағдай, психологиялық дискомфорттық жәй-күй аддиктивтік реакцияны арандатады. Бірте-бірте мұндай мінез-құлық шынайы өмір талаптарына жауап қайтарудың үйреншікті типіне айналады. Тұлғаның интегралды бөлімі ретінде аддиктивті мінез-құлықтың қалыптасуы жүреді, яғни бұрынғыны ығыстыратын және қирататын өзге тұлға пайда болады.

Осылайша, біз қоғамға аса проблемалы өте қорқынышты девианттық мінез-құлықтың формаларын қарастырдық: қылмыстық, нашақорлық, ішімдікке салыну, суицид, психикалық аурулар. Аддиктивтік мінез-құлық туралы да айтып өттік. Девианттық мінез-құлықтың қоршаған адамдар үшін қауіпі шамалы басқа да формалары мен түрлері бар: кезбелік, сөзі мен ісінде өрескелдікті, әдепсіздікті білдіретін агрессивтік мінез-құлық (психикалық аурудан туындаған); деконструктивтік мінез-құлық немесе вандализм (урналарды, ағаштарды өртеу, қоршауларды, ағаштарды, орындықтарды, лифттерді қирату, көгал алаңдарды таптау, қабырғаларды сызғылау және т.б.); сексуалдық девиация және т.б.

Белгілі бір әлеуметтік топтың көптеген өкілдерін бірден қамтитын топтық девиацияның болатындығын айту жөн. Мысалы, XX ғасырдың 60 жылдарының басындағы жастар битломания сияқты девиацияны басынан кешті, 1960 ж. соңында мінез-құлқын «хиппи» мәдениеті анықтады, оны 1970 ж. «панкілер» мәдениеті алмастырды. Қазіргі жастардың кейбір өкілдері өздерінің мінез-құлқын қандай да бір рок-топқа, футбол командасына (фанатизм) қатысты айқындайды. Егде адамдар, зейнеткерлер қарсылық көрсету шерулеріне, пиккеттерге, митингтерге қатысумен өз құқықтарын қорғайды. Соңғы девиация, біз толығырақ қарастырған ауытқулардан гөрі, қоғамға айтарлықтай аз алаңдатушылық туғызады. Сондықтан қоғамның оларға реакциясы мейлінше ұстамды және қатандығы шамалы. Бұл жерде қылмыспен күрес жөніндегі кәсіби мамандар аз дәрежеде тартылады, көбінесе қоғамдық ұйымдар әрекет етеді.

Қазіргі әлеуметтік-саяси үрдістерді зерттеушілер өтпелі кезеңді басынан кешіріп жатқан қоғамдарда девианттық мінез-құлықтың пайда болу заңдылығына көңіл аударады. Сонымен бірге қоғамның жан-жақты дағдарыс жағдайында ол жаппай сипат алуы мүмкін. Дағдарыстық құбылыстардың күшеюі кезінде өзінің орнына, жағдайына қанағаттанбау артады. Жаппай әлеуметтік қанағатсыздық, қажетсіздік қоғамнан қол үзуге әкеледі, тынышсыздықты өршітеді. Пессимистік көңіл-күйдің артуы, тіптен халықта азғындаудың көрінуі (рухы түсу, сасып, абыржу) әлеуметтік қанағатсыздықтың бір салдары болып табылады.

Әлеуметтанушылардың мәліметтері бойынша азғындаудың (деморализациялаудың) қайсыбір дәрежесі халықтың 85% үшін тән болған. Аномияға әдетте жауап ретінде болған немқұрайлық мақсатқа жетудің құралдарына, цинизмге, экстремизмге айналған. Нормативтік реттеудің өзара әрекетін талдау арқылы, тұлғаның ерекшеліктерін, оның нормаға және шынайы өмірдегі дау-дамайлық жағдайға қатынасын талдау арқылы девианттық мінез-құлық механизмі ашылады. Мінез-құлыққа дау-дамайдың өткірлігі мен ұзақтығы, оған тұлғаның бейімделу ерекшеліктері және басқа да моменттер әсер етеді. Осыған орай девианттық мінез-құлыққа жол бермеу мақсатында адамдар мінез-құлқына әлеуметтік бақылау орнатуы қажет.

3. Девианттық мінез-құлықты әлеуметтік бақылау және оның жүзеге асуы

Қоғамда адамдардың қылықтарын қалай да бағалау мен анықтау қажет болу жағдайы жиі қалыптасады. Мұндай баға әлеуметтік бақылау жүйесі арқылы жүзеге асады. Әлеуметтік бақылау деп әлеуметтік нормалардан ауытқудың алдын алу, жол бермеу, девианттарды жазалау немесе түзету мақсатындағы топтық және индивидуалдық, ұйымдасқан және ұйымдаспаған мінез-құлықтарды қадағалау түсіндіріледі.

Әлеуметтік бақылау – бұл әдістер мен стратегия жүйесі, олардың көмегімен қоғам индивидтердің

мінез-құлқын бағыттайды. Күнделікті мағынада әлеуметтік бақылау таңбалар мен санкциялар жүйесіне саяды, олардың көмегімен индивид өз мінез-құлқын жақындарының күткенімен және қоршаған әлеуметтік, саяси әлемнен өз күткенін келістіру. Индивидуалдық мінез-құлыққа қатысты әлеуметтік бақылау біздің мінез-құлқымызға шектеушілік ықпал ететін физика заңдарына ұқсас шектейтін сыртқы күш сияқты көрінеді. Бала саусағын күйдіріп алған отты пайдалануды сақтықпен үйренеді және одан әрі өз мінез-құлқында физика заңдарымен есептесетін болады.

Алайда мұндай схемалық түсіну жеткіліксіз. Ол механикалық детерменизмнен және қарапайым психологизмнен туындаған. Шындығында әлеуметтік бақылау индивидтің ерте өмір жылдарындағы таза сыртқы бақылау болып табылады, өйткені балалардың мінез-құлқын олардың сыртынан ата-аналары, тәрбиешілері, мұғалімдері тұрақты түрде үйлестіреді. Бұл кезеңде қабылданған нормаларға индивид қылықтарының сәйкестігі сыртқы санкциялармен қамтамасыз етіледі. Есею және әлеуметтену үрдісінде әлеуметтік, адамгершілік, саяси нормалардың интернациялануы жүреді. Бұл индивидтің мінез-құлының барынша ішкі реттеуіштермен басқарылатынын білдіреді: оның тұлғасына мінез-құлықтың жалпы қабылданған стандарты органикалықпен қосылады, оларды тұлға осыдан бастап өзінің құрамдас бөлімі, «екінші натура» ретінде қабылдайды. Әлеуметтік қылықтар стандарттары тұрғысынан моральға жат, бірақ барлық мүмкіндігі бар кезде жасалатын, басқалардың келісімінсіз бізге тиімді немесе ұнамды жазасыз бұзушылық жағдайы бәрімізге таныс [6], бірақ біз олай жасамаймыз, өйткені бізге «ар-ұят мүмкіндік бермейді». Ар-ұят дауысының өзі ішкі өзін-өзі бақылау болып саналады, ол шындығында қоғам тарапынан болатын ішкі бақылауды білдіреді.

Әлеуметтанушылар мен психологтар әр кезде әлеуметтік бақылаудың ішкі механизмін ашуға ұмтылады. Э.Дюркгейм мысалға, «адамгершілік тәрбиесін» қоғамның индивидке қысым етудің аса сыпайы және жетілген қаруы ретінде айтты. Австрия дәрігері, психологі З.Фрейд бұл идеяға басқаша жолмен келді. Ол тұлға құрылысында балалық шақта ата-ананың тиым салуларын игеру арқылы қалыптасатын ерекше қабат «Асқан – Менің» болатынын көрсетті; «Асқан-Мен» сана саласынан тыс жерде болып ішкі цензор ретінде өмір сүреді және соңғысы үшін елеусіз болады. Ол әлеуметтік тиым салуға әуестенушілікті және импульстарды ойлауды ығыстырып, оған жол бермейді.

Егер де Фрейдтің ойын одан әрі жалғастыратын болсақ, оны Т.Парсонс түсінгені сияқты, онда әлеуметтік бақылаудың актордың өз қылығын басқа актордың көзімен көру қабілетіне негізделгенін айтуға болады. Мұндай көзқарасты актордың өзін сырттан келетін зорлық ретінде қабылдамас үшін, Мен және Басқа өздерінің өзара әрекеттерінде бір нормативтік жүйені ұстанатынын мойындауы тиіс. Демек әлеуметтік тіптен символдық болса да зорлауға апармайды.

Бұл әлеуметтік үйрету емес, керісінше қоғамның индивидті автономиялыққа шақыруы. Мұндағы түсіндірілген «автономия» сөзі, шын мәнінде индивидтің өз дамуын өзінің басқару қабілеті болып табылады. Әлеуметтік бақылаудың тиімділігі оның тек ішкі бақылаумен қамтамасыз етіледі, ол үшін оны индивид өзінің ерікті шешімі ретінде қабылдануы тиіс.

Әлеуметтік бақылау қоғамда әлеуметтену функцияларына жақын міндеттерді атқарады. Айырмашылық әлеуметтендірудің комформды мінез-құлықты ойластырғандығында жатыр. Көптеген адамдардың әлеуметтік нормаларды жиі бұзуларына қарамастан, олар сол әлеуметтік топтағы, халықтағы және қоғамдағы басым құндылықтарға сенеді және басшылыққа алады. Демек әлеуметтік нормалардан уақытша немесе сәл ауытқу (мысалы көшеден өту ережесін бұзу немесе тиым салынған жерде темекі шегу) сәтсіз әлеуметтенуді білдірмейді. Алайда, қоғам үшін өте келеңсіз, тіптен қауіпті девиация түрлері бар: қылмыстар, саяси қателіктер, маскүнемдік, нашакорлық, жезөкшелік, бейпіл ауыз, дөрөкілік. Әлеуметтік нормалардан осы және өзге де ауытқуларды әлеуметтік бақылау реттеуге шақырады.

Әлеуметтік бақылау қоршаған жақын әлеуметтік ортаның тікелей реакциясы ретінде көрінеді (мысалы, туыстарымыздың, достарымыздың, бастықтарымыздың біздің қайсыбір қылықтарымызды қолдауы немесе қолдамауы) және қоғамның әлеуметтік нормаларының тұрақты және оқтын-оқтын ықпалы ретінде байқалады (БАҚ арқылы, жұмыста, оқу үрдісінде және т.б.). Бұл жағдайда әлеуметтік бақылау жүйеге келтірілгенмен, оқиғадан оқиғаға әрекет етеді және кәсіби бақылаушылар оның алып жүрушілері бола алмайды, басқа мамандықтың адамдары алып жүрушісі болып саналады. Мұндай әлеуметтік бақылау формальді емес бақылау деп аталады.

Әлеуметтік нормалардың кәсіби бақылаушылары әрекет еткен жерде, әдетте, кәсіби бақылаудың жүйесі жасалады, олар заңнамада қарастырылған белгілі бір нормалардың орындалуын қадағалайды, бұзушылықты белгілейді және санкция қолданады. Мұндай әлеуметтік бақылауды бақылау формалды деп атайды.

Әлеуметтік бақылауды жүзеге асыру үшін әлеуметтік бақылау жүйесінде формалды емес бақылау типі маңызды орын алады. Америка әлеуметтанушысы Дж.Кросби формалді емес бақылаудың негізгі төрт типін бөліп көрсетті:

- Әлеуметтік марапаттаулар. Бұлар мынандай формалардан байқалады: күлу, мақұлдап бас изеу, қол қысу, сөз, қошемет сөз және тост көтеру, әйелдердің назары, үлкендердің және бастықтардың мейірімді қатынастары және т.б. Әлеуметтік марапаттау ортақ мойындалған нормалар мен ережелерді (конформдық) сақтауды құрметтейді және оларды бұзуды (девиацияны) жанама айыптайды.

- Жазалау. Әңгіме формалді емес әлеуметтік айыптау туралы болмақшы. Формалді емес айыптау формаларына көңілі толмайтын көзқарас, интонация, өкпені білдіретін ым, қанағатсыздық, сын, агрессиялық кейпі, қысым, қорқыту, сөзді байкот, қуғын, физикалық жәбірлеу жатады. Жазалау, әдетте, әлеуметтік нормалар нақты бұзушыларға қарсы нақты бағытталған. Жазалаудың қайсыбір формаларын қолдану бұзушының төзімділігіне, оның кінәсін түсіну дәрежесіне, мінез-құлықтың конформысына, тұлғалық сапалардың даму деңгейіне және жазалауды іске асыратын тікелей қоршаған адамдар қажеттіліктерінің деңгейіне байланысты.

- Сенім. Формалді емес бақылаудың бұл типінің мәні девиантты өз қылықтарын, әлеуметтік нормаларды пайымдауға және өз мінез-құлықтарын өзгертуге итермелеуге саяды. Сенім бұзушыға қатысты бейтараптық және төзімділік сипат алады. Формалді емес бақылаудың бұл типі сезім мен көңіл-күйге қарағанда санаға ықпал етеді. Кім сеніммен айналысса ол, әдетте, ойластырып әрекет жасайды: дәлелдер таңдайды, девиант үшін мінез-құлық өзгерісінің барлық әлеуметтік пайдасын көрсетуге тырысады, олар нормаларды және т.б. бұзған жағдайда оның мүддесі мен топтың мүддесінің неден тұратынын түсіндіреді.

- Нормаларды қайта қарау. Бұл Дж.Кросбидің пікірі бойынша, әлеуметтік бақылаудың аса күрделі типі. Бұл жағдайда девиантты саналған мінез-құлық нормалді деп бағаланады. Мысалы, бұрын, ерлі-зайыптылар ажырасса, балалар анасымен қалды. Қазір соттар ерлі-зайыптылардың жынысынан гөрі олардың тілегіне, мүмкіндігіне және мінез-құлқына көп көңіл аударады. Сондықтан Батыста жалғыз басты әкелердің қатары көбеюде. Бұл үрдіс Қазақстанда енді ғана басталды. Бұл қоғам көлемінде нормаларды қайта бағалаудың мысалы. Алайда әлеуметтік нормалар нақты топтарда да қайта бағалануы мүмкін. Мысалы, Қазақстан Қарулы күштеріндегі өзара қатынас нормаларында бүгінде қаталдық азайып, үлкен ізгіліктік, достық, демократиялық бағытта эволюция жүрүде.

Бақылау функцияларын жүзеге асыратын әлеуметтік бақылаудың формалді емес типтерімен қатар, әлеуметтік бақылаудың формалді типтері әлеуметтік бақылаудың көп жақты жүйесінің маңызды құрамдас бөлімі болып табылады. Белгілі америка әлеуметтанушысы Т.Парсонс классификация ұсынып, әлеуметтік бақылауды жүзеге асыру үшін әлеуметтік бақылаудың жаңа үш негізгі типіне талдау жасады:

- Оқшаулау. Формалді бақылаудың бұл типі түзелмес немесе аса қауіпті девианттарды қоғамнан бөлу үшін қолданылады. Алдын-ала (алғашқы тұтқындау камералары – КПЗ) және түрмеге қамау «шизо» (айып үйі) деп аталатын лагерьлерде және абақтыларда оқшаулаудың формалары болып табылады. Формалді бақылаудың мұндай типі әлеуметтік нормалардың жоғары мәртебесін қолдауға мүмкіндік береді, тұрақты және кәнігі бұзушыларды қоғамнан аластатады және девиацияға бейімі бар адамдарды «еліктеу үлгісінен» айырады. Т.Парсонстың пікірінше, оқшаулау ақтау жасау талпынысын қарастырмайды.

- Жекелеу. Бақылаудың бұл типі девиантты қоршағандардан байланысын шектеуді қарастырады, яғни қоғамнан толықтай емес, жартылай оқшаулау. Мұндай жағдайда әлеуметтік нормаларды орындауға дайын болғанда девианттардың қоғамға оралуына мүмкіндігі сақталады. Жекелеудің мысалы, шектелген мерзімге психатриялық ауруханаға жатқызу, саяси қызметпен айналысуға тиым салу, елден кетіру немесе жер аудару формалары бола алады.

- Ақтау. Формалді бақылаудың бұл типі девианттың қоғамға оралуына, өзінің әлеуметтік рөлдерін атқаруға дайындайды. Ақтау мысалы, ұзақ уақыт соғыс қимылдары жағдайында болған әскери қызметкерлерге қажет. Әлеуметтік психологтар девианттар жекеленуінің ерекшеліктерін және олардың әлеуметтік нормаларды бұзуларын ескеретін арнайы ақтау бағдарламаларын жасайды.

Формалді әлеуметтік бақылау жүйесін мемлекеттік органдардың кәсіби ұйымдары құрады және үйлестіреді. Ол заңнамалық актілер негізінде әрекет етеді. Формалді әлеуметтік бақылау жүйесінің негізгі мақсаты – заңнама бекіткен тәртіпті орнату, қайта жасау және қолдау, ережелерді сақтау. Бұл жүйе келесі ұйымдардан (институттардан) тұрады: полиция, сот, түрме. Бұлар девианттық мінез-құлықты жоюға бағытталған мемлекеттік саясатты жүзеге асырады.

Полиция. Әртүрлі девианттармен тұрақты өзара әрекетке түсу нәтижесінде тәртіп қорғау органдарының өкілдерінде қоршаған әлемді өзінше көру және көздеріне түскен адамдарды өзінше бағалау қалыптасқан. Олар «мін тағып» соқтығудан гөрі қызметтегі басшылардың талаптарын орындайды, өздерінің функционалдық міндеттерін атқарады. Сондықтан олармен контакт (ұсталған адам) кезінде өз мінез-құлқын девианттықтан анық бөлу керек және тәртіпке, әлеуметтік бақылауды қамтамасыз ететін адамдарға жағымды қатынас көрсетуі тиіс. Сонда ғана олардың тарапынан позитивті немесе кешірімді қатынасты күтуге болады.

Сот. Әлеуметтік нормаларды қылмыскерлердің бұзу салмағын ескеріп, қылмыскерге әділ жаза анықтау әлеуметтік бақылау ұйымы ретіндегі соттың міндеті болып табылады. Бұл ұйымның полициямен салыстырғанда ерекшелігі бар. Полиция кез-келген сезікті заң бұзушыны ұстайды, оны қоғамнан жекелейді. Соттар кімді болсын қылмыскер деп тек қана дәлел келтірілгеннен кейін ғана мойындайды, ал дәлелдер болмаған жағдайда күдікті еркіндікке жіберіледі. Кінәсін мойнына алса және ынтымақтастыққа көнсе, соттар қылмыс жасағандармен сол бап бойынша минимальді мерзім беру мүмкіндігіне айырбас жасауы жиі келіседі. Бұл дәлелді іздестірудің күрделілігіне орай және КПЗ (алғашқы тұтқындау камералары) толып қалуына байланысты жасалады;

Түрме. Түрмеде ұстау жазасының мәні неде? Америка әлеуметтанушысы Олсонның (1975) пікірі бойынша түрме девианттарды «еркіндігінен, тауарлар мен қызмет көрсетулерден, сексуалдық қатынастардан, өз бетіншелігінен және қорғалуынан» айырады. Олар ерекше әлеуметтік жүйеде өмір сүретін түрме қараушылары мен тұтқындардың әлеуметтік топтарынан тұратын ерекше әлеуметтік топтың бөлігі болады, олардың әрқайсысының өз мәртебесі мен рөлі, өз әлеуметтік типтері бар.

Америка әлеуметтанушысы Гарабедян (1963) тұтқындардың келесі типтерін анықтаған: «заңға құлақ асатындар» - ақтау бағдарламаларына қатысады және түрме қызметкерлерімен нормалді қатынастарды қолдайды; «кадірлі жігіттер» - ақтау бағдарламаларына қатыспайды және түрме қызметкерлерімен контакт орнатудан қашқақтайды; «саясаткерлер» - ақтау бағдарламаларына белсенді қатысады және түрме қызметкерлерімен және басқа тұтқындармен кең байланыс орнатады, бірақ бұның бәрі шын жүректен емес, өкінуде емес; «жек көрініштілер (отвержники)» - түрме тәртібін бұзады, түрме қызметкерлерінен және басқа тұтқындардан толықтай оқшауланған, басқаларымен салыстырғанда уақыттың көбін айып үстінде өткізеді; «қоңыраулар» - өздерін тиянақсыз ұстайды, әдетте абақты қызметкерлерімен де өзге тұтқындармен де байланыстан қашқақтайды.

Тұтқындардың агрессивтілігі түрме әлемінің келеңсіз нормаларының бірі болып табылатындығын атап айтқан жөн. Әлеуметтанушылар Эллис, Грасмик, Гильман (1974) тұтқындардың агрессивтілігінің көрінуіне ықпал ететін жеті негізгі факторларды анықтаған: жастығы; агрессияға бейім басқа тұтқындардың болуы; түрмеде отыру уақытының ұзақтығы; қара нәсіл; қамау жағдайының жамандығы; сырттан келетіндердің сиректігі; тұтқындау мерзімінің ұзақтығы.

Жас мөлшері ерекше маңызды рөл атқарады. Жастар әркезде төбелесе алатындарға (демек, оларды тәуелсіз санайды) құрмет көрсетеді, ал егде адамдар оларды «дөңбектер» (болван) санайды.

Н.Смелзер девиацияны екі жақты қозғалысы бар көшеге теңейді. Сондықтан әлеуметтік нормаларды және әлеуметтік бақылау органдарының қызметкерлері арасындағы өзара қатынастардың сипаты осы үрдіс қорытындысын шешеді. Девиациямен күрестің әлеуметтік бақылау жүйесінде маңызды орны саяси-құқықтық, әлеуметтік жұмысқа тиесілі, онымен байланысқан, мысалы, әлеуметтік қамтамасыз ету органдарының және алуан түрлі қоғамдық ұйымдарының, қайырымдылық қорларының, мейірімділік қоғамдарының қызметтеріне де тиесілі. Бұл ұйымдар және оларда әрекет ететін қызметкерлер, полициямен, сотпен, прокуратурамен, түрмемен салыстырғанда қоғамда әрекет ететін мінез-құлық нормаларынан ауытқуды арам ниет ретінде қарастырмай, оны әлеуметтік сәтсіздік проблемасы ретінде, индивидтің пайдаланбаған мүмкіндіктері немесе оны санкцияны талап етпейтін, аяушылықты, мейірімділікті, шыдамдылықты, қолдауды, емдеуді талап ететін жеке басының эмоционалды-адамгершілік қасиеттерінің пісіп жетілмеуі ретінде қарастыруға бейім. Сондықтан олар қылмыстың алдын орау шараларына бағыт-бағдар ұстамай, тұлғаның әлеуметтік-психологиялық ақталуына, әлеуметтік көмек көрсетуге бағытталған әлеуметтік-психологиялық, медициналық, қайта тәрбиелеу (реәлеуметтену) шараларына бағыт-бағдар ұстанған.

Бұл әрбір адамға, соның ішінде девиантқа өз санасы мен мінез-құлқына жағымдыны, жеке басының конструктивті жобасын құрастыруға, өз тағдырының қожасы болуына көмектесетін әлеуметтік бақылау тәсілдерін, құрамдарын және формаларын демократияландыруда өте маңызды бағыт.

Әлеуметтік бақылау проблемасымен байланысты әлеуметтанудың алдында қызықты да өте маңызды сұрақ тұр: индивидуалдық мінез-құлық әлеуметтік бақылауға қаншалықты беріледі және бақылаудың қоғамдағы рөлі қалай бағаланады? Функционализм өкілдері әлеуметтік бақылауды болмай қоймайтын талап ретінде қарастырады, оны орындамаса қоғам құриды, өйткені оның нормалді өмір сүруі жүрмей қалады. Тиімді әлеуметтік бақылауға баламаны олар хаос пен аномиядан - басқалардың жоқтығынан көреді. Әлеуметтік бихевиоризм өкілдері индивидтердің санасына үстем етуші әлеуметтік топтардың мүдделеріне сәйкес манипуляция [7] жасауға – «әлеуметтік бақылау технологиясын» пайдалануға жол беруге болады деп санайды. Әлеуметтанудың басқа бағыттары әлеуметтік бақылауды бағалауда айтарлықтай оптимистік танытып отырған жоқ. Мысалы, конфликтологтар шынайы қоғамда әлеуметтік бақылау жүйесі үстем етуші әлеуметтік топтардың мүддесі үшін және қалған барлық адамдарға залал келтіру үшін статус-квоны сақтауға жұмыс істейді деп есептейді. Франкфурт мектебінің теоретиктері әлеуметтік бақылауды әлеуметтік зорлық құралы ретінде қарастырады. З.Фроммның көзқарасына сәйкес, қоғам индивидтердің санасынан статус-квоны сақтауға қауіп төндіретін әлеуметтік тәжірибені қарастыруға мүмкіндік беретін психологиялық қысым механизмін меңгерген. Бұл механизм Фрейд цензорына ұқсас әрекет етеді, оның айырмашылығы тек әлеуметтік табиғатының болуында. Г.Маркузе қазіргі батыс қоғамында, индивидке және оның көңіліне шыдамдылық танытатын тоталитарлық режимдегі бақылау сияқты тоқтаусыз жұмыс істейтін әлеуметтік бақылаудың жұмсақ формасы құпия өмір сүреді деп есептейді. Бақылаудың мұндай формасы – бұл тұтыну арқылы бақылау. Г.Маркузе адамдардың шынайы мұқтаждықтарынан туындайтын, оларға жалған қажеттіліктерді ұйымдастыратын және оларды халыққа еріксіз таңаттын тұтыну қоғамы адамдардың санасының формасын өзгертеді және ол адамдарды жаппай бақылауға алады деген қорытынды жасайды. Мысалы, жарнама және масс-медиа сәнді киімдердің, көңіл көтерулердің, ойын-сауықтардың, оқудың және т.б. белгілі бір түрлеріне қажеттіліктерді қалыптастырады. Бұқаралық болу жолына түскен мәдениеттен, оның көрсеткіштері болып саналатын тереңдегі өлшемдері кетеді, ол бір өлшемді болып қалады және ерекше мінез типінің бір өлшемді адамды қалыптастырады. Тұтыну бір өлшемді адамның ерекше мінез типінің негізі болады.

Ешбір әлеуметтік бақылаусыз қоғамның болуы мүмкін бе? Ондай қоғам бола қояр ма екен? Еркін қоғамның идеалы, индивидке барынша сенім білдіретін, әлеуметтік бақылау түгелдей бейтараптандыратын, оларды қолданудың сыртқы санкциялары мен механизмдерін қажет етпейтін қоғам орнату болар еді. Тек осындай қоғам әр кезде утопиялық арман тақырыбына айналған. Дегенмен мұндай жағдайға жету тарихта іске аспады. Әйтсе де адамзаттың әлеуметтік дамуы әлеуметтік бақылау формасын жұмсару бағытында және оны барынша ішкі ету жолында жүріп келе жатқаны анық. Бұл үрдістің түбінде неге жеткізетінін болашақ көрсетеді.

Жоғарыда баяндалғандардың негізінде әлеуметтік бақылау нормативтік реттеу арқылы оның компоненттерінің (индивидтер, топтар, қауымдастықтар) өзара әрекеттерін тәртіптеуді қамтамасыз ететін әлеуметтік жүйенің өзін-өзі реттеу тәсілі деген қорытынды жасалады. Ол индивидке қатысты нормалар мен құндылықтардың жиынтығынан тұратын қысым жасау күшін меңгерген, осы нормалар мен құндылықтарды жүзеге асыру мақсаттарында қолданылатын санкцияны игерген. Ауытқыған мінез-құлыққа қолданылатын әлеуметтік бақылау девиацияға жол бермеуге, девианттарға көмектесуге, жазалауға немесе олардың түзелуіне бағытталған индивидтердің, топтардың және әлеуметтік, саяси институттардың күштерінің жиынтығын білдіреді. Әлеуметтік бақылаудың бағытталуы мен мазмұнына, оны жүзеге асырудың тәсілдері мен формаларына әлеуметтік-саяси, экономикалық, идеологиялық, әлеуметтік-этникалық, социо-мәдени, отбасы-тұрмыстық факторлар себепші болады және оған әлеуметтік жүйенің басқа да тарихи ерекшеліктері негіз болары сөзсіз.

Осылыша, тақырыптың нәтижесін қорытындылай келіп, нормаға сәйкес келмейтін әлеуметтік мінез-құлық, қоғам мүшелерінің көпшілігі үшін ұят, айыптауға тұратын және кешірілмейтін қылқ ретінде қаралады, оны нормадан ауытқыған немесе девиантты мінез-құлық деп атауға болады. Девианттықты нақты мінез-құлықтың объективті санасы ретінде түсінуге болмайды. Бұл салыстыру, бағамдау ұғымы. Әр қоғамның әлеуметтік норма туралы өз түсінігі бар, демек девиация туралы да өз түсінігі қалыптасқан.

Девианттық мінез-құлықтың себептеріне, ең алдымен қоғамның мәдени мақсаттары, оларға жетудің, қолдау көрсетудің әлеуметтік, саяси құралдары арасында үзіктің болуы, әлеуметтік, саяси құндылықтар, нормалар және қатынастардың болмау, әлсіз және қарама-қайшылықты әлеуметтік, саяси жағдайлар жатады. Мінез-құлыққа керісінше жауап қайтарып, қоғам және әлеуметтік топ өз мүшелерін конформді мінез-құлқы үшін марапаттай отырып, девианттарды келеңсіз девианттық мінез-құлықтары үшін жазалай, айыптай отырып заңдық, адамгершілік және басқа да сипаттағы белгілі бір әлеуметтік санкция

жасайды. Кез-келген қоғамда девианттық мінез-құлыққа әлеуметтік бақылау орнатылады. Әлеуметтік бақылау – адамдардың девианттық мінез-құлықында тәртіп пен тұрақтылықты нығайту мақсатында оларға нысаналы ықпал етуді қамтамасыз ететін қоғам мен әлеуметтік топтың өзін-өзі реттеу механизмі. Әлеуметтік бақылау жүйесі өзінің функцияларын дағдыларды, салттарды, құқықтық, саяси және адамгершілік нормаларды және соған сәйкес санкциялар қалыптастыру негізінде жүзеге асырады.

1. Соловьев Г.М. *Общество и его нравственные нормы.* – СПб, 2011. –С.11-16.
2. Шейко А.П. *Закон и человек.* – Харьков, 2009. –С.103.
3. Алексеев С.М. *Социально-политическое поведение.* - М., 2012. – С.96.
4. *Известия.* -2010, 15 февраля.
5. *Социальная психология.* – Казань, 2009. – С.37.
6. *Қараңыз: Sozialphilosophische, politische und rechtliche Aspekte der Modernisierung Kasachstans.* – Berlin, 2012. - S. 17-27; 135-139.
7. *Қараңыз: Әбсаттаров Р.Б. Саяси манипуляция және оны шектеу жолдары// ҚазҰПУ-нің Хабаршысы. Әлеуметтану және саяси ғылымдар сериясы. №1. – 2011. –Алматы, 2011. -3-10 беттер.*

Резюме

В статье рассматриваются вопросы сущности и определения девиантного поведения, основные формы девиантного поведения, социальный контроль девиантного поведения и его осуществление. Вместе с тем уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Түйін

Мақалада девианттық мінез-құлықтың мәні және анықтамасы, девианттық мінез-құлықтың негізгі формалары, девианттық мінез-құлықты әлеуметтік бақылау және оның жүзеге асуы қарастырылған. Сондай-ақ дискуссиялық мәселелерге көңіл бөлінген.

Summary

In article questions essence and definition of deviant behavior, the main forms of deviant behavior, social control of deviant behavior and its implementation are considered. At the same time the attention and to debatable questions is paid.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ САЛЫҚ САЯСАТЫНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ: ҰЛТТЫҚ ЖӘНЕ ЖАЛПЫ МЕМЛЕКЕТТІК МҮДДЕЛЕРДІҢ БІРЛІГІ

Н.Б. Сейсенова –

саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасы, саяси ғыл.к., доцент,

А.Б. Сейсенова - саяси ғыл.к.

Салық саясаты біздің өміріміздің барлық саласына кеңінен енуде. Тоталитарлық құрылымдарды демократияландыру кезеңінде негізінен шешілмейтін қиыншылықтар кездесіп жатады. Өз кезегінде оны ірі ауқымдағы саяси құрылымдық реформасыз жүзеге асыру мүмкін емес. Экономикалық даму үшін экономикалық тетіктердің болмауы немесе әлсіз пайдаланылуы, сөзсіз қоғамдағы экономикалық және еңбек ету белсенділігінің төмендеуіне, өнім сапасы мен халықтың әлеуметтік жағдайы мен тұрмыс деңгейінің нашарлауына әкеліп соғады.

Әрине, мемлекеттік – биліктік акциялар экономика үшін қолайлы болуы да ықтимал. Билік экономиканы қорғап, қажет болған жағдайда оны дағдарыстан алып шығып, құтқаруы да мүмкін. Дегенмен, бұл шаралардың барлығы төтенше жағдайлар нәтижесіндегі мұқтаждық пен еріксіздіктің әсері болуы да мүмкін. Жалпы экономиканың тиімді дамуы үшін, мемлекет айқын салықтық құқықтық базаны дайындап, елдің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуі тиіс. Елбасы Н.Ә. Назарбаев жүргізіп отырған саясаттың негізгі принципі - әлемдік экономикалық қауымдастықта бәсекеге қабілетті серіктес ретінде көріне алатын ашық қоғамды қалыптастыру. Экономикалық және әлеуметтік салада нақты ілгері жылжу болмаса, билік құрылымдарын демократияландыруға бағытталған реформалар ізгілікті ниет тұрғысындағы декларацияға айналады. Сондықтан нарық экономикасы, азаматтық қоғам және саяси демократия ұғымдарының өзара тығыз байланыста екенін біз санамызға сіңіре алмасақ, олар жөніндегі

түсінігіміз іске аспайтын қиял-ғажайыпқа айналатыны даусыз. Тәжірибе көрсетіп отырғанындай, экономика саясатқа басымдық, кейде шешуші ықпал жасайды. Сондай-ақ кез-келген экономикалық қайта құрулар саяси шешім қабылдаудан басталады, яғни, саясат кей жағдайда экономикаға әмір берушілік, басым күш ретінде ықпал етеді. Сондықтан саясат пен экономиканың өзара теңдігі мен маңыздылығының басты белгісін мойындай отырып, белгілі бір тарихи кезеңдер сәтіндегі нақты жағдайларға және қабылданатын шешімдердің деңгейіне байланысты алғашқы кезекте саясат немесе экономика шығуы мүмкін екенін айтқымыз келеді. Экономикалық саясат нақты өмір құбылысы және осыған тән категория ретінде қаржы, несие, ақша айналымы, салық жүйесі, инвестициялық қызмет т.с.с. көптеген шаруашылық салаларын қамтиды. Осы аталған салалардың әрқайсысының шеңберінде еліміздегі бюджет-қаржы, ақша-кредит, инвестициялық, салық т.б. саясат неғұрлым нақты үлгісінде көрініс береді. Экономика саясатқа сан алуан түрде ықпал жасайды. Экономиканың дәйекті даму тенденциясы жаңа саяси процестердің туындауына себепші болып, қайта құруларды жүзеге асыруға итермелейді. Ел экономикасы дамуының төменгі деңгейі оны көтеруге бағытталған мемлекеттік-саяси шаралардың туындауына себепші болады. Оның ұзақ уақыт дағдарыс жағдайында болуы саяси билік пен басқару үлгісінің ауысуына әкеп соғуы да мүмкін. Жоғары макроэкономикалық көрсеткішке қол жеткізу саясат алдына өте күрделі, алуан түрлі құбылыс-тұрақтылықты сақтау міндетін қояды. Қазіргі жағдайда “жақсы өмір сүреміз” деген қызыл сөз емес, нақты экономикалық табыстар ғана саяси биліктің өміршеңдігін, оның халық алындағы беделін қамтамасыз етеді, онсыз билік басында ұзақ тұру, саяси элитаның алдында қойған міндетін жүзеге асыру мүмкін емес.

Билікке кез-келген саясаткердің, саяси партияның, кабинеттің келуінің өзі көп жағдайда экономикалық өсу қарқынын айқындайды. Кең ауқымдағы саяси шешімдер (мемлекет иелігінен алу, жекешелендіру) экономиканың дамуына қуатты серпін береді. Керісінше, жеткілікті түрде ойластырылмаған кейбір саяси шаралар экономиканың даму жүйесіне нұқсан келтіруі мүмкін. Экономиканы тұрақтандыруға мақсатты бағытталған ақша-несие саясаты қазіргі жағдайда сол сияқты мақсатты бағытталған мемлекеттің салық саясатымен үйлесімді болуы қажет. Ол тұрақтылықты, еңбекке қамтудың жоғары деңгейін, іскерлік белсенділікті ынталандыру немесе шектеу құралы арқылы төменгі, тұрақты инфляция қарқынын сақтауға қол жеткізуге бағытталады. Мемлекеттік (үкіметтік) шығындар мен салықтар оны жүзеге асырудың негізгі құралдары болып табылады. Тоқырау кезінде (одан шығу мақсатында) мемлекет ынталандыратын салық саясатын жүргізеді. Оның мәні мемлекеттік шығындарды арттыру немесе салықты төмендету арқылы тұтыну және инвестициялық тауарларға сұранысты кеңейту, демек, құлдырау мен тоқыраудың алдын-алу үшін қолайлы жағдай қалыптастыру мақсатын білдіреді. Салықтың төмен мөлшері төлем белсенділігінің артып, демек, бюджетке түсетін абсолютті салық көлемінің өсуін, оның тапшылығын азайтып, инфляцияның бәсеңдеуін қамтамасыз етеді. Бұл тұжырымдама 80-жылдары Рейган әкімшілігі жүргізген салық реформасының негізі болды.

Бағаның және инфляцияның өсуі жағдайындағы экономикаға фискальды салық саясаты тән болады. Фискальды саясат салықты өсіріп, мемлекет шығындарын азайту мәнін білдіреді. Саясаттың қоғамға кеңінен енуі оның мүмкіндігі шектеусіз ұғымды білдірмейді. Осы шектеуді айқындау үшін саясаттың өзінің қоғамдық қызметінде қалыптасатын белгілі бір құндылықтар, принциптер, бағдарлар т.с.с. жүйесіне негізделетінін ескеру қажет. Бұл жүйелер саясаттың сипаты мен параметрлерін айқындап береді.

Қайсыбір мемлекеттегі болмасын саяси жағдай мен саяси ахуал экономиканы тұрақты дамытуға қызмет жасайды. Бірінші, тұрақтандыру жағдайында сыртқы экономикалық байланыстар кең өріс алып, инвестиция ағылады, сыртқы займдарға тиімді қол жеткізуге мүмкіндік туады. Керісінше, саяси толқулар мен билік дағдарысы инвестициялық ахуалдың күрт нашарлауына, салықтық төлемдерінің өтелмеу дағдарысына, инфляцияның күшейіп, ұлттық валютаның құнсыздануына, сондай-ақ өндіріс көлемінің құлдырауына әкеп соғады. Бұл айтылғандардан шығатын қорытынды, билік құрылымдарының салық, әлеуметтік және экономикалық саясатты жасап, жүзеге асырудағы белсенділігінің басымдығы нақ осы экономикалық саладан көрініс береді. Нарықтық қатынастар, әсіресе, оған көшетін кезеңдегі салық саясаты экономиканы реттеу жөніндегі қаржы - несие тетігі негізі, аса маңызды реттеу құралы болып табылады. Экономиканың тиімді қызметі салықтандыру жүйесінің қаншалықты дұрыс құрылып, ойластырылғанына тығыз байланысты.

Тәуелсіздік алған сәттен бастап Қазақстан Республикасы қатаң жоспарлау жүйесінен нарықтық экономика жолына түсті. Жас мемлекет стратегиялық бағдарлар мен әлеуметтік-экономикалық дамудың үлгісін айқындау қажеттілігін айқын сезінеді. Бұл тұрғыдан алғанда, Қазақстан Республикасы

президентінің 2030 жылдарға дейінгі дамудың перспективалары мен басым бағыттары еліміздің болашақ көкжиегін айқындайды. Бұл құжаттың айрықша маңызы оның директивалық сипатында емес, жаңа мемлекеттің саяси және әлеуметтік-экономикалық дамуының түбірлі проблемаларын ашып көрсетуінде жатыр.

Экономикалық саясат саяси және экономикалық жүйелердің өзара іс-қимыл нәтижесі болып табылады. Американ экономистері К.Макконел мен Брю Стенлидің анықтамасы бойынша “Экономикалық саясат-проблемаларды үйлестіру немесе оның туындауына жол бермеу жөніндегі мақсатты көздейтін іс-қимыл бағдары” [1]. Дэн Кейнсті экономикалық саясаттың білгірі деп санайды, оның пайымдауынша экономикалық саясат - тұтынуға бейімділік, капиталдың барынша тиімділігі және пайыздық нормасы сияқты тәуелсіз өзгермелі ұғымдар арқылы еңбекпен қамту мен ұлттық табысты туғызуға ықпал жасайтын мемлекеттік реттеу.

“Саяси жүйе” түсінігін барынша нақтырақ қарастырып көрейік. Саяси жүйе қоғам жағдайының көрінісін білдіретін болса, ол арқылы әлеуметтік мүдделер мен әлеуметтік басым бағыттар айқындалып, олар саясатта бекем орнығады. Саяси жүйе әлеуметтік өмірдің көрінісі, сондықтан онда қоғамдық күштердің мүдделер қарама-қарсылығы мен келісімі көрініс беріп отырады. Саяси-билік шешімдері арқылы қоғамның тұрақтылығы мен беріктігін қамтамасыз етудің маңызы ерекше. Қоғамның саяси жүйесі қоғам өмірінің ірі салаларының бірі. Саясат - маңызды, қажетті, сонымен бірге күрделі қызмет. Оны қоғамның саяси жүйесіз сана сүзгісінен өткізіп, түсіну мүмкін емес. Саясат белгілі бір мағынада саяси жүйенің қызмет етуінің құралы мен тетігі болып табылады. Саяси қызмет іс жүзінде қоғам өмірінің барлық шағын саяси жүйелерінің жиынтығы қызметінен көрініс береді. Қоғам өмірінің экономикалық, әлеуметтік, рухани және басқа салалары саясаттың ықпалында болады.

“Саяси жүйе” түсінігі саяси ғылымның қолданысына ХХ ғасырдың ортасында енді. Американдық политологтар Д.Истон мен Г.Алмонд саяси жүйелер теориясын жасаушылар болып табылады. Д.Истон өз еңбектерінде саяси жүйені сыртқы күштердің әсерімен дамитын және өзін-өзі реттейтін жаратылыс ретінде түсіндіреді. Бұл тұрғыдан алғанда саяси жүйе қоғамдық өмірдің бірыңғай біртұтас, айрықша саласы. Г.Алмонд саяси жүйенің саяси институттар мен саяси мәдениеттің бірлігі болып табылатындығына назар аударады. Саяси жүйе барлық қоғамдық жүйе секілді өзін-өзі сақтау мен тұрақтылық, оның құрамдас элементтерінің өзара қатынасы мен өзара байланысы, қоршаған әлеуметтік ортаға оның барлық көрінісінде бейімделу және өз мақсатына қол жеткізу жөніндегі фундаментальды проблемаларды шешу негізінде дамиды [2]. Француз саясаттанушысы Дюверже, сондай-ақ Д.Истон саяси жүйесінің элементтер жүйесі ретінде олардың өзара іс-қимылының, рөлдерінің, қатынастарының, нормалар мен ережелерінің жиынтығы екеніне назар аударады [3]. Көптеген алуан түрлі өзара алмасушылық белгілер арқылы байланысқа түседі. Агрегациялық және артикуляциялық арналар саяси жүйеге “кіру” бөлігінде орналасып, ақпараттардың жүйе ішіне (талап ету және қолдау) берілуіне ықпал жасайды да, онда орталық блок арқылы саяси шешім қабылдау “сүзгісінен” өтіп, “Шығу” бөлігінде ол түпкілікті шешімге айналады, онан кейін кері байланыс әсерімен қажетті түзетулер енгізу үшін өзгерген түрінде саяси жүйеге қайта оралады. Саяси коммуникация желісінің осындай үлгісі аталған саяси жүйелердің “кіру” және “шығу” “қақпалары” қалыптасқан демократиялық мемлекеттерге ғана тән. Демек, ашық жүйелердегі “кіру арнасы” (талап ету және қолдау) өте маңызды, себебі саяси жүйенің тұрақтылығы оның “ашықтығына” байланысты болады. К.Донга саясаттануда өзінің кибернетикалық үлгісін нақ осы негізде құра білді, ол саяси коммуникацияны және оның тұрақты айналысын саяси жүйенің тиімді, тұрақты қызмет етуінің қажетті шарты ретінде қарастырады. Бұл элиталық топтардың ғана емес басқа да саяси процестердің коммуникативтік қызметінің, демек, салықтандырудың шаруашылық және басқа нысандарының саяси жүйелер тарпынан нақты проблеманы мүмкіндігінше кешіктірмей сергектікпен қарауына қолайлы жағдай жасап, оның алдында тұрған орындауға болатын ықтимал шешімдердің тиімділігін арттыруға әсер ететінін білдіреді. ҚР-ның салық саясатының қалыптасуы саяси жүйенің тоталитаризмнен демократияға көшу кезеңінде өтуде. Бұл құбылыс кеңестік дәуірдегі барлық мемлекеттерге тән.

Батыс саясаттануында осы екі идеяны да басшылыққа алады. Біріншіден, саяси жүйе туралы оның сыртқы дүниемен өзара іс-қимылын талдау тұрғысынан белгілі бір ой айтсақ, екіншіден, саяси жүйе жөніндегі нақты түсінік оның элементтерінің өзара іс-қимылын, қызмет ролін және реттеу нормаларын талдау нәтижесінде қалыптасады. Осылайша саяси жүйе дегеніміз, элементтер жиынтығы мен олардың өзара іс-қимылының құрылымы болып табылады. Элементтер жүйесіне принциптер мен құқықтық нормалар жүйесі, саяси құндылықтар немесе саяси мәдениет жүйелері жатады. Барлық элементтер өзара іс-қимыл бірлігін қамтамасыз етіп, әлеуметтік топтардың саяси мүдделерінің белгілі бір келісімін жүзеге

асырады. Саяси жүйе қоғамдағы саяси қатынастардың негізгі мазмұнын бойына сіңірген саяси бағдарлар жүйесі ретінде қаралады.

Реформа кезінде Қазақстанның саяси жүйесі елеулі салалық және сапалық өзгерістерге ұшырады. Қазақстан Республикасы тәуелсіз унитарлық мемлекетке айналды. Қазақстан Республикасының салық саясаты егемендіктің нығаюымен бірге үлкен мәнге ие болуда. Салық саясаты экономикалық саясаттың маңызды құрамдас бөлігі ретінде салық жүйесін ұйымдастырудан, салықты алу тәсілдерінен, салық мөлшерінен, жеңілдіктерінен көрініс береді. Қазақстандағы саяси, әлеуметтік және экономикалық жағдайдың өзіндік ерекшеліктеріне сәйкес нарық жүйесі дамыған елдердің салық практикасына бағдарлану пайдалану дұрыс болмас еді. Нарыққа өтудің алғашқы кезеңінде Қазақстан Республикасының салық саясатында және экономикалық саясатты тұтастай алғанда елеулі кемшіліктерге жол берілді. Осының салдарынан алғашқыда экономикалық тепе-теңдік бұзылып, инфляциялық процесс күшейе түсті. Республикалар, облыстар, қалалар арасында саяси және әлеуметтік қайшылықтар туындады. Оны көп жағдайда нарық экономикасының үлгісін дұрыс таңдамау себебімен түсіндіруге болады. Бұл туралы біз екінші тарауда кеңінен баяндаймыз.

Салық саясатына мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық даму үлгісі сәйкестендірілуі қажет. Нарық экономикасының - либеральдық және әлеуметтік-бағдарланған екі үлгісі бар. Мемлекеттік секторда кәсіпорындардың аз болуы, әлеуметтік міндеттерді шешуге аз араласуы, тауар өндірушілердің барынша еркіндігі - либеральдық үлгінің басты белгілері болып табылады. Бұл үлгі халықтың төлем қабілеті жоғары болғанда ғана тиімді жүзеге асырылады. Әлеуметтік-мәдени шараларды қаржыландыру сұранысы аз болып, оны өтеу халыққа жүктеледі. Әлеуметтік-бағдарланған үлгі экономиканы мемлекеттік реттеумен ерекшеленеді. Бұл үлгіге мемлекеттік сектордың жоғары деңгейі тән болады. Мемлекет бұл бағытта белсенді жұмыс жүргізеді. Халықтың тұрғын үйге деген қажеттілігін белгілі бір деңгейде қамтамасыз етуге кепілдік бере отырып білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет қызметін тегін пайдалану, халықтың еңбекпен, басқа әлеуметтік қызметпен қамтылуын қамтамасыз ету жөніндегі әлеуметтік мәселелерді мемлекет толығымен өзі шешеді. Бұл мемлекеттік қаржыландыру арқылы жүзеге асырылады. Экономикалық тиімділік пен шаруашылықтардың әлеуметтік бағдарлануының үйлесім табуы осы үлгінің өміршеңдігін танытады.

Мемлекет қоғамдық-экономикалық өмірдің әртүрлі салаларын қамтитын саяси қызметті жүзеге асыра отырып, оны нақты нәтижеге қол жеткізу мақсатына бағдарлауға міндетті. Мысалы, қоғамның әл-ауқатын арттыру, оның саяси және әлеуметтік тұрақтылығын, мемлекеттің экономикалық дамуының жоғары деңгейін қамтамасыз ету толыққанды саясатында байланысты болады. Қазақстан Республикасы нарық экономикасының либеральдық үлгісіне жататын мемлекет. Біз үшін мемлекет пен салық төлеушінің мүдделерін ұштастыратын тиімді салық саясатын құруымыз қажет. Салық саясатының тиімділігі сондай-ақ мемлекеттегі саяси жағдайға да байланысты болады. Мемлекеттің саяси жағдайы тұрақты болған кезде мақсатты салық саясаты мен тұрақты салық жүйесі қалыптасады. Тұрақсыздық орын алған жерде саяси көзқарастар өзгеріп, салық саясатына, салық тетіктерін реттеу құралдарына өзгертулер енгізіледі. Мемлекет саясатсыз өмір сүре алмайды, бірақ саясат мемлекетке дейін де болған. Ол мемлекеттен тыс өмір сүрген және сүре береді де. Бірақ, саясат өзінің толыққанды өміршеңдігін мемлекетте ғана танытып, өз мәнін толық күйінде ашып көрсете алады. Кез-келген мемлекет салықтандыру жүйесінің тетігі айқын қалыптасқан жағдайда ғана өз қызметін тиімді түрде жүзеге асыра алады. Бір жағынан, бұл тетік бюджет табысын жеткілікті және тұрақты түрде қамтамасыз етсе, екінші жағынан, шаруашылық нысандары мен кәсіпкерлік ынтасын тежемей, халықтың табысы мен тұтыну деңгейін қолайлы жағдайда қолдап отыруы қажет. Қазақстан Республикасындағы экономикалық және саяси құрулар мемлекеттің жоғары заң және атқарушы органдарының алдына нарық экономикасына тән, тек қана фискальдық емес, бірақ, сонымен бірге реттеуші, ынталандырушы қызметті толық атқара алатын салық жүйесін қалыптастыру міндетін қойды. Мұндай жүйені қалыптастыруда дамыған нарық экономикасы бар елдердің тәжірибесі оңды әсер етті. Олардың қатарында Германияны, АҚШ-ты, Ұлыбританияны атауға болады.

Қазақстан Республикасының салық жүйесі өзінің жалпы құрылымы, құрылу принциптері және негізгі салықтардың тізбесі бойынша белгілі бір ерекшеліктері болғанымен, жалпы сипаттамасы жөнінен нарық экономикасына тән заңды тұлғалар мен азаматтарды салықтандыру жүйесіне сәйкес келеді. Елімізде салық саясатын жасап, енгізу күрделі кезеңге тұспа-тұс келді. Ескіні бұзып, жана шаруашылық әдістері мен әлеуметтік құрылымдарды қалыптастыру кейде күтпеген жағдайларды тудырып, бірқатар ережелердің жете зерттелмей қабылданып, олардың уақытша сипаты басым болғандықтан салық заңдылығына

жиі өзгерістер енгізіліп, оның шаруашылық нысандарының мүдделігіне теріс ықпал жасағанын атап өтуіміз керек.

Салық саясатының мазмұны мен мақсаты билікте тұрған қоғамның әлеуметтік-экономикалық құрылымымен, әлеуметтік топтармен байланысты болады. Экономикалық жағынан негізделген салық саясаты қаржыны салық жүйесі арқылы орталықтандыру мақсатын көздейді. Демек, салық саясатын қалыптастыру негізінде бір-бірімен өзара тығыз байланысқан екі әдістемелік алғышарттар да жатыр. Олар әртүрлі деңгейдегі бюджеттердің кіріс бөлігін қалыптастыру үшін салық төлемдерін пайдалану; салықты экономикалық қызметті реттеудің жанама құралы ретінде пайдалану болып табылады. Егер кешегі күнге дейін салықтың жоғары деңгейі мен салық өсімдерінің прогрессивті дәрежесі экономиканың жоғары даму деңгейі мен халықтың әлеуметтік қорғалуына сәйкес келеді деп келсек, қазір Батыс елдерінде корпорациялар пайдасы мен жеке тұлғалардың табысынан алынатын салық ауыртпалықтарын іс жүзінде жеңілдету - салықтандырудың үйреншікті құбылысына айналды. Салық өскен кезде азаматтардың таза табыстары азаяды. Жекелей алғанда әркім салық өсірілгенге дейінгі табыс деңгейіне жету үшін көп жұмыс істеуі қажет. Әдетте, адамдар өз жұмыс орнында өнімділікті арттыру орнына қосымша жұмыс көзін іздестіре бастайды. Бұл өз кезегінде еңбек өнімділігінің төмендеп, қосымша жұмыс орнын қысқартуға, жұмыссыздықтың өсуіне әкеп соқтырады. Тіпті қызметкер барлық күш-жігерімен жұмыс істеп, салық төлегеннен кейін бұрынғы табыс деңгейін сақтауға талпыныс жасағанмен, оның өнімділігі іс жүзінде төмендеп, тұтастай алғанда елдің экономикалық өсуін тежейді. Демек, салық мемлекеттің нарық экономикасына жасайтын ықпалы ретінде экономикалық тетіктің маңызды құралы болып табылады. Салықты қолдану жалпы мемлекеттік мүдделер мен кәсіпкерлердің коммерциялық, ведомстволық бағыныштылығына, меншік түрі мен ұйымдастырушылық-құқықтық үлгісіне қарамастан, барлық кәсіпорындар мүдделерінің өзара байланысын қамтамасыз ету жөніндегі экономикалық басқару әдісінің бірі болып табылады. Салықтың көмегі арқылы салық төлемгерлерінің барлық деңгейдегі бюджеттермен, сондай-ақ банктермен, жоғары тұрған ұйымдармен және салықтық қатынастың басқа да нысандарымен өзара қарым-қатынасы айқындалады. Салық құралы, салық саясаты арқылы мемлекет экономикалық, әлеуметтік және басқа қоғамдық проблемаларды шешеді. Қаржы жүйесінің жоғары дәрежеде мүмкіндігінше икемді құрылуы экономика үшін маңызды. Икемді құрылған қаржының тұрақтандырушы құралдары экономика конъюктураларының болжамын күткендегідей нәтижеде қамтамасыз ете бермейді. Ол үкіметке циклге қарсы шараларды қабылдауға, асықпауға мүмкіндік береді. Батыстың қаржы теориясы атап өткеніндей, қаржылық құрылымының тұрақтандырушы құралдарының мүмкіндіктерін асыра бағалауға болмайды. Бұл құрал конъюктуралық ауытқуларды бәсеңдеткенімен оған толық кедергі келтіре алмайды. Сондықтан оны фискальды саясат шараларымен толықтыру қажеттілігі туындайды.

Салық функциялары қазіргі салық саясатының функционалдық қызметі оның нарық экономикасындағы рөліне толық жауап береді. Ол шын мәнінде бұл қызметті қаншалықты тиімді және толық дәрежеде жүзеге асыра алады деген мәселеге келсек, бұл проблеманың салық заңдылығының мазмұнымен ғана емес, осы қызметті жүзеге асыратын тетіктермен байланысты екеніне көз жеткізуге болады. Салық функциясы осы саясаттану және экономикалық категорияның табысты бөлу және қайта бөлу құнының құралы ретіндегі қоғамдық мақсатының қалай жүзеге асырылатынын айқындайды. Енді салық жүйесінің фискальдық, бөлу, ынталандырушы, реттеуші, бақылаушы секілді негізгі функцияларын айқындаймыз. Салықтың фискальдық функциясы кезінде қаржы ресурстарының мемлекеттік бюджет кірісіне барынша мол шоғырланып, оның кіріс бөлігі қамтамасыз етіледі. Салықтың бөлу функциясы оның қоғамдағы бөлу қатынастарының айрықша орталықтандырылған, фискальдық құралының мәнін білдіреді. Бөлу функциясы арқылы мемлекеттің қаржы ресурстары қалыптасады. Алдымен ол қазынаны толықтырып, әскерді, мемлекет аппаратын ұстауға жұмсалады да, уақыт өте келе әлеуметтік саланы ағарту, білім беру тағы басқаларын да қамтитын болады. Кірістің бір бөлігі өндірістің жұмсалған шығындарының орнын толтыруға бағытталып, екінші бір бөлігі мемлекеттік бюджетке салық түрінде түседі. Осы функция сондай-ақ табысты халық тобының әртүрлі жіктері арасында болу қызметін атқарады. Салық арқылы мемлекеттің қаржылық ресурстары қалыптасады. Ол бюджет жүйесінде және бюджеттен тыс қорларда жинақталып, мемлекеттің саяси, қорғаныс, әлеуметтік, сыртқы экономикалық, табиғат қорғау т.б. мәселелеріндегі қызметін жүзеге асырады. Мемлекет елдегі әлеуметтік және шаруашылық мәселелерді белсенді ұйымдастыра бастаған сәттен бастап, оның екіншісі - реттеуші функциясы және ынталандырушы-әлеуметтік шағын функциясы пайда болады.

Салық және басқа жеңілдіктер мен несиелер жүйесі арқылы жүзеге асырылатын салықтың ынталандырушы функциясы өндірісті дамытуда маңызды рөл атқарады. Салық жеңілдіктері салық минимумын,

салық төлемгерлерінің пайдасына салынатын салықтың кейбір табыс пен шығыс түрлерінің алып тасталуын, салықтан ішінара немесе толық босатылуын, салық төлемінің кейінге қалдырылуын, салық жеңілдіктері мен несиелерін көздейді. Қоғамның әлеуметтік-экономикалық, саяси және әлеуметтік проблемаларын шешу мақсатында табыстарды қайта бөлу оның әлеуметтік функциясын айқындайды. А.Смит кезінде салық арқылы әлеуметтік әділеттілік принциптері жүзеге асырылатынын айта келіп: “Салық - оны төлеушілер үшін құлдықтың емес, еркіндіктің белгісі” деп жазған еді[4].

Барлық қаржы - бюджет қатынастары мен салық саясатының тиімділігі осы функциялардың біртұтастығымен анықталады. Заңдылықпен белгіленген салықтардың, алымдардың, баж салығының, басқа төлемдердің жиынтығы олардың қасиеттері, айрықша белгілері бойынша жіктеліп, топтарға бөлінеді. Салықтың жіктелуі зерттелетін тақырыптың мәнін барынша толық ашып көрсетуге мүмкіндік береді. Олардың шартты сипаты бар, зерттеушілердің мақсаты мен талдауына байланысты әртүрлі қырынан көрініс береді, себебі салықтың барлық түрі шаруашылық қызметтің барлық саласына әсер етіп, экономикаға жан-жақты ықпал жасайды.

Бүгінге дейін салық түрлерінің қажетті саны туралы пікір сайысы толастаған емес. Көптеген салық түрлерін енгізу шаруашылық өмірдің барлық жақтарын кеңінен қамтып, оларға белсенді түрде әсер етеді, бірақ ол салық алу және оның түсуіне бақылау жасау кезінде әкімшілік шығындарының өсуіне әкеп соқтырады. Бірыңғай салыққа көшу есепке алу мен төлеу жүйесін жеңілдетеді, бірақ, керісінше, салықтандыру базасын тиімді таңдауда қиындық тудырып, салық функциясын толық көлемінде жүзеге асыруға мүмкіндік бермейді. Салықтың бөлу функциясы мен оның бақылаушы функциясы өзара байланыста болады.

Заңдылық белгілеген салықтарды салық төлемгерлерінің уақытында және толық көлемінде төлеуі бақылаушы функциясының мәнін айқындайды. Салық органдарының жұмыс тәжірибесі көрсеткендей, салық төлеудің мерзімін бұзу мен оны толық көлемінде төлеуеу жиі көрініс береді. Заңдылық белгілеген салықтар мен басқа да төлемдердің тиісті бюджетке дұрыс есептеліп, толық және уақытында түсуіне бақылау жасау мемлекеттік салық қызметінің басты міндеті болып табылады. Салықтар мен басқа да міндетті төлемдердің түрлері бойынша бекітілген көлемдерінің, тиісті атқарушы билік органдарының кірістер жөніндегі белгіленген міндеттерді орындау жауапкершілігін айқындайтын нормалардың болмауы көп жағдайда фискальдық функциясын жүзеге асыруға кедергі келтіреді. Салықтар өндірістік қатынастардың айрықша саласы ретінде тұрақты ішкі қасиеті, даму заңдылықтарымен ерекше көрінетін өзіндік белгілері бар экономикалық категория болып табылады. Салықтар мен салық саясаты жалпы мемлекеттік қажеттілік пайдасына ұлттық табыс құнының бір бөлігін алу процесін қатысатын нақты ақша қатынастарының көрінісін білдіреді. Жалпы фискальдық функция мүмкін болғанынша қаржыны бір дүркін алу емес, бұл ең алдымен, үздіксіз өзгеріс процесі үшін қажетті барлық жағдайды үнемі қамтамасыз ету ұғымын білдіреді. Салық базасын кеңейтіп, мемлекеттің салық табыстарын ұлғайту бұл функцияның мәні болып табылады. Салықтандыру мәселесіне мемлекеттік көзқарас салық саясатының оның мәнін аша түседі.

Экономикалық реттеу функциясының процестері елдің шаруашылық өмірі, оның ішінде тұтыну көрсеткіштері, сақтау, қор жинау, инвестиция, құрылымдық өзгерістер желісінен өтеді. Мұндай жағдайда салық теріс құбылыстарды жою мақсатымен бірге экономиканы қажетті даму бағытына бұруды ынталандыруға да пайдаланылады. Бірақ, бұл функция ұсыныс пен сұраныс тетіктерінің өміршеңдігі, бәсекелестік сақталып, кәсіпкерлік қызметтің әртүрлі салалары арасында ресурстар ағымының кедергісіз өтуін қамтамасыз ету кезінде, жолға қойылған нарықтық тетіктің бұзылу жағдайында толық көлемінде пайдаланылуы мүмкін. Салықтандырудың әдістемелік проблемаларын жинақтау әртүрлі салық үлгілерін қолданудың тарихи тәжірибесін жүйелендіру, салықтың ғылыми теорияларын жетілдіру, осының негізінде салықтың құқықтық қатынастарының жан-жақты оңтайластырылған тұжырымдамалық-құқықтық құрылымын құру арқылы жүзеге асырылады. Салықтандырудың методологиясы - бұл салықты объективті экономикалық категория ретінде, сондай-ақ салық төлемгерлерінің мемлекетпен өзара құқықтық қатынастарының нақты үлгісі ретінде бір мезгілде зерттеу ұғымын білдіреді.

Салық саясатын қалыптастыру кезінде, дамыған нарық экономикасы бар елдердің тәжірибесіне зер салу пайдасы болар деп ойлаймыз. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін дамыған барлық капиталистік елдер экономикасы ауыр жағдайда қалды, тіпті АҚШ-тан басқа соғыстан жеңіп шыққан елдердің жағдайы жеңілген елдердің шаруашылық жағдайынан айырмашылығы болмашы ғана еді. Батыстың соғыстан кейінгі экономикасы қайта құрылған милитаристік бағытта болатын. Іс жүзінде өнеркәсіп, сауда және қаржы аралығындағы қалыпты экономикалық байланыс үзілді. Өндіріс жаңаруы мен қайта

ұйымдастыру едәуір күрделі қаржыны талап етті. Ең қажетті деген азық-түлік тауарлары жетіспеді. Инфляцияның шарықтап, валютаның тұрақсыздануы - экономиканың Аграрлық секторының ауыл-шаруашылығы өндірісін дамытуда, өз өнімін ақшаға айырбастау жөніндегі қызығушылығын жоғалтты. Өнеркәсіп пен ауылшаруашылығы арасындағы “бағалар қайшысы”, ішкі және сыртқы сауданың бірыңғай жүйесінің бұзылуы, туризм, банк операциялары, тағы басқа қызмет түріндегі шетелдік валютаның ірі көздерінен айырылу, ең алдымен европалық батыс мемлекеттері алдына қаржы жүйесін шұғыл түрде нығайтып, тұтастай алғанда ұлттық валютаны сауықтыру міндетін алға қойды.

Тиімді ақша реформаларын, бағалар мен жалақыны реттеу шараларын шұғыл жүргізгеннен кейін Батыс мемлекеттері өз салық жүйелерін дәйекті реформалауға кірісті. Реформа - өндірісті қайта жаратқандыру үшін бюджетке салық түсімдерінің өсуіне, оның ұлттық табысты бөлудегі рөлін арттыруға бағытталды. Салық жүйесі арқылы жетекші батыс елдері ұлттық табысты мемлекеттік қаржыландырудың құрамы мен өнеркәсіптің басым бағыттарын және ғылыми-техникалық зерттеулерді, экспортты, инвестицияны қаржыландыру мен капиталдарды кеңейту т.б. негізінде қайта бөлуді жүзеге асыра бастады. Жетпісінші жылдардың соңына қарай экономиканы қаржыландырудың бюджет шығыны АҚШ-та 2,7 есе, Англияда 2 есе, Францияда 3 есе, ГФР-де 8,5 есе, Жапонияда 11 есе, Италияда 4,3 есе өсті.

Осыдан көрініс беріп отырғанындай, Батыстың дамушы елдерінің салық жүйесін реттеу теориясы мен практикасы соғыстан кейінгі жылдары қаржы қызметінің Кейнсиан тұжырымдамасына сәйкес құрылғанына көз жеткіземіз. Бұл тұжырымдамаға сәйкес шығын мөлшері мен салықтандыру нормасы қоғамдық сұраныс жиынтығын реттеу қажеттілігіне бағынышты болып, ол баға тұрақтылығын сақтай отырып, еңбек ресурстары мен капиталдарды толық пайдалануды қамтамасыз ету деңгейін ұстап тұруы қажет, мұндай жағдайда бюджет тепе-теңдігі экономикалық тепе-теңдігі алдында құрбандыққа шалынады. 80-ші жылдардан бастап дамыған елдер экономикасындағы мемлекет үлесінің, оның экономикадағы рөлінің азаюына, экономикаға негізінен мемлекеттік шығындарды қысқарту есебінен тікелей араласуды азайтуға байланысты салық саясаты өзінің реттеуші қызметімен бірге бюджет тапшылығын қамтамасыз ету құралына айналды. Дамыған экономика жағдайында бұл мақсатқа өнім өндірушілер мен жеке тұлғаларға түсетін салық ауыртпалығын күшейту арқылы емес, кең ауқымды, мақсатты түрде мемлекеттік шығындарды азайта отырып, салық базасын кеңейту жолымен қол жеткізеді.

Соғыстан кейінгі жылдары корпоративті салық мөлшерін дәйекті қысқарту саясатын жүргізе отырып, айналым салығы, сатудан алынатын салық, қосылған құн салығы сияқты салықтың тұтыну түрлеріне ықпалын кеңейту арқылы Батыстың жетекші елдерінің үкіметтері, сондай-ақ өндірістік, ғылыми-техникалық инвестицияларды, жеке инициативаларды қолдап отырды. Тұтынуға белгіленген салықты кеңінен қолдану, оның мөлшерін көбейту, бір жағынан, бюджеттің кіріс бөлігін қалыптастыруда корпоративті табыс салығының рөлін төмендетудің ең қуатты экономикалық тетігінің біріне айналып, екінші жағынан, кәсіпкердің көп қаржыны инвестицияға бағыттауына едәуір ықпал жасап, халықтың табысының қомақты бөлігін капиталдандыруға ынталандырды. Дамыған батыс елдері салықты мемлекеттік реттеу құралы ретінде салық саясатын экономикалық циклге ықпал ету бағытын ұстанды. Салықтар нарық конъюктурасының реттеуші құралы ретінде кеңінен пайдалана бастады. Мысалы, салықты төмендете отырып мемлекет, сұранысты ынталандыруға, экономикалық даму қарқынын күшейтуге, кәсіпкерлерді инвестиция тартуға мәжбүр етуге талпынды. Немесе салықты өсіре отырып, билеуші құрылымдар инфляцияны әлсіретуге, экономикалық, циклды тұрақтандыруға талпыныс жасайды.

Бұның кең тұрғыдағы көрінісін АҚШ экономикасының соғыстан кейінгі кезеңдегі салық жүйесінде енгізген қайта құру, өзгертулер тұрғысынан қарастырып көрейік. Салық саясатын бейтараптандыру жөніндегі АҚШ-тың федералдық салық қызметі жүргізген реформалардың барлығы дерлік кезекті циклдік өсу деңгейінің басында жүзеге асырылды. 1945-1970 жылдардағы өсу қарсаңында табыс және жанама салықтардың мөлшері кемітілді, 1955-1956 жылдардағы өсу алдында амортизацияны жеңілдету бойынша жеңілдіктер кеңейтіліп, дивиденттерді жеңілдікпен салықтандыру енгізілді. 1962-1966 жылдардағы өсу кезеңінде амортизациялық жеңілдіктер кеңейтіліп, жаңа инвестициялардың белгіленген құнына жеті пайыздық жеңілдік жасалып, табыс және жанама салықтардың мөлшері төмендетілді. АҚШ-та экономикалық өсудің қарсаңында немесе оның басталу сәтінде қабылданған барлық салық актілері іс жүзінде бір мезгілде корпорациялардың пайдасынан алынатын табыс және жанама салықтардың азаюын, инвестициялық белсенділік пен тұтынушылық сұранысты тең емес дәрежеде ынталандырып отыруды көздеді. Осыған қарамастан ол, жаппай тұтынудан гөрі жеке қаржыларын инвестициялар мен акционерлік капиталға салуға бейім тұратын жоғары табыс табушылар мен корпорациялар санының өсуіне ықпал жасады. Осылайша циклдік өсудің қарсаңында немесе оның алдында жүргізілген салық саясаты, ең

алдымен өндірістік инвестицияларды ынталандыруға, ал екінші кезекте тек қана кеңейе түскен тауарлар мен қызмет түрлерін қамтуға қабілетті тұтынушылық сұранысты ынталандыруға бағдарланды. Федералдық үкіметтің бұл салық саясаты негізді, ол нарық экономикасының сол циклдік даму кезеңіндегі объективтік тенденцияларына сәйкес келеді. Бірақ, салық жүйесінің өндірістің даму кезеңіндегі бұл бағыты өндірістік қуаттың өсуі мен тұтыну сұранысының-тұрғындардың негізгі бөлігінің сатып алу қабілетінің арасындағы үйлесімсіздіктің күшеюіне әкеп соғуы мүмкін деген қауіп те болмай қалған жоқ емес.

АҚШ-тың федералды үкіметі соғыстан кейінгі төрт дағдарыстың қарсаңында және оның барысында 1967 жылғы экономикалық дағдарыс кезінде азаматтардан және оның табыстарынан алынатын салықты төмендету саясатын жүргізді. Бұл салық саясаты елдегі экономикалық жағдайдың жақсаруына ықпал жасады. Тұтынушылық сұраныстың күрт төмендеуі тоқтатылып, өндірістік құлдырауы бәсеңдеді. 1953-1954 жылдардағы дағдарыстың орта шеніндегі салық қысқартуы жеке табыс және жанама салықтарға қатысты болды. Корпорациялардың пайдасынан алынатын салық 2 млрд. долларға, ал жеке табыс және жанама салықтар 4 млрд. долларға кеміді. Бірақ, төмен және орташа табыс табатындар 1954 жылы әлеуметтік сақтандыру жарналарының өсіп, жалақының күрт төмендеуіне, жұмыс орындарының қысқаруына байланысты, бұл жеңілдіктердің біршама бөлігінен айырылып қалды. Осыған қарамастан жеке табыс салығын, акциздерді және басқа жанама салықтарды азайту табыстың дағдарысты жағдайдағы құлдырауы кезіндегі тұтынушылық сұранысқа тигізетін теріс ықпалы аз болды. Дағдарыс кезіндегі корпоративті салықтардың төмендеуіне келсек, ол корпорациялардың қаржылық жағдайына қолдау көрсетіп, принципінде сату көлемінің төмендеуіне байланысты пайда көлемінің азаюының алдап алғанымен инвестициялық сұраныстың қысқаруын тоқтата алмады. Қоғамдық басқарудың тетігі ретінде ойластырылған әлеуметтік салықтардың арасындағы принципті айырмашылықтың тұтастай алғанда салықтардың фискальды мақсатын ығыстыратынын атап өткен жөн. Бұл жерде әлеуметтік немесе реттеуші бағыттағы салықтар нормалары салық жеңілдіктері ретінде екінші мәнге ие болады. Мысалы, салықтан босату, айрықша амортизациялық аударымдар және басқа бағалау еркіндіктері немесе айрықша шығындар мақсатты тәртіппен салық мөлшерін өзгертеді. Бұл жерде әңгіме экономиканың біркелкі дамуына басып кіретін интервенциялық (инвестициялық жеңілдіктер) және қайта бөлудің оңайлатылған (жеңілдетілген) нормалары жөнінде болуы мүмкін. Жеке тұлғалардың табыстарын прогрессивтік салықтандыру, кей жағдайда мұрагерлік пен сыйға беруді прогрессивтік салықтандыру, әлеуметтік функцияны жүзеге асырудың негізгі құралы болып табылады. Бұл табысты салықтандыру арқылы капиталдың шоғырлануын жойып, оны тұтыну бағытына бұруға ықпал жасайды. Салық жүйесінде оның әлеуметтік функциясы әлсіз түрінде көрініс бермегенмен, қайта беру қатынастарында салықтандырудың белсенді ролін арттыру, салық жүйесінің қоғамның дамуына ықпал ететін маңызды міндеттердің біріне саналатындығын көрсетеді. А.Смиттің пікірінше әлеуметтік әділеттілікті мемлекеттік тұрғыда қамтамасыз етпейінше “адамзат қоғамының керемет, ұлы құрылымы күйреп, ұсақ қалдықтарға айналады” [5].

Салық реформалары өсудің циклдік кезеңдерінің ұзақтығын қамтамасыз ететін қуатты факторлардың біріне айналды. Жеке капиталға қатысты жеңілдетілген салық саясатын жүргізу және жеке табыс салығы мен басқа да жанама салықтарды азайту, дамыған экономика тенденцияларымен сәйкес келіп, негізгі капиталды жаңартуға, демек, оны күшейтуге ықпал жасады. Сонымен қатар мұндай салық саясаты, әдетте, дағдарыстың туындауының алғы шартын ынталандыруға ықпал жасайды, себебі салықты төмендетуге бағытталған негізгі шаралар тұтыну ресурстарына емес, инвестициялық өсімге бағдарлана-тынын атап өтуіміз керек. Осының нәтижесінде корпорацияларға және жеке тұлғаларға салынған салықтардың өсуі белгілі бір жағдайда экономикадағы инфляцияны жойғанымен, бірақ осы шаралар өз кезегінде өндірістік циклдің дағдарысы мен тоқырауының ұзаққа созылуына әкеліп соқтырады. Салықты азайту тұтынушылық сұранысты ішінара, болмашы түрде ғана ынталандырып, ал корпорациялардың белсенділігі қаржының жоқтығынан емес, өткізу нарығының шектеулігі салдарынан төмендеді. Сондықтан, экономикалық нарық негіздеріне көшуі оның әкімшілік-әміршіл жүйедегі салық саясатына қатысты көзқарасты принципті түрде өзгертуді талап етеді. Бірақ ол Батыс үлгісін талғамай “жұта беру” ұғымын білдірмейді, оның нарық экономикасына тиімді жақтарын ұтымды пайдалану маңызды. Бізге ресейлік үлгі жақынырақ, бірақ осының өзінде еліміздің ішкі, экономикалық, әлеуметтік ерекшеліктерін ескеру қажет. Батыс елдерінің салық жүйелерін құру және пайдалану жөніндегі теориялық негіздері мен практикалық тәжірибесін қайта пысықтаудан өткізіп, біздің жағдайға бейімдеу қажет. Әсіресе, оны бүгінгі даму және дағдарыс жағдайында туындайтын міндеттерді ескере отырып, салық саясатының орталық мәселелерінің көмегімен шешу қажеттігін есте ұстаған тиімді. Салық міндеттілігі салық базасы мен салық ставкасы сияқты екі белгісі бойынша айқындалады. Салық базасы туралы ереже бойынша

салықтандыруға жататын әртүрлі табыстар, шығындар, байлық түрлері немесе басқа да фактілер саласы белгіленеді. Ал салық ставкасы бойынша салық түрінде алынатын белгілі бір үлес айқындалады. Сондықтан салық базасы қаншалықты айқындалып, оның ставкасы қаншалықты деңгейде белгіленуі салықтандыру саясатындағы ең басты мәселе болып табылады. Нақтысына жүгінсек, салық саясатының басты мақсаты қазынаны әйтеуір бір жолмен толтыру емес, кәсіпкерлік және инвестициялық қызметті ынталандыру мәселесі әсте естен шықпауы керек. Салықты еселей түсу өндірістің баяулап, салық төлеуден жалтару нәтижесінде көлеңкелі экономиканың дамуына әкеп соқтырады. Сондықтан, салық алымының екі жаққа да тиімді оңтайлы деңгейін белгілеу қажет. Алдымен жеке тұлғаларға, кәсіпкерлік және инвестициялық қызметке ауыртпалық түсірмейтіндей, сондай-ақ халықтың тұрмысына оңды әсер ете отырып, сонымен бірге бір мезгілде бюджетке қажетті көлемдегі қаржының мемлекет қазынасына түсуін қамтамасыз ететіндей жағдай қалыптастырудың жиынтық жүйесін құру тиімді болады.

Оңтайлы салық базасын айқындайтын екі бәсекелес принцип бар, бұл толық табыстар мен шығыстар принциптерін құрайды. Толық табыстарды салықтандыру байлықтың қорлану мөлшерінің кез-келген өзгерісін қосқанда барлық табыстардан салық алуды көздейді. Бұл ағымдағы шығындардан алынатын салыққа тең болады немесе тұтыну мен байлық өзгерісінің қосындысын білдіреді. Мұндай жағдайда өндірістің тиімсіз құрылымдарын қалыптастыратын бәсекеге қабілетсіз кәсіпорындарды қолдауға жол бермес үшін бюджеттік шектеулер бір жағынан біршама қатаң және жан-жақты жүргізілуі қажет. Екінші жағынан, салық тәсілдерін шаруашылық нысандарының экономикалық қызметіне әсер ететін және олардың өндірістік, инвестициялық қызметін ынталандыратын құрал ретінде пайдалану қажет.

Демек, салық саясатының құрылымында бір-бірімен өзара байланысқан екі әдістемелік алғышарттар бар. Олар:

- салық төлемдерін әртүрлі деңгейдегі бюджеттің кіріс бөлігін қамтамасыз етуге және мемлекеттің фискальдық міндеттерін шешуге пайдалану;
- салық құралын экономикалық қызметті ынталандырудың жанама әдісі ретінде пайдалануды көздейді.

Экономикалық теорияның басты қорытындысы сол, белгілі бір жағдайда салық жүйесі өндіріс тиімділігінің артуына кедергі келтірмеуі тиіс. Экономикалық қызметтің барлық үлгілері барынша “шегінде” бірдей табысты қамтамасыз еткен жағдайда ғана өндірістің тиімділік принциптері жұмыс істейтін болады[5].

Салық жүйесінің күткендегідей прогрессивті дәрежесі саяси немесе этикалық бағалау тақырыбы болып саналады. Адам Смит салық жүйесі “теңдік” үстемдігінің үлгісін танытуы керек деп ескерткен болатын. Бұл барлық салық төлемгерлерінің өздерінің табыстарынан біркелкі мөлшерде салық төлеуінің пропорция өлшемін білдіреді. Көпшіліктің пікірінше прогрессивті тәсілдің пайдалылығы жиі айтылады. Егер жалпы тұрғыдан алсақ, жоғарыда атап өткеніміздей, табыс төлемі қабілетінің ең тиімді жақсы өлшемін табу мүмкіндігі бола бере ме? - деген сауалдың толық жауабы әлі беріле қойған жоқ. Нарық қатынастарына көшу барысында салық саясатының қоғамдық өндірісті реттеу және ұлттық табысты бөлу кезіндегі ролі елеулі өзгерістерге ұшырап, оның экономиканың басым салаларын, ғылымды көп қажетсінетін өндірістерді ынталандырудағы, сондай-ақ залалды кәсіпорындарды жабу немесе таратудағы нарық экономикасының реттеу құралы ретіндегі ролі мен маңызы арта түседі. Сонымен қатар, экономиканы басқарудағы әкімшіл-әміршіл жүйесінің, экономиканы дамыту үшін салық жүйесін пайдалану тәжірибесінің жеткіліксіз болуы, тіпті кейбір зардаптары салық саясатын қалыптастыруды күрделендіре түседі. Егер мемлекет әлеуметтік-экономикалық процеске неғұрлым аз араласса, әлеуметтік-мәдени шараларды қаржыландыру қажеттілігі де азайып, оның шығыны халыққа жүктеледі. Мұндай жағдайда салық түсімдерінен құралатын бюджет кірісі төмендеуі мүмкін. Демек, өндірістің салық сыйымдылығы мен табыстары да төмендейді. Салық сыйымдылығы - бұл нарық экономикасының жүзеге асыратын үлгісінің бір өлшемі. Сондай-ақ, салық саясаты белгілі бір дәрежеде өзін-өзі реттеп отыруға қабілетті, ол салық түсімдерін автоматты түрде ұлғайту, өрлеу кезеңінде мемлекеттік шығындарды азайту, керісінше, құлдырау кезеңінде тұрақтандыру құралдары арқылы салық түсімдерін азайтып, мемлекеттік шығындарды көбейту ретінде көрініс береді.

Енді мынадай саяси-экономикалық жағдайды қарастырып көрейік. Өндірістің даурықпалық зардабын бәсеңдету үшін бюджетте артық ақшаның болғаны жөн, яғни, мемлекеттік бюджеттің кіріс бөлігі оның шығысынан асып түсуі қажет. Екінші жағынан, құлдырауды жеңу үшін мүмкіндігінше бюджет тапшылығының болғаны дұрыс. Қойылған мақсатқа жетудің екі жолы бар, оның біріне салық түсімдерін реттеу көмегімен қол жеткізуге болады. Бірінші жағдайда салықты көбейту, екінші жағдайда, керісінше, оларды

төмендету арқылы тұйықтан шығып кету керек. Мысал үшін, айталық елімізде өндірістің болмашы құлдырауы байқалады, ал үкімет қарсы шаралар қабылдап үлгірген жоқ, мұндай кезде азаматтар мен шаруашылық нысандарының табысы және салық түсімдері төмендейді, әлбетте, экономиканы тұрақтандыру үшін қажет болады. Демек, қызметі дұрыс жолға қойылған салық саясаты экономиканы автоматты түрде реттеп отыруға қабілетті. Шын мәнінде өндірістік өсумен бірге азаматтардың табыстары да артып, осыған сәйкес салық көлемі де өседі.

Салықтан басқа өзінің жиынтығы бойынша елдің экономикалық жүйесінің тепе-теңдігін қамтамасыз ететін бірқатар тұрақтандырушы құрылымдар, жолдары бар. Бірақ, салық саясатының тұрақтандыру қабілетіне қарамастан, экономиканы оның көмегімен реттеп отыруға болмайды, мұндайда дискрециялық шараларға бару қажеттілігі туындайды. Ұлттық өндірістің нақты көлемін, еңбекпен қамту көрсеткішін өзгерту үшін салықтар мен үкімет шығындарын саналы түрде реттей отырып, инфляцияға және экономикалық өсімді жеделдетуге бақылау орнату дискрециялық саясат ұғымын білдіреді. Экономикалық саясат айқындайтын, өзіндік принциптері бар салық саясаты бюджет процесіне ғана емес, сондай-ақ экономикалық проблемалардың барлық кешеніне әсер ететін тиімді макроэкономикалық құрал болып табылады.

Жоғары дамыған нарықтық қатынастар жағдайында салық саясатын мемлекет өндірістің құрылымын, аумақтық экономикалық даму, халықтың табыс деңгейін өзгерту үшін ұлттық табысты қайта бөлу мақсатына пайдаланады. Мемлекетті қаржы ресурстарымен қамтамасыз ету, тұтастай алғанда, ел шаруашылығын реттеу жағдайын қалыптастыру, нарық қатынастары процесінде туындайтын халық табысының әркелкілігін үйлесімді ету - салық саясатының міндеттері қатарына енеді.

Салықтар - бұл заңдылық арқылы белгілеген ставкалар бойынша мемлекеттің шаруашылық нысандарынан және жеке кәсіпкер азаматтардан жиналатын міндетті алымдары болып табылады. Салықтар мемлекет пайда болғаннан бастап жұмыс істейтін қоғамдағы экономикалық қатынастардың қажетті буыны болып саналады. Мемлекеттің құрылым үлгісінің дамуы мен өзгеруіне орай салық жүйесі де өзгеріске ұшырайды. Қазіргі өркениетті мемлекетте салықтар оның негізгі табыс көзі, демек, ол мемлекеттің басты тірегі. Салық құралы мемлекеттің, қоғамдық өндірістің экономикасына, оның динамикасы мен құрылымына, ғылыми-техникалық прогресс жағдайына әсер ету үшін пайдаланылады.

Салықтың нақты мазмұны мына үш факторлар бойынша айқындалады:

- 1) Қоғамның экономикалық құрылысы;
- 2) мемлекеттің әлеуметтік саясаты;
- 3) мемлекеттің даму стратегиясының нақты мақсаттары.

Салықтың мазмұнына талдау жасау үшін алдымен, оның белгілеріне, функцияларына және түрлеріне тоқталайық.

Императивті, яғни бұйрық сипатындағы түрі салықтың бірінші белгісі болып табылады. Императивтілік билік пен бағыныштылық қатынастарын айқындайды, ол салық субъектісінің мемлекет бюджетіне салық төлеу жөніндегі өзіне жүктелген міндетті орындаудан бас тартуға құқы жоқ екенін білдіреді. Өз міндеттемесін орындамаған жағдайда мемлекет Қазақстан Республикасының Заңдылығы белгілеген тәртіппен белгілі санкциялар қолданады. Салықтың екінші белгісі - меншік үлгісін өзгерту. Салық арқылы корпорацияның меншік бөлігі ақшалай түрінде мемлекетке өтіп, бюджет қорын құрайды. Салықтар бюджет қорына түсісімен осы жерде иелігінен айырылады. Осы белгісімен ол салық алымынан ерекшеленеді. Сондай-ақ салықтың қайтарымсыз белгісі бар, яғни, қаржы салық субъектісіне қайтып оралмайды. Мұндай жағдайда субъект оның орнына ештеңе алмайды. Мемлекеттің бюджет қорына жарналар (зейнетақы қоры, әлеуметтік сақтандыру қоры, міндетті медициналық сақтандыру қоры, еңбекпен қамту қоры) жоғарыда айтқан белгілері болмағандықтан, салыққа жатпайды. Бұл жарналар бюджет қорына түспейді.

Салық саясатының үш түрін бөліп қарастыруға болады. Біріншісі - барынша көп салық алу саясаты, ол “мүмкін болғанның барлығын алу” принципін сипаттайды. Мұндай жағдайда мемлекет үшін “Салық қақпаны” дайындалады, бұл салық өсімінің мемлекеттік табыс өсімімен сәйкестендірілмеуін білдіреді. Ставкалардың шекті мөлшері әрбір нақты жағдайға сәйкес көптеген факторларға байланысты белгіленеді. Шетел ғалымдары шекті ставка ретінде көбіне 50% деңгейін атайды.

Екіншісі - ақылға сиымды салық саясаты. Ол кәсіпкерліктің дамуын қамтамасыз ете отырып, оған қолайлы салық жағдайын жасауға ықпал етеді. Кәсіпкер салықтандырудан барынша босатылып, шығарылады, бірақ бұл мемлекетке түсім азайғандықтан, әлеуметтік бағдарламаларды шектеуге әкеп соғады.

Үшінші түрі - бұл әлеуметтік қорғаудың жоғары деңгейіндегі салықтандырудың өте жоғары деңгейін көздейтін салық саясаты болып табылады. Салық табыстары әртүрлі әлеуметтік қорлардың өсуіне бағытталады. Мұндай саясат инфляцияны ауыздықтау құралдарын іске қосуды талап етеді.

Мемлекеттің елдің әлеуметтік және шаруашылық өміріне араласа бастаған кезінен бастап, оның екінші - реттеу функциясы, әлеуметтік және ынталандырушы шағын функциялары пайда болады. Сондықтан, салық саясатының мәні оның көп түрлілігімен, жинау көлемі немесе салық мөлшерімен емес, қайта оның тиімділігімен, сапасымен, оның белгілі бір нақты жағдайда мемлекеттің ішкі және сыртқы әлеуметтік-экономикалық дамуының факторларына қаншалықты оң әсер ететіндігімен айқындалады, деңгейі белгіленеді. Бұл мемлекеттің саяси жағдайының тұрақты болуына әсер етіп, әлеуметтік жағдайдың саяси-экономикалық дамуының жоғарғы деңгейінің қалыптасуына жағдай жасалады. Мақсатты салық саясаты мен тұрақты салық жүйесі қалыптасатын болады.

1. Макконелл К.Р., Брю Стенли Л. Экономика. – М.: Дело, 1992. – С.394.

2. Almond, Gabriel A. 1956. "Comparative Political Systems". *Journal of Politics* 18 (August), 391-409.

3. Easton D. *Systems Analysis: An example of functionalism*. Gould L., Thuarchy V. *Contemporary, Political Thought / Issues in Scope Value and Direction*. – NEW-YORK.: Rindom House, 1969. – P. 203.

4. Смит А. *Исследование о природе и причинах богатства народов*. – М.: Наука, 1993.

5. Diamond L., *Economic Development and Democracy Reconsidered // Reexamining Democracy. Essays in Honor of Seymour Martin Lipset*. Ed. By G. Marx and L., Diamond. Newbury Park, London, New Delhi: Sage Publications, 1992.

Резюме

В данной статье рассматриваются значения налоговой политики Республики Казахстан, объединения национальных и общегосударственных идей, а также их роль.

Түйін

Бұл мақалада Қазақстан Республикасы салық саясатының маңыздылығы: ұлттық және жалпы мемлекеттік мүдделердің бірлігі және сонымен қатар алатын ролі қарастырылады.

Summary

In this article their role is considered values of a tax policy of the Republic of Kazakhstan, an obedineniye of national and nation-wide ideas, and also.

СУЩНОСТЬ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ КАЗАХСТАНСКОЙ ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ: ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИССЛЕДОВАНИЮ

Г.Р. Абсагтаров – к.полит.н.,

зам. декана исторического факультета КазНПУ им. Абая

Вопрос о сущности правовой политики Республики Казахстан - это вопрос о том, к разряду каких социально-политических явлений относится данная разновидность политики. Без его решения политологическое определение понятия казахстанской правовой политики немислимо. Ответ на поставленный вопрос позволяет существенно, глубже приблизиться к уяснению искомого понятия, поскольку дает возможность отличать правовую политику от смежных явлений. При этом не будет преувеличением отметить, что казахстанская правовая политика-это явление уникальное, политическое. Его исключительность, политичность состоит, в первую очередь, в объективной одновременной принадлежности и к праву, к политике Казахстана.

В связи с этим следует заметить, что политика и право Казахстана во все времена были так тесно переплетены друг с другом, что в итоге этого взаимодействия появился такой политологический феномен как казахстанская правовая политика.

Понятие «правовая политика» используется в социально – политической науке в различных значениях. Это определяется как объективными, так и субъективными факторами. И, как естественное следствие этого, существуют отличные друг от друга толкования понятия „правовая политика”. При этом

в научных работах встречаются различные подходы к пониманию сущности правовой политики Республики Казахстан.

Произошедшие в конце XX века в Казахстане коренные изменения в политической, экономической, социальной, правовой, духовной и других сферах, принятие курса на построение правового, социального государства предопределили вывод о том, что в новых условиях любой вид государственной политики должен быть правовым [1]. Одновременно пришло понимание того, что, кроме конкретных видов политики должна быть сформирована единая общенациональная правовая политика как надежное и эффективное средство, опираясь на которое, можно было бы осуществить намеченные преобразования, модернизации. В этой связи, чтобы правильно понять и осмыслить роль данной политики в социально-правовой и политической жизни казахстанского общества, необходимо углубленное рассмотрение теоретико-методологических аспектов и выявление возможностей ее формирования и функционирования в новых казахстанских реалиях.

К наиболее значимым теоретико-методологическим вопросам, касающимся политологического исследования правовой политики Республики Казахстан можно отнести: понимание политики как родовой основы формирования казахстанской правовой политики; выявление функционирования права как важнейшего условия и сущностной основы формирования научно обоснованной правовой политики страны; изучение механизма взаимодействия политики и права, их взаимопроникновение друг в друга и под новым углом зрения выявление политического содержания права и правового содержания политики в Казахстане; научный анализ роли правовой политики Казахстана в становлении и развитии правового государства и гражданского общества в стране; обеспечение прав и свобод казахстанцев, усиление их гарантий как фактора политической стабильности и объединяющей роли всех слоев казахстанского общества.

С этих позиций правовая политика Республики Казахстан выступает: во-первых, как концептуальная юридическая основа деятельности государства, направленная на политико-правовое развитие общества, выработку механизма политическо-правового регулирования, как проникновение права в политику с целью наделения последней статусом правовой. При этом главным является то, чтобы сама политика не только этому не препятствовала, но и создавала благоприятные условия, демонстрировала бы соответствующую политическую волю; во-вторых, как разновидность социальной практики, своеобразный феномен правовой действительности, комплекс политико-правовых мер, осуществляемых посредством действия права по его применению в конкретных сферах и видах политики, как гарантированное достижение стратегических целей и тактических задач казахстанского государства; в-третьих, соответствующее воздействие на казахстанскую политику, не допускающее выхода ее за рамки правового поля.

Следовательно, смысл правовой политики Республики Казахстан состоит в том, чтобы, с одной стороны, «заставить» казахстанское право как статичное явление более активно и целеустремленно «работать» на казахстанское общество, а с другой-широко использовать социальные, национальные, общенациональные ценности казахстанской политики и одновременно «держат» ее в границах правового и нравственного поля. Именно под таким углом зрения и подвергаются политологическому анализу в научном исследовании теоретические и методологические аспекты правовой политики Республики Казахстан.

В этом контексте акцентируем внимание на том, что правовая политика страны своим происхождением обязана сначала политике. В связи с этим следует сказать, что существуют различные подходы к определению понятия политики.

Например, с политологической точки зрения, политика – это деятельность индивидов, социальных групп и народов, связанная с отношениями по поводу завоевания, удержания и использования власти с целью реализации своих интересов и т.д.

Различно понимается в науке сущность не только политики, но и права. В политологическом смысле сущность права – это «Одна из нормативных систем, регулирующих отношения в обществе, действия и поведение людей, функционирование объединений и государственных органов» [2].

Приведенное выше краткое определение сущности политики и права призвано отразить лишь наиболее общие, основные признаки этих сложных явлений в контексте политических процессов. В связи с этим следует заметить, что исследователи приходят к мысли о том, что существуют сотни, а может быть и тысячи их дефиниций. С течением времени представления о политике и праве меняются. Любое определение, выработанное на политическом, правовом материале одной эпохи и одной страны или одного региона неизбежно утрачивает свое значение за их пределами. Между тем трудности начинаются

там, где многозначность терминов «политика», «право» и попытки придать явлениям, обозначаемым этими терминами, слишком широкое значение приводят к тому, что понятия «политика», «право» утрачивают в ряде исследований строгие очертания, размываются, сливаются с такими представлениями, которые относятся скорее к чисто этическим и другим критериям человеческих поступков и т.д.

Следует сказать, что исследователи традиционно расходятся в толковании соотношения политики и права: от господства права до полного подчинения его политике [3]. При этом, право рассматривается как результат деятельности государственной власти. Постепенно в казахстанском обществе должны сформироваться новые представления о праве, согласно которым оно будет рассматриваться не только как результат деятельности государственной власти, но и как неременная основа для построения и успешного функционирования самой этой политики.

Следует сказать, что любая разумная политика Республики Казахстан должна быть правовой в принципе, то есть, вырабатываться и реализовываться на основе юридических норм.

Поэтому предназначение казахстанской правовой политики на нынешнем этапе развития, главным образом, в том, чтобы продолжить и придать современное звучание, новое дыхание либеральному направлению казахстанской общественной мысли, находящемуся в одном русле с передовыми мировыми либеральными воззрениями.

В связи с этим следует сказать, что словосочетание «правовая политика» в принципе возможно рассматривать с точки зрения различных отраслей знаний: с политологических позиций или под углом зрения юриспруденции. Следовательно, в зависимости от этого может делаться акцент на политологическом или юридическом аспектах этого явления. Поэтому в политологии термин «правовая политика» используется в ином смысле, нежели в правоведении. При этом на многозначность понятия «правовая политика» оказывает влияние и то, для каких целей оно используется.

В связи с этим надо отметить, что наделение выражения «правовая политика» разным смысловым содержанием объясняется не в последнюю очередь тем, каков уровень восприятия явления: мировоззренческий или обыденно – бытовой. Многозначность понятия «правовая политика» определяется и другими, не менее значительными факторами, на рассмотрении которых мы не имеем возможности останавливаться подробно, например: личность самого познающего субъекта, степень изученности явления и т.д. Здесь следует подчеркнуть, что политическая наука путем обращения к понятию «право» не просто расширяет свой предмет, но и «конструирует» концепцию политики в различных ее «измерениях».

Рассмотрим под этим углом зрения сущность „правовая политика Республики Казахстан” и выделим наиболее ее характерные признаки, позволяющие ее понять как феномен, включая политику.

Поскольку политика Республики Казахстан выступает разновидностью государственной деятельности, то фундаментальной категорией, подвергающейся в большей мере анализу, по-прежнему является государство как отражение объективного в политике Казахстана, как главный субъект права и связанные с ним законы, интересы, силы, движения, организации, которые для понимания казахстанской правовой политики имеют первостепенное теоретическое и методологическое значение. Например, нельзя не видеть того, что отказ от идеи детерминизма в пользу свободы обернулся сложностью реализации цепи: цель-средство-долгосрочное предвидение-согласование интересов-способность разрешать кризисные ситуации. В этом свете многие исследователи отмечают возникновение в казахстанском обществе следующего противоречия: во-первых, под влиянием методологии постмодернизма признается бессмысленность реализации проектов совершенствования общества посредством реформ; во-вторых, растет понимание опасности иррационализма мышления, как хаотичность, разрыв между целями и средствами. В дальнейшем это может иметь еще более отрицательные последствия. Поэтому, с одной стороны, происходит повышение внимания к новым общенаучным методам и методикам, способным синтезировать в общей картине политическо-правовой жизни казахстанского общества как объективные, так и субъективные основания, касающиеся понимания процессов и явлений в политической и правовой сферах. С другой стороны, несколько не ослабевает внимание к традиционной методологии исследования, изучения политико-правовых проблем.

В этой связи отметим, что рациональность как способность движения к истине органически связана с социально-политическими условиями: свободой, автономией, благосостоянием. Соблюдение этих параметров позволяет найти возможности и основные решения наиболее фундаментальных социально-политических проблем Казахстана. Такое положение только усиливает роль государства, ставит его

центром исследования, поскольку оно со своими властными структурами делает казахстанское общество управляемым.

К числу важных аспектов, позволяющих характеризовать право как стержень правовой политики Республики Казахстан, можно отнести то, что развитие знания об этом объекте происходит, с одной стороны, под воздействием инструментализации этого процесса, который рассматривается как основа обеспечения политико-правовой деятельности, а с другой-действует установка, рассматривающая знание как средство рационализации права. Это имеет чрезвычайно важное значение для осмысления проблем теории и практики правовой политики Республики Казахстан, поскольку связано с поиском новых путей и форм влияния на политическую власть, подкрепляемую идеями синергетики, структурализма, системного подхода и др.

Характеризуя политику Республики Казахстан, можно выделить следующие ее признаки, как существование властных иерархичных отношений, центром которых является государство, институциональность и осуществление ее в большинстве случаев на профессиональной основе. Такое рассмотрение вносит определенную ясность и позволяет сделать вывод о том, что любое политическое действие Казахстана должно быть целенаправленно, а сам смысл политики заключается в достижении относительно отдаленных целей. В подобном случае нет «невидимой руки рынка», отсутствует стихийный механизм разрешения возникающих проблем в стране.

В этом контексте вполне очевидно, что нужны глубокие теоретико-политологические исследования, устанавливающие связи „между сторонами, частным и целым, показывающие возможности, способы, пути и средства, с помощью которых осуществится реализация поставленных целей” [4]. Поэтому объективно возникает потребность в правовой политике Республики Казахстан, как важнейшем средстве достижения цели. Это вытекает из того, что сама казахстанская политика-более чем средство и не только тогда, когда ее смысл видится в «господстве человека над человеком», но и когда она есть реакция человека на неустойчивость общественного бытия.

Следовательно, односторонняя интерпретация казахстанской политики либо как институциональность образования, либо сведение ее только к определенной сумме действий, без показа того, на что они направлены, оборачивается ощутимыми потерями, поскольку исчезает ее специфика и в конечном итоге искажается смысл. Так, в нашем случае, можно говорить о том, что казахстанская политика - это такая сумма действий, которая направлена: во-первых, на создание специального вида государственной политики, действующей непосредственно в правовой сфере; во-вторых, на создание эффективного механизма правового регулирования; в-третьих, на цивилизованное использование юридических средств в достижении поставленных политикой целей. В противном случае, т.е. при односторонней ее интерпретации, роль права в политике резко ограничивается.

Между тем, как подтверждает практика, сама казахстанская политика по своей природе настойчиво стремится к нормативному оформлению политических решений, заботясь о том, чтобы наиболее важные из них становилось правовыми и выражались бы в законах, договорах, конституции и других установлениях государства.

Исходя из этого, казахстанская политика как целостность представляет собой динамическую подвижную систему характеристик, а ее элементы не находятся в равновесном состоянии, поскольку в разные периоды одни из них доминируют над другими, что порождает возможность теоретического обоснования только одной из нескольких ее черт, наделив последнюю статусом сущности. В качестве примера можно привести правовую политику Республики Казахстан. Так, конкретные жизненные условия Казахстана вызвали необходимость этой политики в обществе со всеми признаками явления, а, следовательно, и сущности, в связи с чем и предпринимается попытка научно-теоретического объяснения этого феномена. Однако, если при этом жестко придерживаться лишь одной схемы истолкования понятия и сущности правовой политики Республики Казахстан, то остальные ее стороны останутся вне исследовательского внимания и объяснение этого феномена, по нашему мнению, будет односторонним, т.е. ненаучным.

В этой связи представляется важным подчеркнуть, что поскольку правовая политика Республики Казахстан имеет свои «корни» от родового понятия «политика», то в рассмотрении ее теоретических основ значительную роль играет детерминистская позиция, т.е. зависимость политики от иных факторов и, прежде всего, от экономических.

Научный анализ казахстанской политики показывает, что она зависит от широкого круга социально-политических ценностей, оказывающих мощное воздействие на политическую и правовую жизнь общества, подчиняя ее себе. Из этого следует, что казахстанская политика постоянно нуждается в надежных средствах реализации указанных ценностей. По нашему мнению, таким средством может служить правовая политика нашей страны.

В этой связи имеет значение рассмотрение наиболее важных социально-политических ценностей, понимание которых проясняет смысл и роль правовой политики Республики Казахстан. Объяснить это можно следующими обстоятельствами: во-первых, на ценностной основе формируется активное отношение казахстанца к правовой политике, выражающееся в его целенаправленных действиях; во-вторых в правовой политике, как ее субъекты от государства, так и все казахстанцы имеют дело с гигантским многообразием действительности (информационным, идеологическим и др.); в-третьих, ценностной оказывается и основа приверженности к определенному политическому курсу страны.

Среди социально-политических ценностей Казахстана, подлежащих рассмотрению, прежде всего, выделим благосостояние как критерий отношения индивида, группы к экономической системе казахстанского общества, характеризующий степень удовлетворения данной системой их потребностей. Если сказать по-другому, то представление о благосостоянии определяется шириной и качеством потребностей казахстанцев, народов. В то же время обратим внимание на расхождения в трактовке путей достижения благосостояния. Например, в либерализме достижение благосостояния рассматривается как результат неограниченного рыночного обмена ресурсами, а марксизм представляет это как следствие осуществления «компенсаторной справедливости», вмешательство государства в общественные отношения с целью уравнивания доходов. Между тем следует подчеркнуть, что в ходе развития казахстанского общества у граждан происходит изменение ценностной ориентации-преобладающее внимание к материальному благосостоянию уступает место заботе о качестве жизни.

Другой социально-политической ценностью, имеющей прямое отношение к правовой политике Республики Казахстан, является безопасность (физическая, экономическая, национальная, экологическая, международная и др.), определяемая как отсутствие угрозы жизни основным атрибутам казахстанского, человеческого существования, как защищенность, обеспечение сохранности основных жизненных ценностей.

Безопасность считается ключевым фактором в системе социально-политических ценностей Казахстана, ибо теряется смысл и в свободе, и в благосостоянии, если отсутствуют гарантии безопасности личности - казахстанца.

Наиболее целесообразное функционирование всех звеньев казахстанского общества, гармоничное отношение между ними, предполагающее наличие эффективных средств и гарантий поддержания безопасности в обществе, обеспечение высокой степени его независимости-определяется как порядок. Эта ценность должна обязательно учитываться при формировании и реализации правовой политики Республики Казахстан, поскольку выражает идею внутренней законосообразности, структурированности, регулированности жизненного пространства, его устойчивости к преходящим влияниям, воздействиям. Важнейшими атрибутами порядка служат законы, ограничения, постоянство, регулярность.

Применительно к предмету нашего исследования отметим, что правовой порядок существует лишь там, где признается, что общество независимо от государства располагает средствами и санкциями, необходимыми для того, чтобы привести личности к признанию и соблюдению общекультурных, общечеловеческих по своему происхождению нравственных норм и правил. Если же порядок отсутствует, то это оборачивается угрозой казахстанскому, человеческому существованию. В данном случае возникает опасная для социального организма «зона безответственности», где все дозволено, но для большинства ничего невозможно; есть все, но ничего не доступно; все защищено законом, но реально ничего не охраняется. В подобном случае в сознании людей начинает доминировать только одна ценность, только одна потребность: порядок и защита.

Емкой и распространенной социально-политической ценностью Казахстана является справедливость. Без этой ценности не обходятся ни политические документы, ни законы любого уровня. Главными ее составляющими являются: соответствие высшим критериям; равное право на свободу, сопряженное со сглаживанием социального и экономического неравенства; рост благосостояния; неотрицание человеческих особенностей и различий, а напротив, признание, внимание и приспособление к ним.

Равенство в Казахстане - как общая политическая ценность выражает степень доступности основных ценностей для казахстанцев, а их распределение является основным назначением казахстанской политической власти [5]. Степень воздействия этой ценности на политические, национальные и правовые процессы страны чрезвычайно высока. В трактовке равенства в Казахстане выделяют такие содержательные характеристики как полное (тотальное) равенство, хотя видна его недостижимость; имущественное равенство, равенство возможностей, одинаковое отношение правительства к подданным при распределении ресурсов, равенство в правах, нормативным выражением которого служит закон. Оно означает одинаковые возможности для всех казахстанцев апеллировать к защите государством своей жизни, достоинства, имущества, других гражданских и политических прав, свобод и т.д.

Важной политической ценностью Казахстана является легитимность. Она определяется как способность и готовность участников политических и правовых отношений в Казахстане следовать определенным правилам и закрепленным обязательствам, а также принятие политической власти теми людьми, на которых она распространяется. Следствием признания политического и правового порядка легитимным становятся добровольное подчинение граждан законам и установлениям казахстанской власти, их оценка как справедливых, морально оправданных и приемлемых. Содержательную сторону легитимности в Казахстане составляют: разделение властей, народный суверенитет, т.е. вся полнота власти принадлежит всем людям, этносам, живущим в казахстанском обществе; выборное представительство, определяющее возможность казахстанского народа влиять на процессы формирования органов власти; сменяемость носителей власти и плюрализм. Последний признает в казахстанском обществе наличие социального, культурного, экономического и политического многообразия, т.е. наличие множественности интересов и их совместимость.

Законность-следующая политическая ценность Казахстана, также напрямую связанная с правовой политикой нашего государства и представляющая собой способность и желание всех участников политических и правовых отношений действовать в рамках устанавливаемых государством пределов, готовность взять на себя определенные обязательства и не нарушать их. Здесь важно подчеркнуть, что законность в Казахстане отражает важнейшую черту политики-обязательную встроенность в нее правовых отношений, взаимообращенность политики и права. Именно это позволило Б.С. Жусипову рассмотреть законность как принцип борьбы с негативными факторами в социально – политической жизни казахстанского общества. Отказ носителей политической власти от этого принципа ломает упорядоченность общественных отношений в Казахстане, предопределяет неэффективность и неприемлемость такой власти для нашего общества, усиливает ее деструктивный потенциал. Политическая власть, не ограниченная законом, моралью, оказывается неэффективной и нежелательной, лишенной ценностного смысла и просто опасной для общества.

Именно через правовой механизм, через приобретение характеристик закона социально-политические ценности Казахстана переходят в нормы, санкционированные государством, придающие им высший политический авторитет, правила поведения, способы неотрицательного для казахстанского общества разрешения социальных противоречий. Следовательно, казахстанские нормы приобретают директивные качества, оснащаются четким механизмом реализации, снабжаются санкциями, определяют границы действия, устанавливают пределы ответственности за нарушение своих требований. При этом важно подчеркнуть, что если социально-политические ценности Казахстана по своей общественной роли стоят ближе к идеалам, то нормы - законы непосредственно входят в инструментарий управления. Именно в таком качестве законы и другие нормативные правовые акты Казахстана необходимы для осуществления правовой политики нашего государства.

Высокоцитимой в казахстанской политике и обществе ценностью является свобода [6]. Ее реализация как цели находится в основе формирования многих политических движений. Она непременно отражается и при формировании правовой политики Республики Казахстан. Свобода отражает способность казахстанца действовать в соответствии с собственным выбором интересов и потребностей. Свобода в казахстанской политике отождествляется с возможностью разнообразия и роста, полнотой использования субъективных прав и юридических обязанностей. Она оказывается ключевым фактором в реализации многих других ценностей Казахстана, влияя на их содержание и смысловую нагрузку. В ходе политического и правового развития республики смысл этой ценности становится все более широким, распространяется на все новые аспекты общественного бытия страны.

Представляется важным и необходимым дать характеристику особой политической ценности Казахстана, именуемой властью. Ее сущностными характеристиками являются: способность достижения других ценностей (К.Дейч); возможность реализации собственной воли (М.Вебер); распределение социальных ценностей (Д.Исток); дееспособная законность (В. Соловьев).

Поскольку власть в Казахстане связана с реализацией функции упорядочения, общественных отношений, то оформляя, структурируя отношения интересов в казахстанском обществе, она неизбежно участвует в выборе различных возможностей, тенденций бытия, рождает множество субъективных отношений. В то же время отметим, что ценность казахстанской власти, как упорядочивающего фактора, далеко не однозначна, поскольку она может осуществлять свои задачи, как через гармонизацию, так и через неправовую репрессию, отбрасывание всех прочих интересов, кроме интересов властвующего. Поэтому естественным, нормальным является иметь в своем арсенале такой политический инструмент реализации своих целей, как правовая политика страны. Превращение же казахстанской власти в самодостаточную ценность или цель, подчиняющую себе все другие интересы казахстанца, народа, формирует тип «авторитарной», «растущей» власти.

Как видим, динамика и направленность вышерассмотренных социально-политических ценностей в Казахстане отражает важнейшие тенденции развития политической теории и практики, в связи с чем растет понимание роли этих ценностей для казахстанской правовой политики, обогащающих содержание, оказывающих существенное влияние на ее результативность. Например, их познание и осмысление помогает казахстанцам более четко представить человеческую субъективную сторону самой политики, которая наукой разработана еще слабо, и на этой базе понять и определить мотивы, цели и средства казахстанской правовой политики, роль субъектов, участвующих в ее формировании и реализации.

Не менее важное значение для познания сущности правовой политики Республики Казахстан имеют выводы из понимания и осмысления политического действия. Речь идет о том, что казахстанская политическая реальность, с одной стороны, существует как взаимодействие, функционирование государства, партий, институтов и их представителей, а с другой-это сложная цепь действий, контактов казахстанцев и их сообществ со своими мотивами, основаниями, результатами. Поэтому задача состоит в том, чтобы максимально ясно и просто объяснить явления в политической и правовой жизни казахстанского общества, определить цели, предвидеть будущее.

Ключевым моментом нашего политического действия является четкое определение и последующее решение проблем казахстанского общества. Любая политика Казахстана, а правовая, в первую очередь, как система целенаправленных действий, направлена на решение проблем, как основания политической деятельности. Для развертывания этой деятельности в Казахстане необходим ряд условий. Среди них можно выделить отношение субъектов к условиям своей деятельности, обозначаемое как потребности и отношения между субъектами по поводу условий существования, обозначаемые как интересы. Последние не могут быть реализованы без соответствующих средств – предметов и действий, используемых субъектами Республики Казахстан для воздействия на окружающие обстоятельства с целью их изменения. Что же касается собственно проблемы, то она определяется как особый тип отношений между условиями, потребностями, интересами и средствами деятельности субъектов Республики Казахстан, который характеризуется как явно осознаваемое состояние несоответствия между ними. Глубина осознания казахстанских проблем может быть разной. Осознание же проблемы на уровне средств предполагает движение к ее решению, когда для этого создаются соответствующие предпосылки. В частности, казахстанская правовая политика может служить средством демократических реформ в Казахстане только в том случае, если будут поняты субъектами этой политики и глубоко осознаны существующие проблемы и, в первую очередь, интересы и потребности не только казахстанского государства и общества, но и личности-казахстанца в их гармоничном сочетании. Такой подход, с нашей точки зрения, может дать импульс движению к решению стратегических целей и тактических задач Республики Казахстан.

В этой связи подчеркнем, что задачи и цели правовой политики Республики Казахстан могут формироваться на каждом из указанных выше уровней, но характер предпринимаемых действий, их последовательность и результативность целиком и полностью зависят от качества обоснования этих целей и задач. Нам представляется, что такой подход позволяет определить степень зрелости, осмысленности, целенаправленности и ответственности деятельности субъектов правовой политики Республики Казахстан.

Отметим и роль политического интереса в формировании сущности правовой политики Республики Казахстан. Его своеобразие заключается в том, что он служит проявлением властного отношения между субъектами деятельности, а взаимодействие общественного и частного интересов осуществляется с помощью казахстанского государства и его институтов. В то же время следует акцентировать, что, например, наша либеральная позиция источником политического интереса, понимаемого как усредненный результат сложения и совместного действия единичных человеческих устремлений считает отдельного казахстанца. Это вытекает из представления об обществе как совокупности суверенных индивидов. Подобная философия отрицает возможность определения всеобщего интереса, поскольку, согласно этой трактовке, он существует только как подвижный баланс частных и групповых интересов. В данном случае роль казахстанского государства понимается как не более чем посредника в отношениях между индивидами и социальными группами.

Конечно, в сферах политики и права Казахстана существует много проявлений частных интересов, которые нуждаются в использовании государственного механизма для их обслуживания и реализации. Например, в Казахстане, бюрократический интерес отличается от государственного. Однако, по своей природе данный интерес является политическим, хотя и представлен корпоративным интересом лиц (групп), занятых в сфере государственного управления.

Обращение к анализу политического интереса в Казахстане как ведущему мотиву политической деятельности по формированию и реализации казахстанской правовой политики, позволяет нам определить и другие ее характеристики. Во-первых, под этим углом зрения выявляется ее нелинейность. Во-вторых, политический интерес позволяет выявить ее предсказуемость и предвидеть ход развития событий. Дело в том, что в казахстанской политике все быстро меняется, ибо решения, процессы, действия, отношения, даже в течение короткого времени не остаются равными самим себе. Поэтому изменяющиеся обстоятельства в Казахстане требуют новых усилий, новых решений и новых средств. В-третьих, отмечается многообразие и многоликость рациональности в правовой политике Республики Казахстан, в то время как проявление иррационализма есть не что иное как следствие монополизма в суждениях, отсутствие таких мыслительных процедур как критика и самокритика.

В исследовании политологических проблем правовой политики Республики Казахстан не обойтись без выяснения механизма политического действия. В этом механизме определение цели стоит на первом месте, так как в ней осуществляется концентрация всех составляющих политического действия, происходит выбор одного из множества вариантов возможных действий. Как отмечается в научной литературе, цель придает направленность действию, служит его законом, образцом, нормой. Рациональность в Казахстане, осуществляемого в цели выбора определяется: во-первых, реалистичностью предвидения; во-вторых, получением полного знания о последствиях предпринимаемых действий; в-третьих, полнотой оценки ресурсов, которыми располагают субъекты; возможность использования разнообразных средств.

Помимо этого, цель Казахстана должна отвечать таким качествам как конкретность и реалистичность, где бы учитывались все обстоятельства предполагаемых действий и возможность их воплощения в наиболее полном виде и в приемлемые сроки. Несоответствие этим критериям, отрыв от реальных обстоятельств делают цель абстрактной, превращают ее в идеал. Не умаляя роль последнего как регулятора политического действия, влияющего на формирование целей и выбор средств правовой политики Республики Казахстан, представляется важным подчеркнуть, что когда он вводится в процесс правового и политического действия вместо цели, то резко снижает его эффективность, поскольку предполагает множественность путей своего достижения, выбор новых целей и средств, что обрекает действия к топтанию на месте.

Наконец, цель Казахстана не может быть ни абсолютной, ни неизменной; в ходе ее реализации появляются новые обстоятельства, требующие внесения соответствующих изменений, коррективы. Как известно, это происходит потому, что нет таких личностей, которые обладают истиной, правдой и которым нужно дать власть, чтобы осуществился истинный, добрый, справедливый мир. Таких личностей нет, мы все идем путем проб, заблуждения и ошибок. Следует также отметить, что цели и социально-политические ценности Казахстана в ходе взаимодействия и взаимовлияния не замещают друг друга, поскольку они имеют различное предназначение в процессе реализации политической и юридической деятельности. Например, цель Казахстана, направляя внимание и усилие в будущее, несет

на себе давление актуальных обстоятельств, в то время как казахстанская социально-политическая ценность вводит критерий желательности и субъективного предпочтения в формирование как самой цели, так и в выбор средств ее реализации.

В связи с этим следует сказать, что понятие «средство» в нашем политологическом исследовании является одним из важных, поэтому ему должно быть уделено соответствующее внимание. В связи с этим заметим, что под средством понимаются пути и способы достижения целей, все то, что субъект использует в движении к результату, т.е. это механизм приведения действительности в соответствие с избранными целями. Именно средства определяют результат, а их отсутствие делает цель недостижимой. Особо отметим, что специфика средств, применяемых в правовой политике Республики Казахстан, состоит в большой степени нормативной составляющей в них, т.е. практически они представляют собой устойчивые правила поведения. Именно в нормах осуществляется переход от целей к средствам, или в соответствии с ними происходит отбор других приемлемых средств.

Поскольку задач, которые решаются правовой политикой Республики Казахстан, большое множество и по характеру они разнообразны, то столь же широким может быть набор используемых средств. Как показывает практика СНГ, если применяемые средства не соответствуют целям правовой политики, то последствия могут быть разрушительными.

В политике средства бывают жесткими, нацеленными на быстрое получение желаемого результата, требующие значительного напряжения человеческих возможностей и мягкие, умеренные, с применением промежуточных форм, которые не порождают острых противоречий, конфликтов. В данном случае задача правовой политики Республики Казахстан видится в том, чтобы не допустить политического экстремизма, терроризма, т.е. крайних жестких средств политической деятельности, где бы анализ и компромиссы не замещались всякого рода запретами и волюнтаризмом, диктатурами и репрессиями.

Следует сказать, что любой элемент казахстанской политики в целом и правовой в частности, связан с политической властью, предполагающей в качестве своего компонента-силу. Под ней понимаются, во-первых, разнообразные основания политического и юридического действия (экономические, военные, моральные и др.); во-вторых, использование таких способов, как давление или влияние. Поскольку сила сопряжена с политической властью, то она постоянно использует такое средство как принуждение. В то же время сила широко используется в казахстанской политике и в качестве военной мощи, массовых действий государства в различных целях. Поэтому сила в политической власти Казахстана служит эффективным, хотя не абсолютным средством решения политических проблем, достижения поставленных целей. «Великие вопросы в жизни народов решаются только силой» [7]. В то же время многое зависит не только от силы, но и от таких факторов как культура, мораль, образование, наука, традиции, опыт и т.д. Тем не менее, полный отказ от силового воздействия не оправдан, так как суживает возможности властного вмешательства, заставляет воздерживаться от многих эффективных средств решения политических проблем. Это ярко видно на примере Кыргызии.

Необходимо иметь в виду, что специфика политики, в том числе и правовой, заключается в том, что здесь невозможно учесть все обстоятельства и возможности деятельности, предвидеть ее результаты. Здесь всегда надо быть готовым к самым неожиданным последствиям, в том числе и весьма неблагоприятным. Однако особенность казахстанской правовой политики состоит в том, что она по своему характеру является правовой, т.е. действует не только на основе права, или в сфере его действия, но и может ограничить произвол власти. Поэтому при условии ее формирования на научно обоснованной методологии, она будет более предсказуема, чем иные виды политики.

Характеризуя политику в качестве теоретической основы правовой политики Республики Казахстан, мы приходим к выводу, что последняя является сложным объектом политологического исследования. В частности, что у нее множество субъектов, много противоречивых тенденций, велика роль человеческих предпочтений и влияний. Поэтому в оценке массива познавательной информации Казахстана необходимо выделять события, обладающие наибольшим значением среди других, определять их ценность, политическую выгоду и знать правду, т.е. подтверждаются ли знания и действия практикой. Для этого целесообразно использовать специфические критерии: инструментальность-способность вырабатывать и определять цели, осуществлять поиск приемлемых путей и средств их реализации, оказывать влияние на изменения направленности поведения большого количества людей, народов; точность отражения

действительного состояния обстановки, в которой осуществляется властное политическое действие; способность к использованию и передаче информации.

Представляется важным также отметить, что политическая наука Казахстана вместе с идеологией систематизируют формы знания. В частности, в нашей политической науке преобладает функция отражения, поскольку она основывается на фактах, а в идеологии преобладает функция ориентации, ценностный аспект, т.е. выражение чьих-либо интересов. Поэтому в любом политическом документе Казахстана содержатся принципы и термины идеологического порядка, которые не поддаются эмпирической проверке и логическому обоснованию, как этого требует обращение с элементами научного знания. К ним, например, можно отнести: «общее благосостояние», «права человека», «совместный идеал свободы, равенства и братства», «социальное государство», «равенство возможностей» и др. В мировой, евразийской практике существует суждение, что нет политики без идеологии. Однако нужно подходить критически в тех случаях, когда отсутствуют четкие границы между научным и ненаучным знанием, истинами и ценностями, замутненностью идеологического сознания.

В связи с этим следует сказать, что неоспоримым является то обстоятельство, что при определении основных ориентиров правовой политики Республики Казахстан, идеологический фактор всегда будет присутствовать.

Говоря о теоретико-методологических основах политологического исследования казахстанской правовой политики, нельзя не видеть важности, более глубокого понимания ее сущности, поскольку полнота и сложность данной реальности постигается только при активном использовании разнообразных методов и познавательных приемов. В связи с этим следует отметить, что главное внимание большинства исследователей сосредотачивалось на объективной стороне познаваемого предмета: взаимодействии государственных органов, описании разнообразных видов правовой политики, формах ее реализации, оценке эффективности и оптимальности в различных сферах. Иными словами, в поле зрения оказывались, прежде всего, объективные параметры правовой политики и, прежде всего, результаты действий. Но казахстанская политика, включая ее правовую часть, творится не только действиями, но и словами. Поэтому отметим, что казахстанская правовая политика-это та реальность, которая формируется как из фактов, подлежащих изучению объективными методами познания, так и из знаний и смыслов, проявляющихся в ходе взаимодействия ее субъектов и требует поэтому использования наряду с устоявшимися методами и методиками постижения внутреннего мира, действующего в творцах этой политики.

Вполне очевидно, что казахстанская правовая политика представляет собой один из видов коммуникативной деятельности. Большинство ее проявлений, и особенно, когда речь идет о роли субъектов в ее осуществлении, можно представить в виде текстов, которые необходимо изучать. Например, с помощью такой методики можно осуществлять: интерпретацию и выявление значения и смысла разнообразных политических и юридических текстов; выявлять причины и механизмы политического и правового влияния; исследования механизмов возникновения, распространения и угасания политических и правовых пристрастий, зависимости политической и юридической психологии и мышления от конкретных событий и ситуаций; исследования всего многообразия проблем коммуникации и диалога.

В этой связи отметим, что важным аспектом теории и методологии правовой политики Республики Казахстан является рассмотрение пределов, порогов и возможностей ее понимания. В то же время следует иметь в виду, что термин «понимание» обладает двумя смыслами или типами. Во-первых, это гносеологическая процедура, как метода изучения политико-правовых явлений, отличающаяся от методов, сосредоточивающих внимание исследователей на поиске закономерностей, анализе статической информации и т.д. В данном случае казахстанская правовая политика изучается с точки зрения выявления ее значения и смысла как феномена рассмотрения тех ценностей, с которыми она взаимосвязана и которыми руководствуется. Во-вторых, это онтологический процесс постижения субъектами правовой политики Республики Казахстан той сферы реальности в которой приходится действовать, где осуществляется истолкование этой реальности.

Понимание имеет свои уровни. Однако в интересах политологического исследования заявленной темы, нас прежде всего интересует научный уровень, основанный на фактах, достоверных знаниях о политико-правовой реальности, их политологическом анализе и интерпретации с помощью моделирова-

ния, научного анализа и т.д. Ценность этого уровня заключена и в том, что он дает возможность политологического анализа больших массивов статической и социологической информации, получаемой в результате опросов, графического отображения и т.д. В его рамках можно осуществить достоверное, научное предвидение и прогнозирование политических и правовых процессов.

Таким образом, с полным основанием можно утверждать, что политика как реальность, во всей своей сложности и противоречивости, играет важную роль в теоретико-методологическом обосновании такого явления правовой действительности как правовая политика. Она является родовой основой формирования казахстанской правовой политики, а последняя, в свою очередь, служит продуктом, квинтэссенцией политики.

В связи с этим следует подчеркнуть, что наиболее важной стороной в теоретико-методологическом обосновании исследуемого феномена является научно-политологический анализ важнейших тенденций и закономерностей дальнейшего развития права в качестве сущностной основы правовой политики Республики Казахстан. Как подтверждает анализ, выявление под таким углом зрения уникальных свойств казахстанского права позволяет осмыслить сущность правовой политики, ее место и роль среди всех видов государственной политики. Однако многое здесь зависит от того, как трактуется казахстанское право.

Нам представляется, что для построения теории правовой политики Республики Казахстан, научного обоснования ее общетеоретических аспектов нужна опора на подлинно научную теорию познания права, которая в идеале должна представлять собой систему объективно-истинных знаний и последовательно отражать общие закономерности становления и функционирования казахстанского права в форме понятий, научных закономерностей, принципов и других теоретических знаний.

В этой связи подчеркнем, что научно-политологический анализ правопознания казахстанцев требует объективности и научной обоснованности. В противном случае, мы вряд ли будем идти по пути познания истины.

В нашем случае правопознание: во-первых, есть важнейшее условие формирования научно обоснованной казахстанской правовой политики правового государства; во-вторых, оно позволяет ответить на многие актуальные вопросы, касающиеся проведения реформ в Казахстане. Иначе говоря, правопознание должно лечь в основу политологического исследования еще недостаточно разработанного понятия «правовая политика Республики Казахстан», которое, в свою очередь, может найти свое достойное место среди общих понятий политологии, теории государства и права и других наук. Кроме того, правопознание имеет и свою практическую сторону, реализуя себя в научно обоснованной казахстанской правовой политике.

Следует сказать, что знание сущностных характеристик казахстанского права играет важную роль в обосновании теоретико-методологических основ политологического исследования правовой политики Республики Казахстан. Однако существование сегодня множества теорий и различных подходов к правопознанию, к сожалению, тормозит формирование научно обоснованной правовой политики Казахстана. Сегодня дело осложняется еще и тем, что в ряде случаев недостаточно аргументированные понятия, концепций претендуют быть либо «основополагающими принципами правовой политики», либо ее синтезом.

При формировании стратегии правовой политики Республики Казахстан немаловажным является и то, чтобы за красивыми словами «свобода» и «равенство» можно было разглядеть смысл и ясное понимание того, чью волю и чьи интересы будет выражать формируемая казахстанская правовая политика: народа, отдельной его части, большинства или меньшинства, олигархов, организованной преступности и т.д. Не расходятся ли интересы правящей элиты с интересами народа, страны, и как учитывается баланс интересов власти, общества и личности. Опыт Казахстана подтверждается, что воля, хотя и не прямо, а через сложную систему социальных связей и взаимодействий все-таки обусловлена материальной основой. Поэтому эти вопросы также следует учитывать.

При выборе подхода или теории, на которую предстоит опираться при разработке теоретико-методологических основ правовой политики Республики Казахстан, как нам представляется, необходимо учитывать, в какой мере она является подлинно научной теорией познания казахстанского права – как система научных знаний, где четко отражаются законы функционирования казахстанского права, а форма казахстанского права не противопоставляется его сущности. В этой связи нельзя переоценивать одни

теории, недооценивать другие, умышленно искажать третьи. Поэтому надо понять: во-первых, в какой мере теории «враждуют» на идеологической почве в ущерб разработке их научных принципов; во-вторых, могут ли они «сосуществовать» независимо друг от друга; в-третьих, имеют ли они тенденцию к сближению, к их «конвергенции»; в-четвертых, есть ли в теориях общее, устойчивое, чтобы можно было, используя их выводы, уверенно прогнозировать будущее, обосновывать пути достижения поставленных политикой целей.

При разработке теоретических основ правовой политики Республики Казахстан, необходимо учитывать и то, что в интересах политической целесообразности может осуществляться преднамеренное искажение такой версии познания права, которая основана на диалектическом методе познания действительности. Сегодня диалектика признается лишь на уровне всеобщего метода познания, но отрицается на уровне реальной действительности. Однако, помимо абстрактной всеобщности, существует и реальная жизнь, в том числе правовая жизнь казахстанского общества.

Подвергая политологическому анализу теоретико-методологические основы формирования правовой политики Республики Казахстан, важно подчеркнуть, что тесная и неразрывная связь государственных и правовых явлений создает благоприятные возможности правового регулирования таких политических институтов, которые представляют собой устойчивые образования и выражают интересы определенных общественных групп. В этом случае казахстанское право вместе с административными, организационными и другими мерами и средствами активно используется как важный инструмент управления и достижения конкретных результатов. В то же время, если при осуществлении казахстанской политики предпринимаются попытки использовать репрессивные, карательные рычаги воздействия на общество, то казахстанское право, представленное в качестве правовой политики страны, должно сопротивляться применению подобных средств. В противном случае, оно либо противоречит общим представлениям о должном и разумном, либо не затрагивает данных областей общественных отношений.

Чрезвычайно важно учитывать и то, в условиях какого политического режима формируется и реализуется казахстанская правовая политика. Например, распределительные процессы Казахстана могут облекаться в нормативную оболочку и при авторитарном режиме, но в правовом государстве, где действует научно обоснованная правовая политика, эти процессы могут осуществляться по иным правилам, без грубого вмешательства сюда государственных органов, с соблюдением принципов законности и справедливости. Иначе говоря, если казахстанское право рассматривается как средство политики, но при этом на него оказывается политическое давление как способ обеспечения политической власти, то в таком политическом режиме термин «правовая политика» не может быть применим, и, безусловно, теряет свой смысл. Следовательно, при демократическом режиме казахстанское право не может рассматриваться только в качестве средства политики, оно одновременно является средством воздействия на саму политику, а государство все меньше претендует на роль абсолютного правотворца. Как видим, условия, при которых формируется и применяется казахстанская правовая политика, имеют первостепенное значение.

С наших позиций, представленные выше доводы, усиливают существующую в казахстанском обществе потребность в понимании проблем взаимодействия правовых, политических и других явлений и процессов, т.е. в более углубленном осмыслении того, что подлежит регулированию политическими, административными, организационными и иными мерами и средствами, а что правовыми. В этой связи актуализируется необходимость политологического исследования теоретических и методологических проблем правовой политики Республики Казахстан [8]. Поэтому в нашей статье и подвергается исследованию та часть государственной политики Казахстана, которая при определенных условиях становится обладателем особых свойств и определяется политической наукой как казахстанская правовая политика, нуждающаяся в политологическом, социологическом, философском и правовом анализе своих существенных характеристик.

Однако, как уже подчеркивалось, взаимоотношения политики и права в Казахстане, в большинстве своем, носят сложный характер, а в определенные периоды, могут переходить и в противоборство. В зависимости от происходящих процессов в политической, правовой жизни казахстанского общества их «баланс» может подвергаться существенным изменениям. Как показывает опыт в СНГ, политика нередко представляет собой систему роковых ошибок, конъюнктурных решений и т.д. В таком случае она

становится самоуправной, антиправовой, со всеми вытекающими отсюда последствиями, а право в лучшем случае обслуживало конъюнктурные интересы политики и т.д.

Между тем, в современном казахстанском обществе можно выявить два подхода к политике в контексте государственной власти. С одной стороны, в связи с резким возрастанием роли политики активно изучаются пути использования основных ее ценностей в нуждах казахстанского государства, общества. С другой, в СМИ и в публичных выступлениях многих общественных, политических деятелей Казахстана высказывается мысль о том, что работники правоохранительных органов, госчиновники, армия, Конституционный Совет, должны быть «вне политики». Такой подход на наш взгляд, вносит заблуждение в понимание роли политики в казахстанском обществе. Например, госчиновники объективно вовлекаются в политические процессы и события, которые происходят в стране, а стражи порядка, борясь с преступностью, на деле реализуют государственную политику, претворяют в жизнь те предписания, в которых выражена политическая воля казахстанского государства. По своей сути перечисленные задачи носят достаточно выраженный политический характер. Поэтому армия и правоохранительные органы Казахстана не могут стоять вне политики и не быть ее активными субъектами. Что же касается Конституционного Совета РК, то он является особо важной составной частью государственной власти и в качестве таковой осуществляет ее политику. Все решения КС неизбежно приобретают политическое значение (например, постановление о толковании статей Конституции РК).

Итак, важной тенденцией и одной из закономерностей развития казахстанского права является функционирование его в качестве сущностного начала правовой политики страны и правовой основы реализации ее целей. Обращение к теоретическим и методологическим основам правовой политики Республики Казахстан обусловлено тем, что она как и казахстанское право по своей природе есть сложный феномен, требующий глубокого политологического осмысления и как политика, основанная на праве и как право, используемое в качестве средства властвования и управления. Подобная двойственность, как и двойственность в определении казахстанского права, является неизбежной. В этом контексте важное теоретическое значение имеет мысль высказанная А.Н. Алексеевым о том, что с точки зрения правовой политики, право есть совокупность правил, помогающих находить решения или устанавливать нормы для удовлетворения вновь возникающих потребностей или осуществления новых представлений о праве и неправе. В этих словах видится, с одной стороны, роль права как определяющего фактора построения теории правовой политики, а с другой – роль последней в результативном функционировании самого права в политической системе общества.

Такой подход дает возможность понять, что результатом тесной и необходимой взаимосвязи политики и права в Казахстане является возникновение нового феномена, который с полным основанием можно отнести и к сфере права, и к области политики. В то же время акцентируем внимание на том, что в ряде законодательных актов правовая политика Республики Казахстан представляется как «часть» иной области политической деятельности государства, вследствие чего ее сложно выделить как самостоятельное политико-правовое явление. Например, о государственной политике Республики Казахстан в отношении соотечественников за рубежом, данный вид государственной политики характеризуется как совокупность правовых, дипломатических, социальных, экономических, информационных, образовательных, организационных и иных мер. Однако подобные формулировки не могут служить основанием того, чтобы казахстанская политика шла впереди и давила над правом. Иными словами, политическая целесообразность реально присутствует в любой политической деятельности Казахстана, но существо дела заключено в том, что она должна обладать качествами «правовой необходимости». Более того, в казахстанском обществе, где провозглашены принципы демократии и правовой государственности, целесообразным для государственной политики является лишь то, что соответствует целям, преследуемым казахстанским правом. В этом смысле казахстанское право должно служить интересам казахстанского общества, а не тем или иным политическим силам, сменяющим друг друга у власти. Если казахстанское право излишне политизировано, то это ведет к падению его авторитета, ибо в подобном случае его роль сводится к тому, чтобы «узаконить» выбранную государственной властью политическую линию. В этом свете оптимальная модель взаимопроникновения и взаимодополнения права и политики в Казахстане, по нашему представлению возможна только в рамках правовой политики государства. Кроме

того, подобная диалектическая взаимосвязь позволяет Казахстану если не обуздать, то хотя бы уменьшить влияние сиюминутных политических веяний на содержание норм позитивного права.

Следовательно, опираясь на важные теоретические положения, можно выделить правовую политику Республики Казахстан среди областей политики. В этом качестве ее можно представить, во-первых, как «часть» общегосударственной политики Казахстана, связанной с четким установлением правил, например, в налоговой, бюджетной и других сферах, где регулируются сложные экономические проблемы, отличающиеся особой актуальностью, требующие оперативного вмешательства и научно-обоснованного законотворчества. Во-вторых, казахстанская правовая политика – это большой и всепроникающий пласт политической сферы, связанный с целенаправленным распространением действия норм казахстанского права на те или иные сферы общественной жизни Казахстана. Важной тому предпосылкой служит глубоко укоренившаяся в казахстанском праве традиция истолкования его как явления, опирающегося на мощный моральный, культурный, религиозный фундамент в осуществлении своей упорядочивающей функции в обществе. В противном случае, может быть не опора, а захват правом поля действия морали, традиций, обычаев, религии, корпоративных норм и т.д. Такая тенденция таит в себе немалую опасность, поскольку чрезмерное расширение предмета правового воздействия, либо излишняя детализация регулирования общественной жизни Казахстана может войти в противоречие с принципами правового государства. Нам представляется, что действия государственной политики Казахстана, направленные на разрушение правовой системы, какой бы «плохой» она не была, не могут отвечать требованиям демократического государства. Такие действия должны быть основаны только на законе. В нормальных условиях недопустима ситуация, когда государство одной рукой закрепляет право в законодательстве, а другой – разрушает его. К сожалению, казахстанская практика показывает, что доля субъективизма в политике все еще остается достаточно высокой. Поэтому правовая политика Республики Казахстан должна стремиться к ограничению пределов публичной власти, чтобы казахстанское общество не страдало от борьбы двух тенденций: во-первых, когда интересы общества диктуют потребность в разумном самоограничении власти; во-вторых, когда существует неумное стремление к усилению властных полномочий и даже к авторитарному господству. Но независимо от того, какая из указанных тенденций превалирует, во всех случаях антиподом правовой политики Республики Казахстан можно считать антиправовую политику, которая не опирается на право и противоречит действующим в обществе правовым нормам.

Однако, в истории казахстанского общества до независимости было немало примеров, когда роль права не всегда была прогрессивной, когда правовыми средствами ущемлялись интересы меньшинства, народа. Поэтому в зависимости от того, как казахстанское право взаимодействует с другими социальными регуляторами, чьи интересы оно выражает и как происходит его реализация, оно может играть нейтральную, прогрессивную или реакционную роль. Речь идет о том, что в одних случаях нормы обычного права могут придавать казахстанскому обществу излишне консервативный характер, а в других – стремление «поднять» казахстанское общество до высоты новых законов, которые в стране не всегда и не всеми воспринимаются однозначно – чревато социальными напряжениями.

Наконец, представляется важным подчеркнуть то, что во все исторические эпохи многие мыслители пытались выяснить проблему – как именно право должно соотноситься с публичной властью, поскольку повсюду право находилось под ее диктатом. Лишь в XX веке отчетливо проявила себя мысль о том, что право есть средство управления и проведения политики в жизнь. Данное положение можно усилить тем, что право есть механизм осуществления легитимной политической власти, ссылаясь при этом, на его управленческие и социальные характеристики: открытый и гласный характер норм, используемых в праве; многообразие применяемых в рамках права санкций, что позволяет выбирать наиболее целесообразные способы регулирования общественной жизни; четкое разделение и жесткая фиксация прав и обязанностей участников правоотношений; относительная стабильность правовых норм, малая степень их зависимости от произвола и личных качеств носителей власти; «одномерность» закона, который выступает «всеобщей, равной мерой для всех». В этой связи становится все более актуальной идея о том, что право есть: средство управления и проведения политики в жизнь; средство ограничения власти законом. Как справедливо замечает К.К. Айтхожин «Правовая политика является одним из основных средств политики государства, направленной на осуществление его задач в правовой сфере жизнедеятельности общества. Вследствие этого правовая политика отражает государственное видение

основных направлений, базовых механизмов развития системы действующего права страны и совершенствования мер правоприменительной деятельности» [9]. При этом только с высот правовой политики возможна легитимность государственной власти как в мире, так и в Казахстане.

Здесь следует сказать, что знание основных характеристик права, основанных на научном познании, играет важную роль в изучении теоретико-методологических основ правовой политики Республики Казахстан и может лечь в основу исследования этого наименее разработанного, но исключительно важного понятия политологии.

Правовая политика Республики Казахстан как ключевое понятие отечественной политической науки есть особая форма познающего мышления и представляет собой содержательный, предметный образ, воспроизводящий в мышлении объективную суть тех или иных политико-правовых явлений и процессов.

Как показывает научный анализ, представленный выше политологический подход к разработке понятия „правовая политика Республики Казахстан” и, в частности, к конструированию его как научной абстракции дает возможность определить сущность изучаемого явления, показать главное, закономерное, устойчивое, без чего оно не может существовать, что выделяет его индивидуальные характеристики. Однако при этом нельзя упускать из вида важное, с нашей точки зрения обстоятельство, касающееся того, что любая научная теория выполняет методологические функции лишь тогда, когда используется за пределами ее собственного предмета, а научное знание играет роль методологии по отношению к совокупности практической деятельности [10].

В этой связи подчеркнем, что разработка и введение в научный оборот политологического понятия «правовая политика Республики Казахстан» предполагает, с одной стороны, формализацию новой информации о предмете политологического исследования, обобщение новых фактов и сведений, обоснованности ее уникальности в сравнении с другими политическими феноменами. В этом смысле, исследуемое понятие с полным основанием можно отнести к органическим политологическим понятиям, образующим понятийное ядро предметного поля политической науки. С другой стороны, подобная разработка предполагает создание абстракции – идеи, которая при определенных условиях обретает свое объективирование, получает статус научно-политологического понятия, поскольку несет информацию о своих сущностных характеристиках.

В частности, научный анализ формирования политологического понятия «правовая политика Республики Казахстан» показывает, что во многом оно осуществляется как абстракция – идея, поскольку большинство исследователей отмечают факт либо отсутствия «полноценной» правовой политики, либо недостаточную степень соответствия идеального представления о правовой политике реально сложившейся в правовой сфере ситуации. Подтверждается это и тем, что концепция правовой политики Республики Казахстан формируется на основе аккумуляции и последующего развития политических и правовых идей, лежащих в основе политико-правового регулирования. При этом следует сказать, что разработка политологического понятия „правовая политика Республики Казахстан” должна основываться на четких и ясных, научно обоснованных концептуальных положениях.

Подводя итоги всего вышесказанного, можно сделать вывод, что казахстанская правовая политика-это деятельность, в основе которой лежат единство политики и права, концептуально оформленные политико-правовые идеи стратегического и тактического характера, то есть такие доктрины, которые определяют направления развития страны, укрепляют законность и правопорядок, формирование правовой государственности и высокой правовой культуры общества и личности. Основные параметры правовой политики в казахстанском обществе задаются фундаментальными характеристиками общей политики и политической власти. При этом не будет преувеличением сказать, что правовая политика Республики Казахстан-это явление уникальное, политическое. Его исключительность, политичность состоит в том, что оно одновременно принадлежит как праву, так и к политике, которые переплетены друг с другом, что в итоге этой взаимосвязи возник такой феномен как казахстанская правовая политика. Правовая политика Республики Казахстан выражает по существу общественно-политическую связь и взаимодействие индивида, государства и общества, и в этом своем качестве такая оценка выступает как общетеоретическая характеристика правовой политики страны. И еще. Правовая политика Республики Казахстан по существу выступает выражением, отражением сущности содержания и функций правового

государства. Но в данном случае это лишь гипотетическая, теоретическая модель, а в реальной жизни все обстоит гораздо сложнее.

1. См.: Концепция правовой политики Республики Казахстан с 2010 до 2020 года// Казахстанская правда. -2009. - 27 августа.
2. Шмидт К. Понятие политического// Вопросы социологии. - 1992. - №1. - С. 45-46.
3. См. Демидов А.И. : Учение о политике: философские основания. -М., 2001. - С.14.
4. Инглера Р. Культурный сдвиг в зрелом индустриальном обществе// Новая постиндустриальная война на западе. -М., 1999. - С.250.
5. Конституция Республики Казахстан. – Астана, 2008. – С. 4-15
6. Исакова Г.К. Права и свободы человека в условиях посткоммунистического транзита. - Алматы, 2003. - С.182-200.
7. Александров И.П. Государство и гражданское общество. - М., 2009. - С. 72-73
8. См.: Sozialphilosophische, politische und rechtliche Aspekte der Modernisierung Kasachstans – Berlin, 2012. - S. 135-140.
9. Айтхожин К.К. Правовая политика Республики Казахстан: теоретико-методологические аспекты // «2010-2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының құқықтық саясат Тұжырымдамасының ережелерін және ҚР Президентінің жолдауындағы құқықтық реформаны жүзеге асырудың өзекті мәселелері» атты республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары, 26 ақпан 2010 жыл. – Алматы, 2010. - С. 19-20.
10. Юдин Э.Г. Методология науки. Системность. Деятельность. –М., 1997. – С.40.

Түйін

Мақалада қазақстандық құқықтық саясаттың мәні мен анықтамасының өзекті мәселелері саяси ғылым тұрғысынан қарастырылады. Сонымен бірге дискуссиялық мәселелерге көңіл бөлінген.

Резюме

В статье рассматриваются актуальные вопросы сущности и определения казахстанской правовой политики с точки зрения политической науки. Вместе с тем уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Summary

In article topical issues of essence and definition of the Kazakhstan legal policy from the point of view of political science are considered. At the same time the attention and to debatable questions is paid.